1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1994

14858

ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje uredički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Mladen Jurčić

Godina izdavanja i tiskanja 1993.

Copyright: HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 60000 HRD.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 10000 HRD.

Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: »Tipografija« d.d. Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 1 **ZAGREB, siječanj-veljača 1994.** **GOD. XXVII**

Radovan GRGEC

Uz rub (92)

U 125-godišnjoj povijesti *HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda)* ističu se pojedina četvrtstoljetna razdoblja ili »ere«. Najplodnija je svakako bila 25-godišnja era između dvaju svjetskih ratova, a najznačajnija era pokoncilsko razdoblje kada je u našem Društvu pokrenuta revija »Marulić«, kada su se započele održavati redovite književne *društvene večeri* i kada su se počele objavljivati publikacije serije »*Novi vidici*«. Eto, i to traje već preko četvrt stoljeća, a važnost tih pothvata značajna je jer se sve to pokrenulo i počelo zbivati u izvanredno teškim prilikama kada je Hrvatskom vladao jugokomunizam i kada smo i kao kršćani i kao Hrvati bili zapravo građani drugog reda. S uspostavom hrvatske države pred nama se otvaraju novi vidici i bude nove nade. U svakom slučaju, zahvalni smo Bogu i hrvatskom narodu zbog neprekinutoga kontinuiteta naše izdavačke djelatnosti, koju na poseban način ilustrira jeronimska »*Danica*«, a sada i časopis »*Marulić*«. Zahvalni smo i našim prethodnicima među kojima se najviše ističe ime dr. *Josipa Andrića*, dugogodišnjeg urednika jeronimskih izdanja, čiju 100. obljetnicu rođenja slavimo ove godine. Ne zaboravljamo ni njegova najbližeg suradnika, prof. *Luku Perinića*, koji je još uvijek živ i koji nam pomaže svojim savjetima.

Razdoblje u kojemu živimo naša je era, obilježena rođenjem *Isusa Krista*, koje je obilježilo neizbrisivim pečatom i cjelokupnu povijest. I oni koji su, računajući godine, nastojali prešutjeti Kristovo ime, zamjenjujući uobičajene naznake »prije Krista« i »poslije Krista« naznakom naše ere, zapravo su neizravno priznavali da je Kristovo rođenje središnji događaj naše povijesti i da s njime započinje nova era-naša era. Odmah nakon Božića započinje i nova građanska godina. U 1994. godinu ulazimo s mnogo nade, ali i s mnogo bojazni zbog situacije u kojoj se našla Hrvatska, s imenom Isusa i Marije u srcu i na usnama. S tim imenom započinjali su velika djela i umirali naši pređi, ratnici i patnici, velikani naše povijesti i ljudi iz našeg puka, vjerni domovini i vjeri otaca. Važno je započeti odmah, »hic et nunc« (ovdje i sada). Narodna mudrost kaže

da je dobar početak pola obavljena posla. I športaši nam savjetuju da »valja igrati na prvu loptu«. Početi valja od sebe i svojih najbližih, i to ne samo deklarativno, riječima, nego konkretno, djelima. Pomoć Božja neće izostati. Molimo sa Psalmistom: »Gospodine, što ja počeh, Ti dovrši!« (Ps 138, 8). Tako će i ovo teško razdoblje hrvatske povijesti postati »nova era« i »naša era« u pravom smislu te riječi.

* * *

Započinjući novu godinu s imenom *Isusa Krista*, našeg Osloboditelja i Otkupitelja, vapimo ne samo za oslobođenjem od grijeha »u porođajnim mukama stvorenja«, nego i za potpunim oslobođenjem ratom napaćene domovine. Svjesni smo da vjerujemo u pomoć Onoga koji je za vjernike »splendor veritatis« (sjaj istine), kako ga zove i *Ivan Pavao II.* u svojoj najnovijoj enciklici, a za sve iskrene tražitelje istine »ein lichterfüllter Abgrund« (bezdan svjetlosti), kako ga je prema *Januševu* svjedočanstvu nazvao *Franz Kafka.* Nažalost, spomenuta Papina enciklika uzvitlala je zbog svoje moralne tematike gotovo isto toliko prašine kao i nekada »Humanae vitae«. Valja priznati da je u njoj *Ivan Pavao II.,* kao i nekada *Pavao VI.* u »Humanae vitae«, imao hrabrosti da se konfrontira u ime kršćanskog morala (koji nije samo »ljudski« nego i »herojski«) s relativizmom i hedonizmom civilizacije u kojoj živimo. Neki naši dobronamjerni vjernici osvrnuše se »gnjevno« na izvještaje naših inozemnih dopisnika o toj enciklici i o njezinim odjecima u Europi i svijetu, ne znajući vjerojatno da su o njoj mnogo kritičnije progovorili upravo nama već prilično dobro poznati teolozi i »pismoznanci«.

Kao kršćani moramo osjetiti odgovornost za istinu, koja je »svjetlo neskrivenosti,« kako grčku riječ »alétheia« tumači i *Heidegger.* »Omne ens est verum«, govorili su skolastici. Otvorenost bića i bitka treba da nađe odraz u našoj osobnoj otvorenosti i iskrenosti (»Wahrheit« treba da bude i »Wahrhaftigkeit«) u riječima i djelima, za što je potrebna ljudska i kršćanska hrabrost, a to je drugo ime za svetost. Takvu je hrabrost svojedobno na jugokomunističkom sudu pokazao kardinal *Stepinac*, svjedočeći za istinu. Pokazao ju je i za vrijeme svojega zatočeništva.

Svojim stavom sve nas je podigao. Bili smo ponosni da se u redovima hrvatskih dostojanstvenika našao nakon rata u najstaljinističkoj od zemalja istočnog bloka i jedan koji se ponio onako hrabro i dostojanstveno kao zagrebački nadbiskup. I opet protestiram protiv krivih navoda u *Benigarovoj* knjizi, u kojoj se (uz krivi datum) opisuje kako je za vrijeme Stepinčeva zatočeništva ostalo na strani milicije osam mrtvih, a tih osam mrtvih bili su moji drugovi zatočenici. Protestiram kao neposredni očevidac i kao štovatelj kard. *Stepinca*, kojemu stvarno valja odati priznanje istinitim faktografskim podacima a ne »pobožnim« a krivim prepričavanjima. Bio bih neiskren kad uz

Stepinca ne bih spomenuo i hrabrost *Erika Lisaka*, koji je, znajući što ga čeka i prošavši torturu, smjelo izrazio svoju ljubav prema krasnoj djevojci u koju se zaljubio kao dječak (da parafraziram izjavu generala Daidže) i kojoj je ostao vjeran do vješala. Zvala se »nezavisna država Hrvatska«. Znam i njegove protivnike koji su bili toliko pošteni da odaju priznanje toj hrabrosti. Neki od njih imali su petlje da priznaju hrabrost i jednom drugom ustaškom pukovniku, *Juri Francetiću*, zapovjedniku »crne legije«. Bio bih i opet neiskren kad ne bih priznao da se s nostalgijom u srcu sjećam vremena kada su se hrvatski katolici i muslimani, rame uz rame, borili pod zapovjedništvom tog pukovnika protiv zajedničkog neprijatelja. Sjećam se s nostalgijom tih svojih dječačkih dana jer je danas Bosna, u kojoj je nikla »crna legija«, najkrvavija i najbolnija rana na hrvatskom nacionalnom biću. Još nedavno, u »Maruliću« br. 2/75, pjevao je *Mustafa H. Grabčanović* zanosno o sjevernobosanskom gradiću Teočaku, po kojemu upravo ovih dana padaju neprijateljski projektili. Ako se sjećamo Teočaka ili Odžaka, nismo zato nikakvi fašisti ili nacisti, kao što i ne mislimo da je NDH bila nekakva idealna država. I onda, kao i nakon rata, male države bile su sateliti velikih, a u ratnom metežu često se nije znalo »tko pije a tko plaća«. Danas, ipak, znamo tko je agresor a tko žrtva.

Naravno, hrabrost ne mora biti uvijek ni znak dobrote, a pogotovo ne opravdanje za nasilje. Ako sam pohvalio neke od ustaških bojovnika zbog njihove hrabrosti, što se usudio učiniti i jedan *Goran Babić* svojedobno u »Oku«, pišući o *Juri Francetiću*, moram priznati da sam, koliko god sam uvijek bio »ozloglašen« kao hrvatski nacionalist, za vrijeme bivšeg režima javno isticao hrabrost i nekih Srba, od kojih su nam mnogi postali zakleti neprijatelji. Na pamet mi dolaze stihovi iz *Stublićeve* pjesme »O moj druže beogradski«, kad se sjećam svojih srpskih drugova robijaša na zemunskoj Kalvariji koji su pokazali robijašku solidarnost i »imali muda« da protestiraju, kako bi to rekao *Danilo Kiš.* Kad već njega spomenuh, ne mogu a da ne priznam što je njegova »Grobnica za Borisa Davidovića« značila za mene (premda ga neki njegovi beogradski kolege optužiše čak zbog »plagijata«). Usklik iz te knjige »Ne dajte se pasjim sinovima, Borise Davidoviću!« ponavljao sam poput molitve kao i stihove iz pjesme *Matije Bećkovića* (u kojima ovaj prononsirani četnik moli Gospodina da mu udijeli milost hrabrosti, kako pod torturom ne bi odao ime druga). Doduše, reći će tkogod, oni su si to mogli dozvoliti, ali i oni su dolazili u zatvor (kao i *Gojko Đogo* zbog »štakora s Dedinja«). Naši bi u sličnim situacijama »dobili« mnogo više jer su imali kao »pobijeđena nacija« mnogo »putra na glavi«, a Srbi su po krčmama pjevali i opscene prostote *Bore Đorđevića,* čija je pjevanija, moram priznati, i mene kojiput zainteresirala, premda su te prostote katkada prelazile sve granice za razliku od razmjerno ekvilibrirane duhovitosti jednog *Đorđa Balaševića.*

S poštovanjem sam slušao još u Poigny-la-Forêtu izlaganja jednoga *Miodraga Pavlovića* i *Ljubomira Simovića*, koji su se, za razliku od *Jože*

Javoršeka, također gosta *Pierrea Emmanuela,* javno deklarirali kao srpski patrioti i vjernici. Javoršek, pak, hvaleći partizaniju, bio mi je mnogo antipatičniji čak i od *Vitomila Zupana*, koji je također imao hrabrosti da protestira i demonstrira protiv jugokomunističkog totalitarizma, premda je i on u svom »skatološkom« i opscenom ekshibicionizmu ponekad prelazio sve granice dobra ukusa.

I »sveštena lica« u srpskim redovima volio sam poslušati jer su znali govoriti i politički hrabro i teološki utemeljeno. Tu mislim upravo na trojicu najistaknutijih: *Amfilohija Radovića, Atanasija Jeftića i Ireneja Bulovića* (od njih nešto umjerenijega),koji će svi naročito nakon uspostavljanja hrvatske države pokazati svoje šovinističko lice.

Eto, kad sam započeo s »ustašama«, morao sam nastaviti i s »četnicima«. Sada smo gotovo svi mi Hrvati za njih ustaše, a oni za nas četnici, s tom razlikom što oni naziv »četnici« uglavnom ne smatraju uvredom, a mi se grčevito branimo od naziva »ustaša«, kojim su nas »braća« odavno nazvala, i to »en bloc«. Ipak, sva ta gorčina koja se u meni kupi već godinama i desetljećima, jer vidim kako su rijetki među njima ljudi poput *Bogdana Bogdanovića* i kako nas gledaju njihovi pisci, bili oni prononsirani četnici poput *Kapora i Bećkovića* ili umjereni poput *Miće Danojlića*, ne sprečava me da još uvijek ne ponavljam i Stublićeve stihove i Kišove usklike,* da se nostalgično ne sjećam Poigny-la-Forêta, gdje smo Simović i ja s isusovcem p. *Mambrinom* igrali ping-pong i sudjelovali u zajedničkoj misi.

* * *

Moj otac *Petar Grgec*, iako je bio za vrijeme rata poznati javni kulturni radnik i ravnatelj gimnazije, imao je petlje da, prolazeći mimo nepoznatih Židova, ožigosanih žutom zvijezdom i pločicom, usred Zagreba skine pred njima šešir, odajući na taj način priznanje njihovoj hrabrosti i pogaženom dostojanstvu. O tom je pisala moja sestra Ana u »Maruliću« br. 6/92.

»Alétheia« (odn. »Wahrheit« i »Wahrhaftigkeit«) o kojoj smo govorili potiče nas da, bez obzira na tuđe mišljenje, svjedočimo svoju istinu i da odajemo priznanje svačijoj hrabrosti, bila ona hrvatska ili nehrvatska, katolička ili nekatolička, židovska, muslimanska, ateistička ili agnostička. Ta je hrabrost naprosto ures čovječnosti, ali i veliki dar Božji. Iz toga ne slijedi da su svi oni koji su poklekli pred torturom »isprana mozga« ili drhtali od strave u agoniji, daleko od humanosti ili Božje milosti. Život i djelo *Georgesa Bernanosa* najljepša je himna tajni Svete Agonije, kroz koju je prošao i naš Spasitelj i Oslobodite lj, Isus Krist. Dok to pišem, orosiše mi se oči. Još mi samo treba

* Usp. moju pjesmu »Fran(ne) pamti one dane« (»Marulić« 2/92.)

nekakav cinik à la *Krleža* da pljucne na moju »patetiku«. Usput napominjem da je bez suvišne patetike *Anatolij Kudrjavcev* u »Hrvatskim obzorjima« Krležinu teatralnu »patetiku« smjestio na pravo mjesto.

* * *

O agoniji i umiranju valja govoriti upravo danas kada jedna mala zemlja u srcu Europe, naša domovina, prolazi kroz križni put, okružena neprijateljskom agresijom i europskim nerazumijevanjem. Oni koji žive izvan tih ratnih strahota, u Zagrebu, Rijeci ili u nekom drugom hrvatskom gradu, možda i zaboravljaju da Hrvatska još uvijek krvari i da stare rane još nisu zacijelile. Ljudima koji su bez hrane, vode ili struje, a nad glavom im zuje naprijateljske granate, pada katkada mrak na oči kad čuju kako povlašteni sunarodnjaci pričaju o blagostanju i bogatstvu, koje valja steći ili je možda već stečeno. Baš zbog toga danas je itekako aktualno govoriti i pisati o kršćanskoj politici i duhovnosti, o »etičkoj ekonomiji« ili »ekonomskoj etici«, o »demokratskom kapitalizmu« itd.

Nedavno je kod nas provedena i objavljena knjiga *Michaela Novaka* »The Spirit of Democratic Capitalism« (Duh demokratskog kapitalizma), o kojoj sam pisao u »Maruliću« već prije tri godine. Iako službena Crkva, od enciklike »Rerum novarum« do »Centesimus Annus«, podjednako osuđuje i kapitalistički individualizam i komunistički kolektivizam, M. Novak kao deklarirani katolik nastoji dokazati kako je kapitalizam itekako spojiv s naukom Crkve i s demokršćanskom socijalnom opcijom. Međutim, kršćani bi se morali opredijeliti za »etičku ekonomiju« (upravo tako je preveden naslov Novakove knjige u Francuskoj) kao za korektiv parole »good ethics-good bussines«. Socijalni, humanistički i etički korektiv kapitalističkog suparništva i borbe za profit može se izraziti jednom riječju: solidarnost. Suparništvo bez solidarnosti zapravo je ostvarenje parole »tko jači-taj kvači«, odnosno socijalnog »darvinizma«, koji iz utakmice za profit i prestiž isključuje slabe, stare, bolesne, marginalizirane, dakle upravo one kojima je prvenstveno upućena evanđeoska poruka Blaženstava i Govora na gori, a Govor na gori jest »magna charta« kršćanstva.

Istina je, doduše, da je »planska« dirigirana ekonomija (kao i dirigirana i »glajhšaltovana« politika) »uškopila« gotovo svaku privatnu inicijativu i individualnu odgovornost, bez čega nema socijalnog napretka ni ekonomskog prosperiteta, i nije čudno što su u tom pogledu kapitalističke zemlje Zapada postigle standard i prosperitet o kojemu se u socijalističkim zemljama Istoka nije moglo ni sanjati, ali je isto tako istina da i u zemljama liberalnog kapitalizma logika profita i blagostanja nekolicine ne dovodi nužno do socijalno pravedne i pravilne distribucije proizvedenih dobara, da jaz između bogatih i siromašnih postaje sve veći, da raste nezaposlenost i da »nerazvijeni« narodi (npr. u Africi

ili Južnoj Americi) s pravom traže neku solidarnost od »razvijenih« i bogatih. Čini se da su i razne demokršćanske i »pučke« stranke, koje su se u ovom stoljeću dičile imenima kao *Don Sturzo, De Gasperi, Schuman* i *Adenauer*, došavši na vlast i povezavši se s centrima moći i novca, pa čak i raznim »mafijama« i »masonerijama«, izgubile kredibilitet u širim slojevima naroda i među kršćanima, te upale, kao i druge stranke, u vode ekonomije bez etike i politike bez morala. Svjedoci smo raspadanja demokršćanske stranke ne samo u njezinoj kolijevci, u Italiji, nego i u drugim zemljama. Međutim, neki smatraju da je razlog toga raspadanja, bar djelomično, sustavno ali »konspirativno« djelovanje socijalističke internacionale i masonerije.

Čini se da su i mnogi demokršćanski čelnici zaboravili na osnovna načela kršćanskog socijalnog nauka i politike kršćanskog nadahnuća kao brige za opće dobro, u kojoj se baš dobro ne snalaze razni »japiji«* i »dinkiji«**, čija je spretnost i umješnost često na štetu dobra većine. Netko se, međutim, mora brinuti i za nesretne, nespretne i nezaposlene koji su to bez vlastite krivnje. Socijalizam, izrodivši se u bezdušni totalitarizam, stvarao je »parije« bez ikakva prava (to su bili uglavnom politički i ideološki protivnici), ali je u pravilu osiguravao bar neki egzistencijalni minimum, pa koje čudo da se mnogi koji su, bez postupnog prijelaznog razdoblja, bačeni u vrtloge tržišne ekonomije i suvremene liberalne politike žele vratiti k sigurnim loncima i zdjelama, makar i napola punima i makar u »ropstvu«, poput nekih izraelskih bjegunaca iz egipatskog sužanjstva. Možda je tu i odgovor na pitanje zašto se na vlast u bivšim komunističkim zemljama vraćaju stranke sa socijalističkim programima kojima su katkada na čelu bivši komunisti i socijalisti, ili naprosto oni koji znaju da kapitalizam u zemljama bivšega istočnog bloka ne može zadovoljiti one koji su desetljećima živjeli »sigurni« poput sardina u konzervi a sada bi morali kao žive ribe zaplivati slobodnim bespućima oceana.

Demokršćani, ili, ako je to ime kompromitirano kao »democristiani« u Italiji ili »pučkostrankaši« kod nas prije rata, nazovimo ih nekako drugačije (možda bi to bili pripadnici nekakve stranke narodne solidarnosti, premda je i ime »solidarnošć« u Poljskoj već pomalo kompromitirano?), treba da vode računa upravo o tom da njihova opcija nije ni kapitalistička ni komunistička. Odbojnost prema komunizmu nalazi svoje opravdanje upravo u staljinističkoj praksi okrutnog totalitarizma, koja je kompromitirala to ime ranokršćanske provenijencije, kao što i odbojnost prema kapitalizmu nalazi svoje opravdanje u praksi »divljeg kapitalizma«, kako ga je u studenom prošle godine nazvao *Ivan Pavao II.* u svom interviewu *Janu Gawronskom.*

No, isto je tako istina da valja prihvatiti dobre strane demokratskog kapitalizma kao i komunističke borbe za siromašne i eksploatirane, ali pritom

* yuppies = young urban professional people

** dinki = double income-no kids

uvijek valja imati na pameti dihotomiju između teorije i prakse kod jednih i drugih. Staljin i ostali diktatori komunističkih zemalja toliko su kompromitirali komunizam da nam se čak čini nemogućim i komunizam »s ljudskim licem«. Upravo takav komunizam u jugoslavenskom i velikosrpskom ozračju, premda je prodor utjecaja sa Zapada nakon sukoba s Kominformom ublažio neke oblike totalitarističke represije, bio je poguban za hrvatski narod. O tom se toliko pisalo da sada to nema smisla ponavljati.

Zbog toga hrvatski narod ne bi morao objeručke prihvatiti sve što donosi tzv. demokratski kapitalizam o kojemu piše *Michael Novak.* Taj demokratski kapitalizam ne bismo mogli proglasiti jednom od osnovnih karakteristika demokršćanske opcije. Socijalna ekonomija tržišta nije isto što i ekonomski liberalizam. »Divlji kapitalizam«, jedan je od osnovnih razloga kršćanskog »antikapitalizma«, donekle je kompromitirao i socijalnu ekonomiju tržišta (koja je inače prihvatljiva i za one koji su skeptični prema zakonu ponude i potražnje), kao što je i ekonomski liberalizam donekle kompromitirao ime »liberalizam«, ali ne toliko da bi se to moralo odnositi na sve »liberalne« stranke, pa naravno i na naš HSLS (koja je, uostalom, i »socijalna« i »liberalna«). Demokršćanstvo, kao demokratski i kršćanski nazor na svijet, nalazi se negdje između socijalizma i liberalizma ili, pojednostavljeno rečeno, između komunizma i kapitalizma. To nije nikakav »srednji put« nego jednostavno put služenja drugima i put prema evanđeoskoj ljestvici vrednota.

* * *

Već je *John Kenneth Galbraith* u svom djelu »American Capitalism« (Cambridge, Mass, Riverside Press 1952.) iznio kritičke sudove o tržišnom kapitalizmu, dok su socijalisti uglavnom kritizirali ovisnost tržišta o kupovnoj moći, tj. o neravnomjernoj raspodjeli bogatstva, a intelektualci su, pak, bili općenito protiv koncepcije neograničene slobode tržišta, ali ne i protiv slobodnog tržišta ideja. M. Novak ističe da slobodno tržište ima svoje nedostatke, ali je, kako kaže, obrana slobode tržišta ujedno i »obrana pluralističkog poretka demokratskog kapitalizma od unitarnog i dirigiranog poretka socijalizma« (M. N.: Duh demokratskog kapitalizma, Globus-Šk. knjiga 1993, str. 139).

Mnogi (demo) kršćani našeg vremena pristaju uz tvrdnju p.*Pedra Arrupea*, S. I., da »način društvene analize koji se danas upotrebljava u liberalnom svijetu pretpostavlja individualističku i materijalističku sliku svijeta, koja je destruktivna za kršćanske vrijednosti i stavove« (op. cit., str. 304). Za protestantske teologe *Tillicha i Moltmanna* problem tržišta, raspodjele dobara i društvene pravde može riješiti samo kršćanski socijalizam. Slično mišljenje zastupaju i pape našeg vremena u svojim enkciklikama, izbjegavajući, ipak, neke etikete. Po Novakovu mišljenju biti »antikomunistom« i »antisocijalistom«, a tek s pola duše biti privržen demokratskom kapitalizmu, znači zastupati neki srednji put

(str. 310) koji je doveo do propasti demokršćanskih pokreta »zbog unutrašnjeg nedostatka ozbiljnog ideala«. M. Novak prigovara Crkvi i demokršćanima da su »uhvaćeni u pretkapitalistički način razmišljanja i da malo njih razumije zakone razvoja, rasta i produkcije, svodeći olako moral na moralnost raspodjele. Po njemu se karitativna komponenta ne može poistovjetiti s nekakvim naivnim shvaćanjem ljubavi jer ljude treba ljubiti onakve kakvi jesu. Po njegovu mišljenju demokratski kapitalizam uklapa se izvrsno u kršćansko poimanje Božjeg stvaralaštva i slobode, a uzrok siromaštva siromašnih nije prvenstveno bogatstvo bogatih, dok ekonomski aktivizam ne donosi blagostanje samo nekolicini nego čitavom društvu (str. 446). Za njega je Svemogući Bog stvorio nenasilno društvo kao »arenu slobode« (str. 449).

Jedan od pionira suvremene kršćanske misli i preteča svih suvremenih demokršćanskih gibanja, *Jacques Maritain*, znao je vrlo dobro da ta arena slobode bez etičke kontrole postaje često ratna klaonica i stoga je isticao kršćanski i integralni humanizam kao regulator i korektiv svih ekonomskih, socijalnih i političkih strujanja. Međutim, kako ističe *Ludovico Grassi* (»J. Maritain«, Edizioni Cultura della pace Fiesole 1993), iako je prihvaćao pozitivne vrijednosti moderniteta i laiciteta, upozoravao je da se demokratsko shvaćanje mora zasnivati na središnjem značenju ljudske osobe. Stoga se demokracija mora oslanjati na prava svake pojedine osobe, i prema toj personalističkoj koncepciji, demokracija nikako ne može biti nekakav skup pravila igre jer se politički i ekonomski život mora nadahnjivati »etičkom racionalizacijom«.

Slično mišljenje zastupa i *Pierpaolo Donati* (usp. Marulić 2-93), promatrajući razvoj demokracije kroz tri faze (od francuske revolucije do »Rerum novarum«, do Drugog vatikanskog koncila i odatle do enciklike »Centesimus annus«. Demokracija se *ne može* svesti samo na slobodu tržišta i tiska, na pluralizam i prava manjina. Ona mora uzimati u obzir i prava marginaliziranih i hendikepiranih, tj. socijalnu pravdu za one koji nisu sposobni za takmičenje i suparništvo. Istina je da se Francuska revolucija nalazi u ishodištu ekonomskog liberalizma i borbe za prava radnika, ali u središtu kršćanske demokratičnosti ne može se nalaziti njezino veličanstvo Država, odn, »raison d' Etat«, jer i država treba da služi pravima ljudske osobe i da uzima u obzir prava manjih zajednica i njihovu autonomiju. Stoga bi demokršćanstvo, uz borbu za socijalnu pravdu i etiku solidarnosti u skladu s evanđeoskim principima ljubavi, trebala karakterizirati i »supsidijarnost« i »personalistička« politika. Dekadenciju demokršćanskih stranaka u Europi trebalo bi potražiti upravo u tom što su se u borbi za vlast ili došavši na vlast deformirale i udaljile od tih kršćanskih i humanih načela, ili stopile s kapitalističkim okruženjem zaboravivši na specifičnost svojega poslanja kršćanskog i evanđeoskog usmjerenja.

* * *

Kršćansko i evanđeosko ishodište i usmjerenje nekih stavova i pokreta, očituje se i u specifičnoj kršćanskoj duhovnosti. Nas posebno zanima duhovnost kršćanskih laika, odn. vjernika koji svoje krsteničko zvanje i poslanje vrše u svijetu, unoseći u svjetovni i vremeniti red, u svojim zanimanjima i obiteljima, »evanđeoski kvasac« ljubavi i pravde te ispunjajući savjesno svoje staleške i vjerničke dužnosti. Kao što smo nekada, prije Koncila, podcjenjivali laičku duhovnost na račun »monaške«, obiteljski život na račun života u celibatu i akciju na račun kontemplacije, tako i sada često upadamo u protivnu krajnost, uzdižući »aktivizam« i »intelektualizam« iznad raznih vidova (pučke) pobožnosti. Bilo kako bilo, laička duhovnost ima svoje specifičnosti. Na primjer, politika je specifikum katoličkih laika a ne svećenika. Pobožnost majke brojne obitelji koja nema gotovo uopće ni odmora ni »ferija« sigurno će se razlikovati od pobožnosti redovnice u kontemplativnom redu.

Nedavno je, na generalnoj audijenciji (24. XI. 1993) *Ivan Pavao II.* govorio o specifičnosti zvanja kršćanskih laika, koji su također pozvani na svetost. Na tu su svetost pozvani i klerici i laici, i oženjeni i neoženjeni, i udovice i rastavljeni, ali svatko na svoj način. Laicima je otvoreno mnogostruko i raznoliko obilje raznih oblika duhovnosti i svetosti u njihovu svagdanjem djelovanju za dobro braće i društvene zajednice, za dobro obitelji i domovine.

Za demokršćane, npr., i za vjernike koji žive u sekulariziranom svijetu, baveći se politikom, ekonomskim i socijalnim radom postavlja se problem suživota s ateistima i agnosticima. To vrijedi svakako i za Hrvatsku. Moramo biti svjesni da je katolički i kršćanski laikat jedino mjesto susreta ateizma i kršćanstva (usp. Marulić 2-68). Živimo u pluralističkom svijetu, u kojemu valja integrirati vjeru i život. Kršćanska civilizacija, impregnirana »klerikalnim« duhom, davala je sliku laika kao nezrelog i maloljetnog člana Crkve, a »monaška« religioznost stvarala je podvojenost između religioznog i svjetovnog mentaliteta. Dihotomija između vjere i ponašanja u svagdanjem životu udaljavala nas je od našeg ideala, tj. od »vitalne sinteze« religioznih i svjetovnih vrijednosti. Proglasivši autonomiju »vremenitog« i »svjetovnog«, Koncil je ukazao na to kako je ljudski angažman itekako spojiv s originalnošću kršćanskog nadahnuća (Girardi).

Samostansku ili »monašku duhovnost« karakterizirao je bijeg od svijeta (fuga saeculi) a koncilska pastoralna konstitucija »Gaudium et spes« potiče laike da svjetovnim angažmanom unose svetost i u politički i u kulturni život primjerom i dijalogom. U tom smislu je Papa na generalnoj audijenciji 1. XII. 1993. potaknuo laike, angažirane u svjetovnim djelatnostima, na svetost i duboki duhovni život, tj. na molitvu, na sudjelovanje u liturgiji i sakramentima, na kontempaciju, ali i na razne oblike aktivnosti laičkog apostolata i političkog

djelovanja za opće dobro, tj. na razne oblike sudjelovanja u zemaljskom životu svojeg vremena.

Uostalom, sve te djelatnosti ulaze u plan Božji. Stoga bi kršćanski laici morali biti svjesni svojega zvanja i poslanja, ali isto tako i jednakosti svojega dostojanstva s klericima od kojih se razlikuju samo po funkcijama i službama. Od njihove »svjesnosti« i otvorenosti i crkveni bi dostojanstvenici imali više koristi nego od »smjernosti« onih koji im antišambriraju i obasipaju ih »incenzumima«. I svi (demo) kršćani morali bi se tako ponašati, pa bi vjerojatno i u političkom životu Europe bili više cijenjeni. Uvijek bi nam svima na pameti morale biti riječi sv. Pavla: »Što god htjednete reći ili učiniti, neka sve bude u ime Gospodina Isusa!« (Kol 3, 17). U tom svjetlu *naša era* postaje *nova era*, era Isusa Krista.

GODIŠNJA PRETPLATA OD 60 000 VRIJEDI SAMO ZA ONE KOJI JE DOZNAČE DO 1. IV. 1994.

MOLIMO DA NAM PRETPLATU ŠALJETE NA POŠTANSKIM UPUTNICAMA NA NAŠU ADRESU:

HKD SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)
TRG KRALJA TOMISLAVA 21, ZAGREB

Prof. Josip Zidarić

(1902 — 1993)

U Zagrebu je 20. prosinca 1993. umro prof. Josip Zidarić, jedan od najstarijih i najuglednijih članova HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda). Od srednjoškolskih klupa do smrti pripadao je katoličkom pokretu i isticao se svojim rodoljubljem. Zbog svojih uvjerenja bio je proganjan, ali je ustrajao na svom putu. U tom duhu odgojio je i svoju obitelj. Njegov sin Marijan bio je jedan od najbližih suradnika bivšeg upravitelja prof. Perinića.

Prof. Zidarić rodio se 21. listopada 1902. u Zagrebu kao prvo dijete brojne odvjetničke obitelji. U rodnom gradu završio je gimnaziju i Filozofski fakultet (povijest i zemljopis, njemački i francuski). Službovao je kao profesor u Otočcu (1933 — 1934) i Ogulinu (1934 — 1942). Od 1942. do dolaska komunista na vlast bio je direktor gimnazije u Hrvatskoj Kostajnici.

Po završetku II. svjetskog rata uhapšen je te je neko vrijeme proveo po zatvorima i logorima. Izašavši iz zatvora, nije više smio raditi u prosvjeti, nego je bio namještenik u raznim ustanovama i poduzećima, a kratko vrijeme radio je i kao fizički radnik. Ipak je posljednju godinu prije umirovljenja (1969) radio kao profesor u sjemenišnoj gimnaziji.

Svoje djelovanje u katoličkom pokretu započeo je kao član »Domagoja« i Društva sv. Jeronima, gdje je surađivao brojnim prilozima u raznim publikacijama, a naročito u »Obitelji« i »Danici«. Bio je i suradnik našeg »Marulića«. Njegov primjer uzornog kršćanina i Hrvata ostat će nam trajno u sjećanju.

(rg)

Milan Maglica

(1922. — 1994.)

8. I. 1994. umro je daleko od domovine u Melbourneu naš redoviti suradnik Milan Maglica. Bio je nedavno s nama, pa nas je ta smrt još više potresla. Javio se nakon izlaska iz australske bolnice, gdje je prošao kroz tri operacije i gdje ga je posjetio kard. Kuharić za vrijeme svojeg boravka u Australiji. Za Božić se javila njegova vjerna supruga Štefica i obavijestila nas da je opet u bolnici. Nekoliko dana nakon toga saznali smo da je ostavio ovaj svijet.

Upoznao sam ga kao dijete kada je bio najbolji boksač Hrvatske u svojoj kategoriji (1939 — 1942). Usto je bio angažiran u raznim omladinskim vjerskim i političkim organizacijama. Bio je pravi športaš, »vitez boksačke arene«. Prvak države postao je upravo u našoj jeronimskoj dvorani, sada Kazalištu lutaka.

Svoju svestranu djelatnost nastavio je i u dalekoj Australiji. Redovito je pisao u »Hrvatskoj reviji«, u australskim emigrantskim listovima te u našoj »Danici« i »Maruliću«. Desetljećima je čeznuo za svojom Hrvatskom koju je konačno posjetio nakon 47 godina. Idući put želio je doći sa svojom Štefićom i sa sinom svećenikom. Taj san se, nažalost, nije ispunio. Nakon Marijana Brajše umro je i on na australskom tlu, na kojemu živi još uvijek velika hrvatska dijaspora.

(rg)

Zlatko CRNKOVIĆ

Riječ-dvije o izvješću Evelyna Waugha o katoličkoj crkvi u Hrvatskoj 1945. godine

Premda u svojoj domovini Engleskoj, pa i u Sjedinjenim Državama, Evelyn Waugh (1903-1966) poodavno uživa status modernog klasika, našem je čitateljstvu taj zanimljivi romanopisac, pripovjedač, putopisac, biograf, pisac dnevnika i mnogobrojnih pisama ostao gotovo nepoznat. Dosad mu je u hrvatskom prijevodu objavljen samo 1982. godine u biblioteci HIT kraći satirični roman *Voljeni pokojnik* (preveo Nikola Kršić) i nedavno, potkraj 1993. godine, u istoj biblioteci, ratna trilogija *Počasni mač* (u prijevodu pisca ovih redaka). Neki se televizijski gledatelji možda još sjećaju i dobre engleske serije snimljene prema Waughovu remek-djelu *Ponovo u Bridesheadu.* I to je gotovo sve. A zašto je tako? Uglavnom zato što je taj pisac bio u bivšoj Jugoslaviji na crnoj listi zbog svoga antikomunizma, katoličanstva i, prema tome, neprijateljskog držanja prema tadašnjem komunističkom režimu kod nas. Štoviše, bio je i toliko drzak da se zamjerio i samom maršalu tvrdeći javno da je – žensko. Dapače, i lezbiljka! Nije dakle čudo što su čak i naši anglisti zazirali da ga spominju. I što su bili vrlo kritički raspoloženi prema njemu.

Waugh se još u drugom svjetskom ratu, kad je proveo oko šest mjeseci u Britanskoj vojnoj misiji pri Glavnom štabu Hrvatske u Topuskom i oko dva mjeseca kao predstavnik britanske vojske u Dubrovniku, zamjerio svojim tadašnjim domaćinima. Kako je uopće došao k nama? Vrlo jednostavno. Njegov stari prijatelj Randolph Churchill, premijerov sin, pozvao ga je da kao britanski časnik pođe s njim u Hrvatsku, u Vojnu misiju, kojoj će Randolph biti na čelu. Evo kako je to opisao sam Waugh: »Randolph me pozvao da pođem s njim u Hrvatsku vjerujući da ću ja uspjeti stati na kraj velikom raskolu između Katoličke i Pravoslavne crkve – što je on tek nedavno bio doznao, a smatrao je da će mu smetati u njegovoj ratnoj politici«. Bijaše to potkraj lipnja 1944. u Londonu, a već su 4. srpnja poletjeli zrakoplovom preko Italije u Jugoslaviju. Najprije su stigli na otok Vis, gdje se Waugh upoznao sa šefom Britanske vojne misije u Jugoslaviji brigadnim generalom Fitzroyem Macleanom i Josipom Brozom Titom.

Nakon višemjesečnog boravka u Topuskom, gdje mu je Randolph Churchill sve više išao na živce, kao i on njemu, Waugh se na početku prosinca vraća u Italiju, u Bari, i zapisuje u svoj dnevnik ove riječi: »Posla preko glave, prilično umoran. Brzojavno zatražio od Fitzroya Macleana odobrenje da provedem istraživanje i napišem izvještaj o religioznoj situaciji.« Dakako, riječ je o Hrvatskoj. Maclean mu daje traženo odobrenje i kapetan Waugh dolazi brodom u Dubrovnik, gdje prikuplja podatke za svoje potrebe. Partizani uskoro postaju sumnjičavi zbog toga što se najviše druži sa svećenicima i što često odlazi u crkvu. Na kraju, nakon dva mjeseca, Waugh sam traži da se vrati u Italiju.

On je iskreno zabrinut za sudbinu katolika u budućoj komunističkoj Jugoslaviji pa traži privatnu audijenciju kod pape Pija XII. Papa ga zaista i prima 2. ožujka,

zahvaljujući i zauzimanju mons. Montinija, budućeg pape. Evo kako Waugh opisuje taj događaj u svom dnevniku:

»Privatna audijencija u 9 i 30. Imao sam tek toliko vremena da svratim u crkvu sv. Petra i pomolim se za duhovnu potporu. Zatim u Cortile di San Damaso, pa liftom do drugog kata – kroz niz blještavih čekaonica punih ljudi koji su izgledali kao glavni stožer kralja Bombe, pa onda bez čekanja pravo preda nj. Bijela prilika za stolom ispred sjajne pozadine, ali nisam mogao pomnije zagledati. Kleknuo sam tri puta i sjeo do njega. Upozorili su me bili da govori engleski kao papiga pa sam ga glasno zamolio da govorimo francuski. Odmah smo zapodjeli razgovor o crkvenim poslovima u Jugoslaviji, dao sam kratak rezime, spomenuo Rittiga. On je to sve saslušao, rekao: *'Ca n'est pas la liberté'*[1], a onda je progovorio engleski kao papiga, o tome koliko imam djece, i kako je gledao mornaričku smotru u Portsmouthu. Dao mi krunice za djecu i 'poseban' blagoslov. No otišao sam od njega uvjeren da je shvatio zašto sam došao. Ništa drugo nisam ni tražio.«

Waugh se iz Rima vratio u Bari i tu počeo sastavljati svoje izvješće. Međutim, kad se 9.ožujka selio iz hotela u vilu izvan grada, ukradena mu je prtljaga u kojoj su bili svi dokumenti koje je bio prikupio. Srećom, sutradan je vojna policija pronašla prtljagu i vratila mu je. U sljedeća četiri dana Waugh je napisao polovicu izvješća, a onda se avionom vratio u London, gdje je nastavio raditi. Do kraja mjeseca dogotovio je tekst, koji je, prema dogovoru, trebalo predati Ministarstvu vanjskih poslova. Tako je i bilo. Ministarstvo je pak najprije stavilo izvješće na uvid brigadnom generalu Macleanu, koji više nije bio Waughov starješina jer je Vojna misija u Jugoslaviji u međuvremenu bila već ukinuta.

Zanimljivo je da je Waughov spis izazvao nervozu i zabrinutost u Ministarstvu vanjskih poslova zato što je izvjestitelj na kraju izričito zatražio promjenu britanske politike prema Titu i Jugoslaviji. Da je taj njegov zahtjev bio prihvaćen, Ministarstvo bi posredno priznalo da je do tada vodilo pogrešnu politiku u Jugoslaviji i na Balkanu.

Kad je stalni podsekretar u Ministarstvu vanjskih poslova Sir Orme Sargent doznao da Waugh kani podijeliti taj svoj spis nekim istaknutim katolicima u Engleskoj, napisao je 29. ožujka ovu napomenu:

»Želio bih doznati mišljenje brig. generala Macleana o ovom izvješću, kao i mišljenje g. Stevensona[2]. Ovo je ipak službeno izvješće koje je napisao časnik britanske vojske dok je bio u službi, pa ne vidim razloga zašto bismo dopustili da se autor služi njime kao propagandom protiv vladine politike. Ne samo što se ono ne smije objelodaniti nego njegovu autoru treba reći da jedino bez odobrenja i na vlastitu odgovornost može pokazivati ga bilo kome izvan Ministarstva vanjskih poslova i Ministarstva rata.«

Nakon ciničnog i perfidnog odgovora, u najboljoj tradiciji britanske diplomacije, ambasadora Stevensona ministru Edenu, zacijelo su službenici u Ministarstvu vanjskih poslova odahnuli. Odustali su od nauma da pokušaju diskreditirati autora izvješća, pa ga možda čak izvesti i pred ratni sud. Zadovoljili su se odbacivanjem Waughova spisa i zaključka.

---

1 To nije sloboda (franc.)
2 Novoimenovani ambasador Velike Britanije u Beogradu.

Ipak, vrijeme je dalo za pravo Waughu. Pokazalo se da su njegova dijagnoza stanja Katoličke crkve u Hrvatskoj i prognoza dalekosežnih namjera režima u Beogradu bile potpuno točne. A dao mu je za pravo i Anthony Rhodes, koji je tridesetak godina nakon tih događaja, točnije 1973., dakle nakon Waughove smrti, napisao ove riječi:

»Cijela ta epizoda dokazuje kakvu je snažnu podršku britanske vlade uživao maršal Tito, kako ona nije bila sklona čuti ni jedne riječi protiv njega i njegova komunističkog režima, samo zato što se odupro Hitleru. Ipak, događaji koji su se zbili u 'satelitskim' komunističkim zemljama nakon 1945. godine – uhićenja i progoni svećenika koji nisu ni do dana današnjeg jenjali – reklo bi se da potvrđuju da je dijagnoza kapetana Evelyna Waugha o komunističkim progonima Crkve u novim 'satelitskim' državama bila uglavnom točna«.

Dakako da se Waughu u izvješću potkralo i podosta nepreciznosti i neprovjerenih podataka. On i sam na jednom mjestu kaže da ne može ništa pouzdano kazati o ustaškom poretku jer su mu informacije iz NDH bile uglavnom nedostupne. Osim toga, nije znao ni hrvatski jezik, a bio je i inače pomalo nemaran u engleskoj ortografiji. Stoga nije čudo što su imena naših ljudi i mjesta u njegovu tekstu često iskrivljena i različito pisana. Nastojao sam ispraviti te pogreške koliko sam mogao, uz pomoć gospodina Radovana Grgeca i njegovih suradnika u uredništvu »Marulića«, napose Tvrtka Klarića koji me je donekle i potaknuo na ovaj posao. Na tome im od srca svima zahvaljujem, kao i na suglasnosti da odobre »Vjesniku« da objavi Waughovo izvješće u nastavcima.

Na kraju bih htio zahvaliti Krsti Cviiću što mi je pribavio fotokopiju orginalnog teksta Waughova izvješća i životopis Evelyna Waugha iz pera njegova ratnog druga Christophera Sykesa, kome je Waugh posvetio prvu knjigu svoje trilogije.

Izvješće Evelyna Waugha*

STROGO POVJERLJIVO
(16805)
[R 5927/1059/92]

GOSPODIN EDEN GOSPODINU STEVENSONU U BEOGRAD

(B. 135)

---

* *Izvještaj Evelyna Waugha objavljen je u nekoliko brojeva »Vjesnika« u siječnju uz naše dopuštenje i u dogovoru s prevoditeljem Z. Crnkovićem, a sada ga donosimo u cijelosti.*

Ministarstvo vanjskih poslova, 4. travnja 1945.

Štovani gospodine,
Ovime upućujem Vašoj Ekscelenciji primjerak izvješća o Rimokatoličkoj crkvi u Hrvatskoj iz pera kapetana Evelyna Waugha, člana Vojne misije br. 37.
Bilo bi mi drago dobiti Vaše komentare o izvješću kapetana Waugha.

Vaš etc.
ANTHONY EDEN

U prilogu

CRKVA I DRŽAVA U OSLOBOĐENOJ HRVATSKOJ

OVO izvješće obrađuje događaje do 1. ožujka 1945. u oslobođenim dijelovima zamišljene federalne države Hrvatske, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, o čijem se budućem statusu još raspravlja, ali bez Slavonije, o kojoj imamo premalo pouzdanih podataka u vrijeme dok ovo pišemo.

Sinopsis

1. U Hrvatskoj, pretežito katolička zemlja potpada pod pretežito komunističku vlast. Velika je Britanija suodgovorna za rješavanje nastalih problema.
2. Značajke partizanskog pokreta. Komunistička manjina učvršćuje svoju vlast.
3. Značajke hrvatskog vjerskog antagonizma spram pravoslavnih Srba i strah od komunizma.
4. Ustaše – nemoguće je doći do pouzdanih informacija o njima.
5. Hrvatski kler odnosi se na tipičan način svoje zemlje prema ustašama – neznatna skupina ekstremista, uglavnom franjevaca, stvarno se pridružila ustaškoj stranci – kler nastoji ublažiti barbarstva okupatora.
6. Veći dio klera suprotstavio se partizanima; neznatan im se broj pridružio – mons. Rittig – pokušaj pomirbe u Dubrovniku.
7. Svećenici koje su partizani pobili – optužbe iznesene protiv svećenika – vjerski odgoj i antireligiozna propaganda.
8. Partizani vode pomirljivu politiku prema Pravoslavnoj crkvi i nastoje osigurati njenu potporu.
9. Pet milijuna katolika ugroženo je u svojim vjerskim pravima.

Uvod

Kakve se god promjene nedavno zbile u srcu Rusije, jugoslavenski komunisti i dalje ispovijedaju čistu marksističku vjeru.

Postoji jedna temeljna, nepomirljiva razlika (ali svrha ovoga izvješća nije da detaljno ispituje tu razliku) između komunizma i kršćanstva u njihovu poimanju naravi i smisla ljudske egzistencije.

Komunistima je religija »opijum za narod«, droga koja je obično pogubna, primjerice zato što otupljuje mržnju proletarijata na njegove klasne neprijatelje; u rijetkim prigodama može imati i blagotvoran utjecaj, kad recimo politika partije izazove patnje koje bi inače slabijim članovima bile nepodnošljive; partija je jedini sudac o tome kad su takve doze utjecaja dopustive; oni kojima je povjerena vlast moraju biti iznad potrebe za narkoticima. Kad neprijatelji partije budu napokon uništeni i kad komunistička država bude slavila pobjedu, prestat će potreba za tom drogom pa će nestati i same droge. Dotle je čovjeku jedina dužnost – dužnost prema partiji, a jedina je vrijednost – njegova korisnost partiji. Nezavisne države samo su još privremeni ostaci kapitalističke organizacije svijeta. U sadašnjoj prijelaznoj fazi, partija djeluje u nezavisnoj državi i kroz državu. Lojalnost građana državi potrebna je tek u onoj mjeri u kojoj je država pod vlašću partije.

Kršćanstvo drži da bitni odnos i prva dužnost pojedinca prema Bogu i navlastito zapadnoj Crkvi nalažu da taj odnos i dužnost određuje njegovo moralno i društveno ponašanje i oblike njegova druženja s bližnjima, što tvore njegov politički i gospodarski život. U Pravoslavnoj crkvi, zbog duge tradicije pokoravanja svjetovnim vladarima, carevima i sultanima, apostolska je baština svedena u najboljem slučaju na istočnjačku mistiku udaljenu od ljudskih obveza, ili, u najgorem slučaju, na puko održavanje obreda, bez veze s moralnim i društvenim dužnostima, zbog čega se Crkva lako uključuje u građansku vlast.

Dosad je komunizam imao najviše posla s pravoslavnim kršćanima, a sad, napredujući sve više na zapad, izaziva neriješen (i možda nerješiv) problem u odnosima između Crkve i države.

Dok se Nijemci povlače, Hrvatska, pretežito katolička zemlja, potpada pod pretežito komunističku vlast, pa je dobar primjer ovoga problema, premda lokalne osobitosti, koje nadalje iznosim, i crkve i države, kompliciraju i zamagljuju bitno pitanje.

Pomoć koju je Velika Britanija dosad pružila Narodnooslobodilačkom pokretu bila je velika i, po mišljenju mnogih promatrača, presudna. Stoga dio odgovornosti za posljedice uspjeha tog pokreta leži i na Velikoj Britaniji.

2. Partija

Jugoslavenska narodnooslobodilačka armija, popularno poznata pod imenom »partizani«, organizirana je, revolucionarna vojska čije su glavne značajke mladost, neukost, hrabrost, ponos na nedavnu prošlost, netrpljenje neslaganja, ksenofobija, drugarstvo, trezvenost i neporočnost.

Režim koji ta vojska uspostavlja u pozadini njemačkog povlačenja sadrži, u očima površnog promatrača, velik broj simptoma nacizma. Po svojoj je strukturi totalitaristički; veliku moć ima tajna policija, postoji kult Vođe. (Primjerice, u novoj početnici propisanoj u svim osnovnim školama prva slova koja se uče jesu **T, I i O,** a prva riječ koja se sriče jest Tito). Tu je i karakterističan mit o krvi, metaforički i

doslovni (primjerice, često se govori o »braći koja pate pod tuđinskom vlašću« u Istri. U Šibeniku je 5. siječnja župnik, koji je pokušao izvršiti tradicionalni obred posvećivanja kuća, protjeran iz prostorija Narodnooslobodilačkog odbora riječima: »Ova je kuća već blagoslovljena krvlju«).

Međutim, vođe su pokreta sredovječni ljudi i žene koji su sav svoj život proveli u službi Kominterne, od režima Bele Kuna u Mađarskoj do pokreta dr. Negrina u Španjolskoj; živjeli su pod lažnim imenima u raznim dijelovima svijeta, stekli posebnu izobrazbu u Rusiji, borili se u Španjolskoj i organizirali slanje internacionalnih brigada, bivali osuđeni na duge zatvorske kazne, za vrijeme kojih im je bilo dopušteno da se posvete višoj izobrazbi iz marksističke strategije. Uz pomoć komesarskog sustava, polazi im za rukom usmjeravati oduševljenje svojih mladih pristaša. Svaki odred u vojsci ima svoga komesara, od najvećih formacija do najmanjih jedinica. Komesar je »zadužen« za sve što je u vezi s disciplinom i kažnjavanjem, za svu izobrazbu i sve ono što bi se u britanskoj vojsci označilo kao »socijalna skrb«; on je nazočan na većini sastanaka partizanskih zapovjednika i savezničkih časnika za vezu. Upravo komesar nameće i provodi »partijsku liniju«.

Uz ta dva elementa u pokretu, mlade entuzijaste i iskusne vođe, postoji velik broj nekomunista koji nemaju nikakve vlasti i koji su, bilo rodoljubi dobrovoljci na početku karijere ili mobilizirani vojnici na izmaku vojne karijere, bilo neodlučne pristaše Mačekove Seljačke stranke i redovita vojska koja se brine o tome da onima koji su ostali izvan pokreta prijeti samo propast. Cilj je komunističke strategije da maksimalno iskoristi te vanjske elemente a da istodobno zadrži svu stvarnu moć u svojim rukama. Na cjelokupnom oslobođenom teritoriju pomno se pazi na tu razliku između položaja prividne vlasti i položaja stvarne moći, a ta se razlika može upoznati samo osobnim iskustvom; ona se proteže od vlade u Beogradu do seoskog *odbora*[3]. Moć ima samo partija koja djeluje preko komesara u vojsci, preko OZNE (tajne policije) i preko partijaca u mjesnim odborima. U vrijeme dok ovo pišem, »partijska linija« propisuje da se svi redom primaju u Narodnu frontu, organiziranu i vođenu na isti način, a da se svi oni koji se drže po strani proglase narodnim izdajicama. Partija je u Španjolskoj naučila lekciju da se lov na heretike ne smije voditi u ratno doba i da se ne smije krenuti u društvenu revoluciju protiv privatnog vlasništva i Crkve dok se ne prigrabi sva vlast. Slijedi analiza trenutnog stava prema Crkvi.

3. Crkva

Hrvati su katolički narod čija je vjera duboko ukorijenjena u njihovoj tradiciji i kulturi; među njima su živjele znatne lokalizirane manjine pravoslavnih Srba i muslimana. Država je potpomagala Crkvu i bila vezana za nju. Ljudi nisu bili osobito pobožni; nije bilo klerikalne stranke kakva je postojala u Sloveniji, gdje je igrala i važnu ulogu, a nije bilo ni izrazitog antiklerikalizma kakav postoji u Francuskoj i Španjolskoj. Kler se regrutirao mahom iz seljačkih redova i *petit-bourgeois*[4] i nije bilo bitne društvene razlike između biskupa i župnika. Neprijatelji hrvatskoga klera nisu

3 U izvorniku napisano na hrvatskom jeziku (op.prev.).
4 Sitna buržoazija (franc.).

mogli kler poistovjetiti s tlačiteljskom klasom, jer takve klase nije ni bilo. Oni koji su bili najbliže pojmu »tlačitelja« bijahu soeski lihvari i srpski vlastodršci, a Crkva nije imala simpatija ni za jedne ni za druge. Čini se da je glavna mana Hrvata kao vjernika bila što su na područjima kao što je Dalmacija, gdje su bili u velikoj većini, bili nemarni u iskazivanju pobožnosti, a na područjima kao što je Bosna, gdje su bili u manjini, bili su ratoborni i zadrti.

Oni članovi klera koji su se zanimali za politiku bili su u tome uglavnom motivirani dvjema emocijama, strahom od komunizma, koji u ovom slučaju nije potrebno posebno opravdavati, i kivnošću na Srbe, koja se dan-danas ne čini osobito razumnom. Ne smijemo zaboraviti da oni svoj položaj nisu mjerili s budućnošću, koja im, po svemu sudeći, nije ni najmanje sklona, nego sa svojom nedavnom prošlošću pod Habsburgovcima.

Prema mirovnom ugovoru sklopljenom nakon prvog svjetskog rata, Hrvatska je ušla u novu kraljevinu koja je poslije prozvana Jugoslavijom; premda je u to vrijeme postignut nekakav pristanak naroda, uskoro su se pokazale nezgodne strane tog uređenja i u zemlji se javio snažan pokret za osamostaljenje. Napose su Katoličkoj crkvi nanesene mnoge teške nepravde. (Primjerice, u razdiobi novčane potpore crkvama, 48% stanovništva pravoslavne vjere dobivalo je 67% ukupnih državnih subvencija, a 39% pučanstva katoličke vjere primalo je svega 11,2% subvencija. To je poslije ispravljeno, pod diktaturom kralja Aleksandra, ali katolicima nije nikad nadoknađena ukupna vrijednost konfiscirane crkvene imovine, a pravoslavcima na kraju ipak jest). Pravoslavci su iskazali svoje duboko neprijateljstvo prema katolicima 1938. godine, kad je pokušaj da se retificira konkordat s Vatikanom, o kojem se raspravljalo još od 1922. godine i koji je kralj Aleksandar bio u načelu odobrio – sporazum koji je bio vrlo povoljan za Katoličku crkvu – gotovo izazvao pobunu među Srbima, pa nije ni potpisan. Nakon te krize većina je katolika u Jugoslaviji najposlije uvidjela da im jedinu nadu u pravdu pruža otcjepljenje od Srba. Probudile su se težnje koje su, čini se, učinile nepodnošljivom tadašnju situaciju, na koju se sada razboritiji ljudi osvrću sa žaljenjem.

4. Ustaše

Ustaše, koje su najfanatičniji i najžešći hrvatski nacionalisti, bili su u početku tajna organizacija; na javnu su scenu stupili u travnju 1941. i otada obavljaju svoju djelatnost na okupiranom teritoriju: jedine informacije o njima stižu nam iz izvora koji su im žestoko suprostavljeni. Stoga ne možemo dati dokumentirano ni nepristrano mišljenje o njima. Čini se da su po mnogo čemu slični Sinn Feinu. (Zapravo ima i inače mnogo sličnosti između položaja Hrvatske 1939. i Irske 1914. godine).

Nema dvojbe da je više godina prije rata jezgra ustaškoga pokreta tajno boravila i vježbala u Italiji i Mađarskoj, i da su velik broj tih emigranta bili besprincipijelni primitivci. Postojao je među njima i pristojniji elemenat koji se sastojao od rodoljubnih usijanih glava i bivših časnika nekadašnje austro-ugarske vojske. Vjerojatno se nikad neće saznati kakve su bile prave nakane Ante Pavelića u slučaju da sile Osovine pobijede u ratu: da li se on koristio Talijanima kao što su Talijani vjerovali da se koriste njime: da li se doista kanio zauvijek odreći Dalmacije, ili bi možda pribjegao terorističkim akcijama protiv talijanskih okupatora na jadranskoj obali. Sad ga obično prikazuju kao puko oruđe talijanskih agresora, ali ima nekih indikacija koje govore da je on tu svoju ulogu smatrao tek nužnim zlom. Navodno je o vojvodi od Spoleta rekao, ciljajući na ubojstvo kralja Aleksandra: »Vidjeli ste kako ja postupam s kraljevima«. Isto se tako tvrdi da je šibenski biskup čestitao na »vjernosti u održavanju živog hrvatskog duha pod talijanskom okupacijom«.

Kakve god bile njegove ambicije, Pavelićeva je vladavina bila kratkog vijeka. Nakon pada Italije, njegov je položaj postao identičan s položajem bilo kojeg drugog lokalnog glavešine u zemlji pod njemačkom okupacijom. Njegova je kratkotrajna strahovlada uglavnom obilježena pokoljem Srba, Cigana i Židova. Partizanska propaganda prikazuje ta zvjerstva isključivo kao djelo Hrvata katolika: oni svakako snose dio krivnje, ali ima valjanih razloga za mišljenje da su izvršitelji tih zločina bili mahom muslimani iz Crne Gore i Bosne.

5. Crkva i ustaše

Čini se da nema dvojbe o tome da je proglašenje Nezavisne Države Hrvatske u travnju 1941. bilo općenito dobro prihvaćeno u hrvatskom narodu. Nije se mnogo znalo o sposobnosti Pavelića i njegovih pristaša: činilo se da njegov program sadrži ono za čim se odavno težilo — nezavisnost od Srbije i obranu od komunizma. Do razočaranja je došlo kad su izbili na vidjelo zločinački značaj ustaških vođa, brutalnost njihova poretka i ovisnost o utjecajima izvana, ali ponajviše o dostupnosti dokaza. Vijesti o pokoljima sporo su prodirale do civiliziranijih sredina. Znatan broj Hrvata podupire i dan-danas ustaše, većina njih vjerojatno iz očaja, jer znaju da su se previše kompromitirali da bi mogli promijeniti strane.

U svemu ovomu hrvatski se kler manje-više slično držao kao i narod pa se može podijeliti na tri kategorije: a) velika je većina pozdravila novi poredak i pokušala lojalno raditi u njemu, čak i pošto se razočarala, obavljajući svoje dužnosti u župi i ne sudjelujući djelatno u politici, b) neznatan broj svećenika postali su gorljivi pobornici nove države, ograničavajući se na svoje svećeničke poslove, ali trseći se da svojim propovijedima i naučavanjem prikazuju režim kao utjelovljenje nacionalnog vjerskog duha.

U ovoj potonjoj skupini isticali su se franjevci. Hrvatski su franjevci neko vrijeme u prošlosti izazivali zabrinutost u Vatikanu zbog svoje samostalnosti i uskogrudnog nacionalizma. Mahom se regrutiraju iz kulturno najzaostalijeg dijela pučanstva, i ima dokaza napretek da je taj red privukao u svoje redove neke posve bezvrijedne ljude sigurnošću i relativnom lagodnošću koje im je ponudio. Mnogi su od tih mladića upućeni u Italiju na školovanje. Novicijat im se nalazio negdje u blizini Pavelićeva stožera u Sieni, gdje su ustaški agenti stupili u vezu s njima i zarazili ih Pavelićevim idejama. A oni su opet, kad su se vratili u domovinu, širili dalje njegove ideje — ili bar one koje je on držao prikladnima da ih otkrije — učenicima u svojim školama. Za Sarajevo se može mirne duše ustvrditi da je bilo središte franjevačkog ustaštva. Pa ipak, čini se da je i među njima zanemarljiv broj onih koji su zaista položili prisegu i postali članovi ustaškog pokreta.

Ovi potonji sačinjavaju treću kategoriju. c) Vrlo je mali broj svećenika koji su se potpuno predali ustaškom pokretu i zanemarili svoje svećeničke dužnosti, stupili

u Pavelićevu službu i služili u ustaškim postrojbama. Od laika nije ih bilo više od trojice-četvorice u cijeloj Hrvatskoj. U franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja, od 180 redovnika kažu da ih je svega 15 pristupilo ustašama. Vjerojatno ih je isto toliko pristupilo i partizanima. Poznata su i imena nekih od njih.

Otac Böckmann i fratar zvan Bubuk priznali su pred »narodnim sudom« u Sanskom Mostu da su golubovima-pismonošama dostavljali vojne informacije Nijemcima.

Utvrđeno je da je razbojnik u ustaškoj odori po imenu Majstorović, koji je izvršio strašna zvjerstva nad logorašima u zloglasnom konc-logoru Jasenovcu, nekad bio fratar, fra Filipović. U istom logoru služio je još jedan svećenik,fra Brkljačić, kao ustaški časnik.

Fra Josip Bujanović postao je ravnatelj policije u Gospiću i pouzdano je utvrđeno da je sudjelovao u pokulju pravoslavnih seljaka i da je poticao ustaše na terorističke akcije.

U beogradskim novinama *Borbi* navedena su 8. veljače 1945. imena još petorice svećenika koji su bili djelatne ustaše.

Takvi se ljudi ipak ističu svojom malobrojnošću. Partizani im daju sve veći publicitet, a njihova je politika da sve tri spomenute kategorije miješaju i da ih sve proglašavaju »ratnim zločincima«.

Velika je većina klera pripadala prvoj kategoriji, obavljala svoje vjerske dužnosti, priznavala stvarnu vlast ustaške vlade, ništa nije poduzimala da je sruši ali se služila svojim utjecajem da ublaži barbarstva.

Tako je u Zagrebu u lipnju 1941. nadbiskup Stepinac vodio izaslanstvo Paveliću da prosvjeduje protiv progona Židova: mnogi su svećenici u Zagrebu nosili na ulici žutu zvijezdu izrugujući se Pavelićevu pokušaju da obilježi Židove na nacistički način. Biskupska konferencija uputila je 1942. godine Paveliću pritužbu u sedam točaka, u kojoj su navedena mnogobrojna ustaška zlodjela. Podatke su o njima, prema dobivenim uputama, prikupljali župnici. U pritužbi se inzistira na građanskim pravima pravoslavnih Srba i osuđuje kao svetogrđe nasilno preobraćanje na katoličku vjeru koje su ustaše nastojali provesti u nekim krajevima. Nedavno je nadbiskup Stepinac, koji je još pod njemačkom vlašću, javno osudio okrutna nedjela obiju zaraćenih strana. (Beogradski dnevnik *Borba* odbacio je tu osudu kao »licemjernu« tvrdeći da partizani neće »nikad oprostiti« insinuaciju da su i oni kadri činiti zlodjela). Nadbiskup je isto tako isključio profesora Žunića sa sveučilišta zbog njegove kritike protuustaške djelatnosti klera.

Banjalučki biskup Garić prekinuo je sve veze s vlastima nakon umorstva pravoslavnog episkopa.

Pavelić je smijenio đakovačkog biskupa zato što je ovaj javno demantirao brzojavnu čestitku poslanu u njegovo ime. Bilo je, doduše, i moralnih razloga za to smjenjivanje.

Kad je započeo pokolj pravoslavaca, na dan Hitlerova napada na Rusiju, više tisuća izbjeglica iz Hercegovine spasio je cetinjski biskup.

Fra Bačić, franjevac iz Dubrovnika, koga su poslije ubili partizani, često je držao u crkvi propovijedi protiv ustaša i zauzimao se kod Nijemaca za osuđene ljude. Ovo njegovo zauzimanje bilo je nenametljivo, i kažu da nije bilo ništa neuobičajeno. Tvrdi se da mnogi od onih koji su poslije pristupili partizanima imaju zahvaliti svoj život

pritisku što ga je Crkva diskretno vršila na ustaše, Talijane i Nijemce. Međutim, sve komunikacije i izvore informacija drže u svojim rukama partizani. Stoga se može sastaviti samo fragmentarna verzija, nasuprot službenoj verziji događaja, koju neumorno širi partizanska propaganda. Pouzdano se tvrdi, kad bi se moglo sastaviti kompletno izvješće o djelatnosti katoličkog klera u ratnim godinama, da bi dobra i milosrdna djela znatno pretegnula nad zločinima.

6. Crkva i partizani

Crkva je bila nepokolebljiva u svom opiranju komunizmu, i kad god bi prvi značaj partizanskog pokreta došao do izražaja, osuđivala ga je ili se držala strogo po strani.

Vrlo mali broj svećenika pridružio se partizanskom pokretu. Među njima je najznačajniji mons. Rittig, župnik crkve sv. Marka u Zagrebu. Mons. Rittig je u poodmaklim godinama. Oduvijek je nastojao igrati određenu ulogu u politici. Bio je istaknut pobornik Kraljevine Jugoslavije i diktature kralja Aleksandra i kao takav, proskribiran je od ustaša. Kad je Pavelić stigao u Zagreb, mons. Rittig je pobjegao u Dalmaciju Talijanima, a kad je pala Italija, prihvatio je partizansku ponudu da ga, uz garantiranu sigurnost, odvedu do njihova glavnog štaba, gdje mu iskazuju posebno poštovanje: imenovan je za člana ZAVNOH-a, tobožnjeg glavnog odbora izvršne vlasti u Hrvatskoj, gdje su mu navodno povjereni crkveni poslovi: pojavljuje se na svim javnim skupovima, gdje se vrlo rado slušaju njegovi govori. Dok je bio u Glavnom štabu Hrvatske u Topuskom, redovito je služio misu u seoskoj crkvi. Prigodom pada Beograda, odslužen je *Te Deum* u nazočnosti glavnog zapovijednika — mladoga vojnika koji se borio u Internacionalnoj brigadi u Španjolskoj — njegova komesara i mnogih komunističkih čelnika iz ZAVNOH-a. Prije toga su prisustvovali sličnoj ceremoniji koju su vodili pravoslavni svećenici. To je bila jedina prigoda, koliko se zna, u kojoj su se Rittigove službene kolege koristile njegovim profesionalnim uslugama. Pisac ovoga izvješća razgovarao je u više navrata s mons. Rittigom: mons. Rittig suzdržavao se da kritizira svoga poglavara, zagrebačkog nadbiskupa, iako njegovi neprijatelji tvrde da on priželjkuje njegov položaj. Inače je hvalio moralne odlike partizana i izražavao uvjerenje da će se oni u liberalnom demokratskom režimu vratiti u krilo kršćanstva. Mišljenje je autora ovoga spisa da je mons. Rittig pobožan i čestit čovjek, iako valja nadodati da to nije općeprihvaćeno mišljenje.Još jedan svećenik koji se donekle istaknuo na partizanskoj strani jest mladi fra Salacan, koji je napustio svoju župu u kotorskoj biskupiji bez odobrenja svoga biskupa, pristupio partizanima, služio kod njih kao oficir zadužen za propagandu, pa je bio nagrađen mjestom u Narodnooslobodilačkom odboru grada Dubrovnika i ravnateljstvom radio-stanice Dubrovnik. Nedavno se ponovo obratio svome biskupu i izrazio spremnost da se vrati, ako treba, na svoju pastirsku dužnost.

Otac Petan, iz mariborske biskupije, koji sad boravi u Šibeniku, pristupio je partizanima u prvim danima njihova pokreta pa mu je dopušteno da daje bolesnicima svete sakramente u vojnoj bolnici.

Nedvojbeno ima još svećenika koji djeluju u partizanima u raznim dijelovima zemlje, ali tvrdnja koja se često iznosi da ima i službenih kapelana u partizanskoj vojsci

nije istinita u onim krajevima Hrvatske koje je autor ovoga spisa osobno upoznao. Tvrdi se da u svim partizanskim divizijama u Slavoniji ima i pravoslavnih i katoličkih kapelana. Isto se tako tvrdi da su partizanski vojnici u Gorskom kotaru viđeni na misi.

Crkva nije nikad javno osudila Narodnooslobodilački pokret kao takav, niti su svećenici ikad uskratili svete sakramente partizanskim vojnicima. Prije bi se moglo reći da je suprotno istina, da su partizanske vlasti u više navrata spriječile svećenike da dadu sakramente njihovim ljudima.

Zanimljiva je situacija nastala na početku veljače ove godine u Dubrovniku. Na dan svetoga Vlaha, 3. veljače, održava se svake godine proslava stare Dubrovačke Republike, koja se već stoljećima neobično svečano slavi. Između dva rata to je postala jedna od glavnih gradskih atrakcija i iz cijele Europe dolazile su posebne turističke grupe na tu svečanost. Od 1941. godine taj se dan nije slavio. Godine 1945. ZAVNOH je izdao naredbu da oslobođeni grad na taj tradicionalni dan proslavi svoje oslobođenje. Kotorskog biskupa, koji sad boravi u Dubrovniku i ujedno je apostolski vikar, partizani su do tada ostavljali na miru i nisu se na njega obazirali, a on se isto tako, oplakujući četrnaestoricu svojih strijeljanih svećenika, nije obazirao na njih. Dan svetoga Vlaha nije se ipak mogao proslaviti bez biskupa i njegovih svećenika, pa mu se obratio mjesni *Odbor,*[5] u kojem je jedini čovjek koji uživa autoritet korčulanski komunist i postolar Cetinić, zamolivši ga za suradnju. Svećenstvo se našlo pred dilemom da naoko progleda kroz prste partizanima strijeljanje svećenika, ili da im dopusti da njihovu tradicionalnu proslavu pretvore u partijsku manifestaciju. Priklonili su se ipak prvoj alternativi i dva dana grb grada Dubrovnika zamijenio je posvuda Titove slike, relikvije svetoga Vlaha nosile su se u procesiji kroz grad i pobožno pozdravljale, a biskup je blagoslovio okupljeni svijet na glavnom trgu. Održan je samo jedan politički govor — u kojem je sekretar Komunističke partije blago podsjetio nazočne da narod može sad slobodno uživati u svom blagdanu zahvaljujući žrtvama partije. Mnogi su se svećenici bili ponadali da će taj njihov pomirbeni čin donijeti promjenu u njihovim odnosima s novim režimom. To nadanje nije bilo duga vijeka jer je već 4. veljače, dok su još trajale završne ceremonije, komandant garnizona izdao naredbu da se svih petnaest studenata teologije u gradu hitno pozovu na služenje vojnog roka i da se zatvori dominikanska škola.

7. Partizani i Crkva

Službeni odgovor koji partizani daju na svako pitanje o njihovu stavu prema Crkvi glasi da oni jesu za slobodu vjeroispovijesti, ali da kane spriječiti miješanje religije u »politiku«. Ovaj se odgovor očito može tumačiti na vrlo različite načine. Hrvatsko svećenstvo vjeruje da se u Hrvatskoj provodi unaprijed smišljeni plan o postupnom zatiranju Crkve. Oni to svoje uvjerenje baziraju na apriornom argumentu da su komunizam i kršćanstvo naspojivi, ali isto tako i na dokazima o partizanskom ponašanju na teritoriju koji je pod njihovom vlašću.

5 U izvorniku napisano na hrvatskome (prev.)

a) Postupanje sa svećenicima

Do podataka se može doći samo u tri biskupije: šibenskoj, splitskoj (koja je sad spojena s makarskom) i dubrovačkoj, te u franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja, što se proteže od Splita do Zadra.

U Šibeniku je pobijeno osam svećenika, jedan se od njih utopio dok je bio u zatvoru, možda nesretnim slučajem. Jedan je svećenik osuđen na 15 godina robije zato što je napisao članak u kojem se narugao Titu.

U Splitu je deset svećenika pobijeno, a dvojica su u zatvoru.

U Dubrovniku je četrnaest svećenika pobijeno, a jedan je u zatvoru.

U franjevačkoj su provinciji dvadesetorica pobijena, a šestorica su u zatvoru.

Prema procjenama iz pouzdanog izvora, koji ne navodi pojedinosti, u Mostaru je smaknuto 45 svećenika (franjevaca i petrovaca). Ovaj se velik broj, ako je točan, može objasniti činjenicom da je područje Mostara dobrim dijelom naseljeno pravoslavcima i muslimanima.

Nema razloga za sumnju da će još mnogo izgubljenih života biti registrirano kad se bude moglo doći do podataka iz drugih biskupija.

U načinu likvidacije nema jednoobraznosti.

Partizani su jednostavno odveli nekoliko svećenika o kojima se poslije ništa više nije čulo. Među njima su slijedeći: fra Ivo Kranjc, župnik iz Nunića, koji je nestao u prosincu 1941; fra Ante Cvitanović, župnik iz Potravlja, koga su odveli u noći 28. studenoga 1944; fra Vladimir Pavlov, župnik iz Zlopolja; dr. Josip Gujić, profesor prirodnih znanosti u franjevačkoj gimnaziji u Sinju; fra Ante Romac, župnik iz Brštanova, koji je nestao tog istog tjedna, i još nekolicina drugih. Gotovo da nema dvojbe da su svi oni ubijeni, iako im tijela nisu identificirana niti je izdano ikakvo priopćenje o njihovu nestanku.

Neki su drugi dočekani iz zasjede i ubijeni dok su obavljali dužnosti u svojoj župi. Od njih se mogu navesti slijedeća imena: fra Ivan Romac, župnik iz Unešića, koji je ustrijeljen dok je išao služiti misu u selo Koprno 17. svibnja 1944., i otac Josip Čulin, koji je ubijen pred svojom crkvom u Vojnić-Gardunu, nedaleko od Trilja, 20. rujna 1942. Otac Mirko Bašić, iz Podgrađa, pozvan je da izađe iz župnog dvora da tobože posjeti bolesnika na samrti u noći 20. kolovoza 1942. i ustrijeljen je na svome kućnom pragu.

Drugima je opet suđeno na partizanskim skupovima zvanim »narodni sud«. Postoji vrlo malo dokaza o proceduri koja se primjenjuje na tim sudovima. Obično se suđenje završava šturim priopćenjem da je utvrđena krivnja određenih ljudi i da su strijeljani pod optužbom da su »ustaše i denuncijanti«. Od žrtava ovakvih suđenja mogu se navesti sljedeća imena: Ivan Stanić iz Svinišća, koji je osuđen i strijeljan 25. svibnja 1943.; kanonik Niko Delić, generalni vikar Makarske, osuđen i strijeljan 4. studenoga 1944.: fra Dominik Šulenta, gvardijan franjevačkog samostana u Makarskoj, i fra Franjo Borić, župnik iz Čvrljeva, obojica osuđeni i strijeljani istog dana u Kozici.

Međutim, najuobičajenija je procedura, za koju bi se moglo reći da je standardna u krajevima u kojima su partizani uspostavili svoju vlast, da suđenje potajno obavi OZNA. Ta organizacija, vrlo slična Gestapou i drugim suvremenim tajnim policijama, obavijena je velom tajne što se tiče njenih članova i ustrojstva, i o njoj se ne mogu

dobiti potpune informacije. Čini se da je njeno zapovjedništvo posve neovisno o građanskoj i vojnoj upravi. Jedinice OZNE redovito dolaze za partizanskim snagama na oslobođenoj teritoriji, sa svojim dosjeima i ovlastima. Na primjer, u mjesecu studenom 1944., na otoku Korčuli, predsjednik suda mislio je da su četvorica svećenika, koji su nominalno bili pod njegovom jurisdikcijom, odvedena na kopno da im se sudi, a zapravo ih je OZNA nekoliko dana prije toga bila ubila u svome zatvoru. OZNA sudi potajno: nikad se ne otkrivaju imena sudaca, tužitelja ni svjedoka: zatvorenik nije nikad oslobođen krivnje u pravnom smislu: katkad je privremeno pušten na slobodu, pa ponovo uhićen radi daljnjeg saslušavanja, pa opet pušten i naposljetku, nakon trećeg ili četvrtog boravka na slobodi, ubijen. Kad je strijeljanje izvršeno, izvjesi se oglas u kojem su navedena imena žrtava i neka općenita optužba kao što je »ustaša«, »kolaboracionist« ili »denuncijant«. U vrijeme dok ovo pišem, moglo bi se slobodno reći da više jača nego slabi utjecaj OZNE i da suđenja u njoj potiskuju »narodne sudove«, osim u onim slučajevima u kojima se raspolaže jakim dokazima, kao što je bilo na spomenutom suđenju u Sanskom Mostu.

Kad se malo pobliže razmotre strijeljanja za koje postoje kakve-takve informacije, stječe se dojam da se žrtve ne biraju toliko zbog krivnje koju su navukle na sebe družeći se s neprijateljem, koliko zbog njihova osobnog prestiža u narodu. U nekoliko navrata te su se dvije stvari poklopile pa je tako ustvrđeno da je najsnažnija osobnost među njima i najaktivnije potpomagala ustaše. Partizani, međutim, ne prave razliku između svojih političkih protivnika i suradnika neprijatelja. Komesari se neprestano trse da usmjere ratni duh u ideološke kanale. Malokad govore o njemačkim i talijanskim okupatorima, a mnogo češće o »fašistima«. Tako se svaki svećenik koji se istaknuo u pružanju otpora komunizmu javno osuđuje kao narodni izdajnik, iako je možda strogo pazio da ne stupi u dodir s neprijateljem. Pa čak i svećenici koje uopće ne zanima politika doživljavaju javnu osudu samo zbog svoga ugleda. Pater Petar Perica, isusovac iz Dubrovnika, koga je OZNA strijeljala u studenom 1944., sav se bio posvetio duhovnom životu te je bio vrlo tražen ispovjednik. Utjecajan predstavnik partizanske vlasti rekao je autoru ovoga izvješća da je pater Perica potajno poticao ustaše na masakre. Kad sam zatražio od njega dokaze, priznao je da se o njemu jedino pouzdano zna da mu je određeni istaknuti ustaša dolazio na ispovijed. »I naravno«, rekao mi je taj partizan, »tada mu je on izdavao naloge«. Besmislenost ovakve optužbe — a ona nipošto nije ovdje neuobičajena — bit će jasna svakome tko iole drži do nepovredive tajnosti ispovijedi — optuženi ne smije na saslušanju priznati ništa od onoga što mu je pokojnik ispovijedio. Pisac je ovih redaka više puta u razgovoru čuo optužbu kako su svećenici tobože u ispovjedaonici uvjeravali ustaše da nije grijeh ubijati pravoslavne žene i djecu, nego da je to, naprotiv, apsolutno bogougodno djelo. Protiv takvih optužbi nema druge obrane do šutnje.

Još jedna optužba koja se često iznosi u razgovoru jest tvrdnja da su franjevci navodno organizirali obavještajnu službu u korist ustaša, čak i s pomoću radio-veze! Možda ova optužba i ima neke osnove u djelovanju spomenutih malobrojnih fanatika, ali je jamačno neistinita kad je riječ o franjevcima kao cjelini, i posve neistinita kad je riječ o svjetovnom kleru.

Od četrnaestorice svećenika pobijenih dosad u Dubrovniku, samo su se trojica bavila politikom, a ostali su žrtve svoje omiljenosti među narodom, na primjer, fra Marijan Blažić, slijepi propovjednik; fra Bernardin Sokol, glazbenik; fra Đuro Krečak,

propovjednik i vrlo naobražen čovjek; fra Tomo Tomašić, ravnatelj škole. U Makarskoj se već spomenuti kanonik Delić oštro odupirao ustašama, ali se istaknuo djelima milosrđa i organiziranjem crkvenih djelatnosti. Posebice se zazornim smatra utjecaj na mlađe naraštaje.

Četnici, Nijemci i Talijani već su bili desetkovali hrvatski kler. Partizani ga i dalje uporno desetkuju. Nakon oslobođenja nisu svećenicima isplaćene nikakve plaće; narod živi u takvoj neimaštini da teško može davati doprinose za uzdržavanje svećenika. Mnogi su samostani ostali bez sredstava za život, a jednom posebnom klauzulom isključeni su članovi »privatnih ustanova«, među koje se može tvrditi da spadaju i samostani, da primaju pomoć koju su najavili Saveznici da će dijeliti preko Ministarstva rada i UNRRE. Pozivanjem studenata teologije na služenje vojnog roka u partizanskoj vojsci, kler smatra da mu prijeti konačna propast.

b) Postupanje s vjernicima

Vjernicima nije izričito zabranjeno odlaziti u crkvu. Štoviše, u nekim selima partizanski su komesari bili naputili svećenike da služe misu zato što su jedino na taj način mogli okupiti seljake. Kad se seljaci jednom okupe, moraju poslije mise slušati politička predavanja. U Dubrovniku su vjernici srednjih godina i starci dolazili u velikom broju u crkve; nijedan partizanski vojnik ni službenik nije nikad viđen u crkvi; jedino su jedna ili dvije partizanke posjećivale crkve, iako se tvrdi da žene općenito više preziru vjeru nego muškarci. U šibenskoj biskupiji sprečavaju se svećenici da obilaze bolesnike i samrtnike u bolnici. Zabranjeno im je ispovijedati osuđene na smrt.

c) Školstvo

Partizani se najotvorenije suprotstavljaju Crkvi u svojoj politici prema mladeži. Proglašen je jedinstven sustav državnog školovanja i zatvorene su sve privatne i vjerske škole. Takvih je škola bilo u Dubrovniku šest, a u Kotoru tri. U tu su zabranu uključena i sjemeništa, u kojima se dječaci školuju za svećenički poziv. U većini mjesta rekvirirane su zgrade vjerskih škola. Prva je obrazovna reforma u Dubrovniku bila u tome da se zatvore sve škole i da se nastavnici pošalju na izobrazbu kod partijskih instruktora, kako bi se oslobodili »fašističkih utjecaja«. Kad su se škole ponovo otvorile, ukinuta su sva vjerska obilježja, uobičajene jutarnje molitve, raspela u učionicama itd. Vjerska je poduka proglašena fakultativnom; to jest, može se predavati na izričit zahtjev roditelja djece u nižim razredima i na zahtjev same djece u višim razredima. O tome se izjašnjavalo u Dubrovniku i u mnogim okolnim selima, i pokazalo se da je velika većina roditelja i učenika za vjersku poduku. To se izjašnjavanje protumačilo tako da je u osnovnoj školi i u prva četiri razreda srednje škole dopušten jedan sat vjeronauka, a da u višim razredima srednje škole, u Učiteljskoj školi i u Pomorskoj akademiji, nije dopuštena vjerska nastava ni u kojem obliku. Kažu da je slična situacija i u Splitu.

Iz Šibenika javljaju da se prilike razlikuju od župe do župe. U nekim su se župama roditelji i djeca izjašnjavali a u svim takvim slučajevima velika se većina (gotovo

jednoglasno) izjasnila u korist vjerske poduke. U nekim su mjestima predstavnici partije izrijekom zabranili djeci pohađanje vjeronauka. U nekim je pak mjestima svećenicima zabranjeno ulaziti u škole iako je prethodno izglasano održavanje nastave vjeronauka. U selima Šepurine i Prvić-Luka, u istoj biskupiji, župnik je počeo predavati vjeronauk u skladu s rezultatima javnog izjašnjavanja, ali je tada komesar posjetio ta sela i zapovjedio djeci da napuste školu kad počne vjeronauk; djeca su ga poslušala. U selu Tribunju komesar je zabranio svećeniku da uđe u školu. U srednjim školama u Šibeniku učenici su se u prvi mah gotovo jednoglasno izjasnili za vjeronauk; međutim, svećenicima je zabranjen pristup u škole, a umjesto toga održana su učenicima protuvjerska predavanja. Nakon toga su se učenici još jednom izjašnjavali, ali je ovaj put bilo mnogo manje onih koji su bili za vjeronauk. Taj manji, preostali broj učenika pohađa satove iz vjeronauka.

Dječaci i djevojčice pozivaju se da pristupe komunističkim »pionirima«, koji održavaju sastanke o kojima ne smiju nikome ništa ni zucnuti. Ne govore čak ni roditeljima o čemu se raspravlja na tim sastancima. Pionirima je izričito zabranjeno odlaziti u crkvu, a sami formiraju među sobom »kružoke« na kojima ismijavaju religiju. Partija posvećuje veliku pozornost omladinskoj organizaciji. Svaka škola ima »zidne novine« u kojima se djeca natječu u izlaganju partijskog nauka. Različite se zabave priređuju za djecu, osobito u nedjelju prije podne kad bi inače djeca bila na misi.

d) Viša crkvena hijerarhija

Izuzev talijanskog nadbiskupa Zadra, koji je zatočen na jednom od jadranskih otoka, nijedan član više crkvene hijerarhije nije dosad bio uznemirivan. Nije istina što se priča da je beogradski nadbiskup strijeljan. Općenito se nova vlast ne obazire na biskupe. Objavljena je serija napada u novinama na sarajevskog biskupa, zbog čega postoji opravdana bojazan da će on, čim grad bude oslobođen, biti strijeljan.

e) Propaganda

U veljači, istodobno s objavljivanjem deklaracije pravoslavnih episkopa o kojoj će uskoro biti nešto više riječi, u partizanskoj je štampi i na radiju uslijedio val antiklerikalne propagande, koja je posebice bila uperena protiv »krvoloka u fratarskim mantijama« u Bosni i Hercegovini. Fratri na Širokom Brijegu optuženi su da su se borili u rovovima i da su tukli partizane strojnicama.

8. Partizani i Pravoslavna crkva

Razlika je između Srba i Hrvata prvobitno u vjeri. Maršal Tito i mnogi njegovi bliski suradnici jesu Hrvati ili Slovenci, što će reći katoličkog porijekla. Njima je posebno stalo do toga da zadobiju povjerenje Srba.

Rusija je dala primjer kako se Pravoslavna crkva može upregnuti u službu državnih interesa.

Stoga se moglo i očekivati da će partizani uložiti posebne napore da pridobiju za se i steknu podršku pravoslavnog svećenstva.

Prilika se ukazala u veljači ove godine, prigodom izbora i ustoličenja novog moskovskog patrijarha. Iako katolički biskupi uopće nemaju slobode kretanja, pravoslavni su episkopi poslani na putovanje po Sovjetskoj Rusiji. Na dan 17. veljače, kad su se vratili u Jugoslaviju, izdali su priopćenje u kojem su se naivno pohvalili kako su luksuzno putovali u »najudobnijim kolima u Evropi«, i izrazili divljenje dostignućima slavenske kulture u »Majčici Rusiji«, akademijama znanosti, knjižnicama, kinima, školama itd. U dodatnom su pasusu napose pohvalili lijepe ukrase u crkvama koje su posjetili. Prije nego što se razišao, taj je sinod javno osudio Njemačku i Vatikan, za koje je mitropolita beogradski rekao da im nije mjesto među kršćanima.

Valja napomenuti da će maršal Tito, ako pokuša ostvariti ambicije koje mu pripisuju, da želi proširiti svoju vlast na jug i istok sve dok ne postane poglavar federacije balkanskih država, imati sve više i više posla s pravoslavcima, a sve manje s katolicima. Stoga će on nastojati pridobiti za se pravoslavce na račun katoličke manjine. Zato se može opravdano očekivati da će se u prijelaznom razdoblju, prije nego što se napokon uspostavi komunistička država, uložiti još veći napori da se zatre katoličanstvo i da se ujedine svi oni Slaveni koji traže vjersku utjehu u jedinstvenoj, pokornoj pravoslavnoj crkvi pod blagoslovom Moskve.

9. Zaključak

Velika je Britanija znatno pripomogla uspostavi režima koji prijeti da će zatrti katoličku vjeru na području na kojem sada živi oko 5 milijuna katolika. Za njih nema nikakve nade u samoj zemlji. Maršal Tito podržao je doduše na riječima mnoga liberalna načela, među njima i slobodu vjeroispovjesti. Možda bi još poslušao savjet svojih moćnih saveznika? Kad bi mu se reklo da položaj Katoličke crkve pod njegovom vlašću izaziva zabrinutost, da Saveznicima nije cilj da sruše jedan neliberalan režim u Evropi kako bi ga zamijenio drugi, da se ne može smatrati prihvatljivom vlast koja krši jedno od osnovnih načela Atlanske povelje, možda bi ga to navelo da promijeni svoju politiku toliko da Crkvi omogući život.

(2)

[R 8555/1059/92]

GOSPODIN STEVENSON GOSPODINU EDENU (PRIMLJENO 17. SVIBNJA)
(Br. 66)

Beograd, 2. svibnja 1945.

Štovani gospodine,

U Vašoj depeši br. 135 od 4. travnja zamolili ste me da prokomentiram izvješće o položaju Katoličke crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, što ga je podnio kapetan Evelyn Waugh, član 37. Vojne misije.

2. Ne želeći osporavati podatke koje je kapetan Waugh podastro u svome izvješću, a slažući se s njim u mišljenju da su se partizani u više navrata ponijeli nepotrebno brutalno prema Katoličkoj crkvi i postavili neopravdane zapreke katoličkim svećenicima u obavljanju njihovih dužnosti, ipak ne mogu prihvatiti opće zaključke koje on izvlači u svom izvješću.

3. O tom pitanju ne mogu raspravljati uistinu nepristrano ni katolici ni nekatolici, pa ni kapetan Waugh. Neprijeporno je da se novi režim u Jugoslaviji protivi utjecaju Katoličke crkve, i u političkom i u društvenom životu, ali u tome on nije jedini na svijetu. Osim toga, taj režim drži da je Katolička crkva odigrala nedostojnu ulogu u ratu u Jugoslaviji i da je aktivno služila probicima njihovih zakletih neprijatelja. S jedne strane, partizani često pogrešno pripisuju grijehe svojih neprijatelja isključivo utjecaju Katoličke crkve, a s druge strane, katolik vidi u svakom partizanu komunista. S jedne strane, kao što katolik vidi u brutalnosti beznačajnog partizanskog komesara dokaz unaprijed smišljenog komunističkog plana da se zatre Katolička crkva, tako i partizan vjeruje da su katolički svećenici, koji su samo obavljali svoje vjerske dužnosti spram ustaša, poticali ove na njihova zlodjela.

4. U atmosferi snažnih predrasuda i uskogrudne mržnje u balkanskom građanskom ratu, i s obzirom na nedostatan nadzor koji je središnja vlast često imala, a čini se da još i sad ima, nad tvrdokornijim članovima svoga pokreta, od kojih su mnogi, čini se, sada koncentrirani u OZNI, možda je čak i za čudo što nema još više primjera progona koje navodi kapetan Waugh.

5. U svakom razmatranju ovoga teškog pitanja treba jasno istaknuti nekoliko neprijepornih činjenica:

a) Novi je režim nakanio svesti djelatnost Katoličke crkve u Jugoslaviji na minimum. Istodobno nastoji ukloniti sve one elemente u Crkvi koji su aktivno surađivali s neprijateljem. Funkcioneri novoga režima izvršavaju, u granicama svoga mentaliteta, naloge odozgo kako bi omogućili slobodu vjeroispovijesti. Stoga će trebati o režimu suditi prema mjeri u kojoj će on lučiti kolaboracioniste od nedužnih članova Katoličke crkve, i koliko će pošteno tumačiti izraz »sloboda vjeroispovijesti«. Nerazumno bi bilo očekivati sklapanje konkordata koji bi podjednako zadovoljio Narodnooslobodilački pokret i Katoličku crkvu.

b) Politika partizanskog pokreta da se premoste nacionalne i vjerske razlike koje su oslabile Jugoslaviju prije 1941. godine, ulijeva nadu da će se ozbiljno poraditi oko toga da se postigne kakav-takav sporazum s Katoličkom crkvom. Stoga se tvrdnje vlasti da će dopustiti slobodu vjeroispovijesti svim religijama, ne mogu odbaciti kao besmisleno i pusto obećanje da će se pridržavati liberalnih načela, kako tvrdi kapetan Waugh.

6. Što se tiče strijeljanja svećenika, ne bi se moglo reći da su brojevi koje kapetan Waugh navodi pretjerani. Sumorna je lista kolaboracionista u mnogim gradovima Dalmacije i Bosne i Hercegovine. Makarska je bila ustaško uporište. Dubrovnik je ostao podjednako pokoran pod Talijanima, ustašama i Nijemcima, pa se zauzvrat u njemu moglo prilično normalno živjeti. Ipak, Dubrovčani, koji i sami priznaju da se nisu suprotstavljali neprijatelju, zgražali su se nad držanjem katoličkih svećenika u svome gradu. Čini se da su se svećenici svim silama trudili da pomažu Talijanima i

ustašama, ne samo tako što su ih kovali u zvijezde kao spasioce Katoličke crkve u Jugoslaviji, nego i govoreći s propovjedaonice kako ljudi treba da se late oružja u borbi protiv komunističke opasnosti. Neutralni izvori, koji su još k tome i katolički opredijeljeni, tvrde da su u Dubrovniku, Kotoru i Risnju katolički svećenici aktivno sudjelovali u borbi protiv Narodnooslobodilačkog pokreta denuncirajući njihove simpatizere ustašama. U tome su prednjačili dominikanci i franjevci. Stoga se u samom Dubrovniku općenito očekivalo da će partizani smaknuti određeni broj svećenika, pa se to i nije smatralo zločinom. Ljudi različitih uvjerenja drže da su se svećenici u Hercegovini i u nekim mjestima u Bosni loše ponijeli u ratu. U Livnu, ustaškom uporištu u kojem su svećenici zauzeli žestoko neprijateljsko držanje prema partizanima, partizani su za svoje vladavine u tom mjestu u zimu 1943/44. strijeljali samo dvojicu svećenika, a ostale nisu dirali.

7. Katolički svećenici u Dubrovniku dali su ponajviše podataka kapetanu Waughu za njegovo izvješće. Njihove je iskaze prevodio kapetanu Waughu g. Carey, pomoćnik atašea za štampu u ovoj ambasadi, koji ističe da su znatni dijelovi njihovih iskaza izostavljeni u izvješću. Svećenici nisu mogli potpuno zatajiti činjenicu da su bili kolaboracionisti jer je to općenito poznato. Pokušavali su se opravdati tvrdnjom da je nezavisna država Hrvatska bila od vitalnog značenja za opstanak Katoličke crkve, koju je u Jugoslaviji gušila Pravoslavna crkva, i da je ustaški pokret bio bedem podignut protiv komunizma te da je zato naveo mnoge pobožne svećenike da aktivno sudjeluju u njemu.

8. Što se tiče položaja Srpske pravoslavne crkve u Jugoslaviji, u posljednje je vrijeme oštro napadnut njezin patrijarh, mitropolita Josif iz Skoplja, jer partizani drže da je on protiv njih. Vjerojatno to navješćuje pokušaj da se on ukloni i zamijeni nekim tko će biti poslušniji. Za nedavnog posjeta predstavnika Ruske pravoslavne crkve Beogradu, ti su crkveni velikodostojnici zamolili srpskog patrijarha da potpiše priopćenje u ime Srpske pravoslavne crkve kojim se osuđuje djelovanje Katoličke crkve u Jugoslaviji za vrijeme rata. Patrijarh je to odbio istaknuvši da je potpisao sličan dokument u Moskvi, ali samo u svoje ime, a ne u ime Srpske pravoslavne crkve. Odatle se može zaključiti da će čelnici Pravoslavne crkve pružiti otpor vlastima prije nego što pristanu da budu puko oruđe u službi države.

9. Što se tiče partizanskog potiskivanja katoličkog utjecaja u školstvu, valja imati na umu da to nije nikakva nova pojava niti da je ograničena na komunističke režime. Sličan je stav zapravo zauzela i Treća Republika u Francuskoj.

10. Iznoseći sve ove komentare na izvješće kapetana Waugha, ja nipošto ne želim rehabilitirati novi režim u ovoj zemlji. Mjera tlačenja Katoličke crkve u ovoj zemlji ubuduće će zacijelo odgovarati mjeri udjela komunista u režimu. Tvrdim, međutim, da se ovdašnje lokalne prilike ne mogu mjeriti zapadnjačkim mjerilima, a nadam se da ćete biti zadovoljni time kako sam pokazao da su nemile metode kojima su se u nekim slučajevima poslužile pristaše Narodnooslobodilačkog pokreta u svojim odnosima s Katoličkom crkvom u najmanju ruku shvatljive.

11. Kopije ove depeše šaljem istodobno predstavniku britanske vlade na Srednjem Mediteranu i ambasadoru Njegova Veličanstva u Rimu.

Primite etc.

RALPH SKRINE STEVENSON

* * *

G. Howard razgovarao je jučer o ovom pitanju s brigadnim generalom Macleanom.

Brigadni general Maclean smatra da izvješće kapetana Waugha daje prilično točnu sliku situacije. Ponašanje partizana moglo se još više opravdati da je kapetan Waugh više istaknuo djelatnost katoličkih svećenika koji su se latili oružja u borbi protiv Titovih snaga i pristali uz ustaše, ali se isto tako mogla naslikati još i crnja slika navođenjem i nekih drugih primjera partizanskog zlostavljanja svećenika i tlačenja Katoličke crkve.

Mišljenje je brigadnog generala Macleana da ne bi bilo pametno pokušavati da se kapetan Waugh prisili na šutnju prijetnjama. Kapetan Waugh je u isti mah i pametan čovjek i gorljiv katolik pa bi, po mišljenju brigadnog generala Macleana, vjerojatno reagirao na takav postupak tako što bi nam nastojao zadati što više neprilika. Iskažemo li velikodušnost spram njega, general misli da će on vjerojatno pristati na zahtjev da ovo izvješće smije pokazivati samo nekolicini odabranih pojedinaca u najstrožem povjerenju, a da u slučaju javnog iznošenja bilo kakvih podataka iz ovoga izvješća, prešuti činjenicu da je do njih došao kao član Britanske vojne misije.

Preveo: Zlatko CRNKOVIĆ

Mladen JURČIĆ

Vjerno

Vjerno i hrabro,
potresno prisno, nasmiješena,
išla si s mojom sudbinom.
Ljubav je doista i žrtvovanje.
Trenucima ruku ustrajno smo
raskidali lance ništetnosti
– uvijek nanovo okivani.
Ipak... to bje dovoljno
da me uvijek nanovo
oživiš...

Ivanka KIPČIĆ

Epitaf idealima

Zbivanja polako prolaze kraj mene:
radosti odlaze,
ostaju kiše i snjegovi,
kupaju se u tami moje sjene.
Danas više ni noć, najtamnija
tiha noć ne može skriti
strahove i duhove.
Trepere u noći ledene, svijetle niti
današnjice.

Ugasle su svijeće na nebu.
Tko li sada odaje počast
mom umrlom snu?
Ta nitko ga nije poznavao
osim mene,
niti znao da je postojao, sjao.
Tko li ga je onda poslao u borbu bez
izgleda, gurnuo prema dnu
bez izlaza?

Moram dalje sama.
Tamo gdje idem
ljudi stavljaju svijeće.
Kraj mrtvih lica mojih ideala
mirno, ne dotičući njihov smisao.
Oni ne vide sjaj
u hladnim očima pokojnika mojih dragih.
Vjerujem da neće ni pogled svrnuti
na ovaj spomen na njih.

Mladen JURČIĆ

Bauk

Iako na Zemlji više nema neistraženih otoka na kakve su nekad davno zalutali Guliver i Robinson, odakle su nam drevni pomorci donosili fantastična izvješća, a nema ni neistraženih kontinenata što ih otkrivaju neustrašivi istraživači, ipak, u nama samima još mnogo nepoznatog čeka da bude istraženo. Po zanimanju sam psihijatar, ljudska mi je unutrašnjost specijalnost, pa sam itekako svjestan mnoštva neistraženih otoka u čovjeku, a nedavno sam imao prilike vidjeti kako jedan od takvih – i to najudaljenijih – otoka izranja, mračan i stravičan, iz guste magle, a onda se ponovno skriva u nedohvat. Riječ je ne samo o najčudnijem, nego i najjezivijem događaju u mojoj karijeri, tako neobjašnjivom da se ponekad pitam nisam li sve to sanjao, ili sam privremeno i sam izgubio razum, jer... No moja će priča biti suvisla i razumljiva (ako tako što uopće može biti razumljivo) samo ako počnem od početka.

Liječnici obično ne vole govoriti o slučajevima u kojima nisu mogli biti ni od kakve pomoći, ali naprosto moram opisati taj događaj, iako sam zapravo bio tek bespomoćni gledatelj...

Nikad neću zaboraviti to tmurno, kišno, proljetno jutro kad je čovjek čije ime iz više razloga neću iznijeti, nego ću ga u ovom spisu nazvati samo X., prvi put došao k meni. Slikarstvo mi je hobi, pa sam ga, čim je ušao u ordinaciju, prepoznao po fotografijama iz kulturnih rubrika novina, a i po autoportretu što ga je naslikao, jer nedavno sam bio na izložbi njegovih slika i vrlo su me se dojmile svojom istančanom snagom i izvornošću. Kritičari su imali pravo kad su tvrdili da je riječ o posve samosvojnoj nadarenosti, o majstoru krajolika i portreta.

Odmah po dolasku izjavio je da nema mnogo povjerenja u »spasiteljsku« pomoć moje struke, a niti u tako zvano terapijsko bavljenje umjetnošću, no prigovorio sam riječi »spasiteljska« i naglasio da je psihijatrija razmjerno mlada i dinamična znanost, pa je, tako reći, tek počela zadirati u neiscrpnu ljudsku unutrašnjost. Rekao sam da izbjegavam teoretiziranje, općenitosti i prebrzo donošenje zaključaka na temelju knjiškog znanja, a na svakog pacijenta gledam kao na osobu sa svojim posebnostima. Neko smo vrijeme razgovarali o njegovu radu i o slikarstvu općenito, a onda mu pogled padne na zidni sat. Nasmiješio se kao da se ispričava.

– Ja blebećem, vrijeme prolazi, a zapravo još ništa nisam rekao. Nisam se raspričao jer sam po naravi brbljav, nego zato što uopće ne znam kako da počnem. Da niste psihijatar, rekao bih da ćete, kad čujete moju priču, pomisliti da sam lud. No ljudi k vama i dolaze kako bi vam iznosili probleme, pa makar zvučali posve ludo i fantastično. Mislim da ste se u svojoj praksi naslušali svega i svačega.

Odmahnuo sam glavom. – Ne bih govorio o »ludim« i »fantastičnim« problemima. Svakog pacijenta shvaćam vrlo ozbiljno. Već sam rekao da na njega ili nju gledam kao na osobu sa specifičnim poteškoćama u koje se nastojim uživiti, kako bih pomogao.

– Ipak, teško je... – Zastao je, ukočeno gledajući pred sebe. – Dugo sam razmišljao što da kažem i kako. Slažete li se da dublja, zbilja značajna komunikacija

među ljudima spada u najteže, gotovo nemoguće pothvate? – Potvrdio sam, a on je nastavio: – Pretpostavljam da se terapeutu, nakon uzimanja podataka, sažeto iznese, hm... problem. Sve ima svoj red, a liječnikovo je vrijeme dragocjeno. No ja nemam »problem«. Bilo bi to prejednostavno i smiješno nedovoljno reći.

– To je samo riječ – odgovorio sam – koja i jest posve nedovoljna. Ali ne žurimo, nisam tip liječnika koji gleda na sat.

– Ipak vas ne bih htio nepotrebno zadržavati. Osobina umjetnika je i ekonomičnost izražavanja, a ja sam ipak nekakav umjetnik. – Zamislio se. – Ali sve je to vraški teško izrecivo, pogotovo u svagdašnjem, razumnom ozračju čiste, svijetle ordinacije. Sve se to što imam reći doista doima posve ludim.

– Nikada ne rabim tu riječ – upozorio sam ga.

Gorko se nasmijao. – Bit će mi drago ako to ponovite i nakon što čujete moju priču. Može se reći da je moj »problem« strah... ali to samo dokazuje neadekvatnost riječi. Strah, fobija, pa ni strava... ništa od toga ne opisuje moje stanje... Vi radite sa svim tim riječima, jer morate, prisiljeni ste. Koliko ste puta u dijagnozi napisali, primjerice, »fobija«? Bezbroj?

– Dijagnoze su ponekad tek papiri. Mnogo je važniji izravni rad s pacijentom, a tu se uvijek trudim pronaći najučinkovitije putove.

– Ne potcjenjujem više zvanje, ono je vrijedno svake hvale. Znam da ste poznati, cijenjeni stručnjak, zato sam vam se i odlučio obratiti. Moj prijatelj Vilim Mardešić srdačno vas je preporučio kao sjajnog liječnika, koji se razlikuje od drugih. Kaže da ste oštroumni i puni razumijevanja, a to je, rekao bih, rijetkost.

– Kad vidim Vilima, morat ću mu isto tako srdačno zahvaliti – odgovorio sam.

– Rekao je da ste mu mnogo pomogli kad mu je bilo najteže, da ste ga, tako reći, vratili u život.

– Samo sam mu, u krizi, pomogao da nađe čvrsti temelj koji je već bio u njemu i na kojemu se moglo dalje graditi.

– Mislite li da i u meni postoji neki takav temelj?

– Dokaz za to je vaša umjetnost. Ona bi mogla biti upravo to.

– Moja umjetnost? Hm, da... – glas mu je zazvučao podrugljivo, a lice mu se smrknulo. Ponovno je zastao, a onda je podigao pogled. – No da vas izravno upitam: Jeste li... jeste li imali mnogo pacijenata koji su... halucinirali?

Malo sam se trgnuo na to iznenadno pitanje. Dosad je govorio razložno, razumno i prilično smireno, nije se doimao kao težak bolesnik, ali nikad se ne zna. – Imao sam – potvrdih oprezno.

– Mogu li pitati kakve su to halucinacije bile?

– Imao sam mnogo vrsta pacijenata. Nažalost, spektar bolesti vrlo je širok.

– Je li bilo lijeka?

– Uvijek ga ima – odgovorio sam ohrabrujuće.

– Jesu li ti ljudi bili uvjereni da ne haluciniraju, nego da su pojave što ih vide... duboko stvarne? Da ih mogu doista osjetiti, opipati?

– Neki od njih jesu.

– To je najteža vrst bolesti?

– Ne mogu vam odgovoriti prije nego što doznam više.

– Doznat ćete. Poslije dugog premišljanja odlučio sam da nekome sve kažem, da se posve povjerim, pa makar kakve bile posljedice. Zato sam ovdje. Više to naprosto

ne mogu držati u sebi. Vjerujem Vilimu i njegovoj preporuci, a čitao sam i neke vaše radove. Zato sam odlučio da, ako se nekome obratim za pomoć, to budete vi.

– Hvala. Polaskan sam i svakako ću se potruditi da opravdam povjerenje.

– Nikad nikome ne laskam. Doista sam stekao povoljan dojam o vama i vašim sposobnostima.

– Ni ja nemam običaj laskati – nasmiješih se – no mogu vam uzvratiti pohvale. I ja cijenim vaš rad. Izvoran je, istančan i vrlo dojmljiv. Mislim da smo time postavili temelje međusobnog povjerenja, a to je bitno. Možete li mi sada...

– Mogu li već jednom prestati s gnjavažom i prijeći na stvar? To ste htjeli reći?

– Razgovor s vama nije gnjavaža, no ipak bih htio čuti o čemu je riječ. Ne doimate se kao teški bolesnik. Lucidni ste i imate smisla za humor. To je dobar znak.

– A možda je to samo neka vrst obrane... Kad čujete moju priču, vjerojatno ćete promijeniti mišljenje o lucidnosti. No htio bih da mi nešto otvoreno kažete. Ako se ustanovi da je... problem... teži, hoću li morati u ludnicu?

– Opet riječ koju ne rabim – pobunih se. – Uvjeravam vas da mi se možete potpuno povjeriti. Kad doznam u čemu je stvar, zajedno ćemo odlučiti što ćemo dalje.

– Zajedno?

– Tako je. Možda ću predložiti da kraće vrijeme ostanete ovdje, na nužnom promatranju, kako bih vas bolje upoznao i postavio točniju dijagnozu. Ovo nije ludnica, nego klinički centar s raznim odjelima. Bude li potrebno da ostanete, bit ćete smješteni na odjel koji je kao i svaki drugi. Imat ćete slobodu kretanja. Pacijenti su tu naprosto na promatranju, po vlastitoj želji. Suradnja i međusobno povjerenje terapeuta i pacijenta od velikog su značaja za uspješno liječenje. Samo tako možemo nekamo dospjeti.

– Odlično. Sviđa mi se kako se postavljate, a i to da izbjegavate govoriti o luđacima i ludnicama. Ipak, ne čini li vam se ponekad da je cijeli svijet poludio, pogotovo oko nas, pa se doima kao halucinacija nekog zlog luđaka?

– Da, naročito ako mislite na ratne užase što su nas snašli. Ali zato mi i jest cilj da, unatoč kaotičnu svijetu, pokušam unijeti malo sklada u individualne ljudske unutrašnjosti. Jer tu može, a štoviše i mora, biti sklada, kako stvari ne bi bile baš potpuno beznadne.

– Maločas sam spomenuo zlog luđaka. Što mislite... ili bolje, što znate o zlu u čovjeku, o ponorima zla koji dugo mogu biti skriveni i mirovati poput vulkana, da bi, u određenim prilikama, ono demonsko prokuljalo poput lave, proždirući sve pred sobom? Ili mislite da zlo ne postoji, da je zastarjelo govoriti i razmišljati u crno-bijelim relacijama, da se sve može objasniti bolešću, psihološkim značajkama ili traumama iz djetinjstva?

– Ne. Vjerujem u zlo.

– Ali više kao u neku apstrakciju? Ili vjerujete da iza neshvatljivih ljudskih zločina kao, recimo, ovih kojima smo svjedoci, stoji neka krajnja, svjesna sila koja može opsjesti i koja se hrani zlom?

– Mislite demon?

– Sila koja zapravo vlada velikim dijelom našeg svijeta.

– Nismo li malo zastranili u teološke spekulacije? Hajde da ipak ostanemo pri psihijatrijskim problemima. Pitali ste me o halucinacijama...

– O tome je upravo i riječ, doći ću na to. Ali vjerujte, ovaj je uvod nužan. – S mukom je tražio riječi. – Rat... razaranja... užas, razbuđeni ponori zla u čovjeku, ali što je iza toga? Ništa? Začinje li se sve samo u nama, u primitivizmu, indoktrinaciji, zaslijepljenosti, zloći, sadizmu? Je li to sve? Ili ima još nešto? Jer što to čovjeka nagoni na neopisivo zlo, što to nekim ljudima nepogrešivo pokazuje najlukavije, najperfidnije, najokrutnije i najpaklenskije putove?

– Teško je o tome raspravljati, jer...

– Raspravljati i govoriti jest teško. Nisam vješt s riječima, pa ne bih znao izraziti ni mnogo jednostavnije stvari. Ali... slike su nešto drugo, tu sam više kod kuće. Uostalom, ono što je čovjek naslikao starije je od svega što je napisao. Pogledajte slike u pećinama. – Zastao je, a onda se, sjajnih očiju, nagnuo naprijed. – Mislim da sam to naslikao! Upravo to! – izjavio je uzrujano, ali i slavodobitno.

– Što ste naslikali? – upitao sam zbunjeno.

– Zlo! Uspjelo mi je! Ono nešto iza krajnjeg užasa... Ne znam kako da vam to objasnim. Naslikao sam sliku koja se posve razlikuje od cijelog mog dosadašnjeg rada. Već dugo radim na njoj, s većim prekidima, jer ne mogu podnijeti intenzitet. Razumijete? Odviše me iscrpljuje, ispija! Da, baš kao da me doslovno ispija! Ne mogu vam opisati, nikad nisam mogao riječima objasniti nastanak mojih slika, a najmanje mogu objasniti ovu... Još je nitko nije vidio, a ne kanim je izložiti ni kad bude završena. Zapravo, znam da bih je morao uništiti, ali ne mogu se prisiliti... Htio bih da je barem netko vidi, da mi kaže da nisam posve lud! – Klonuo je, zavalio se u naslonjaču i prešao rukom preko lica. Grč anksioznosti, sjaj u očima i intenzitet govora, sad su prvi put ukazali na mogućnost ozbiljnije bolesti.

– Što slika prikazuje? – upitao sam.

Nije odmah odgovorio, nego je duboko uzdahnuo i zatvorio oči. Ponovno se javio tek poslije pol minute.

– To je... – počeo je isprekidano – krajolik užasa. Selo... ili ono što je od njega ostalo poslije razaranja, ubijanja... Crne, spaljene ruševine, krvavocrveno nebo u sumrak i crveni odsjaji u baricama... Nerado opisujem slike, jer opis nikad ne odgovara onom nečemu što ste unijeli u sliku, a što se ne može lako definirati, ali to je moja vizija strahota koje su... Selo doista postoji. Na slici je samo jedna cijela kuća, sve su druge srušene. Više nema nikakva života... ni ljudi, ni životinja, ni ptica, ničega. Čak je i drveće golo. Kao da je dah smrti uništio baš svaki život, pa i svu svježinu. Slika je velikog formata, visoka je metar i pol, a široka dva metra. Najveća je koju sam ikad naslikao, a kad radim na njoj kao da me obuzima nešto... velika tjeskoba i... Ne mogu ni govoriti o tome. Kao da ne slikam ja, nego se slika sama stvara, kao da je nešto stvara kroz mene...

– Svi smo teško doživjeli rat – prokomentirao sam. – Ostat će brojne traume, ali moramo...

– Kod mene nije riječ o traumi – prekinuo me je. – Mislim da sam, radeći na toj slici dospio do... nekako sam dospio do neobjašnjive strahote u središtu svega i ona me je... – Glas mu se prekinuo i ponovno je zatvorio oči. No ovaj put je brzo nastavio, kao da sve to želi što prije izreći, kako bi sa sebe skinuo teret.

– Rekao sam vam da to selo doista postoji. Štoviše, u njemu sam se rodio. Ona jedina cijela kuća na slici pripada mojoj obitelji. Članovi te moje obitelji prešli su, kako se kaže, »na drugu stranu«, odmetnuli su se, pridružili se »narodnoj armiji« koja

ih je, kako su perfidno govorili, »došla zaštititi«. Uništili su selo, a moji su rođaci sudjelovali u ubijanju susjeda, pljačkanju, paležu... Zgroženi ste nada mnom?

– Nad vama nisam – odgovorih mirno. – Vi osobno niste krivi. Niste sudjelovali, niti odobravate postupke pobunjenika. Čitao sam intervjue s vama. Dobro ste govorili. Niste odgovorni za tuđe zločine, makar kako bili strašni.

– Ni ako su zločinci moji rođaci? Istina dalji, jer bližih nemam.

– Ni onda. Svaki je čovjek individuum. Ili bi trebao biti. Razumijem da ste potreseni. Možda biste neko vrijeme trebali prestati raditi, odmoriti se...

– Ne mogu prestati raditi na toj slici! – usprotivio se. – Ne mogu se oduprijeti, a već je ionako prekasno! Slika je skoro gotova. Ne znam što će biti kad je potpuno dovršim, ali... – Nagnuo se još više naprijed. – Već je počela živjeti!

– Ipak, možda biste je morali neko vrijeme ostaviti, nekamo je skloniti, zbog svog zdravlja – bio sam uporan.

– Ha! – uzviknuo je gorko. – Niste razumjeli! Mislite da su moje riječi da je slika počela živjeti nekakva fraza, da sam to rekao u prenesenom, umjetničkom značenju! Ni govora! Ponavljam da slika **živi**! Doslovno je oživjela! Vidio sam... Ili sam možda do kraja poludio, pa haluciniram!

– A kako je oživjela?

– Povremeno to prestaje biti slika na platnu i postaje... kao otvoreni prozor u nešto strašno... prokleti prozor, kažem vam! Sve na njoj postaje stvarno! Vjetar huči među ruševinama, diže prašinu, a oblaci plove uvijek sutonskim, krvavocrvenim nebom... Kad u takvim trenucima stavim ruku u sliku, kao da sam je stavio kroz otvoreni prozor. Osjećam vjetar i... Mislite li *sada* da sam lud? Recite iskreno!

– Rekao sam vam da ne rabim tu riječ. Ali možda ste preopterećeni, pod stresom, što u ovo vrijeme nije nimalo čudno, ili vas progoni osjećaj pogrešno shvaćene krivice. Može biti i da ste...

– Da sam bio pijan, ili se drogiram? Ništa od toga, a što je još gore, halucinacije tu nisu prestajale! Obavile su me, progutale... Ušao sam u nju! Razumijete li, ušao sam!

– U sliku?

– Da. Prekoračio sam donji rub okvira i spustio se na zemlju, s one strane. Ispočetka sam koračao kao u snu, no poslije sam... Prošetao sam razorenim i napuštenim selom, među ruševinama. Ne možete to zamisliti. Jeste li bili... na frontu?

– Ne, nisam.

– Mrtva stoka, a u ruševinama, u podrumima našao sam i nekoliko pougljenjenih ljudskih leševa. Nisam to mogao podnijeti, istrčao sam iz slike, bacio se na krevet... a kad sam se poslije nekog vremena okrenuo, vidio sam da je svega nestalo. Bila je to opet obična slika. Obična! Činilo mi se da sam poludio!

– Sigurni ste da to nije bila noćna mora?

– Posve sam siguran. Jedanput je mogla biti, ali sve se to ponovilo još nekoliko puta.

– Slika je više puta oživljavala?

– Da, triput, u razmacima od nekoliko dana. Svaki put kad je oživjela, ušao sam kroz okvir. Jednom sam prilikom pokopao dva dječja leša, ali više nisam mogao, nego sam pobjegao natrag u atelje. Sliku držim zaključanu u posebnoj sobici. U zadnje vrijeme nisam ulazio. Nisam imao hrabrosti. No tek ću vam reći ono najgore. Dok sam

bio među ruševinama, jasno sam ga osjetio, čuo... A i vidio sam ga! Istina, samo sjenu, ali...

– Koga ste vidjeli?

– Ne koga, nego što! Ne znam. Ili bolje, znam, ali ne mogu izreći. Rekao sam da je selo posve bez života, to jest bez ljudskog ili životinjskog života, ali tu je, dakako, *on!*

– Tko?

– Otkud znam? Bauk! Ta bit zla iza svega... demon, ne znam! Nazvao sam ga »bauk«, a osjećao sam ga još dok sam radio sliku, slutio sam da je tu, da mora biti tu, skriven među ruševinama, iako ga nisam prikazao. Ta... jeziva prisutnost! Utjelovljene dubine oslobođena zla i mržnje? Ne znam! On! Vladar! Nema imena, ne postoje riječi! Ali kad sam zadnji put bio u slici čuo sam ga, najprije daleko, a onda sve bliže. Čuo sam udaljeno tuljenje, nalik na vučje, ali mnogo strašnije. Znao sam da nisu vukovi... Onda sve bliže... Približavao se! I došao je... Čuo sam režanje, dahtanje, čak i nešto nalik na duboki, sotonski smijeh, vidio sam brzu, golemu, neljudsku sjenu među ruševinama, sad tu, sad tamo, kao da se sa mnom igra skrivača. Znao sam što je to, nagonski sam znao! Ne mogu reći kako, ali znao sam! Nekako sam očekivao da ću ga tu zateći. Slutio sam ga otkako sam počeo raditi na toj slici. Potrčao sam natrag u sobu i... Ubrzo je to ponovno bila obična slika. Što kažete?

Trudio sam se govoriti ležerno. – Priznajem da ne znam što bih vam odgovorio, tako smjesta. Trebao bih vas bolje upoznati, pregledati.

– Ona jedina cijela zgrada... to je kuća mog djetinjstva. Dvadeset godina nisam bio ondje, ali kad sam ušao ipak sam sve prepoznao. Svaku prostoriju, čak i namještaj... To me je dotuklo. Da sam u djetinjstvu znao što će se tu dogoditi! Kakve će zločine počiniti moji rođaci... Strašno – Spustio je glavu među dlanove.

– Slušajte – prekinuo sam ga – dat ću vam sredstvo za smirenje. – Pozvonio sam, pozvao bolničarku i rekao joj da donese injekciju.

– Mislim da biste trebali ostati ovdje, na kraćem promatranju – obratio sam mu se.

– Kako dugo?

– Tjedan ili dva. Možda i kraće, ali sad još ne mogu reći. Mislim da u takvu stanju ne biste smjeli biti kod kuće. Živite sami?

– Da, posve sam. Žena me je ostavila još prije nekog vremena.

– U bolnici će vam, zasad, biti bolje. Smjesta ćemo početi liječenje. – Bolničarka se vratila s injekcijama, pa sam mu ubrizgao sedativ.

– Kad mogu doći? – upitao je mirnije.

– Najbolje će biti da dođete što prije. Još danas.

– Ima li mjesta?

– Ne brinite. Pođite kući, spremite najnužnije stvari, pa se vratite.

– U redu – rekao je. – Poslušat ću vas. Samo mi pomozite.

2.

Istog dana poslijepodne primio sam ga u bolnicu. Odlučio sam učiniti sve što bude u mojoj moći kako bih ga otrgnuo od fantoma s kojima se borio i naveo ga da odagna svoje more. Prvih dana u bolnici stanje kao da mu se poboljšalo. Lijekovi su

imali učinka, pa je bio manje uznemiren. Nikad nije potpuno gubio lucidnost, nego je, štoviše, djelovao prilično pribrano. No stalno je, s dubokim, nepokolebljivim uvjerenjem, tvrdio da je doista ulazio u sliku. Morao sam postupiti pažljivo i polako da ne izgubim njegovo povjerenje, pa mu nisam proturiječio. Onda mi je, trećeg dana, iznenada rekao:

– Želio bih da je odete pogledati.

– Sliku?

– Da. Dat ću vam ključeve ateljea. Slika je u sobici, s desne strane. A čut ćete i ono što sam snimio na kazetofon.

– Što ste snimili?

– To vam još nisam rekao. Prije toga sam vas htio bolje upoznati, uvjeriti se da vam mogu pokazati! Dokaz!

– Kakav dokaz?

– Da govorim istinu, da nisam lud. Snimio sam ga na kazetofonu.

– Bauka?

– Tako je. Noću izlazi iz slike i šeće po sobici, iza zaključanih vrata. Nekoliko sam puta čuo korake i režanje, kao da velika zvijer šeće po kavezu. Tresao je i vratima. Ne znam kako ih ne razbije, jer dovoljno je jak. Jednom će to sigurno učiniti. Znam da hoće! Njegovi izlasci srećom ne traju dugo, a onda je opet sve mirno. Imam dokaz, snimio sam ga! Jednom, kad sam ga čuo, od straha sam pobjegao iz ateljea, ali ostavio sam uključen kazetofon. Stan je bio posve prazan, a ipak... kakvi se zvukovi čuju! Hoćete li otići u atelje?

– Otići ću – odgovorio sam.

– Možete li još danas? – navaljivao je. – Prije nego što vidite sliku i čujete što sam snimio i ne možemo pravo razgovarati. Rijetko koga puštam u atelje, ali vi ste iznimka. Čak vas molim da odete.

– Otići ću poslije posla, a sutra ću vam reći svoje mišljenje.

Toga sam dana, održavši obećanje, otišao u atelje i to, priznajem, gonjen velikom znatiželjom. Otključao sam vrata na četvrtom katu stana zgrade u središtu grada i odmah sa stubišta ušao u poveću prostoriju, prepunu doista izvrsnih slika prepoznatljiva stila. Svako je platno govorilo o majstoru boja i preljeva, posvuda su se rascvjetavali naizgled hiroviti, ali promišljeni spletovi svjetlosnih igara po kojima je autor i postao poznat. Krajolici su zrcalili zaokružene doživljaje svijeta i ukazivali su na poseban senzibilitet, a slikarev intenzivni pogled s jednakim je uspjehom prodro i u osobitosti iza lica prikazanih na portretima.

Na jednoj polici, kao što mi je opisao, stajao je veliki kazetofon. Prišao sam mu i uključio ga. Začuo sam jako lupanje i režanje, a onda i usplahireni glas mog pacijenta:

– Evo ga! Ponovno se čuje! Ovo snimam kao dokaz da on postoji. Buka i glasanje dopiru iz sobice u kojoj nema nikoga. Tamo je samo slika. Ne usuđujem se ostati u stanu. Odlazim, ali kazetofon ću ostaviti uključen!

Režanje i lupanje načas su utihnuli. Čuo sam korake koji su se brzo udaljavali, a zatim otvaranje, zatvaranje i zaključavanje vrata, vjerojatno vanjskih, po čemu sam zaključio da je slikar izašao. Nakratko je vladala tišina, a onda sam odjednom začuo niz jakih udaraca, kao da netko lupa na vrata, bliža kazetofonu. Režanje, dahtanje, pa ponovno buka, kao da netko jako trese kvakom na vratima! Sve je to potrajalo

otprilike tri minute, a onda je nastala duga tišina. Zvuci se nisu ponovili, pa sam isključio kazetofon.

Uzdahnuo sam. Ono što je bilo snimljeno izazivalo je jezu, ali moj se pacijent varao – kazeta nije bila dokaz. Mogao je sve to inscenirati i to namjerno, ili pak u trenucima rastrojenosti nije bio ni svjestan da glumi bauka, nego je vjerovao da je snimka autentična. Bilo je sličnih slučajeva.

Prišao sam vratima sobice u koju je X. spremio sliku i otključao ih. U maloj prostoriji s jedinim prozorom preko kojega je bio navučen zastor, nije bilo ničega osim stalka s platnom, prekrivenim crnom tkaninom. Odmaknuo sam zastor na prozoru, pa je postalo svjetlije. Neko sam vrijeme stajao pred prekrivenom slikom, a onda sam polako podigao tkaninu...

Mračni, duboko uznemirujući tonovi krajolika poslije nesmiljena uništavanja bili su doista dojmljivi, a ozračje pustoši bilo je potresno. U crvenom sumraku, ruševine su se doimale kao žive rane. Gole krošnje pocrnjela drveća nalikovale su spaljenim rukama, još uzdignutima u zamrlu kriku. Nisam književnik i zato se neću odvažiti da opišem ono za što slikaru nije bilo potrebno tražiti prave riječi, nego je bojama i potezima kista mogao uspješnije i neposrednije zaroniti u krajolik razoren užasom slijepe, besprimjerne mržnje.

Dok sam gledao sliku, prošli su me žmarci. Dugo nisam mogao odvojiti pogled, no ipak – bila je to samo slika, makar kako uspjela. Naposljetku sam spustio tkaninu i htio izaći iz sobice, ali kad sam došao do vrata odjednom mi se učinilo da čujem nešto nalik na hučanje vjetra. Brzo sam se okrenuo i kao da sam vidio kako se tkanina, kojom je slika bila prekrivena, miče, pokretana vjetrom. Vani nije bilo vjetrovito, a dvostruki je prozor bio čvrsto zatvoren. Moram priznati da me je prošla jeza. Oko srca kao da me je stegnula ledena ruka kad sam prišao i otkrio platno. No ispod tkanine bila je samo slika koju sam maloprije dugo gledao. Ništa se na njoj nije micalo, pa ipak me je obuzeo jak osjećaj nelagode. Jesu li na mene djelovale priče mog pacijenta i to u tako velikoj mjeri? Spustio sam tkaninu i neko sam vrijeme stajao i osluškivao. Više ništa nisam čuo, pa sam, malo se posramivši svoje povodljivosti, izašao iz sobice i zaključao je. U ateljeu sam desetak minuta proučavao slike, a onda sam izašao i na ulici punim plućima udahnuo ne baš čisti zrak, ne samo zato što je u neprozračenom ateljeu bilo zagušljivo, nego i zato što sam osjetio olakšanje.

Slijedećeg je dana X. jedva dočekao da čuje moje dojmove. Dakako, nisam mu spomenuo da mi se u sobici učinilo da čujem fijuk vjetra, a nisam ga htio razočarati svojom dvojbom glede kazete, pa sam odgovorio dosta neodređeno. No nisam ga mogao prevariti. Osjetio je da ne vjerujem »dokazu« na kazeti i to ga je vidljivo pogodilo. Sa mnom više nije razgovarao posve otvoreno, nego se povukao u sebe. Naš je odnos izgubio na iskrenosti, ali što sam mogao? Bilo bi besmisleno, pa i opasno da sam se tobože složio s njim i podržavao njegov strah od »bauka«.

U petak me je zamolio da ga preko vikenda pustim iz bolnice, a molba me je malo zatekla, jer smatrao sam da još nije spreman za, makar i privremeni, odlazak kući. No na odjelu je bio običaj da se bolesnike koji to zatraže pusti preko vikenda, pa je većina njih odlazila na kratak »dopust«. Nisam ga htio odbiti, kako ne bih još više nagrizao njegovo povjerenje u mene, a vikendi kod kuće i ustanovljeni su zato da se pacijenti ne bi osjećali kao u zatvoru, jer takav bi osjećaj ugrozio njihovu suradnju u terapiji.

Naposljetku, svi su oni tu bili svojevoljno. Zato sam se, iako nevoljko, složio, pa se spremio i otišao, rekavši da se vidimo u ponedjeljak.

3.

U nedjelju ujutro ustao sam kasnije nego obično, skuhao kavu kako bih se do kraja razbudio i upravo sam je pijuckao za kuhinjskim stolom, kad me je trgnulo zvonce na vratima. Spustio sam šalicu na stol i otišao otvoriti.

Omanji, zdepasti čovjek pred vratima, u ruci je držao službenu iskaznicu. – Policija. Inspektor Mihaljević – predstavio se. – Vi ste Mladen J.? – Kad sam, zbunjen, potvrdio, upitao me je poznam li čovjeka po imenu X., slikara.

– Da, poznam ga. Zar mu se nešto dogodilo?

– Da. Bit će bolje da uđemo.

Uveo sam ga u kuhinju i ponovno upitao što se dogodilo. Sjeo je na ponuđenu stolicu i smjesta izvadio notes. – Postavio bih vam nekoliko pitanja. Bio je vaš pacijent, je li? Našli smo vaše ime u njegovu adresaru.

– Rekli ste »bio je« – primijetih, spustivši se na stolicu s druge strane stola. – Znači li to da je mrtav?

– Mrtav je. Ubijen.

– Ubijen?! – zaprepastio sam se. – Ali kako? Tko je to učinio?

– Još ne znamo. Mislili smo da biste nam vi mogli pomoći. Po svemu se čini da je ubojica patološki tip. Je li vam poznato da se družio s psihički poremećenim osobama? Je li ikada spomenuo nekog takvog?

– Ne, nije...

– Ubijen je vrlo okrutno. Leš je gotovo raskomadan. Cijela je stvar vrlo neugodna, već i zbog njegove nacionalnosti... Ima ljudi koji jedva čekaju da nešto takvo krivo prikažu, napušu i rastrube, posebno u inozemstvu. Možda čak i do Helsinky Watcha. – Rezignirano je uzdahnuo. – Dakle, ne znate s kim se družio?

– Nikoga nije posebno spominjao, a živio je sam. Kako se to dogodilo?

– Rano ujutro, negdje pred svitanje, stanari kuće su iz ateljea čuli buku i krikove, pa su pozvali policiju. Kako nitko nije odgovarao na zvonjavu i kucanje, policajci su nasilno ušli i na sredini ateljea ugledali leš i to raskomadan, kao da ga je rastrgala neka krvoželjna zvijer. Takvo je ubojstvo mogao počiniti samo podivljali luđak. Nadao sam se da ćete mi vi moći ukazati na neki trag. U adresar je zabilježio da ste često razgovarali.

– Da, ali govorio je isključivo o svojim psihičkim problemima. Kako sam rekao, nije spominjao nikakvu drugu osobu. Mislim da nije imao bliskih prijatelja, a nije govorio ni o neprijateljima.

Moj je sugovornik odbio ponuđenu kavu i piće, a onda je upitao:

– Je li se nečega plašio, ili je spomenuo da mu netko prijeti?

– Ne... da... to jest... govorio je o svojim posve osobnim bojaznima, no one su proistekle iz njegove psihe i nije bilo riječi o nekim stvarnim osobama. Strahovao je od izmišljenih... stvari, što je tipično za tu vrst bolesti.

– Dakle, nije vam poznato je li imao neprijatelja?

– Ne... Ima li kakvih tragova po kojima bi se moglo zaključiti o... počinitelju?

– Najčudnije je od svega kako je ubojica izašao. Vrata ateljea bila su zaključana iznutra i pojačana lancem, a i prozori su bili zatvoreni iznutra. Nije bilo nikakva traga da je netko nasilno ušao. Atelje je bio u neredu, a vrata jedne sobe razvaljena, no i u toj je sobi prozor bio čitav i zatvoren iznutra. Nema otisaka prstiju, osim njegovih.

Zabunjao je prstima po stolu. – Ubojstvo u iznutra zaključanoj prostoriji, baš kao u kriminalističkim romanima, koje, usput rečeno, nimalo ne volim. Takav je slučaj noćna mora za svakog istražitelja. Nadao sam se da ćete mi vi moći nešto reći, jer bili ste njegov liječnik.

– Žao mi je što nisam od pomoći.

– Da budem iskren i meni je žao. Ali, recite mi nešto o njemu.

Ispripovijedao sam sve što sam mu mogao suvislo i razumno prenijeti. Nisam spominjao sliku, bauka, ni kazetofon. Možda sam pogriješio, no sve je to bilo apsurdno pa sam – držeći se slamke zdravog razuma – sam sebe uvjeravao da to ne može imati veze s ubojstvom. Zato sam prilično općenito govorio o teškom psihičkom stanju mog pacijenta. Nisam svjesno krio istinu (a što je tu uopće i bila istina?), nego sam se bojao da bih, unoseći fantastične elemente, nepotrebno zamrsio slučaj.

Neko me je vrijeme ispitivao, a onda je otišao. Dugo se nisam mogao pribrati. Slutio sam da nitko nikada neće doznati što se doista dogodilo. Znao sam da ću sebi dok živim predbacivati što sam ga preko vikenda pustio kući, jer da sam bio čvršći, to se ne bi dogodilo. No *što* se to ne bi dogodilo? Ni u najcrnjoj noćnoj mori nisam mogao pretpostaviti posljedice – nitko to ne bi mogao, pa se tješim da nisam odgovoran, ali uzalud. Noću se često budim, pritisnut užasom i dugo o svemu razmišljam, bezuspješno nastojeći prodrijeti kroz veo tajne...

Malo poslije toga iskoristio sam poznanstvo s osobom koja je preuzela brigu o slikarevoj ostavštini, pa sam ponovno otišao u atelje. Razvaljena vrata sobice još nisu bila popravljena, a slika je bila na starom mjestu, na stalku, prekrivena tkaninom. Prišao sam i polako je otkrio, a onda sam ustuknuo, osjetivši kako mi se diže kosa na glavi. Jedva sam zadržao krik.

Jer ovaj put to nije bila slika, nego... Sve je doista bilo stvarno! Kao začaran, gurnuo sam ruku u okvir koji više i nije bio okvir, nego prozor u neku drugu, stravičnu dimenziju, prozor o kojemu mi je tako uvjereno govorio X. Na ruci sam osjetio vjetar, a negdje u daljini stvarnog, zastrašujućeg krajolika pred sobom, začuo sam otegnuto zavijanje koje je ledilo krv i kao da je dolazilo od nekog čudovišta iz pretpovijesti, ili iz mračnih legendi o demonima koji se hrane krvlju i strahom! Spustio sam tkaninu, okrenuo se i oteturao iz sobice, do vrata ateljea, praćen otegnutim, iskonskim tuljenjem, punim divlje i zle slavodobitnosti...

Mladen JURČIĆ

Pjesništvu

U patnji, sivilu, praznine poplavi,
tjeskobu zastiruć, strepnju, bolne varke
krhki, zlatni centar skladno mi napravi
na moru utjehu te smislene barke.

Pjesništvo, kraljice, kroz krasotu svijeta
mimohod ti slavni, a visina lije
latice tople Sunca — tvojeg cvijeta,
priroda mu zrake, srce glas tvoj pije.

Mir proljetnog dola, tamjan trave, more,
sok i zamah krošnji u budnost mi slažeš,
sjaj vedrih osvita što pozivom gore
zvučno objašnjavaš i u me polažeš.

Doživljajem zlato ispireš iz slika,
dojam procjenjuješ, kuješ u načela,
čvrsti ukras praviš od prolaznog vrela,
u stalnost nam skladaš nepovrat oblika.

Jezero djetinjstva čuva šuma zrela,
težnja mi drveća u njem se ogleda,
tu vjernost se pruža u modrinu djela,
s ljubavlju i s tobom kršim nadmoć leda.

Dalek si i neznan, a tol'ko moj, prisan,
nedostižan, potpun i beznadno žuđen,
ni najdubljim jadom nepovratno zbrisan
zavičaj — bez njeg sam na pustoš osuđen.

U ozračju čistih dubina nam dišeš
pa korijenje pružaš kroz trenutke drage,
u prirode čuvstvu davninu mi njišeš,
igraš se utezima svemirske nam vage.

Ljepote i srži pjev ljubavni duhu,
rad obredni, uvid ugađaš nam, žar,
prožimaš puninom, plodiš zemlju suhu,
pjesništvo sve tvoj je... al i tebi dar!

Tomislav MARETIĆ

Međunarodni uspjeh hrvatskih haiku – stvaralaca

Na haiku natječaju za 1993. u organizaciji glasovite japanske tvrtke »Itoen« proizvođača čaja, hrvatski haiku-pjesnik *Vladimir Devidé* osvojio je prvu nagradu. Počasna priznanja dobili su *Smiljka Bilankov*, *Zvonko Petrović*, *Maja Rijavec* i *Robert Bebek*. Na natječaj je stiglo 950 *haiku* na engleskom (i 108.800 na japanskom), a hrvatski su haiku-pjesnici postigli zapažen uspjeh te su po broju osvojenih nagrada i priznanja na trećem mjestu (5), iza Japana(17) i SAD (11). Iza Hrvatske rangirane su Australija, Engleska i Jugoslavija.

Slijede nagrađeni *haiku*:

Runner — Up Prize: (Nagrada) **Vladimir Devidé**

A huge steel axe shining
in sunlight: diamond drops
of wood-cutter's sweat

Velika čelična sjekira blista
na suncu: dijamantne kaplje
drvosječina znoja

Honorary Mention: (Počasno priznanje) **Smiljka Bilankov**

The sound is pouring
down the smooth willow branch
onto my palm

Zvuk se slijeva
niz glatku šibu vrbe
na moj dlan

Zvonko Petrović

The azure weeping
in the gaze
of the killed buck

Plače nebeska plavet
u pogledu
ubijena srndaća

Maja Rijavec

Having swallowed a fish
the wicked-eye sea-gull sits
white and innocent

Proguta ribu
galeb opakih očiju
bijel i nevin

Robert Bebek

high tide rinses
foot-prints in the sands
— a sea-gull' s scream

plima ispire
stope u pijesku —
krik galeba

Tomo VEREŠ

Maritain i De Gaulle

Francuski filozof Jacques Maritain (1882-1973) objavio je 1966. godine pozamašno djelo pod naslovom *Le paysan de la Garonne* (Seljak s Garonne), koje je u godinu dana doživjelo deset izdanja. To je zacijelo neobičan naslov za djelo jednoga filozofa, ali najbolje izražava njegovu narav. Maritain naime u toj knjizi progovara surovom iskrenošću o temeljnim problemima suvremenoga svijeta. Čovjeka koji govori surovom iskrenošću i imenuje stvari njihovim pravim imenom Francuzi nazivaju »seljak s Dunava« (paysan du Danube). Budući da Maritain nije živio u nekom gradu na Dunavu ili u Podunavlju nego u Toulousi kroz koju protiče rijeka Garonne, on se u naslovu svoje knjige nazvao »Seljak s Garonne« (Le paysan de la Garonne), nagovješćujući time kakvim će jezikom progovoriti o zbivanjima suvremenoga svijeta. Toliko o naslovu djela.

Što se sadržaja tiče, djelo je uistinu filozofsko a obuhvaća sva bitna zbivanja našega vremena i traži njihove »iskonske uzroke« (Aristotel). Dakako, ne strogo znanstvenom metodom učenjaka ili filozofa, nego kao »seljak« koji jasnim jezikom i bez oklijevanja imenuje stvari njihovim pravim imenom. Pritom Maritain kao kršćanski filozof polazi od II. vatikanskog sabora koji je kroz tri godine (1962-1965) svestrano analizirao naše doba i dao značajne smjernice ne samo za kršćane nego za sve ljude dobre volje. Autor je upravo oduševljen tim smjernicama, ali istodobno upozorava da se ne smijemo zanositi utopijskim idealima skorašnjeg ostvarenja raja na Zemlji, jer su ljudski događaji nužno dvoznačni. I čovječanstvo i Crkva podjednako napreduju i u dobru i u zlu. Treba li za to očitijega dokaza od fenomenalnih otkrića kojima je svijet otvorio mogućnosti beskrajnoga napretka, ali i opasnosti potpunog uništenja? Ne potvrđuje li se ta istina i u životu Crkve u kojoj se uz autentičnu duhovnu i dobrotvornu obnovu (pomislimo samo na karitativnu djelatnost Majke Terezije itd.) javljaju i zabrinjavajući znakovi teološkog obmanjivanja, pastoralnog zanovijetanja i izrabljivanja siromašnih vjernika za izgradnju neke, tobože, potpuno nove Crkve koja će kleknuti pred suvremenim Svijetom i njegovim idealima te tako uništiti samu sebe?!

Naravno, seljak s Garonne nije se zadovoljio ovakvim uopćenim tvrdnjama, nego je tu i tamo otvoreno rekao koje osobe i događaje smatra nosiocima dobra u suvremenom svijetu, a koje prijepornim i lažnim vođama ili čak nosiocima zla.

Po sebi je razumljivo da reakcije na takvu knjigu nisu mogle izostati, i to diljem cijeloga svijeta, jer Maritain je ipak bio mislilac svjetskih razmjera. Duhovi su se podijelili na dva suprotna tabora, kako obično biva oko značajnih djela. Jedni su oduševljeno pozdravljali »Seljaka s Garonne«, dok su ga drugi žestoko napadali i anatemizirali, optužujući ga da je svojim djelom izdao ideale za koje se nekoć, prije drugoga svjetskog rata, i sâm borio. Takvih je reakcija bilo i u Hrvatskoj.[1] U Francuskoj ih je bilo bezbroj a dvije je – ne baš posebno značajne – prevela »Kršćanska sadašnjost« na hrvatski.[2]

U ovome kratkom napisu kanim upoznati naše općinstvo s reakcijom velikoga francuskoga generala Charlesa de Gaullea (1890-1970) koji je Maritainu, nakon

čitanja njegove knjige, još iste godine poslao kratko pismo koje donosim i na izvornom francuskom jeziku i u prijevodu na hrvatski jezik.

Tekst na francuskom jeziku u potpunosti glasi:[3]

Le Général de Gaulle

14 novembre 1966

Mon cher Maître,

»Le paysan de la Garonne« est une somme. J' admire, autant que jamais, l'envergure et la profondeur de votre pensée, la vigeur de votre sentiment, l'ardeur de votre foi. D'autant plus que, chez vous, la pensée, le sentiment, la foi, sont nourris d'une science et de connaissances merveilleusement et inlassablement élaborées. Mais, comme j'en perçois la lumière et la chaleur, je vous en remercie du fond de mon âme.

Avec mes voeux, qui sont les plus sincères du monde, je vous deman de d'agréer, cher Maître, l'expression de mon admiration fidèle et de mon amitié dévouée.

A u prijevodu:

General de Gaulle

14. studenog 1966.

Dragi moj Učitelju,

»Seljak s Garonne« je Summa. Divim se više nego ikada širini i dubini Vaše misli, krepkosti Vašega osjećaja, gorljivosti Vaše vjere. Tim više što su kod Vas misao, osjećaj i vjera potkrijepljeni prekrasno i neumorno razrađenom znanošću i spoznajama. A budući da sam osjetio njihovu svjetlost i toplinu, zahvaljujem Vam iz dubine svoje duše.

S mojim najiskrenijim željama molim Vas, dragi Učitelju, da primite izraze moga postojanog udivljenja i odanog prijateljstva.

* * *

U vezi s ovim kratkim pismom mogu se postaviti brojna pitanja na koja bi trebalo odgovoriti da bi mu sadržaj bio potpuno jasan. Na primjer: Kada se general de Gaulle upoznao s filozofom Jacquesom Maritainom? Zašto de Gaulle naziva Maritaina svojim dragim Učiteljem? I ne samo Učiteljem, nego također prijateljem, kako je vidljivo iz posljednje rečenice pisma? Zašto je za nj knjiga »Seljak s Garonne« Summa?

Otišao bih predaleko kad bih pokušao iscrpno odgovoriti na sva ta pitanja. Stoga ću se ograničiti na neke osnovne podatke iz kojih je lako razabrati da su poznanstvo i prijateljstvo između generala de Gaullea i Jacquesa Maritaina duga vijeka i bitno misaone naravi.

Nema nikakve dvojbe da je de Gaulle već prije drugoga svjetskog rata čitao Maritainova djela i da su ona izvršila na nj značajan utjecaj. No pravi prijateljski odnosi nastali su u izbjeglištvu nakon katastrofalnog poraza Francuske od Hitlerove Njemačke 1940., kada su dva velika Francuza odlučila da ujedine sile za oslobođenje potlačene domovine. Prvo je filozof pisao generalu 21. studenog 1941.[4] nudeći mu usluge svoje političke filozofije koja je jamačno važnija od topova, tenkova i aviona. De Gaulleov odgovor uslijedio je 7. siječnja 1942.[5] u kojemu ga već oslovljava »Dragi moj Učitelju« (Mon cher Maître), zahvaljuje na ponuđenoj pomoći i izražava želju da se osobno susretnu. Međutim, do toga susreta nije došlo, usprkos generalova inzistiranja,[6] zbog filozofovih obveza na američkim sveučilištima u Princetonu i na Columbia University.

Prvi osobni susret Maritaina s de Gaulleom zbiva se u New Yorku 1944. kada mu general nudi da prihvati službu ambasadora slobodne Francuske pri Svetoj Stolici.[7] Filozof uljudno odbija ponudu zbog svojih mudroslovnih istraživanja, ali ga general nakon mukotrpnog uvjeravanja ipak pridobiva za suradnju te ga imenuje ambasadorom 31. ožujka 1945.[8] Maritain ostaje u toj službi do 1948.[9] kada, napokon, napušta neželjenu diplomaciju zbog ljubavi prema filozofiji. O tome svjedoče filozofovo pismo generalu od 19. siječnja 1948. i generalov odgovor od 24. siječnja 1948.[10] koji želi svome ambasadoru da nastavi oduševljavati umove i srca ljudi svojim čarobnim istraživanjem istine.

Pređimo sada s 1948. na 1966. godinu, kada general de Gaulle u svome pismu Maritainu tvrdi da je njegovo djelo »Seljak s Garonne« Summa (une somme). Što je time zapravo htio kazati? To da je knjiga »Seljak s Garonne« sveobuhvatna sabirnica bitnih zbivanja suvremenog svijeta i jasna smjerodavnica za obnovu Crkve i društva. Prema tome, *general* de Gaulle je, premda vojskovođa, mnogo bolje shvatio misaonu poruku Maritainova »Seljaka s Garonne« nego brojni teolozi i kršćanski publicisti koji su se sporili oko nevažnih pojedinosti. S druge strane, *filozof* Maritain je svojim djelom dokazao da umije biti savršeni misaoni vojskovođa u bitkama za istinu o suvremenom svijetu. Ukratko: general se očitovao kao duboki filozof, a filozof kao vidovit vojskovođa.

P. s.

Nakon što su u novije vrijeme na hrvatski prevedena tri Maritainova djela (»Cjeloviti humanizam«, 1989., »Filozofija povijesti«, 1990. te »Čovjek i država«, 1992.) bio bi red da se napokon prevede i »Le paysan de la Garonne« (Seljak s Garonne), djelo koje nipošto nije zastarjelo. Tā to je *Summa* Crkve u suvremenome svijetu.

Bilješke

1. Navedimo samo neke kronološkim redom: J. Kuničić, *Demitizacija ljubavi,* Glas Koncila, br. 965. II. 1967, str. 3; *Maritain i Koncil,* Svjedočenje, br. 9/1968, Kršćanska sadašnjost, Zagreb; N. Rošćić, *Jacques Maritain*, Veritas, br. 10/1969, str. 189; S. R. *Kasno kršteni svetac*, Glas Koncila, br. 255, 13. V. 1973, str. 7; R. Grgec, *Poruka Jacquesa Maritaina,* Marulić, br. 2/1981, str. 2, str. 122-123; T. Vereš, *Sudbina Maritainove misli u Hrvatskoj,* Isto, str. 131; Ž. Brzić, *Nikad na gubitku,* Zagreb 1985, str. 138-139; T. Vereš, *Temeljno filozofijsko djelo Jacquesa Maritaina na hrvatskom*, Obnovljeni život, br. 2/1991, str. 281-282: I. Zelić, *Istina će vas osloboditi*, Nova tribina, br. 8/1993, str. 23.

2. J. de Fabrègues, *Radosno odobravanje*, Maritain i Koncil, Svjedočenje br. 9/1968, str. 5-10; A. M. Cocagnac, *Razočarani prijatelj*, Isto, str. 10-15.
3. Usp. *Cahiers Jacques Maritain,* br. 4-5/1982, str. 158. Te sveske izdaju »Cercle d' Etudes de Jacques et Raïssa Maritain« iz Kolbsheima (Alsace) gdje se čuva većina Maritainove dokumentacije i »Association des Amis de Jacques Maritain« iz Pariza. Svesci su važni stoga što objavljuju isprave kojih nema ni u sabranim djelima (Oeuvres complètes).
4. Usp. *Cahiers Jacques Maritain,* br. 16-17/1988, str. 60-63.
5. *Isto*, str. 63-64.
6. *Isto*, str. 65-78.
7. Usp. *Cahiers Jacques Maritain,* br. 4 bis/1982, str. 9-10.
8. *Isto*, str. 23.
9. *Isto*, str. 25-30; — ovdje su donešeni i Maritainovi govori i poruke, dok je bio ambasador u Vatikanu (str. 33-96).
10. Usp. *Cahiers Jacques Maritain,* br. 21/1990. str. 21-22.

Tomislav MARETIĆ

Put kroz pahulje

Topovski plotun! —
samo je rahli snijeg
pao s grančica.

* * *

Džogirajući
kroz dubok snijeg — noćca
puna svježine.

* * *

Polegli snijeg —
svud nad livadom suhi
grmovi čička.

* * *

Banova sablja
prvi put kroz pahulje
pokazuje — jug!

* * *

Oko oštrice
Banove sablje roje
se pahuljice.

* * *

Svisvetske svijeće —
drhte imena na zidu
pred Unproforom.

* * *

I snješko ima
na glavi praznu kantu
»donated by UNHCR«.

* * *

Ekspres prohuj'o
kroz snježno Vrapče: šumni
vrtlog pahulja.

* * *

I bez fićuka
vlak nosi u zimsku noć
stotine sudbina.

Mladen JURČIĆ

Njoj

Kao što u svoje djelo ne trpaš
ono ružno u sebi:
svoje pohote, bjesove, predrasude,
nepravde, preduboka očajanja,
preočite, pretamne krikove,
odviše gorke invektive, svađe, noćne more
— baš kao i tvoja umjetnost, dakle,
tako i Ona... ljubljena,
neka primi samo tvoje najbolje,
najblaže, najplodnije,
samo ono svijetlo,
dostojno vedrih daljina,
nužno i dovoljno da budeš čovjek,
a u nepotpunom, ogorčenom, u pogrešnom,
lažnom, grešnom — eto u tome
budi uvijek i potpuno sam,
jer ako samo u tome,
barem si zajedništvom bogat, ostvaren...

Predrag GRUBIĆ

Još bliže

Noć, tebi prva...
samo ti Bog u blizini.
Široka ruka
zavodljiv tanac
oko tebe plete
Miriš se, ni cvijeta nije,
i misliš, čovječe,
valja mi prići
sasvim blizu, još bliže.

S Bogom

Iz tjeskobe se vratih
i strah pregrmjeh
držeći se za rukohvat
anđeoske lađe,
plivam ljubavi prepun.
I materinu riječ, »dijete«
doživljeh.
Ushićen
u ovu se noć rušim.

Marko KOVAČEVIĆ

Recepcija Maritainova djela u zemljama bivše Jugoslavije, s osobitim osvrtom na Hrvatsku[1]

Prijem nekog autora u tuđoj zemlji, jeziku i kulturi ovisi o više činitelja, poglavito o zemljopisnoj udaljenosti, kulturnoj ili civilizacijskoj razlici, jezičnoj prepreci, ideološkoj opreci te o pripadnosti ovoj ili onoj filozofskoj školi ovome ili onome duhovnom usmjerenju. Kad je riječ o Maritainu te o recepciji njegova djela u Hrvatskoj i u ostalim zemljama bivše Jugoslavije, valja reći da su svi ti činitelji igrali neku ulogu, veću ili manju.

I. Kulturološka prepreka u recepciji Maritainove misli

Pri razmatranju prijema Maritainove misli u zemljama bivše Jugoslavije, valja imati na umu kulturnu i civilizacijsku raznolikost te države, nastale nakon prvoga svjetskog rata Versailleskim mirovnim ugovorom (1919.). Novonastala država, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, nastala je spajanjem dviju teritorijalnih, političkih i civilizacijskih cjelina, a ono ide približno Teodozijevom crtom iz 395. godine poslije Krista.[2] Sjeverozapadno od te crte nalaze se Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina te današnja Vojvodina, koje su uoči prvoga svjetskog rata bile u sastavu Habsburške Monarhije. Te su zemlje, s izvjesnim izuzetkom Bosne i Hercegovine, bile obilježene, više od jednog tisućljeća, katoličkom tradicijom te latinskom, zapadnom civilizacijom.[3] Što se tiče Bosne i Hercegovine, ona je još od srednjeg vijeka multikonfesionalna, mjesto susreta katolicizma, bogumilstva i pravoslavlja, a nakon XV. stoljeća, nakon prodora Osmanlija, ona je znatno obilježena islamskom civilizacijom. Jugoistočno od Teodozijeve crte nalaze se Srbija, Crna Gora i Makedonija, zemlje obilježene uglavnom pravoslavnom tradicijom i bizantskom civilizacijom.

Neobično je možda pa ipak točno da je recepcija Maritainova djela u tim južnoslavenskim zemljama bila određena poglavito Teodozijevom crtom. Naime, prema opsežnoj bibliografiji[4] o. Tome Vereša, dominikanca zagrebačkoga, od 260 bibliografskih jedinica što ih je on zabilježio o Maritainu na području bivše Jugoslavije, u razdoblju 1921-1990., u Hrvatskoj ih je 228, u Bosni i Hercegovini 15, u Sloveniji 6, u Srbiji 10 i u Makedoniji 1. I uz pretpostavku da je autor bibliografije imao uglavnom uvid u hrvatsko jezično područje, čini mi se da ni daljnja istraživanja

1 Usp. Međunarodni kolokvij o J. Maritainu (12-14.XII.1980) u Parizu i referati T. Vereša i R. Grgeca s tog kolokvija (Marulić 2/81, str. 119-136).
2 Georges Duby, *Atlas historique*, Larousse, Paris, 1992, str. 26 i 27. Henry Chadwick et G.R. Evans, *Atlas du christianisme*, Brepols, 1987, str. 32 i 33.
3 Vidi: Josip Turčinović, *Katolička crkva u južnoslavenskim zemljama*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1973.
4 Tomo Vereš, *Domaća bibliografija o Jacquesu Maritainu 1921-1990*, u Jacques Maritain, *Filozofija povijesti*, FTI Družbe Isusove, Zagreb 1990, str. 109-123.

ne bi znatnije promijenila taj omjer, osim možda nešto u korist slovenskoga jezičnog područja. To potvrđuje i činjenica da se od 10 bibliografskih jedinica ili referencâ, konstatiranih uglavnom u beogradskim edicijama, nijedna od tih jedinica ili referenca ne sreće u tisku Srpske pravoslavne crkve. Katolički filozof neoskolastičke, tomističke orijentacije i nadahnuća nije imao velikih izgleda da premosti jaz dviju civilizacija, dviju duhovnosti, a pogotovo da prijeđe prepreku predrasudâ koja se od Focijevih vremena do Drugoga vatikanskog sabora nataložila s jedne i s druge strane Teodozijeve crte. Skolastika je pravoslavnim kršćanima prekid s otačkom tradicijom, napast da se vjerske tajne podlože razumu a najčešće puka sofistička i formalistička igra.[5] Maritain je zacijelo bio svjestan tog problema kad je pisao:

»Bez namjere da povrijedimo Pravoslavnu crkvu, u kojoj postoje sveci i u kojoj i danas mnoge duše herojski trpe poradi svoje vjere, valja reći da je, kulturno i psihološki, na prostranim područjima ruske misli i ruskog naroda došlo do vjerskoga zastranjenja.

S jedne strane, narav i razum nikad ondje nisu našli mjesto koje im pripada. Posebnost naravnoga reda nikad nije bila priznata, racionalno je ondje svagda bilo sumnjivo. S druge strane, postojao je religiozni osjećaj zemaljskoga i poganskog podrijetla, mesijanizam s mnogo miješanih elemenata, kult svete ruske zemlje, mistika [...] prožeta svakojakom nečistoćom. To je prožimalo pojmovna i vidljiva ustrojstva kršćanske tradicije i tako je paganiziralo iznutra [...]. Ukratko, riječ je o prenaglašenoj nadnaravnosti [...] te o poganstvu koje je nametnički živjelo na toj nadnaravnosti, stvarajući nerazmrsiv kompleks koji je dozivao katastrofu«.[6]

Te Maritainove riječi mogu se – *mutatis mutandis* – dobrano primijeniti na mentalitet srpskog naroda. »Posebnost naravnoga reda nikad nije bila priznata, racionalno je ondje svagda bilo sumnjivo«, kao što je to na sjajan način pokazao Petar Šegedin, hrvatski književnik, u otvorenome pismu Pierreu Emmanuelu.[7]

Kada je osamdesetih godina, nakon Titove smrti, popustila ideološka krutost komunističke vlasti, u Zagrebu i Beogradu organiziraju se teološke tribine o aktualnim temama, katkad s ekumenskim namjerama. Na jednoj takvoj tribini u Beogradu, po mišljenju Oca Atanasija Jevtića, ondašnjeg profesora na Pravoslavnome teološkom fakultetu u Beogradu, skolastička bi filozofija Tome Akvinskog bila »slama« u doslovnom smislu te riječi.[8]

5 Vidi: Viktor Pospišil, *Sv. Toma Akvinski i kršćanski istok*, Katolički list, LXXXIX, br.24, str. 283, Zagreb 1938.

6 Jacques Maritain, *Cjeloviti humanizam*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989, str. 88, 89, 130; usp. Nikolaj Berdjajev, *Samospoznaja. Pokušaj autobiografije*, Novi Sad, str. 301-306.

7 Petar Šegedin, *U carstvu ponesenih duša/Dans le royaume des âmes exaltées* (dvojezično izdanje),Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993.

8 Prema riječima Franje Zenka, filozofa zagrebačkog, koje sam čuo na »Teološkome četvrtku«, tribini koju je sredinom osamdesetih godina organizirala Kršćanska sadašnjost u svojim prostorijama na Marulićevu trgu 14. Na toj su tribini nastupali predavači različitih pogleda i svjetonazora, katolici, pravoslavci, marksisti, agnostici, a katkad bi prisustvovali i ugledni zagrebački književnici i intelektualci (Petar Šegedin, Ranko Marinković, Vlado Gotovac, Grgo Gamulin...). Iz Beograda su, koliko se sjećam, kao predavači nastupali Dimitrije Bogdanović, povjesničar srpske književnosti i pravoslavni intelektualac, Nikola Milošević, književni kritičar, Atanasije Jevtić monah te Vladeta Jerotić psihijatar, pravoslavni intelektualac, autor više zapaženih knjiga iz područja kulture i psihoanalize.
Svoju kritiku Jevtićeva poimanja skolastike Zenko je izrekao na tribini na kojoj je nastupio Vladeta Jerotić, u to vrijeme profesor pastoralne psihologije na Pravoslavnome teološkom fakultetu u Beogradu. Na Zenkovu je primjedbu odgovorio s nijansom i snošljivošću, koje su inače prisutne u njegovim knjigama. Akvinčev sud kako je sve ono što je napisao »obična slama«, po Jerotiću valja shvatiti u smislu da je veliki filozof, a pogotovo kad je on ujedno i svetac, svjestan granica svoga filozofskog izričaja, a ne u smislu da je riječ o pukoj racionalnoj konstrukciji bez vrijednosti.
Da ekumenska atmosfera u to vrijeme ne bijaše tako crna i beznadna, to potvrđuje još jedna činjenica. U to je vrijeme na Bogoslovnome katoličkom fakultetu u Zagrebu pastoralnu psihologiju više godina predavao jedan drugi pravoslavac, dr. Anđelko Vujatović, zagrebački psihijatar, čest sudionik zagrebačkoga Pastoralnog tjedna.

Stoga između dva svjetska rata Maritainovo djelo nije doživjelo znatnijeg odjeka u srpskim intelektualnim krugovima i bilo je slabije sreće od Pascala i Mauriaca. Iz tog su razdoblja, prema navedenoj bibliografiji,[9] poznata samo dva slučaja odjeka tog djela u toj sredini.

U prvom slučaju Maritain se spominje u knjizi srpskog autora,[10] objavljenoj u Skoplju, glavnome gradu Makedonije, koja se tada smatrala južnom Srbijom i u kojoj tada nije bila priznata ni jezična, ni kulturna ni politička posebnost makedonskog naroda. Autor knjige Dušan Nedeljković piše o problemu Bergsonove filozofije s aspekta Bergsonovih osporavatelja, čime je neizbježno dotakao i neke Maritainove gnoseološke stavove.

U drugom slučaju riječ je o knjizi[11] hrvatskog publicista i novinara Bogdana Radice, objavljenoj u Beogradu 1940. Radica, u ono vrijeme u diplomatskoj službi Kraljevine Jugoslavije, i osobno je poznavao Maritaina. U knjizi su sabrani autorovi razgovori i susreti s ondašnjim poznatim europskim filozofima, književnicima i intelektualcima, a središnja je tema tih razgovora kriza međuratnoga europskog duha u iščekivanju kataklizme drugoga svjetskog rata. Razgovor s Maritainom nosi naslov *O obnovi čovečanstva kroz integralni humanizam,*[12] gdje filozof, u obliku razgovora, daje sažetak glavnih tema razrađenih u *Cjelovitome humanizmu.*

U poratnoj, komunističkoj Jugoslaviji, Maritainova je misao nešto prisutnija među srpskim intelektualnim krugovima, kao da je, paradoksalno, Lenjinova crta bila nešto propusnija od Teodozijeve. Premda ga smatraju službenim katoličkim filozofom pa prema tome reakcionarnim i tradicionalnim misliocem, pedesetih godina Maritainovo se ime sreće u filozofskim glasilima srpskih marksističkih autora. Među njima valja spomenuti članak o obnovi skolastike u suvremenoj francuskoj filozofiji i o Maritainovu neotomizmu.[13] Sedamdesetih i osamdesetih godina beogradska intelektualna sredina pokazuje također zanimanje za Maritainova estetska poimanja,[14] osobito s obzirom na odnos religioznog i estetskoga. Koliko mi je poznato, na srpski je preveden samo jedan Maritainov tekst početkom osamdesetih godina, to jest *Znak i simbol.*[15]

9 Tomo Vereš, *nav.dj.*

10 Dušan Nedeljković, *Anti-Bergson*, Skopje 1939, str. 133, 147.

11 Bogdan Radica, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti* (Žak Mariten, O obnovi čovečanstva kroz integralni humanizam), Geca Kon, Beograd 1940.

12 *Ibid.*, str. 359-373. Razgovor na francuskom nalazi se u: J. Maritain, *Oeuvres completes*, VII (1988), pp. 1155-1160. Usp. Maritainovo pismo »Evropa neće propasti«, *Duhovni život*, Zagreb 1940, XII, br. 1, str. 57-60.

13 Radmila Šajković, *Katolicizam i obnova skolastike u suvremenoj francuskoj filozofiji* (Neotomizam Žaka Maritena), Naša stvarnost, IX, br. 1, str. 28-43, Beograd 1955.

14 Radojica Tautović, *Parnas u znaku Golgote: O katoličkoj estetici danas*, Savremenik, XIX, br. 11, str. 345-354, Beograd 1973. Isti, *Šta umesto vere. Savremena umetnost i religija*. Ogledi, str. 32-56, 125, Novo delo, Beograd 1986.

15 J. Maritain, *Znak i simbol*, prevela Branislava Belić, Treći program, br. 51, str. 315-327, Beograd 1981. (Signe et Symbole, in *Quatre essais sur l' esprit dans sa condition charnelle*, Paris, Desclée de Brouwer,

Dakle, premda u poratnoj komunističkoj Srbiji Maritainovo djelo nije naišlo gotovo na posvemašnju prepreku kakvu mu je postavila Teodozijeva crta, prijem tog djela bio je uvjetovan Maritainovom katoličkom oficijelnošću, poglavito njegovim neotomizmom. Bolje su prošli drugi francuski pisci i mislioci religioznog nadahnuća, primjerice B. Pascal, F. Mauriac, J. Green, pa čak i isusovac Teilhard de Chardin, autori čija su se djela prevodila na srpski. Među njima, međutim, nema Paula Claudela, vjerojatno zbog njegova eksplicitnijeg katolicizma.

II. Odjek Maritainove misli zapadno od Teodozijeve crte

Unatoč jednakoj jezičnoj prepreci, Maritainova je misao imala veću šansu zapadno od Teodozijeve crte, to jest u Sloveniji, Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Premda je ta misao našla odjeka u slovenskim glasilima,[16] poglavito između dva svjetska rata, zbog jezičnih i inih razloga u ovome ću se izlaganju usredotočiti na odjek Maritainove misli među Hrvatima.

Hrvatski narod, koji živi u Hrvatskoj ali također u Bosni i Hercegovini i Vojvodini, jezično pripada slavenskoj porodici. U svojoj 13 stoljeća dubokoj povijesti on je konfesionalno i kulturno uglavnom obilježen katoličkom tradicijom i zapadnom civilizacijom. Na istočnojadranskoj obali, još od antike postoji kontinuitet katoličkih biskupija od Kotora, preko Dubrovnika, Splita, Zadra do Krka, a od XI. stoljeća te biskupije postoje u Zagrebu i Vrhbosni (Sarajevo). Dvojezičnost je osobina hrvatske kulture od srednjeg vijeka, preko humanizma i renesanse, reformacije, katoličke obnove i prosvjetiteljstva sve do prve polovice XIX. stoljeća. Hrvatski se upotrebljavao u nekim žanrovima lijepe književnosti (srednjovjekovna prikazanja, lirska pjesma, kronika i drama), latinski u teologiji, filozofiji i znanosti. U liturgiji se upotrebljavao uglavnom latinski, ali u nekim krajevima također staroslavenski hrvatske redakcije (rimski obred i glagoljica).

U kasnome srednjem vijeku i u doba humanizma i renesanse mnogi su Hrvati studirali u Bologni, Rimu, Parizu i Oxfordu. U Parizu je studirao blaženi Augustin Kažotić (1250-1323), dominikanac, kasnije biskup zagrebački. U Parizu je također studirao i predavao Dubrovčanin Ivan Stojković (Johanes a Ragusio, Stoicus), dominikanac, crkveni pisac i jedan od glavnih teologa na Baselskom koncilu (1431–1437). Potkraj XV. i početkom XVI. stoljeća između Dubrovnika, Rima i Firence odvija se životna staza hrvatskog humanista Jurja Dragišića (Georgius Benignus), franjevca rođena u Srebrenici u Bosni, odgojitelja sinova Lorenza Veličanstvenog. Studirao je u Rimu, Parizu i Oxfordu, a kao pisac filozofskih priručnika bio je pomirljiv s obzirom na stavove aristotelovaca i neoplatoničara. U doba renesanse i reformacije, među Hrvatima je bilo i radikalnih neoplatoničara poput Franje Petrića (Franciscus Patricius, 1529–1597), i nepomirljivih protestanata, poput Matije Vlačića Ilirika (Mathias Flacius Illyricus, 1520—1575). Među revniteljima katoličke obnove u doba baroka svojom gotovo ekumenskom snošljivošću ističe se Juraj Križanić (1618 —

1939). Preveden je i na srpski i kraći odlomak iz *Kratke rasprave o postojanju i postojećem* u: Gaetan Pikon i dr., *Panorama savremenih ideja*, str. 373-376, Kosmos, Beograd 1960.

16 Tomo Vereš, *op. cit.*

1683), učenjak i promicatelj jedinstva zapadne i istočne Crkve te zbližavanja slavenskih naroda.

Hrvati su imali svoje prosvjetiteljstvo, proživjeli su jozefinizam, nacionalno buđenje 1848., liberalizam i nacionalizam XIX. stoljeća. Iskusili su, na svoj način, modernizam i antimodernizam, napast integralnog nacionalizma, fašizma i komunizma u XX. stoljeću.

To bi dakle bio kratak povijesni sažetak hrvatske kulture, intelektualnog života rubnoga, graničnog europskog naroda, čiji je način mišljenja i mentaliteta znatno obilježen i skolastičkom ali i njoj oprečnim tradicijama. U tome će kontekstu biti lakše shvatiti i odjek i prijem Maritainove misli, ali i moguće otpore i neprihvaćanja.

Kronološki gledano, Maritainova je misao prisutna u hrvatskim intelektualnim krugovima od 1921. do 1993., poglavito u katoličkim glasilima i publikacijama.[17] U tome razdoblju na hrvatski je prevedeno 6 Maritainovih djela, nekoliko kraćih tekstova i odlomaka. Između dva svjetska rata prevedena je *Religija i kultura* (Zagreb, 1935.) te *Anđeoski naučitelj* (Zagreb, 1936.).[18] Nakon drugog svjetskog rata ili, bolje rečeno, u trenutku urušavanja komunističkoga poretka i raspadanja komunističke Jugoslavije, na hrvatskom je objavljen *Cjeloviti humanizam* (Zagreb, 1989.), *Filozofija povijesti* (Zagreb, 1990.) i *Čovjek i država* (Zagreb, 1992.).[19] Premda su *Tri reformatora* (Luther — Descartes — Rousseau) već prevedena,[20] tekst čeka kod jednog izdavača povoljniji izdavački trenutak.

1. Maritainova misao među Hrvatima u međuraću

U hrvatskim međuratnim glasilima, Maritainova je misao našla odjeka uglavnom u teološko-filozofskim časopisima, koji su izlazili u Zagrebu, Sarajevu, Dubrovniku, Splitu i Makarskoj. Taj se odjek usredotočio oko triju tema: a) Maritain kao moderni apologet; b) gnoseološki Maritainovi spisi i problem tomističkog ekskluzivizma; c) odnos vremenitoga i duhovnoga.

a) *Maritain kao moderni apologet*

Kršćanstvo je religija utjelovljenja pa je poglavito usmjerena prema živu primjeru, uzoru, osobnome ostvarenju vjere. Ovisno o povijesnome trenutku, taj uzor bijaše čas mučenik, čas apologet, čas asket, čas ispovjedalac. U nekim hrvatskim međuratnim glasilima namijenjenim duhovnome životu, Maritain je predstavljen kao moderni apologet, branitelj kršćanstva, *defensor fidei.*

Takav prijem Maritainove misli ili, bolje rečeno, Maritainove osobe, proizlazio je iz povijesnoga trenutka i može se shvatiti s obzirom na krizu u koju je katolicizam

17 Tomo Vereš, *op. cit.*

18 Jacques Maritain, *Religija i kultura*, Istina, Zagreb 1935; *Anđeoski naučitelj,* preveo Viktor Poljak, Istina, Zagreb 1936.

19 J. Maritain, *Cjeloviti humanizam,* preveo Marko Kovačević, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989. *Isti, Filozofija povijesti,* preveo Zvonimir Sušić, FTI Družbe Isusove, Zagreb 1990; *Čovjek i država,* preveo M. Kovačević, Globus. Zagreb 1992.

20 Preveo M. Kovačević.

zapao u susretu s modernim svijetom. Između dva svjetska rata ta se kriza na svoj način osjećala i u hrvatskoj sredini kao i u ostalim europskim zemljama. Uzrokom joj bijaše kvazireligiozna pretenzija triju *izama,* liberalizma, socijalizma i nacionalizma koji su i izvan užega društvenopolitičkog okvira ostavljali malo mjesta kršćanstvu. U to vrijeme znatan dio intelektualaca, pretežno liberalne orijentacije, udaljuje se od Katoličke crkve i kršćanstva među Hrvatima. U trenutku krize liberalizma, neke grupe tih intelektualaca preusmjeruju se prema integralnom nacionalizmu ili komunizmu. Intelektualci hrvatski koji su ostali vjerni kršćanstvu i Crkvi sve više traže nadahnuće, intelektualno, moralno i duhovno uporište u francuskih pisaca i mislilaca kršćanskog nadahnuća. Stoga se u katoličkim glasilima toga vremena sreću imena Charlesa Péguyja, Paula Claudela, Léona Bloya, Ernesta Psicharija, Françoisa Mauriaca a poglavito Jacquesa Maritaina.

U tom je smislu ilustrativan *Duhovni život*, asketsko-mistička revija, koju su u Zagrebu izdavali hrvatski dominikanci. Osobito je, za ovo razmatranje, karakterističan jedan broj iz 1940, koji u rubrici »Uzori« donosi članak o Ch. Péguyju, a u rubrici »Ideje i pokreti« pismo pod naslovom *Europa neće propasti*, koje Maritain upućuje svojim prijateljima u Americi.[21]

Drago Čepulić, katolički intelektualac, vrstan poznavalac francuske književnosti i filozofije, povodom 25. obljetnice Péguyjeve smrti[22] daje pravi duhovni portret pjesnikov a kroza nj i duhovni profil Francuske, »stare zemlje pravde, ponosa i slobode«. Komunističkome i nacističkome dinamizmu autor članka suprotstavlja Péguyjev personalistički dinamizam, nadahnut »drugom krepošću«, »malom nadom«, koja je čovječanstvu u onome apokaliptičnome času drugoga svjetskog rata bila najpotrebnija.

Maritainovo pismo *Europa neće propasti* napisano je u sličnom duhu. Ima li nade — pita se autor — da opstane europska kršćanska civilizacija, kojoj prijete dva totalitarizma, »dva roga istoga đavla?«[23] On tvrdi da je europska civilizacija već spašena, »jer su dva naroda koji se zgražaju nad ratom, ušla u rat da zaustave strahote napredovanja hitlerovskoga gospodstva«. Govor je to posve različan od onoga što smo ga slušali ili što ga još čujemo povodom strašnog rata što ga je protiv Hrvatske (1991.) i Bosne i Hercegovine (1992.) povela ideologija koja spaja »dva roga istoga đavla«. U Maritainovu govoru — u ovome pismu kao i u drugim njegovim tekstovima — nema ni traga angelizmu mastriške diplomacije ni pacifizmu zapadnjačke inteligencije, koji ne razlikuju napadnutog od napadača, žrtvu od krvnika, potkapajući tako, u Vukovaru, Sarajevu i Srebrenici, same temelje europske civilizacije.

Kako su u ovome trenutku, kao i daleke 1939. godine, još aktualna neka Maritainova pitanja, neka upozorenja: »Riječ je o tome da se zna jesu li narodi još slobodnih zemalja u stanju da putem slobode i duha postignu dovoljno moralne suglasnosti kako bi se oduprli onome što iznutra prijeti njihovoj savjesti? Kad god

21 *Duhovni život*, Zagreb 1940, XII, br. 1, str. 57-60. Maritainovo pismo prevedeno je iz časopisa »*La vie intellectuelle* (le 25 octobre 1939, pp. 67-71), a napisano je 12. rujna 1939. Listajući taj broj *Duhovnog života* nađoh u njemu istrižak iz nekih katoličkih novina s Mauriacovim tekstom. Riječ je o prijevodu na hrvatski kraćeg odlomka iz trećeg sveska piščeva *Dnevnika* (Pariz, 1940), o duhovnom razmatranju o kršćaninu u ratnim strahotama.

22 *Ibid.*, str. 32-42.

23 Usp. Radičin razgovor s Maritainom, *nav. dj.* str. 359-373

netko u nekoj od tih zemalja ustukne pred nadiranjem totalitarnog duha, u bilo kojem obliku i pod bilo kojom krinkom, riječ je o bitki izgubljenoj za Francusku i za civilizaciju.«[24]

b) *Maritainovi gnoseološki spisi i problem tomističkog ekskluzivizma*

Gotovo bi se moglo reći da nema Maritainova gnoseološkog teksta koji između dva rata nije našao odjeka u hrvatskim teološko-filozofskim časopisima teoloških učilišta. Đuro Gračanin, profesor filozofije na Katoličkome teološkom fakultetu u Zagrebu, svoju je doktorsku disertaciju obranio na Katoličkom institutu u Parizu, gdje je Maritain predavao filozofiju. Disertaciji objavljenoj 1935. u Parizu, predgovor je napisao Maritain.[25]

Kada je 1936. godine u Zagrebu izašao *Anđeoski naučitelj* na hrvatskome, s predgovorom o. Hijacinta Boškovića, dominikanca, došlo je do oštre polemike između o. Boškovića i fra Karla Balića, franjevca, strastvenog skotista i kasnije mariologa svjetskog glasa. Balić je u višegodišnjoj polemici prigovarao Maritainu i Boškoviću »estremni tomizam«, optuživao ih je zbog »tomističke ortodoksije« te je njihovu »pantomizmu« suprotstavljao »integralnu skolastiku.«[26] Bog nije tako siromašan da bi imao samo sv. Tomu — govorio je Balić — a polemiku s »omraženim pantomističkim rodom« završio je riječima G. Fonsegrivea: »Istina koju proglašuje samo jedan glas nema svu punoću, sve bogatstvo koje odgovara istini. Himan Istini, himan Riječi ima svoj puni smisao samo onda kada ga pjeva sveopći zbor umova.«[27]

Tako je dakle Maritainov neotomizam, osobito u Boškovićevu pojednostavljenu i egzaltiranu tumačenju, lišenu povijesnoga konteksta, naišao na snažan otpor ne samo jednoga Duns Skotova subrata već i Stjepana Zimermanna, profesora filozofije na zagrebačkome sveučilištu i predvodnika neoskolastičkog pokreta u Hrvatskoj. Pitanje je, dakako, koliko je ta, katkad oštra i gruba polemika, pridonijela pluralističnosti katoličke filozofske misli a koliko je bila jalova disputa koja je više zastrla neke suvremenije i aktualnije aspekte Maritainove misli, primjerice odnos kršćanstva i svijeta, vremenitoga i duhovnoga, vjerničkoga angažiranja u svijetu.

c) *Odjek Maritainovih spisa koji se bave odnosom duhovnoga i vremenitoga*

Od Maritainovih djela koja se bave odnosom vremenitoga i duhovnoga, na hrvatski je između dva svjetska rata bila prevedena samo *Religija i kultura* (1935.). No i ostala su Maritainova djela koja razrađuju tu problematiku našla izvjestan odjek u

24 J. Maritain, *Le crépuscule de la Civilisation,* éd. Collection Avènement, Paris 1939. Usp. B. Radica, *nav. dj.* str. 361. J. Maritain, *Oeuvres complètes,* VII, p. 48.

25 G. Gračanin, *La personnalité morale d' après Kant.* Son exposé, sa critique à la lumière du thomisme. Préface de Jacques Maritain, éd. Mignard, Paris 1935.

26 Karlo Balić, *Još o »naučnoj« metodi O. H. Boškovića,* Nova revija, XIX, br. 2. str. 126, 127, 133; br. 3-4, str. 263, 267; br. 5-6, str. 415, Makarska 1940. J. Maritain, *Anđeoski naučitelj*, Zagreb 1936. H. Bošković, *Sv. Toma Akvinski i Duns Skot,* Zagreb 1940.

27 Karlo Balić, *Les Commentaires de Jean Duns Skot sur les quatre livres des Sentences,* Louvain 1927, pp. 247-248; *Nova revija,* Makarska 1940, br. 5-6, str. 417.

katoličkim časopisima,[28] i to ne samo među svećenstvom već i među laicima angažiranim u Katoličkoj akciji. Dušan Žanko, mladi kršćanski intelektualac i laik, napisao je 1938. godine članak[29] povodom desete godišnjice smrti Ivana Merza, ugledna djelatnika Katoličke akcije koji je studirao u Parizu a vjerojatno i osobno poznavao Maritaina. Osvjetljujući Merčev angažman i duhovnost, autor članka navodi više citata iz *Prvenstva duhovnoga* i *Razmišljanja o Charlesu Maurrasu,* smatrajući ta Maritainova djela »prodornima i smionima«.

Ipak je šteta što Maritainova misao iz tog područja nije našla razgovjetniji prijem i što se nije jasnije artikulirala, osobito s obzirom na političko.

2) Odjek Maritainove misli u Hrvatskoj poslije drugoga svjetskog rata

Premda nešto jenjava zbog poznatih razloga, odjek Maritainove misli nije posve nestao iz hrvatskih katoličkih knjiga i časopisa za drugoga svjetskog rata. U poraću, s nastupom komunističkog poretka, zamiru katolička glasila pa i prisutnost te misli među Hrvatima. S Drugim vatikanskim saborom, s postupnom liberalizacijom komunističkog poretka i ponovnom obnovom katoličkih glasila te ograničene ali ipak prisutne katoličke izdavačke djelatnosti, postupno raste i interes za Maritainovo djelo. Taj interes je neprestance prisutan od šezdesetih do devedesetih godina.

Odjek Maritainove misli može se sagledati oko četiriju tema: Maritain i komunizam, Maritain i Koncil, Maritainovi estetski spisi te odjek Maritainove političke misli među Hrvatima.

a) *Maritain i komunistički poredak u Hrvatskoj*

Kao mislilac kršćanskog nadahnuća te neoskolastičke, neotomističke metode, koji se jasno postavio prema komunizmu, osobito prema kvazireligioznom obilježju njegove ideologije, Maritainova misao nije mogla biti dočekana u komunističkome poretku bez stanovita otpora i prešućivanja. Gotovo da mu nema spomena u inače brojnim komunističkim časopisima u Hrvatskoj te mu je, premda s negativnim prizvukom, više mjesta dato u komunističkim časopisima u Srbiji. No prisutan je u enciklopedijama, leksikonima i filozofskim rječnicima,[30] usporedo s drugim filozofima i misliocima kršćanskog nadahnuća. Ondje se spominje kao službeni katolički, neotomistički filozof i »militantni katolik«.

b) *Maritain i Koncil*

Za Drugoga vatikanskog koncila i nakon njega u katoličkim glasilima hrvatskoga jezičnog područja vidljiv je porast zanimanja za Maritainovo djelo. To se zanimanje

28 Jacques Maritain, *Historički ideal novog kršćanstva*, Vrhbosna, XLIX, br. 5-6, str. 112-123, Sarajevo 1935. Prijevod Maritainova predavanja održana u Poznanu 28. III 1934. Tekst će autor, s nekim preinakama, uklopiti u *Cjeloviti humanizam.*

29 Dušan Žanko, *Duša dra Ivana Merza*, Život, XIX. br. 5, str. 248, 252, 254, 258, 264 i 272, Zagreb 1938.

30 *Opća enciklopedija*, sv. 5 str. 327, JLZ, Zagreb 1979; *Leksikon* JLZ, Zagreb 1974, str. 594; Danko Grlić, *Leksikon filozofâ*, 2. izd., Naprijed, Zagreb 1982, str. 265–266.

usredotočilo oko dviju tema: Maritain kao svjedok vremena te Maritain i koncilska problematika.

Kako je Maritain s nekim koncilskim temama doživio potvrdu nekih svojih stavova, primjerice glede odnosa duhovnoga i vremenitoga, vjere i civilizacije, vjere i znanosti, crkve i države, laičkoga vjerničkog angažiranja i duhovnosti, u hrvatskome katoličkom tisku odaje se priznanje katoličkom filozofu, svjedoku vremena, »kasno krštenu svecu«.[31]

Budući da su i među hrvatskim katolicima s obzirom na koncilske stavove i dokumente postojale dvije struje, »progresistička« i »konzervativna«, »modernistička« i »tradicionalistička« u recepciji Maritainove misli u to je vrijeme vidljiv i trag Maritainovih ideja izraženih u djelu *Seljak s Garonne.*[32]

c) *Maritainovi estetski spisi*

Premda su Maritainova estetska poimanja našla odjeka u hrvatskim katoličkim časopisima između dva svjetska rata,[33] interes za tu stranu filozofova djela ne jenjava ni nakon drugoga svjetskog rata, u koncilsko i pokoncilsko vrijeme. U to vrijeme o. Mijo Škvorc, isusovac, daje sažet prikaz Maritainovih estetskih poimanja, s naglaskom na odnosu etike i estetike, umjetničkog djela i umjetnikove odgovornosti.[34] Odjeci Maritainovih estetskih shvaćanja vidljivi su, premda na različan način, i u djelima nekih estetičara u Hrvatskoj, primjerice u Rajmunda Kuparea, dominikanca,[35] te u Danka Grlića, marksista.[36]

d) *Odjek i šansa Maritainove političke misli među Hrvatima*

Da bi se bolje shvatila dosadašnja sudbina Maritainove političke misli u Hrvatskoj i njezine buduće šanse, valja dati kratak povijesni sažetak političkog iskustva hrvatskog naroda.

Hrvatski je narod stari europski narod, među najstarijima u Europi. Od 925. do 1102. on je osnovao suvereno kraljevstvo u okviru ondašnjega zapadnoga kršćanskog svijeta. Od 1102. do 1526. Hrvatska je u personalnoj uniji s Ugarskom, a od 1526. do 1918. posebno kraljevstvo u okviru Habsburške Monarhije. I u tome nadnacionalnome okviru ona će stoljećima sačuvati, sa svojim *saborom* i sa svojim *banom,* atribute svoje državnosti.

31 *Veliko priznanje katoličkom filozofu*, Glas Koncila, III, br. 3, str. 6, Zagreb 1964. Smiljana Rendić, *Kasno kršteni svetac: Jacques Maritain*, Glas Koncila, XII, br. 10. str. 7, Zagreb 1973.

32 Vladimir Merćep, *Seljak s Garonne*, Crkva u svijetu, I, br. 3, str. 11-25, Split 1966. *Maritain i Koncil,* Svjedočenje, br. 9, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1969.

33 Hijacint Bošković, *Umjetnost i skolastika*, Hrvatska prosvjeta, XX, br. 6, str. 238-240, Zagreb 1933. Prema Dragutinu Kniewaldu (*Sluga Božji dr. Ivan Merz,* Zagreb 1988[2]., str. 178) Merz je preveo *Art et scolastique*, ali je prijevod tog Maritainova djela ostao u rukopisu.

34 Mijo Škvorc, *Misli Jacquesa Maritaina o umjetnosti i moralu,* Marulić, II, br. 2, str. 1-6, Zagreb 1969.

35 Rajmund Kupareo, *Osebujnost umjetničke spoznaje,* Zbornik sv. Tome Akvinskog, Dominikanski provincijalat, Zagreb 1974, str. 192.

36 Danko Grlić, *Estetika. Povijest filozofskih problema,* Naprijed, Zagreb 1974, str. 162.

Dakle, u svojoj tisućljetnoj političkoj povijesti hrvatski je narod iskusio život u suverenoj državi koja je ipak bila dio šire civilizacijske cjeline (zapadni kršćanski svijet) te život u nacionalnome okviru koji ipak nije izbrisao hrvatsku jezičnu, kulturnu i državnu posebnost. Eto dijalektike univerzalnoga i pojedinačnoga, koja nije daleko od nekih Maritainovih misli izraženih u *Cjelovitome humanizmu* i *Čovjeku i državi.*

Pluralizam je druga osobina političkoga iskustva hrvatskog naroda. Bilo da je riječ o gradskim komunama istočne jadranske obale, osobito u Dubrovačkoj Republici, bilo o Hrvatskome Kraljevstvu, značajne je odluke donosilo *vijeće* a ne *knez, sabor* a ne *ban.* I u primorskim komunama i u feudalnoj Hrvatskoj odnosi sa susjedima temeljili su se na pregovorima i na ugovoru. Dakle, dogovor unutar političkoga tijela, pregovori i ugovor sa susjedima.

U XIX. stoljeću Hrvati su doživjeli nacionalno buđenje i osvještenje, svoju varijantu nacionalizma i liberalizma, a u okviru Habsburške Monarhije ostvarili su znatan stupanj parlamentarizma i pravne države. U versailleskoj Jugoslaviji (1918.-1941.) hrvatski je narod iskusio velikosrpski hegemonizam, potiranje svoje kulturne, jezične i političke posebnosti, zatiranje parlamentarnog života i pravne države. U to je vrijeme doživio krizu liberalizma i napast integralnog nacionalizma, prošao kroz kušnju fašističkoga totalitarizma (1941.–1945.) te onoga komunističkoga koji će vladati 1945.–1990.

Kad god mu se pružila prilika da izrazi svoju volju na slobodnim izborima, bilo u međuraću (1938.), bilo u vrijeme urušavanja komunističkog poretka (1990.), hrvatski je narod svagda marginalizirao krajnju desnicu i krajnju ljevicu, glasujući za demokraciju i parlamentarizam. To je zacijelo bilo na crti njegova povijesnoga i političkog iskustva, obilježena pluralizmom i parlamentarizmom, dogovorom i ugovorom. Proglasivši na demokratskome referendumu (1991) suverenost svoje države, Hrvati »nisu krivo shvatili povijest birajući naciju, to jest komadanje, nasuprot federaciji, to jest jedinstvu, u času kad se zakon solidarnosti među narodima nameće europskoj svijesti omogućujući nacionalnome razvoj u nadnacionalnome... Hrvati su zaključili da se demokracija može spasiti samo unutar nacionalnog okvira a nacija izvan Jugoslavije«.[37]

To bi dakle bilo političko iskustvo hrvatskog naroda koje ni načelno ni praktički nije zatvoreno Maritainovoj političkoj misli. Ono je samo poseban, rubni slučaj onoga istog evropskoga političkog iskustva koje je zaokupljalo, čas kritički raspoloženu, čas naklonu Maritainovu misao.

Politička Maritainova misao, implicitno sadržana u tekstovima koji se bave odnosom između kršćanstva i civilizacije, našla je odjeka u međuratnim hrvatskim katoličkim časopisima.[38] Za drugoga svjetskog rata i neposredno u poraću ta je misao, zbog poznatih razloga, odsutna iz glasila hrvatskoga jezičnog područja. Prvi odjeci ideja iz *Čovjeka i države* sreću se u jednoj hrvatskoj publikaciji u inozemstvu 1953.[39] U vrijeme Koncila i s liberalizacijom tiskovnog režima u komunističkoj Jugoslaviji, zanimanje za Maritainovu političku misao postoje sve vidljivije. Teološki časopis

37 Alain Finkielkraut, *Comment peut-on être croate?* Éd. Gallimard, 1992, str. 17. i 18.
38 Jacques Maritain, *Historički ideal novoga kršćanstva,* Vrhbosna, XLIX, br. 5-6, str. 112-123, Sarajevo 1935.
39 Augustin Pavlović, *Zadaća države,* Osoba i duh, V, sv5-6, str. 25-30, Madrid 1953.

Crkva u svijetu objavio je 1966. članak o idejama sadržanim u *Cjelovitome humanizmu.* Nešto kasnije jedna antologija političkih doktrina donosi prijevod odlomka iz *Čovjeka i države,* poglavlje u kojemu je riječ o nepreciznostima i pretenzijama vezanim uz pojam suverenosti. *Glas Koncila* početkom sedamdesetih godina također objavljuje članak o političkoj Maritainovoj misli.

Nije međutim slučajno da je *Cjeloviti humanizam* objavljen na hrvatskome 1989. godine, u času urušavanja komunističkog poretka, a *Čovjek i država* 1992. nakon slobodnih izbora u Hrvatskoj i proglašenja nezavisnosti. Bio je to znak duboke potrebe da se izađe iz blokade političke svijesti te da se na demokratsku političku scenu, koja se nazirala, unese i politička misao kršćanskog nadahnuća. Osobito je *Cjeloviti humanizam* naišao na znatan odjek u novinama, časopisima i tribinama. I druga će knjiga – *Čovjek i država* – svojim korisnim distinkcijama, svojim kršćanskim personalizmom, uvažavanjem općega dobra ali i nesvodivošću ljudske osobe na bilo koju ustanovu ili grupu, dati korisna poticaja političkome mišljenju i djelovanju u Hrvatskoj, osobito među demokršćanima.

40 Andrija Bonifačić, *Intergralni humanizam ili novo kršćansko društveno uređenje prema Jacquesu Maritainu,* Crkva u svijetu, I, br. 3, str. 46-57, Split 1966.
41 Nerkez Smailagić, *Historija političkih doktrina,* vol.I, str. 343-348, Naprijed, Zagreb 1970.
42 *Politička misao Jacquesa Maritaina,* Glas Koncila – Magazin, Kovčeg 2, str. 71-72, Zagreb 1974.
43 Željko Kliment, *Traganje za humanizmom,* Vjesnik – Panorama subotom, 3 lipnja, Zagreb 1989. *Tribina o Maritainu i integralnom humanizmu,* Glas Koncila, XXVIII, br. 46 (805), str. 6, Zagreb 1989. Mirko Đorđević, *Integralni humanizam,* U povodu objavljivanja knjige *Cjeloviti humanizam,* KS, Zagreb 1989, Obnovljeni Život, XLV, br. 4, Zagreb 1990, str. 279-283. Tomo Vereš, *Temeljno filozofsko djelo Jacquesa Maritaina na hrvatskom,* Obnovljeni *Život,* XLVI, br. 2, Zagreb 1991, str. 275-283.

Radovan TOLJANIĆ

Strepnja

Odjednom postajem
vitak poput mladog čempresa
koračam kroz dane
ne osjećajući teret tamnog neba
na leđima

Ne poimljem dubinu mora
dok idem obalom
samo se javi tiha strepnja
kada se kiša izlije
po kamenu
moru
i meni

Dunje

Na starinskom ormaru
već dugo zriju
požutjele dunje...

U mojoj je sobi
sad zapretena
sva ljepota jeseni,
a u mom srcu
ljubav.

Luka BRAJNOVIĆ

BOKELJSKI STIHOVI

Gospa od Škrpjela

Svetište je Njeno na otoku bijelom
izraslom iz hridi u srcu fjorda,
svo u sjeni gora i kamenih brda
s odrazom u moru plavetnoga svoda.

Opreka je svome otoku-blizancu
što samuje skupa s opatijom drevnom,
s čempresima tamnim, zapuštenim grobljem
i s dubokim mûkom, svojoj kobi vjernom.

Kad sviću i sazru i umiru dani
s Gospina zvonika stara zvona zvone.
Tišina se uzbiba od zvonjave i jeke,
a krik za slobodom u nepovrat tone.

Na škrpjelu ipak živi stara nada,
krhka rad samoće i nestalih sanja,
al' je krijepi vjera i prijegor u tuzi,
spomenom na prošlost brodova i zdanja.

»Sistinska kapela« u čarobnom hramu
od slikara Tripa Kokolje Hrvata
ukrašava šutnju i mramor i zanos
i brojni »ex voto« od srebra i zlata.

Sa zrakama što gore pri zalazu sunca
Gospino se lice na ikoni ožari.
Tada Ona moli za zadnje Bokelje
da se jednom nada njihova ostvari.

Bezazlena Majko, zamišljena na slici
s pogledom iz spuštenih ti vjeđa
otkrij nam ljepotu nebesa i mora,
daj nam jakost vjere naših uzor pređa.

U pratnji

Nisam nikada sam.
Devetorica (i cijeli jedan narod)
prate me s moje desne
i druga devetorica s moje lijeve.
Jedni imaju vječni pogled,
a drugi me gledaju sa smješkom
ili zaplakani.

Svi zajedno hodočastimo
držeći se za ruke
u muku i tišini.

Ta svršetak puta
već je tu,
na dogled,
— blizu.

Izgubljeni prijatelji

Otišli ste bez pozdrava
i vaša mjesta zauzela je tuga.
Zašto niste ostali s nama?

Govorio sam vam da očuvate
zavičaj naših otaca,
jer je tmina u kojoj ste sada
puna zamki i prijetnja
kao bilo koji mrak.

Noć je za vas bila privlačljivija
od mojih riječi.

Kadgod mi se čini da vas vidim
u daljini. Stojite nepomični
bez pogleda i snage,
jer u tminama nema ni oči
ni lica ni posmijeha —
samo ima tame.

Zovem vas, ali tišina
upija moj glas.
Vraćam se kući
i zatvaram za sobom vrata.

Tek tada u samoći
spoznajem da je sve to
obratno od zbilje.
Ja nemam ni očinske kuće
ni vlastita doma.

U mojoj rodnoj Boki tuđinac sam,
a u našoj Hrvatskoj inozemac.

Bez povratka

Nijemo popodne
pali avlije prazne
i slijepe zidove kamenih kuća.

Gotovo nikoga
osim pridošlica —
nema.
Malo ih je što ostadoše
u svom bokeljskom kraju.

Domaći odoše nečujno
u potrazi za slobodom
jer im nitko od braće
nije pružio ni kaplju nade.

Povratka nam više nema.

Naš tamni san
i sporo buđenje u zbilji
posvojili su baštine tuđine,
dok anđeli nade i smrti
bdiju iz daljine.

Trpimir MACAN

»Spremnost« 1943.

(bibliografski podlistak)

Uvod

Nakon što sam prolistao godište 1942, učinilo mi se zanimljivim da pregledam i iduće, da makar ovlaš usporedim što se pisalo u godini kada su kola Osovine krenula nizbrdo i uočim nije li se to osjetilo u politici i praksi uredništva.

Općenito uzevši, osovinska i autoritarna je usmjerenost ostala, protuvelikosrpski i protujugoslavenski naboj nije oslabio, a zaoštravao se protukomunizam kako je očitijom postajala uloga SSSR-a u protufašističkoj koaliciji i jačanje partizanskoga pokreta na ideološkoj i vojničkoj fronti. Na unutrašnjem planu lako je pratiti postavljanje težišta na opstanak hrvatske države, na koncentraciju i mobilizaciju svih narodnih sila, osim otvorenih i djelatnih neprijatelja, na plodonosnu duhovnu i neophodnu teritorijalnu integraciju. Primjetno je prorijeđeno isticanje ustaškoga pokreta, kome se i dalje priznaju zasluge u državotvornoj borbi i za obnovu državne nezavisnosti, ali ga se više ne izjednačuje nepogovorno s cijelom hrvatskom poviješću i narodom. Osim toga, kroz retke se više progovara o »pogreškama« režima i unutrašnjim slabostima kao karijerizmu i koristoljubivosti. Dakako, još se ne prigovara proti totalitarizmu i korporativističkoj organizaciji društva, ne raspravlja se o demokraciji i parlamentarizmu, ne analizira se ni najblaže vlastiti diktatorski sustav, njegova nedjelotvornost i kompromitantna narodnosna i rasna politika, a ni ne važu razlozi koji su i dalje dijelili Hrvate ideološki, politički i vojnički. Pri tome, ipak valja reći da se rasna nabrušenost tjednika smanjila. Najposlije, kulturne strane pokazuju uredničku ujednačenost i više dobrih strana uz veoma malo ideoloških umetaka te širok i raznolik krug suradnika.

Nastavak rata i sve teži položaj osovinskoga tabora sa sve jasnijim izgledom poraza i propasti nalagali su urednicima i suradnicima *Spremnosti* da se — slijedeći svoje nazore, nove spoznaje i sve jače dvojbe — snalaze između nepromjenljive tvrdoće i nepopustljive dosljednosti ustaškoga režima i u mnogočemu nesklona nadzora i sitničavosti njegovih saveznika te da ustraju u dokazivanju kako se mora sačuvati država u poratnom svijetu.

Naposljetku, na mijenjanje uredničke politike, koja više u cijelosti nije odražavala službenu politiku i režimske smjernice, nesumnjivo je utjecala i osobnost ravnatelja i glavnog urednika. U svibnju, naime, Iva Bogdana zamijenio je Tias Mortigjija (Dubrovnik, 7. IV. 1913. — Rakov potok kraj Samobora, 23. X. 1947.). Mortigjija je u Dubrovniku završio 1931. realnu gimnaziju i na zagrebačkom Filozofskom fakultetu diplomirao 1940. povijest i zemljopis. Od travnja 1941. do veljače 1942. radio je u *Hrvatskom narodu,* a zatim do kraja 1944. u *Spremnosti.* Bio je publicist i novinar te surađivao u više zbornika, časopisa i novina. U svibnju 1945. izbjegao je u Austriju, odakle su ga 1946. izručili Britanci. Okružni sud u Zagrebu osudio ga je na smrt 8. IX. 1947., a Vrhovni sud je osudu potvrdio 22. IX. 1947. i on je zatim strijeljan.

U istražnom zatvoru Mortigjija je na zahtjev istražitelja sastavio između 17-18. X. i 13. XII. 1946. svoj životopis, ozbiljan i sadržajan tekst. To je dokument o političkom razvitku intelektualca od kasnih 1920-ih do polovice 1940-ih. Sadržava razmišljanje o biti i međama nacionalizma, pa i hrvatskoga. Svjedočanstvo je o protivnostima ustaškoga pokreta te ocjena kako njega tako i ustaške Nezavisne Države Hrvatske. Prinos je povijesti hrvatskoga novinstva, nepoznat dio uzničke i političke literature trajne vrijednosti. Životopis sam priredio za tisak i mislim da bi ga bilo vrijedno tiskati.

Dio o *Spremnosti* svjedočanstvo je o stanju i vođenju kulturne politike u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, o prostoru samostalnog uredničkog odlučivanja te raznovrsnosti i vrsnosti suradnje, o općenitom stupnju duhovne sputanosti ili slobode. To je svjedočanstvo o Mortigjijinu nastojanju da općenitom slikom *Spremnosti* sažetom u trenutačan pregled progovori o svom nastojanju da list bude »nacionalističko glasilo na širokoj osnovi«, da bude i kulturno glasilo, a ne samo stranačko i ideološko. S pravom kaže da nikada do tada nije ni u jednom hrvatskom listu u tako kratko vrijeme surađivalo toliko javnih radnika, književnika, publicista, stručnih pisaca i umjetnika. Vjerojatno je doista u pravu kada list opisuje kao utočište »protivnika režima i metoda.« Taj je dio, čini mi se, pisan i s posebnom osjećajnošću, što nije čudno, jer baš po *Spremnosti* Martigjija ponajviše pripada našoj političkoj i kulturnoj povijesti.

* * *

Polazeći s nacionalističke i državotvorne pozicije, *Spremnost* je nastavljala suzbijati i napadati velikosrpstvo. Piscima nije bilo teško dokazati kako je od vremena protuturskih ustanaka i ratova mlada srpska država svoju politiku opteretila ekspanzionizmom preko povijesnih i narodnosnih međa, kako se pri tome sukobljavala i sukobljuje s drugim državama i narodima te kako su se dvije državne misli, srpska i hrvatska, zaplele u klupko, koje nije uspjelo razmrsiti ni posebnim nacionalnim programima, ni nadnacionalnim zamislima, ni pokušajem zajedničkoga života u prvoj južnoslavenskoj državi. Budući da je Beograd doista nastojao zajedničku državu iskoristiti radi realizacije velikosrpskoga programa razbijajući hrvatsko narodnosno jedinstvo i prostornu cjelovitost te onemogućujući svaki, a ne samo maksimalistički hrvatski državotvorni program, *Spremnost* je — braneći ratnu Nezavisnu Državu Hrvatsku i uviđajući da događaji pogoduju obnovi Jugoslavije — svaku suprotnu politiku proglašavala velikosrpskom, i politiku izbjegličke vlade u Londonu, i njezina eksponenta Draže Mihailovića, i Nedićeva režima u Beogradu, i partizanskoga pokreta i njegova AVNOJ-a.

Nedvojbeno je da je najviše građe davalo četništvo svojom praksom i programom. Crtanje velikosrpskih karata, eksterminiranje Hrvata te prijetnje budućom osvetom i etnički čistom Srbijom nisu ostavljali ništa otvorenim i nejasnim. Teže im je bilo s Nedićevom politikom, jer se ona prilagodila okupacijskim prilikama, napadala Jugoslaviju, izbjegličku vladu i partizane te zastupala biološku obranu Srpstva i puko preživljavanje. Stoga je *Spremnost* svoju argumentaciju izvodila iz šutnje službenoga Beograda, koji ništa nije zanijekao, ničega se odrekao. Znatno složenije je bilo djelovanje i jačanje partizanskoga pokreta, koji je vješto iskoristio

svjetsku antifašističku borbu, sudjelovanje Sovjetskog Saveza u njoj, ustašku diktaturu i gubitak Dalmacije, četnički i okupatorski teror, prijetnje buduće monarhističke i velikosrpske Jugoslavije te svoj protuosovinski angažman koji je bio potreban Saveznicima, da izraste u nezaobilazan faktor poraća.

U *Spremnosti* su to očito shvaćali, jer su izričito napisali da partizanstvo najopasnije ugrožava ustaštvo i Nezavisnu Državu Hrvatsku. Isticali su da je ono proti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i da je za obnovu Jugoslavije. Međutim, tu je negdje argumentacija i zapinjala, jer nisu mogli, a ni smijeli, prijeći prag i kritički analizirati postanak i značaj ustaške države, ustašku politiku i njezine posljedice. Da su mogli i našli načina pisati o pogrešnom izboru ratne strane, o vlastitim pogreškama i zločinima, mogli su uspješnije analizirati prilike i djelotvornije propagirati svoje ciljeve. Svijest pak da je nemoguće otrgnuti se iz stiska Osovine, a kamoli okrenuti se proti njoj, uvjetovala je predmnijevanje gubitka države i sve utemeljeniji strah od osvete pobjednika, tko god on bio.

Stoga su mogli samo varirati i nastavljati argumentacijom kako je partizanska borba tuđinski utrunak, da u njoj ne sudjeluju Hrvati pa da se u Hrvatskoj i ne vodi građanski rat, da je partizanski pokret velikosrpski jer razbija hrvatsku državu, ne računa s jedinstvenošću hrvatskoga teritorija i naroda, koji dijeli regionalno i iz kojega izdvaja muslimane, da ne razlikuje ustaški režim i Nezavisnu Državu Hrvatsku od hrvatske države i naroda pa da bi stoga pobjeda Saveznika značila rušenje hrvatske države i da bi tada velikosrpska osveta stigla ne samo ustaše nego čitav narod, tj. u savezničkoj bi pobjedi propalo Hrvatstvo.

Unatoč poziciji i praksi ustaštva, teško je u cijelosti odbaciti polazište, izvode i zaključke u *Spremnosti*. Njezini su pisci u pravu kada odbacuju velikosrpski ekspanzionizam i isključivost. I tada i poslije teško bi bilo naći osnove za tvrdnju da je bilo takve srpske politike, koja bi odbacila pretenzije na tuđi teritorij i narodne dijelove, koja bi bila pripravna demokratizirati vlastito državno i narodno područje, koja bi prihvatila zajedničku državu ravnopravnih naroda, parlamentarnu i demokratsku. Isto se tako ne može poreći da je svaka Jugoslavija zaista smanjivala hrvatski teritorij, da nije pogodovala hrvatskoj državnoj individualizaciji, gospodarskom prosperitetu ni nepomućenoj kulturnoj izgradnji identiteta i međunarodnoj afirmaciji. Ne može se ni zanijekati da je obnova Jugoslavije 1945. značila također masovnu odmazdu nad Hrvatima, a ne samo nad ustašama, i da je za trajanja komunističke Jugoslavije trajno proganjan ne samo svaki oblik i pojava hrvatskoga šovinizma ili tvrdoga nacionalizma, nego i mnogo blažih, naravnih i bezazlenih oblika rodoljublja, religioznosti, kulturnoga zanimanja ili znanstvenog istraživanja, pa i osebujnih izražaja zavičajnoga folklora. Nije lako, osobito danas, poreći da nisu bili u pravu kada su tvrdili da je krajnji cilj svake takve politike etnički čista Velika Srbija.

Nije zato čudno što se u *Spremnosti* odbacuje zajednička država pa i svaki oblik suživota sa Srbima, što se traži da se srpska politika odrekne povijesne identifikacije crkve s narodnošću i državom, da se odrekne svog ekspanzionizma na račun tuđih teritorija i naroda te da naposljetku od faktora nemira i nereda postane nositeljicom južnoeuropske stabilnosti u korist svoga vlastitog naroda.

Međutim, nije prihvatljivo (iako je rijetko i pod pritiskom službene politike) identificiranje srpske politike sa srpskim narodom, budući da su pri tome upadali u

istu onu zamku, koju su s pravom kritizirali u drugih kada su ovi identificirali ustašku politiku i režim s hrvatskim narodom.

Shvatljivo je što se u *Spremnosti* odbacuje vjersku nesnošljivost i ne prihvaća poistovjećivanje vjere i narodnosti. To se činilo, paradoksalno, kako u duhu europske i pravaške liberalne tradicije, tako i osobito s obzirom na muslimane, jer su bili svjesni neophodnosti jedinstva s muslimanima i radi slamanja velikosrpskih prijetnja i radi održavanja državne granice na Drini, bez koje nisu mogli zamisliti hrvatsku državu. Nju su onda zamišljali kao europsku državu, faktor reda i stabilnosti te nositeljicu uljudbe.

U njoj pak nisu definirali odnos prema Srbima. Znali su očito za zločine proti njima, ali se nisu usudili o tome raspravljati. Pavelićevo svibanjsko obećanje i jamstvo manjinama o sigurnosti života i poslovanja nije razrađivano, a s druge strane gotovo nasumično su se javljala mišljenja o perspektivnoj asimilaciji, preseljivanju stanovništva ili Grgčevo o pravu na život drugih naroda.

Može se raspravljati o utemeljenosti tvrdnje kako hrvatski narod »slobodnom odlukom« ne bi nikada prihvatio obnovu Jugoslavije, ali se pri tome ne bi smjelo zaboraviti kako su komunisti organizirali i proveli izbore 11. XI. 1945. te kako ni poslije nisu dopustili slobodne izbore sve do 1990. U *Spremnosti* su dobro prozreli komunističku metodologiju služenja antifašističkim, demokratskim i federativnim krilaticama radi snaženja pokreta, održavanja faktične kontrole nad njim i držanja svih ključnih pozicija u svojim rukama. Dakako, brzo su shvatili i položaj Komunističke partije Hrvatske unutar Komunističke partije Jugoslavije te odnos komunista prema Hrvatskoj seljačkoj stranci, koji je bio gotovo na vlas nalik ustaškom u uklanjanju najjačega suparnika iz političkoga života.

Tome je imalo poslužiti ne samo proglašivanje izdajnicima Hrvata u izbjegličkoj vladi, nego i pobijanje prošle hrvatske politike. Iako ono više nije žestoko negatorsko, iako se počinje umjerenije pisati o umjerenjacima i nagodbenjacima, iako se potpuno rehabilitira Antu Trumbića nakon kapitulacije Italije, još se uvijek ne piše kako i koliko treba o Starčeviću i pravaštvu, osuđuje se nemoć liberalne Hrvatske što je prihvatila jugoslavenskom krinkom prekriveno velikosrpstvo, što je kompromitirala hrvatski nacionalizam kao reakcionaran i što je uzrokovala najveću krizu hrvatske politike i predaju 1918. I dalje se uzdiže Stjepana Radića kao modernoga nacionalnog integratora i društvenoga borca, ali se isto tako i dalje isticalo borce »novog aktivističkog tipa« (kojim se izričajem označavalo nacionaliste pa onda i ustaše) koji su 1941. ostvarili nezavisnu državu.

Ona je bila u središtu argumentacije i njezin opstanak prva briga *Spremnosti.*

Uporno se pisalo kako joj mjesto nije na Balkanu nego u Europi, na koje zbog svoje prošlosti i sadašnjosti ima pravo. Spuštalo se u povijest, pišući o moći kulturne recepcije, asimilacije i moćne produkcije, ističući mističnu misiju i stvarne ratove na europskoj jugoistočnoj granici, naglašujući zatvoren i cjelovit životni prostor u njegovoj geopolitičkoj i demografskoj opravdanosti i značajkama te vojničke i organizatorske sposobnosti, vjernost povijesti, predajama, tlu, prirodi i državi. Mislilo se da je protuboljševička borba nekakav adut, a kao prioritetnu zadaću neprekidno se spominjalo koncentraciju svih narodnih snaga, pri čemu treba zanemariti i nadvladati ideološke i stranačke razlike. Na tome se napose ustrajalo nakon pada Italije i sjedinjenja uzmorja, jer se računalo da je otpor veoma jak razlog osudi ustaškoga

režima, ne samo osudi nego i izravnoj oporbi pa i oružanoj borbi proti njemu. Pri tome se branilo ustaštvo pod firmom »političkog aktivizma«, a zanimljivo je da je jednom istaknuto kako se moderni nacionalizam mora razlikovati od građanskog imperijalizma i šovinističkoga nacionalizma. Doduše, nitko nije raspravio kakav je onda u dobru i još više u zlu hrvatski nacionalizam.

U zlo se nitko nije usudio zadrijeti. Pisalo se o »pogrješkama«, potrebi da se shvati uvjetovanost uspostave Nezavisne Države Hrvatske i pozicije oblasti u ratu, da se ili prijeđe preko pogrešaka ili da ih se konstruktivno kritizira ne dovodeći u pitanje državu, da se ne udara po vladajućem sustavu, da se ne raspravlja o demokraciji i diktaturi, humanizmu i antifašizmu, da se ne raspravlja niti u ičemu eksperimentira dok se ne osigura državni opstanak. Pisci još nisu dovodili u pitanje ustaštvo, a braneći državu o njemu su još govorili kao zaslužnom za obranu državnosti i glavnom jamcu njezine obrane. U tome su znali udariti po korupciji, karijerizmu, frakcionaštvu u ustaškim redovima.

Prema ovom sudu, bilo mjesto hrvatskoj državi gdje god, ona je prihvatljiviji faktor stabilnosti nego ikoja Jugoslavija, da se i o najmanjoj Velikoj Srbiji ne govori. Rasprava će, svakako, o tome i o koječemu još potrajati ne samo u znanosti.

Značaj *Spremnosti* valja ispitivati i u društvenim člancima. Njihovi pisci uvjetovani suvremenošću nastoje unutar zadanoga afirmirati ćudoredni poredak, pravedni ljudski, narodni i Božji red. Utemeljuju ga na ćudorednoj obnovi čovjeka pod vjerskim utjecajem. Bio je to svojstven naivni socijalni utopizam narodnoga domaćeg socijalizma, harmonizirane društvene politike i gospodarstva, idealno organiziranih i sinkroniziranih staleža, bezgrešne elite i kolektivnog odricanja od pohlepe, stjecanja, probitaka, nižih strasti. Stvarnost pak autoritarne države očitovala se ipak od diktature do sudstva, od uloge ustaša do sputavanja društvenih sila.

Kulturne strane potvrđuju razmjernu samostalnost, nenadziranost. Njih obilježuje integralistička misao, državnost i rodoljublje, kulturni ponos, ali i reprezentativnost imena, ozbiljnost, obavjesnost, zanimljivost, otvorenost suradnji, možda i stanovitost odušaka u izboru novela, stalnost rubrika i kriterija uz veoma malo politiziranosti.

Spremnost 1943. nije u cijelosti bila tvrdi ustaški ideološki list. Prije se moglo kazati da je bila dosta zatvoren prostor sputanih dvojba, sužene pokretljivosti, nikakve buntovnosti, a snažne državotvornosti i nacionalizma, koji se počeo preoblikovati, udaljujući se od ustaštva.

Mile PRPA

Vaga

Ima jedna vaga
na putu kojim težim.

Ta je vaga
meni draga,
jer me vaga
— kad stojim, kad sjedim
i kad ležim.

Kad radim, kad lutam,
kad bježim.

Al' ta vaga draga
na čudnom mjestu stoji
— među dva uha —

To je vaga moga duha!

Badnje veče u »Mimari«

U sutonu na katu slika
mnoštvo lica gleda na me
i šapuće mi tiho, tiho
»Ti si duša naše tame.«

Iz vjekova davnih, prošlih
šapćemo Ti drevne priče
Badnje jutro jošte sniva,
naša prošlost opet živa!

A i djela velikana
čije nade zemlja krije
i sada su čežnje naših dana
boje obraz vatrom ruža
ili strahom teških sanja!

Što će biti jednom s nama
kad će nestat našeg svijeta,
da l' će netko poput Tebe
voljeti nas kao zlatne slutnje neba?

Zbogom! Tebe nema više među nama,
ali znaj da nisi nikad sama!
Naše sjene nek Te svuda prate.
Nek Ti ljubav za nas
vječnom srećom vrate!

Josip Andrić

(Bukin, 14.III.1894. + Zagreb, 7.XII.1967.)

Uz 100-tu obljetnicu rođenja

Dr. JOSIP ANDRIĆ rodio se 14. ožujka 1894. godine u bačkom selu BUKINU. Šarengrad sa srijemske strane Dunava, a Bukin s bačke strane, dva su bliska sela, koja su među sobom uvijek bila u prometnoj i gospodarskoj vezi svojih stanovnika. Bukinski Šokci ženili su se sa Šarengračankama, a Bukinske Šokice udavale su se za Šarengračane.

Baka dr. Andrića bila je Šarengračanka. Kad mu je kao petogodišnjem dječaku umrla majka Eva rođ. Fabry iz Plavne, sela nasuprot Vukovaru, za nj se neko vrijeme brinula njegova tetka Reza Maričić iz Šarengrada – majka našeg poznatog glumca Josipa Maričića. Kasnije se preselio u Morović kraj Šida u Srijemu u kojem je proveo mladost do završetka osnovne škole. 1. rujna 1905. godine upisuje ga otac u gimnaziju u Požegi. Već u drugom razredu otkrio je njegov glazbeni talenat prof. RIKARD KRESTIN. U ono vrijeme bio je zborovođa đačkog tamburaškog orkestra požeške gimnazije »BISERNICA« – đak Dragan Korenić, koji ga je uveo u orkestar. Tambura je bila prvo glazbalo koje mu je otac još kao morovićkom pučkoškolcu kupio 1903. godine u Srijemskoj Mitrovici, dakle iste godine kada je u Sisku počeo izlaziti časopis »TAMBURICA«.

U proljeće 1909. godine za vrijeme jednog pokusa tamburaškog orkestra, mali je Andrić prišao zborovođi Koreniću, pružio mu note svoje prve skladbe zamolivši ga, da se to odsvira. Kada je ta mala skladba, koju je nazvao PROLJETNA PJESMA bila izvedena, njegovi vršnjaci, odobravajući pogledaše u četvrto-školca, biserničara, koji se usuđuje već i komponirati. Tri godine nakon toga članovi tamburaškog zbora »BISERNICA« birajući sebi za slijedeću školsku godinu svog novog dirigenta, pošto je dosadašnji đak Korenić prešao na zagrebačku gimnaziju, na tu dužnost izaberu 15-godišnjeg učenika Josipa Andrića. Tako je mladi skladatelj došao do prvog jednodušnog priznanja.

Za vrijeme školskih praznika skladao je u Moroviću koračnicu NA SOKOLOVAC, sjećajući se mnogih šetnji na to požeško brdo, a u rujnu, početkom nove školske godine, kao mladi dirigent i skladbu U JAGODNJAKU. Te dvije skladbe, zajedno s onom prvom – PROLJETNOM PJESMOM, čine ciklus prvih Andrićevih glazbenih ostvarenja, kojima je dao zajednički naslov POD POŽEŠKIM BRDIMA i označio ih kao svoj opus 1.

Bačka sela Bukin i Plavna, iz kojih je po ocu i majci potekao, srijemsko selo Šarengrad, odakle je jedna grana njegovih predaka i u kojem je kao dječak boravio, drugo srijemsko selo Morović, u kojem je završio osnovnu školu, te Požega, gdje je kao gimnazijalac stekao svoje izobrazbe, pa i glazbene – jesu područja odakle je dr. Andrić udisao narodni glazbeni duh, kojim diše sva njegova glazba, a to je duh slavonsko-srijemsko-bačke narodne glazbe.

Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka jedno su glazbeno područje u našoj narodnoj glazbi. To je područje sličnih melodija, istih ritmova, istog glazbenog izražaja, područje s kojeg je tambura postala naše glavno i općenito narodno glazbalo. Bačka, zapremajući zemljovidno sjeveroistok tog glazbenog područja, ističe se posebno etničkom šarolikošću, koja začudo nije bitno utjecala na glazbenu fizionomiju pojedinih etničkih skupina. Šokački elemenat je jedna od najstarijih živih spona između sva četiri sastavna dijela toga područja. Glazba tog šokačkog elementa jedna je od najznačajnijih kulturnih tradicija, koja je ondje do danas sačuvana. Šokački glazbeni folklor sačuvan je sa svojim specifičnim karakteristikama kao osebujnost u velikom bogatstvu cjelokupnog hrvatskog narodnog glazbenog blaga.

Dok je glazbeni folklor slavonskih, srijemskih, pa i baranjskih Šokaca sakupljan, zapisivan i proučavan u našoj melografiji, glazbeni folklor bačkih Šokaca ostao je dugo vremena po strani – nezapažen, nezapisan i neproučen. A nije mnogo bolje bilo niti s bunjevačkim glazbenim folklorom, koji se u Bačkoj nadovezuje na šokački.

Osnivač hrvatske muzikologije Osječanin FRANJO KSAVER KUHAČ, koji je prvi zapisivao i proučavao narodne melodije svih južnih Slavena, zalazio je i u Bačku. U njegovim poznatim zbirkama među dvije tisuće južno-slavenskih narodnih melodija ima 47 pjesama i iz Bačke. Poslije Kuhača i kasnije dr. VINKA ŽGANECA nije više nitko sistematski posvećivao pažnju šokačkom glazbenom folkloru u Bačkoj.

* * *

Dr. JOSIP ANDRIĆ, potaknut od Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, poslije drugog svjetskog rata, da kao rođeni Bačvanin sustavno zapisuje narodne melodije bačkih Šokaca i Bunjevaca, popunio je prazninu, koja je postojala u našoj melografiji. Od 1947. godine obavljao je taj posao, pa je za nepunih 12 godina sakupio i zapisao oko 1300 narodnih melodija iz svih bačkih mjesta u kojima žive Šokci i Bunjevci. Od toga broja oko 900 zapisa je iz sela bačkih Šokaca, a ostali su iz bunjevačkih mjesta.

Počeo je u Plavni – rodnom selu svoje majke. To selo ima svoju izrazitu folklornu fizionomiju sa svim elementima šokačkog života i u ikavskom govoru, u pjesmi i plesu, narodnoj nošnji i u narodnim običajima. Nivelacijom koju provodi civilizacija, ti su folklorni elementi potiskivani, njih pomalo nestaje, ali jezgra je još uvijek ondje i neće još dugo odumrijeti. To se posebno očituje u velikom glazbenom blagu, koje je baš u samoj Plavni doktor Andrić otkrio. Jer, od 900 narodnih melodija, koje je zapisao među bačkim Šokcima, 280 ih je iz same Plavne. U cijeloj Hrvatskoj nema valjda niti četiri-pet sela, u kojima je zapisan tako veliki broj narodnih melodija. Tridesetak pjevača i pjevačica, većinom starijih osoba, pjevalo je u Plavni pjesme za te tolike Andrićeve zapise. Najstariji kazivači bili su Kata Vinković, Manda Marijanov, Ivka Bartulov i Miša Pinter.

U Požeškoj dolini doktor Andrić zapisuje također oko 350 narodnih melodija. Većina njih ugledala je svjetlost dana u Andrićevoj zbirci SLAVONSKE NARODNE PJESME IZ POŽEŠKE DOLINE (Požega, 1962.g.). Osim toga dr. Andrić zapisao je u Slavoniji oko 210 narodnih melodija, pripremio zbirku od 120 narodnih pjesama s otoka Hvara i 20 narodnih melodija iz Zrinja, Turopolja i karlovačkog kraja, zapisanih

1951. godine. U rukopisu je i zbirka od 25 narodnih pjesama slovačkih Hrvata iz 1943. godine. Duh narodnog glazbenog folklora slavonsko-srijemsko-bačkog tipa prožima gotovo sva njegova djela, a do danas je on svakako skladatelj koji je dušu tambure najbolje poznavao i u svojim skladbama za tambure najvjernije iznosio. Vođen tim duhom Andrić je stvorio, u razdoblju između 1912. i 1956. godine, 125 novih kola i 82 pjesme na vlastite i narodne stihove, kako je narod Slavonije, Srijema i Bačke stvarao svoja kola i pjesme stoljećima. Slušajući te Andrićeve pjesme i kola mnogi neće vjerovati da to nisu izvorne narodne melodije.

Nikad nitko nije glazbom uzveličao slavonska, srijemska i bačka sela tako, kao što je dr. Andrić to učinio svojim novim kolima, od kojih je svako za sebe, posebno karakteristično. Jedna njegova zbirka obuhvaća oko 25 raznih kola kojima je skladatelj dao naslove po raznim mjestima Bačke, kao: BUKINSKO KOLO, pa PLAVANJSKO, MONOŠTORSKO, BOĐANSKO, SOMBORSKO, SUBOTIČKO, NOVOSAĐANSKO KOLO i tako redom. Zatim slijedi zbirka od 25 kola s imenima raznih mjesta Srijema – kraja Andrićeve mladosti. Tu su opet u prvom redu ŠARENGRADSKO i MOROVIĆKO KOLO, pa se onda nižu redom ŠIDSKO, ILOČKO, MITROVAČKO, TOVARNIČKO, VUKOVARSKO i tako dalje, te zbirke kola raznih mjesta Slavonije u koju je uvrstio OSJEČKO, POŽEŠKO, BRODSKO, VALPOVAČKO, DONJOMIHOLJAČKO, ROKOVAČKO i još neka kola. Osim toga dr.Andrić je skladao veći broj kola kojima je dao razne idilične nazive kao na primjer: KOLO NA RASKRŠĆU, KOLO POD LIPOM, KOLO U ŠLJIVIKU, KOLO KRAJ BUNARA, KOLO NA LEDINI, zatim nazive po raznim vrstama rada kao RADNIČKO KOLO, UČITELJSKO KOLO, LAĐARSKO KOLO, ŽETELAČKO KOLO i PUDARSKO KOLO. Neka od tih kola građena su u malom obliku, većina ih je u širem obliku nego ona izvorna narodna, a ima ih i takovih, koje je skladatelj razvio i u koncertni oblik.

Ovdje ne spominjemo njegovih 16 simfonijskih u širinu razvijenih plesova, koji nose nazive po raznim krajevima, kao SLAVONSKI, SRIJEMSKI I ŠIJAČKI PLES opus 140, BARANJSKI, ZAGORSKI i MEĐIMURSKI PLES opus 141, PRIMORSKI i HVARSKI PLES opus 142, BUNJEVAČKI, ŠOKAČKI i BAČKI PLES opus 143, te BOSANSKI PLES i HERCEGOVAČKI PLES opus 144. U ovaj ciklus svrstani su i GRADIŠĆANSKI PLES, PLES SLOVAČKIH HRVATA te PLES MORAVSKIH HRVATA opus 145. Navedene koncertne plesove skladao je dr. Andrić u razdoblju između 1947. i 1950. godine. Instrumentirani su za razne sastave: simfonijski orkestar, mali orkestar, gudački orkestar, tamburaški orkestar, violinu i klavir te klavir solo.

Još kao mladić tražio je Andrić umjetničke tragove u tamburaškoj glazbi i počeo se za taj smjer boriti pisanjem u sisačkoj TAMBURICI te isticanjem posebnog značenja Canićevih skladbi za tamburaški orkestar. Polazeći njegovim primjerom stao je odlučno na stanovište, da svaki instrumenat vrijedi toliko, koliko ima za nj dobre izvorne glazbene literature. Uz to je počeo sve više skladati nova djela u Canićevom smjeru, pa je tako u razdoblju od 1910. do 1918. godine nastao niz koncertantnih skladbi za tamburaški orkestar, koje su ga dovele do stvaranja MOROVIĆKE SUITE opus 2 (1910.g.), VEČERNJE RAPSODIJE opus 23 (1911.g.), suite BALKANSKA ZORA opus 19 (1912.g.), idiličke rapsodije NA BUNARU (1914.g.), SRIJEMSKE RAPSODIJE opus 37 (1914.g.) PASTORALNOG PENTAGRAMA opus 49. (1917. – 1956.g.) i suite S PROZORA MOJE MLADOSTI opus 46 (1918.g.). Nekako u to

vrijeme, točnije rečeno između 1914. i 1916. godine Andrić boravi u Pragu gdje privatno studira glazbu, budući da mu otac nije dozvolio upis na konzervatorij. Sveučilišne nauke završava u Pragu, Insbrucku i Zagrebu gdje je apsolvirao na Pravnom fakultetu 1917. godine, a za doktora prava promoviran je 28. veljače 1920. godine.

Već kao sveučilištarac objavljuje novele SRIJEMSKE ELEGIJE, koje je kasnije skupio i izdao u posebnoj knjizi 1938. godine prigodom 25-godišnjice svoga književnog rada. Početkom 1921. godine izabran je za urednika Hrvatskog književnog društva sv. JERONIMA i na tom mjestu ostaje do 1946. godine. U toj funkciji uredio je i tiskom objelodanio oko 500 knjiga. Osnovao je i 16 godina vodio tjednik OBITELJ.

Pisao je i mnoge putopisne reportaže i knjige kao: U KRISTOVOJ DOMOVINI (1931.g.), NA ZELENOM OTOKU (1934.g.), IRSKA (1942.g.), NAJLJEPŠI MEĐU OTOCIMA (1938.g.). Na području beletristike osim spomenutih SRIJEMSKIH ELEGIJA, te romana VELIKA LJUBAV (1942.g.), njegova su djela: DUNJE RANKE (1923.g.), NOVE BRAZDE (1924.g.), SVEGA SVIJETA DIKA (1926.g.), te gluma VUK U VUČJOJ KOŽI – u dva čina (1933.g.) i nedovršena drama UKLETO SRCE (Hrvatska prosvjeta, 1938.g.). Dr. Andrić je autor i više studija s pravnog i gospodarskog područja.

Posebno je proučavao Slovačku i njenu kulturu, pa je i autor knjiga SLOVAČKA SLOVNICA (1942.g.), prve slovačke gramatike napisane izvan Slovačke, te SLOVAČKA GLAZBA (1944.g.), zapravo prve cijelovite povijesti slovačke glazbe uopće.

* * *

Prvi svjetski rat zaustavio je tamburašku glazbu u njezinu razvoju pa je tako i Andrićevo stvaranje na tamburaškom polju jenjavalo.

Kada je 1936. godine u Zagrebu pokrenut časopis HRVATSKA TAMBURICA, njegov urednik VJEKOSLAV MUTAK stao je otkrivati i na novi rad pozivati skladatelje, koji su bili zanijemili. JOSIP CANIĆ (4.VI.1879.-10.IX.1933.) već je bio umro, a VINKO VODOPIVEC, ROKO ŠIMUNACI, o. KAMILO KOLB, ZLATKO ŠPOLJAR, dr. JOSIP ANDRIĆ, SLAVKO JANKOVIĆ, BORIS KRNIC, JOSIP STOJANOVIĆ i još mnogi drugi skladatelji mogu baš revnom uredniku HRVATSKE TAMBURICE zahvaliti što ih je opet privukao stvaranju novih djela za tamburaške orkestre.

Godine 1937. osniva se u Osijeku – gradu PAJE KOLARIĆA (17.I.1821. – 13.XI.1876.) HRVATSKI TAMBURAŠKI SAVEZ u kojemu je dr. Josip Andrić vršio dužnost potpredsjednika, a kasnije i predsjednika. U spomen osnutka Saveza skladao je i ouverturu-koračnicu RASPJEVANOM SLAVONIJOM. Riječju i perom širio je misao o potrebi sve umjetničkijeg afirmiranja tamburaške glazbe. Ideal jedne tamburaške filharmonije, orkestra, koji bi izvodio tamburaška djela simfonijskog karaktera, lebdio mu je stalno pred očima, te je na tome radio i iznosio planove. Zagrebački Hrvatski tamburaški orkestar ZAJC priklanjao se sve više u svom radu Andrićevim idejama, koje su se probile i u tadanji Hrvatski tamburaški savez i na koncertni podij i na zagrebačku Radio-stanicu. Trebalo je samo stvarati nova djela koja su tim idejama odgovarala.

Tako se 1939. godine rodila i Andrićeva BAČKA SIMFONIJETA opus 76, rađena posve u klasičnom simfonijskom obliku: I. stavak u sonatnoj formi, u kojem prikazuje rodni dom i rodno selo na širokoj bačkoj ravnici, II. stavak u trodjelnom obliku je elegija o majčinu grobu nad kojim se razliježe pjesma o Bačkoj, III. stavak Scherzo – plesnog karaktera – u kojem opisuje radost bačkog sela, dok IV. stavak u formi Ronda iznosi pred nas dušu bačkih salaša, sela i gradova – te završava himnom radosti.

Prvo skiciranje BAČKE SIMFONIJETE započeo je dr. Andrić u lipnju 1933. godine, i to najprije drugog stavka. Tek u jesen 1939. godine započeo je skladati I. stavak, koji je završio 18. veljače 1940. godine. Već u travnju iste godine izveden je na koncertu Hrvatskog tamburaškog orkestra ZAJC u Hrvatskom glazbenom zavodu u Zagrebu. Uspjeh I. stavka kod publike i glazbene kritike, doveo je do odluke, da tamburaški orkestar ZAJC u proljeće iduće godine izvede prvi puta cijelu BAČKU SIMFONIJETU. Tri stavka već su bila uvježbana, a kod završetka IV. stavka prekinuo ga je rat, tako da je ova Andrićeva simfonijeta doživjela u cijelosti svoju praizvedbu 1947. godine s Tamburaškim orkestrom Radio Zagreba, a pod ravnanjem Josipa Stojanovića.

Uz BAČKU SIMFONIJETU spomenimo još njegovu SRIJEMSKU SIMFONIJETU opus 100, MALU SEOSKU SIMFONIJETU opus 109 (iz 1946. g.) i RADNIČKU SIMFONIJETU.

U tamburaškoj glazbi prvi je koncertne skladbe s nazivom elegija skladao dr. Josip Andrić. Prva je ŠOKAČKA ELEGIJA opus 83. skladana 31. prosinca 1940. godine. Nju je skladatelj posvetio svom rodnom selu Bukinu u Bačkoj. Kako se i po čisto hrvatskom imenu vidi, to je selo od davnina bilo naseljeno Šokcima. No u drugoj polovini 18. stoljeća stali su se u tom selu naseljavati Nijemci, koji su pomalo potiskivali starosjedioce — Šokce. Skladatelj nam u ovoj svojoj elegiji iznosi sudbinu svog rodnog sela, iz kojega se i on kao dijete preselio u Srijem. Kroz lijepu — šokačkim duhom prožetu melodiju te skladbe, osjeća se tugovanje, koje je izazvano Andrićevim sjećanjem na rodno selo. BUNJEVAČKA ELEGIJA opus 43 (1943. g.), prava je glazbena sestra ŠOKAČKE ELEGIJE. Nju je skladatelj posvetio bunjevačkim salašima. Poznato je da u Bačkoj žive dvije grane Hrvata: južnije su naseljeni samo Šokci, a sjevernije Bunjevci. I jedni i drugi su se za stare Austro-Ugarske monarhije teško odupirali odnarođivanju i tuđinskom ugnjetavanju. Bunjevci, koji su živjeli kao seljani uglavnom na svojim salašima izvan sela i gradova, gdje je bilo sve veće prisilno odnarođivanje, sačuvali su svoj jezik, svoju narodnu svijest, svoju bunjevštinu. To je eto lebdjelo pred očima skladatelja, kada je usred II. svjetskog rata, dok je Bačka opet stenjala pod tuđinom, skladao BUNJEVAČKU ELEGIJU, koju je završio 12. rujna 1943. g. Iako iz melodije te skladbe proizlazi tuga, ipak kroz nju probija i vedra nada da će jednom doći i prava sloboda. Rodni kraj čovjek nikada ne zaboravlja. Uz njega nas cijeloga života veže posebna ljubav, koja u raznim trenucima dolazi do jakog izražaja.

Tako se i radnja Andrićeve operete NA VRBI SVIRALA odvija u Bačkoj i Srijemu. Opereta NA VRBI SVIRALA prvo je glazbeno scensko djelo iz života bačkih Šokaca. Radnja se događa u selu Plavni, koje leži s druge strane Dunava nasuprot Vukovaru, s kojim je to selo od davnima najuže ekonomski povezano. Skela između Plavne i Vukovara i u ovoj je operети važan faktor. Prva zamisao te operete potječe iz

1912. godine, kada je skladatelj još kao požeški maturant skladao ouverturu. Iza toga je prošlo preko 40 godina, dok nije 1955. g. konačno dovršio operetu, te je 1. veljače 1956. godine u samoj Plavni bila i njena praizvedba. Bio je to značajan kulturni događaj: mladež malog bačkog sela izvela je operetu, u kojoj su i radnja i glazba i libretist-skladatelj i svi izvođači iz istoga sela. Neka se u Plavnu ugledaju i druga naša ne samo sela i gradovi, kako se s mnogo ljubavi, volje, kulturnog smisla i ustrajnog rada mogu uz čedne sile postići i lijepa ostvarenja.

Značajnu pozornost posvetio je dr. Josip Andrić skladanju većih koncertantnih opusa za tamburaške orkestre. Tako u njegovu glazbenom stvaralaštvu bilježimo i postanak sedam koncertnih uvertira.

Prva uvertira Josipa Andrića NA VRBI SVIRALA, opus 36. nastala je 1912. godine, dok je bio đak požeške gimnazije. Oblik uvertire je rapsodički s pet glazbenih tema, koje se oslanjaju na našu narodnu melodiku, a dvije od tih tema su upotrebljene kao djelomični citati (»Oj Savice« i »Moj se dragi na put sprema«). Uvertira koja počinje s kratkim motivima frule (svirale), cijela je mladenački poletna i živa te kulminira, kad je skladatelj iz melankoličnog motiva pjesme »Moj se dragi na put sprema« razvio završni dio u bravuroznom *Allegro vivo* koji ostavlja na slušaoce snažan dojam.

Druga po kronološkom redu nastajanja je uvertira REPUBLIKA, opus 99, koju je Andrić započeo skladati 1916. godine kao svečanu uvertiru SLOBODE, a poticaj za to dala mu je vijest usred prvog svjetskog rata, da je tadašnja Antanta postavila kao svoj cilj, omogućiti narodima Austro-Ugarske, da se oslobode i stvore svoje vlastite samostalne republike.Obuzet radošću nad tom činjenicom skladatelj je napisao *Uvod* te uvertire kojom je izrazio čežnju za slobodom hrvatskog naroda i radost u očekivanju njena ostvarenja. Iz uvodnog motiva *Slobode* razvio je kasnije uvertiru, zamišljenu u sonatnom obliku. Cijela glazba te koncertne uvertire nadahnuta je svečanim karakterom, kroz koji probija borbeni zamah i radostan polet dovodeći do glazbene kulminacije zanos, što će biti ostvarena sloboda ovjenčana Republikom kao najjačom njenom garancijom.

Treća uvertira Josipa Andrića nosi naslov SAĆURICA I ŠUBARA opus 159., zapravo uvertira veseloj igri istog naslova književnika Ilije Okrugića. Dr. Andrić je sa svojim roditeljima iz Bačke doselio 1901. godine u Morović u Srijemu, te je uz to selo bio vezan puna četiri desetljeća. U tom je selu jedna od najstarijih kućnih zadruga Okrugića, kojoj temelj postoji u potomcima sve do danas. I maćeha dr. Andrića bila je rodbinski vezana s Okrugićima. Iz te morovićke zadruge Okrugića potekao je i pjesnik Ilija Okrugić, poznat po svom najpoznatijem igrokazu ŠOKICA. Uz to djelo istakao se i svojom veselom igrom SAĆURICA I ŠUBARA, kojoj je skladatelj Andrić u ljeto 1947. godine napisao i uvertiru, skladanu u slobodnoj sonatnoj formi s dvije teme u narodnom duhu: prva je u nekom veselom varoškom ugođaju s guslarsko-slijepačkom karakteristikom, a druga je tema široko raspjevana lirska melodija. Uvertira se ističe vedrim ugođajem. Među svim Andrićevim uvertirama ova je po svom osnovnom glazbenom sadržaju najbliža uvertiri NA VRBI SVIRALA. To su dvije vedre, vesele uvertire.

Četvrta Andrićeva uvertira — RISARSKA UVERTIRA, opus 200 — skladana je kao uvertira prve bunjevačke opere DUŽIJANCA. U njoj je sadržana glazbena srž tog Andrićevog opernog djela, koje je na subotičkoj opernoj sceni doživjelo veliki

uspjeh. Početak nastanka ove uvertire pada u jesen 1947. godine. Tada ju je skladao kao predigru svoje ŽETELAČKE SUITE izvođene na Radio Zagrebu 1948. godine. Tu kratku orkestralnu predigru preradio je Andrić 1952. godine, proširivši je u sonatnu formu s dvije teme. Prva je tema građena na motivima »Bunjevačkog momačkog kola«, kao tema bunjevačke mladosti, a drugu je temu skladatelj formirao na vlastiti motiv u duhu narodne melodije kao temu žetelačke ljubavi: ljubavi prema nepreglednim bačkim njivama s dozrelim klasjem i ljubavi mladih žetelačkih srdaca, koje nakon žetve čeka vjenčanje. Ova uvertira izvedena je često u koncertima orkestra Radio Osijeka pod ravnanjem Lava Mirskog. To je zapravo simfonijska poema o žitorodnoj Bačkoj i trijumfu žetelačkog rada na bunjevačkim salašima. Tom je uvertirom dr. Andrić uz jednako efektan BUNJEVAČKI SIMFONIJSKI PLES dao svojoj rodnoj Bačkoj prva reprezentativna bunjevačka orkestralna djela.

Petoj svojoj uvertiri dao je skladatelj slavonski sadržaj. Njegova POŽEŠKA UVERTIRA, opus 201 — simfonijska je poema Požegi. Požega je grad, u kojem se skladatelj Andrić, kako je sam s ponosom pričao — muzički rodio, jer je u tom gradu kao gimnazijalac stekao prvu ljubav za glazbu, prvu glazbenu izobrazbu, prve glazbene uspjehe i započeo svoje glazbeno stvaranje. Požegi je dr. Andrić posvetio veliki broj skladbi, među ostalima i operu OTMICA ŠIJAKINJE na libreto Franje Cirakija, pjesnika klasičnih *Florentinskih elegija.*

Tako je o Požegi skladao i ovu uvertiru koju je dovršio u listopadu 1945. godine. Uvertira je skladana u sonatnoj formi s dvije teme. Već u uvodnom Marciale basovi najvaljuju motiv prve teme, teme grada na Orljavi prema motivu popularne pjesme »U Požegi na Orljavi«, koju temu preuzimaju zatim ostala glazbala. Nakon razvoja te prve glavne teme slijedi druga sporedna tema prema motivu narodne pjesme »Oj Požego željo moja«, koja se u raznim varijantama pojavljuje u mnoštvu narodnih pjesama požeškog kraja.

U šestoj Andrićevoj uvertiri — RADNIČKOJ UVERTIRI opus 209 — skladatelj je nakon što je u RISARSKOJ UVERTIRI stvorio glazbeni hvalospjev radu seljaka, želio ostvariti hvalospjev tvorničkom radniku. Obje te uvertire jedna drugu idejno nadopunjuju. RADNIČKA UVERTIRA skladana je u travnju 1953. godine, istog mjeseca, kada je RISARSKA UVERTIRA s operom DUŽIJANCA doživjela svoju praizvedbu. U ožujku 1955. godine instrumentirao je skladatelj uvertiru za tamburaški orkestar, a izvelo ju je na praizvedbi STD PAJA KOLARIĆ u Osijeku. I ova Andrićeva uvertira skladana je u sonatnom obliku s dvije teme. Iza polaganog uvoda, u kojemu se javljaju karakteristični ritmovi rada, slijedi prva energična tema rada u *Allegru.* Njome je karakteriziran rad radnika u njegovu živom elanu i zamahu. Drugom temom — ljubavi prema radu, prikazuje skladatelj osjećajni odnos radnikov prema radu kao glavnom sadržaju i smislu radnikova životna zadatka. U Provedbi glazba je uvertire sagrađena na motivima obiju tema, a Repriza vodi obje teme u punoj melodijskoj raspjevanosti i ritmičkoj bujnosti k trijumfalnom završetku, k triumfu ideje rada.

Sedmu svoju uvertiru posvetio je skladatelj Andrić Osijeku — napisavši UVERTIRU PAJO KOLARIĆ, opus 214, kojom je uzveličao lik prvog u povijesti glazbe istaknutog osječkog glazbenog stvaraoca Paje Kolarića. Ta je uvertira skladana u srpnju 1955. godine, a partitura za tamburaški orkestar, posvećena Slavonskom tamburaškom društvu PAJO KOLARIĆ u Osijeku, završena je 3. kolovoza 1955. Prva je izvedba bila u Osijeku, 17. siječnja 1956. (na godišnjicu rođenja Paje Kolarića).

Svirali su je članovi STD PAJO KOLARIĆ, pod ravnanjem dirigenta Julija Njikoša. Skladana je u sonatnom obliku — za glavnu temu upotrebljen je motiv najpoznatije Kolarićeve pjesme TKO JE SRCE U TE DIRNO, a za sporednu temu motiv Kolarićeve popijevke ŠETO SAM SE GORI, DOLI. S te dvije teme karakterizirana je u toj uvertiri pojava istaknutog osječkog predstavnika naše narodne romantike iz doba ilirskog pokreta koji je uz tamburu dao narodu niz popularnih pjesama te s njima još i danas živi duh Paje Kolarića u narodu. Sama je uvertira — zapravo djelo kojim je glorificirano jedno glazbeno razdoblje Osijeka, duboko zasječeno u kulturnu povijest Hrvatske. Glazbeno snažno građena, ta je skladba možda jedna od najboljih što ih je Andrić napisao za tamburaške orkestre.

U tematici ovih sedam uvertira, skladatelj Andrić reda pred nama Bačku, Srijem, Slavoniju — Suboticu, Požegu, Osijek, Morović, Plavnu, Dunav, Orljavu, Dravu – narod kojemu je ideal Slobodna Hrvatska, država u najdemokratskijoj formi Republike, seljaka s kosom i srpom u ruci na žitorodnim sunčanim ravnicama i radnika s čekićem u ruci sred bučnog ritma tvorničkog života te ideal narodne glazbe koja se nadovezuje na narodna glazbala: frulu i tamburu, a ljubav lirskom melodikom raspjevanih mladih srdaca dolazi do izražaja u gotovo svim sporednim temama.

Šest od sedam Andrićevih uvertira građeno je na uzoru klasične sonatne forme, a melodika i ritmika crpljena je uglavnom iz vrela našeg narodnog glazbenog izražaja. Dvije od tih uvertira instrumentirane su za simfonijski orkestar, jedna za simfonijski i tamburaški orkestar — a ostale u dvije verzije: simfonijskoj i tamburaškoj.

Sve te sadržajne i formalne činjenice znače, da je skladatelj dr. Josip Andrić s tih sedam uvertira dao našoj glazbenoj kulturi skupinu djela, koja su idejno itekako značajna, a po glazbenom sadržaju i strukturi odaju stvaraoca koji je u svom stvaranju osluškivao kucanje narodnog srca. Kako su to orkestralne skladbe, karakteristično je da ih je skladatelj u jednakoj mjeri namijenio i simfonijskom i tamburaškom orkestru, iskazujući time težnju da, dajući i tamburaškom orkestru umjetničke zadatke, približi taj orkestar našeg narodnog glazbala što više orkestru internacionalnih instrumenata pa ponekad veže i oba orkestra u jedinstvenu cjelinu. U tom smislu su Andrićeve uvertire posebni dragocjeni dokumenti hrvatske glazbene kulture uopće, a tamburaške glazbe napose.

Prve skladbe dr. Josipa Andrića nastale su u Požegi, koju je on radi toga nazivao svojim glazbenim rodnim gradom. Prve su mu skladbe o Požegi, a kasnije je tom gradu posvetio još cijeli niz svojih djela. Nisu to bile samo skladbe za tamburaški orkestar, nego i skladbe za pjevanje, za simfonijski orkestar, pa Požegi posvećuje i svoju operu u tri čina iz požeške prošlosti OTMICA ŠIJAKINJE opus 202 na libreto Franje Cirakija, skladane između 1953. i 1956. godine.

RASPRŠENO KOLO, opus 225, opera jednočinka iz slavonskog života na libreto Viole Marinović, treća je Andrićeva opera.

Četvrta Andrićeva opera MATOŠ, na libreto Gene Senečića i Bore Pavlovića, ima za glavnog junaka pjesnika, koji se rodio u Srijemu a potječe iz Bačke. Nažalost, ovu operu Andrić nije uspio završiti. I Andrićeva prva opera DUŽIJANCA opus 200, na vlastiti libreto, napisana 1952. godine, čija je praizvedba održana u Hrvatskom narodnom kazalištu u Subotici, građena je u stilu koji vuče korijene iz bačkog glazbenog folklora, pa je bez sumnje, naišla na jak odjek u najširim narodnim slojevima.

Sadržaj opere DUŽIJANCA zasniva se na bunjevačkom žetvenom narodnom običaju. Kada je žito požeto onda Bunjevci slave svoju proslavu žetve dužijancu. Premda toj riječi dobila je i Andrićeva prva bunjevačka opera svoje ime. »Sva je glazba opere DUŽIJANCA izrasla iz dva osnovna motiva, rekao je dr. Andrić — iz motiva »Bunjevačkog momačkog kola« i motiva o žetvi »Ej, što je lipo žito.« Svi ostali motivi koji se pojavljuju u pojedinim dijelovima opere, a ima ih ukupno 25, mogu se svesti na ta dva osnovna motiva iz kojih su svi redom izrasli, poprimivši u pojedinoj svojoj glazbenoj funkciji vlastitu fizionomiju. Prvi od ta dva osnovna motiva, motiv »Momačkog kola«, daje temeljnu notu, temeljni ugođaj cijeloj operi, koja u uvertiri počinje njim a u završnoj baletnoj sceni njime i završava. Plesni karakter tog motiva obilježava radost i vedrinu, kojom je cijela opera prožeta. Taj najtipičniji bunjevački narodni motiv najjasnije označuje, da je srž svega zbivanja i scenskog i glazbenog u ovoj operi bunjevački život glorificiran u okviru glavnog bunjevačkog godišnjeg rada — žetve. Kada odmah na početku prvog čina mlade risaruše zapjevaju »Jarko sunce odskočilo«, a naši momci uranili, osjećamo ovdje melodijski i ritmički oslon na motiv bunjevačkog momačkog kola. Glazba i pjev na taj motiv prati mlade risaruše i risare kroz cijeli prvi čin, sve dok se iza pletenja užadi ne zaigra kolo. Drugi glavni motiv DUŽIJANCE, motiv pjesme o žetvi, postaje i motiv ljubavi bandaša i bandašice, koji su predvodnici žetve i središte risarskog rada i slavlja. Radnja opere događa se na salašu u okolici Subotice, pa je i Subotica ovdje dobila svoj poseban svečani motiv u glazbi DUŽIJANCE, motiv, koji je manifestativno istaknut osobito u orkestru. Takva je glazba DUŽIJANCE s obzirom na motivičku građu. Iz te gradnje razvijaju se melodije, koje su stvorene u duhu bačkog glazbenog folklora. Niti jedna melodija nije citat poznatih narodnih melodija, nego ih je skladatelj stvorio u duhu ili na način narodnih melodija. Jedino motivi BUNJEVAČKOG MOMAČKOG KOLA nastupaju djelomično citirani. Dapače, sva tri motiva toga kola javljaju se raštrkano u glazbi završnog baleta. Citiranje ovog najznačajnijeg bunjevačkog glazbenog motiva ima svoje obrazloženje u biti i značenju opere koja je izražaj bunjevačkog života i bunjevačke radosti u najsvečanijem času bačkog stogodišnjeg rada — napisao je dr. Josip Andrić uoči premijere. Opera DUŽIJANCA po svojoj glazbi doista je prava bačka, prava bunjevačka narodna opera. Ona je toliko popularno narodna, da će u njoj naći sebe i svoje uživanje svaki salašar, a uz to je ona toliko umjetnički odraz bačkog života, da će biti doživljaj za svakog uopće, tko voli ono najljepše i najvrednije, što Bačka u sebi ima.

* * *

Dr. Josip Andrić napisao je i mnoge glazbene studije i eseje, osobito s područja slavonske glazbe. Neke su tiskane i u posebnim knjigama kao RUSKA OPERA (1923. g.), KAKO ĆEMO RAZUMJETI GLAZBU (1939. g.), SLOVAČKA GLAZBA (1944.g.), ŠKOLA ZA TAMBURE (1953. g.) i TAMBURAŠKA GLAZBA — povijesni pregled (Požega, 1962. g.). U rukopisu se nalaze povijesni prikazi LUŽIČKO-SRPSKA GLAZBA, RAZVOJ HRVATSKE OPERE U PRIKAZIMA I KRITIKAMA, mala tamburaška enciklopedija, monografija BOŽIDAR ŠIROLA i monografija o narodnom pjevaču IVANU ČAKALIĆU.

Andrić je bio vječiti putnik. Posebno je svojim radom zadužio Hrvate u dijaspori: Gradišćanske i Slovačke Hrvate, kao i Hrvate Bajskog trokuta u Madžarskoj. Rad za male narode odveo ga je i do mnogih drugih malih naroda: Slovaka, Iraca i Lužičkih Srba kojima je posvetio mnoga svoja glazbena i književna djela.

Andrić je skladao i niz kompozicija za violinu i klavir od kojih izdvajamo LJUBAVNU PJESMU, opus 179 broj 6, (1946. g.) diptih RASPJEVANA LJUBAV, opus 63 (1948. g.), posvećen njegovoj supruzi Stanki, te LIRSKU SUITU, opus 192. (1950. g.). Treba spomenuti i njegov klavirski trio BAČKO PROLJEĆE, opus 227 (1946-1956. g.). Za simfonijski orkestar skladao je Andrić pet suita: POŽEŠKU SUITU, opus 104 (1946/48. g.) RADENSKU SUITU, opus 160 (1928-48. g.), VESNINU SUITU, opus 157 (1947-48. g.), RANKINU SUITU, opus 160 (1928-48. g.) i PLITVIČKU SUITU, opus 164 (1948. g.).

* * *

Na području crkvene glazbe napisao je Andrić više od pedesetak skladbi počevši od opusa 4 — AVE MARIA za sopran, mješoviti pjevački zbor i orgulje (travanj, 1910. g.). Ova je skladba tiskana u đačkom listu SLAVONAC — III. godište, broj 5, u svibnju 1911. godine. Zatim slijede četiri crkvena muška zbora PRED MARIJINIM OLTAROM opus 12 iz 1912., 1913. i 1914. godine. Kao opus 16 bilježi dr. Andrić TRI CRKVENA MJEŠOVITA ZBORA: GREŠNIČE JADNI, ZLATNIH KRILA — uz pratnju trombona te U SLAVU SRCA SVETOG iz 1912. godine. Zatim slijede DVA OFERTORIJA za muški zbor opus 24. te kao opus 33. MISSA IN HONOREM B. MARIAE VIRGINIS, skladana 1913. godine u Moraviću i poslana na natječaj SVETOJ CECILIJI u Zagreb. Pokojni maestro Franjo Dugan veoma se pozitivno izrazio o pristigloj misi i predložio je za tisak. Andrićev melodram KRALJICI na riječi Nedjeljka Dugonjića-Vrhovčića nastao je 1922. godine i odmah izveden na akademiji u Jeronimskoj dvorani. To je djelo i tiskano 1937. godine. Šest pjesama za dva glasa, mješoviti pjevački zbor i orgulje pod zajedničkim naslovom PJESME SVETIM HRVATIMA, opus 81. nastale su u razdoblju između 1937. i 1947. godine. Posvećene su sv. Nikoli Taveliću, blaženom Marku Križevčanu, blaženoj Ozani Kotorki i blaženom Augustinu Kažotiću. Opus 108. otkriva TRI MARIJANSKE PJESME za glas i orgulje: ZDRAVO MARIJO i ZDRAVO KRALJICE iz 1946. godine te SPOMENI SE, skladanu u Splitu 1951. godine. Treba spomenuti i Andrićevu pjesmu OČE NAŠ za glas i orgulje opus 111., zatim dvije meditacije za orgulje: PRVI SUSRET S ISUSOM i MEDITACIJA O SVETOM NIKOLI TAVELIĆU opus 115. iz 1946. godine, MISSU IN HONOREM SV. NIKOLI TAVELIĆU za mješoviti zbor i orgulje opus 125. (Dr. Andrić je bio neizmjerno angažiran i vodio hrvatsko poslanstvo u Jeruzalem. Angažirao se oko gradnje oltara i kononizacije Nikole Tavelića). TRI PSALMA za glas i orgulje: ZAŠTO SE BUNE NARODI, Psalam 2., OVO JE DAN, Psalam 117 i POKLIKNI GOSPODINU, Psalam 99. kao opus 130. Osam MARIJANSKIH PJESAMA pod zajedničkim naslovom UZ VEČERNJE ZVONO za jedan i dva glasa uz orgulje, opus 150. SVETAČKE PJESME za duet, zbor i orgulje posvećene sv. Antunu, sv. Jurju, sv. Petru i Pavlu, sv. Mariji Tereziji i sv. Petru Fourieru i TE DEUM, opus 204. za tenor (sopran), mješoviti zbor i orgulje iz 1954. godine, djela su dr. Josipa Andrića na području duhovne glazbe.

Posebno mjesto među najranijim Andrićevim vokalnim skladbama za glas i klavir zauzimaju TRI BUNJEVAČKO-ŠOKAČKE POPIJEVKE opus 77: SUBOTICI — na stihove Petra Pekića, SUTON skladane za stihove Ante Jakšića i PISMA RISARA na stihove Aleksandra Kokića. Ove pjesme izdane su tiskom 1940. godine u nakladi DRUŠTVA BAČKIH HRVATA u Zagrebu.

Među Andrićevim skladbama za klavir ističu se BAČKA SONATINA opus 107., SUBOTIČKE IMPRESIJE opus 112. sa stavcima: Sunce nad tornjem gradske kuće, Radost ide subotičkim ulicama, Na bajskom groblju, Subotičko veče i Na bunjevačkom prelu, te suita BUKIN, opus 183. sa stavcima: Čežnja za rodnim selom, Pred rodnom kućom, Sokak moga djetinjstva, Na majčinom grobu i Radost rodnog sela. BUKIN, rodno selo dr. Josipa Andrića, smješteno između Bačke Palanke, Obrovca, Bača, Selenče, Vajske, Bođana, Plavne i Novog Sela pokraj Dunava na jugu Bačke staro je slavensko ime od bukovih šuma toga kraja. Postanak Bukina seže valjda još u IX stoljeće, kada je slavenski apostol sv. Metod kao panonski nadbiskup (870.-880) osnovao BAČKU NADBISKUPIJU sa sjedištem u BAČU po kojem je BAČKA i dobila ime. Oko Bača nastala su manja naselja pa tako i Bukin i Plavna. Iza Osmanlijske najezde 1526. godine doselili su u opustošenu Bačku ŠOKCI — HRVATI iz Bosne preko Slavonije. U to se vrijeme pojavljuju ANDRIĆI u Slavoniji, Srijemu, Bačkoj i Baranji. U suiti BUKIN skladatelj iznosi svoja intimna osjećanja prema selu svoga oca i grobu svoje majke te sjećanje na vlastito bukinsko djetinjstvo.

* * *

Andrićevo glazbeno stvaranje-što se tematike tiče – ima još jedno posebno obilježje. On muzički opjevava mjesta i krajeve koja su mu posebno srcu prirasla. O mnogim gradovima i selima Bačke, Srijema i Slavonije, gdje se rodio, gdje je živio i kamo je dolazio, stvorio je po koje djelo. U nizu tih Andrićevih kompozicija o hrvatskim krajevima zapaženo je i devet kantata.

Prva njegova kantata pojavila se na programu Radio Zagreba 1948. godine pod nazivom ŽETELAČKA, iz koje je kasnije izrasla njegova prva bunjevačka opera DUŽIJANCA. Godinu dana nakon toga napisao je kantatu ŠOKAČKI SVATOVI opus 182. koju mnogi ubrajaju među najbolja Andrićeva glazbena ostvarenja. U njoj skladatelj prikazuje svatovske običaje šokačkog sela u 6 stavaka.

Prvi stavak »Svatovska predigra« iznosi dva glavna motiva kantate, uzeta iz svatovskih pjesama »Svatovi su uranili« i »Metla nogu na potegu«. Bez stanke prelazi predigra u drugi stavak »Prosci nose jabuku«, koju izvode mladenka-sopran solo-i ženski zbor uz tamburaški orkestar. Treći stavak »Momačko veče« čini živahni kontrast prijašnjem stavku, a izvode ga mladoženja-tenor solo-muški zbor i tamburaški orkestar. Četvrti stavak »Majka čeka svatove s vinčanja« počinje kao svatovska koračnica te prelazi u elegični pjev alta i mješovitog zbora. Peti stavak, »Čajin vinčac«, neke je vrsti svatovske humoreske, u kojoj glavni lik čajo ili čauš (bariton) šaljivim pjevom uz bockanje i smijeh svatova (mješoviti zbor) unosi veselo raspoloženje. Šesti stavak, »Svatovi u kolu«, građen je u ritmu kola te se ovdje ples i pjesma razvijaju u živi glazbeni tijek. Svatovi su tako uz kolo »svu noć propivali«, ali ni to im nije dosta. Želja im je da »zora rana ne sviće sedam dana«, jer su nekad, dok su se još držali stari svatovski narodni običaji, znali kadkada toliko i trajati gdjekoji veseli šokački svatovi.

Poezija požeškog vinogorja zanosila je od rane mladosti skladatelja Josipa Andrića. Kada je u šestom deceniju svoga života opet jednom, kao i toliko puta prije, zašao u požeške planine u vinograd svoga školskog kolege dr. Đure Kuntarića, rodila se u živoj požeškoj jesenskoj prirodi zamisao i skica kantate POŽEŠKA BERBA, kojoj je sadržaj i glazba duboko povezana s dušom cijelog požeškog kraja. Plastičnost slavonskog glazbenog folklora trijumfira u umjetničkoj nadogradnji melodijske raspjevanosti, koju je skladatelj iz elementa narodnog glazbenog izražaja razvio u novi tijek i u širinu gotovo scenske zorno razvijene kantate.

Zatim slijede njegove kantate PASTIRSKA PJESMA na tekst Franje Cirakija opus 28 (1911. g.) KANTATA O RANKI opus 168 (1949.-1950.) te za PRVI FESTIVAL TAMBURAŠKE GLAZBE U OSIJEKU — 1961. godine skladanu kantatu FRUŠKA GORA. Da bi uzveličao goru uz koju se rodio i proživio prvi decenij, stvorio je reprezentativno djelo za program Svečanog koncerta Festivala, čiji je bio i jedan od idejnih pokretača. Praizvedba kantate PAPUK uslijedila je 1965. godine, u okviru Svečanog koncerta na III Festivalu tamburaške glazbe u Osijeku.

KANTATU O KOLARIĆU za sopran, bariton, dječji zbor i tamburaški orkestar napisao je dr. Andrić u spomen 120-godišnjice osnutka prvog tamburaškog zbora u Osijeku (1847.-1967. g.). KANTATA O KOLARIĆU je posljednje djelo koje je napisao dr. Andrić, neposredno pred sam IV. Festival tamburaške glazbe na kojem je i praizvedeno. Iako teško bolestan, uz velike napore, nastojao je da ova vrhunska manifestacija tamburaške glazbe dobije još jedno djelo o osnivaču tamburaškog zbora. Zamislio je napisati TRIPTIH O KOLARIĆU, kojemu je ova kantata trebala biti prvi stavak. Nažalost samo je pri tome ostalo. Pero u rukama bolesnog maestra napisalo je posljednje taktove njegova bogata opusa. Dr. Josip Andrić je već u ranijim opusima više svojih skladbi posvetio liku Paje Kolarića. Osim jednog manjeg djela KOLO PAJE KOLARIĆA programnom uvertirom PAJO KOLARIĆ opus 214 (1955. g.) glazbeno oživljava pojavu Paje Kolarića, kada je ovaj istaknuti osječki pobornik ilirskog pokreta, čedniji od Lisinskog, Livadića i Rusana, s velikom ljubavlju prema tamburi utisnuo neizbrisivi trag u hrvatskoj glazbenoj kulturi sredinom XIX. stoljeća. S tamburom u ruci dao je narodu nekoliko popularnih popjevaka u kojima njegov duh do danas živi.

Krajem listopada 1956. godine pred osamdesetu godišnjicu smrti Kolarića, napisao je dr. Andrić ELEGIJU O KOLARIĆU u polaganom tempu i melodijski raspjevanoj lirici, te Scherzo, kojemu je dao naslov TAMBURA PAJE KOLARIĆA za brač solo i tamburaški orkestar, u kome solistička dionica zorno doziva pred oči Kolarića kao tamburaša-umjetnika, izdižući tim njegovu izrazitu ličnost u zvučnom svijetu tambure. Obje skladbe: Elegiju i Scherzo — svrstao je pod zajednički naslov DIPTIH O KOLARIĆU opus 230.

KONCERT U A. MOLU za brač solo i tamburaški orkestar opus 259 (1961. g.) praizveden na PRVOM FESTIVALU TAMBURAŠKE GLAZBE U OSIJEKU 24. IV. 1961. godine prvo je djelo te vrste u cijeloj tamburaškoj literaturi.

Ako navedenome pribrojimo balet JURJAŠI, opus 210 (1953. g.) prema jednom narodnom običaju iz Turopolja, čija je praizvedba bila u Berlinu 1960. godine, 6 koncertnih uvertira, 10 elegija, 7 rapsodija i 3 idile — dobit ćemo pravu sliku o opsežnom skladateljskom stvaralaštvu dr. Josipa Andrića, čiji opus dostiže preko 700 skladbi.

* * *

Posvećujući ove redke dr. Josipu Andriću i njegovu radu, htio bih na kraju podsjetiti da veličina njegovih skladateljskih ostvarenja izvire iz autohtone pučke umjetnosti. Odan tim napajalištima, pragovima nacionalnog smjera, simbolici, krajevima i zemlji kojoj je bio strasno priklonjen, on je dio plejade najplodnijih iz tog smjera i skladatelj čiji opus i čiji tragovi utjecaja čekaju daljnja vrednovanja. Bačka, Srijem i Slavonija krajevi njegova rođenja, djetinjstva i mladosti, možda će tek u budućnosti spoznati što je životna snaga njegovih inspiracija i ocijeniti što im je posebno dao.

Andrea HORVATIĆ

Pogled iz groba

Udarac jedan
udarca dva
zvoni u zemlji
lopata
migolje gliste
pod humcima blata
kroz korov i korijenje
kukci bježe
znojno se lice
od napora steže

Udarca dva
udarca tri
pognuta se leđa
od umora grče
u mokrom tlu
jamu krče
miriši lišće
plijesan zaudara
bol stišće
grudi para

U jami toj
krevet
pokriva ga mrak
dok grize mu postelju
ustajao zrak
koji meso mrvi
gdje od crva
sve vrvi
i tijelo gdje trune
u zadahu strvi

Stanislava ADAMIĆ

Kako izaći

U tome je — s v e. Kako izaći. Kako se negdje na sigurnom naći i — opstati.

Usprkos svemu što podzemno i nadzemno kovitla, što — blazirano i pomodno definirano — propinje se za svoj »image«. I rasplinjuje se u Ništa.

Nekome je do gomile riječi, slatkorječite demagogije, nekome do stiha, nekome do pozlate: novca, stvari, vlastite maske nagrđene u krvi. Tako je malo onih koji osluškuju rijeke, u vjetru i kiši prepoznaju govor velike, neizmjerne duše Prirode i Svemira.

Kako izdržati?

Ponavljamo se. U riječi, kretnji, misli, naporu da nadživimo male svakodnevne događaje i stvari. I ne zapažamo rast. Otuda bunt, gnjev, dosada. Očaj.

Navali narode! Slijepi vide, kljasti hodaju, gluhi čuju. Ludi se razvaganjuju u blaženosti neprolaznih lucida intervalla. *Dostaje dobra volja. Opsesija reklamom, demagoške tirade, raskoš ekrana, droga s etiketom čuda, koje izmišljaju žongleri. Blaženo sve što se najjače čuje, do sljepoće gleda, do presitosti probavlja. Nije važno koliko odolijeva srcu. Da li mu srce odolijeva.*

Večer. Zimska. Večer nove godine, tek ustazane u Enigmu. Uspavane, mamurne. Bunovne.

Nema bjeline snijega u kojemu se poigravaju zvijezde. Ne čuje se hod.

Osjećaju se samo gomile bez lika. Disanje je Strah. Pokret: bijeg. Boja u magli.

Nema razlike između jutra i noći u rastu brojki koje bi htjele radost. Od njene četiri znamenke trijezni su pijanci, pretrijezni od dvanaest mjesečnih kalkulacija, euforični do ludila. Prerječiti od proklamacija, neproklamirano u m o r n i i pospani najavljuju Veliki San.

Magija od samo četiri znamenke jedne male brojke, u maloj želji koja s v e velikim zove.

Tisuću devetsto osamdeset deveta.

Ne može se iz nje izaći.

Do jednog novog siječanjskog jutra s novim bljeskovima reklama, horoskopâ i zdravica do — smrti.

Katica ČORKALO

»Šuma i Šokci« Mare Švel

Mara Švel Gamiršek je stvarala kao što je i živjela — tiho i skromno, bez pompe i publiciteta, ne tražeći posebnih priznanja ni načina u promicanju svojih knjiga.

Ipak, izdavač prvih triju njenih knjiga je ugledna kuća Matice hrvatske koja je u V. kolu »Suvremene knjižnice« objavila knjigu proza *Šuma i Šokci* (1940) a u redovitim izdanjima knjigu *Portreti nepoznatih žena* i roman *Hrast* (1942).

Poslije rata zapala je u dugotrajnu šutnju, da bi se napokon oglasila suradnjom u časopisima te dvjema knjigama namijenjenima mladeži: *Priče za Sveu i Karen* (1967) i *Legende* (1969). U godini njezine smrti 1975. pojavio se omanji roman *Ovim šorom, Jagodo* u izdanju osječke Revije.

Rođena je u Srijemskoj Mitrovici 3. siječnja 1900., gimnaziju je završila u Sušaku, živjela je i stvarala gotovo cijelog života u Vrbanji, a umrla 7. prosinca 1975. u Zagrebu, gdje se potkraj života liječila. Sahranjena je poput obične seoske žene na groblju u Vrbanji, selu Kozarčeve Tene, koje je ovjekovječila svojim prozama.

U jednom ispovjednom tekstu opisala je precizno porijeklo i sadržaje svojih pripovjednih proznih struktura: »Povezana osjećajem i poslom s njivama i poljima, povezala sam se i s ljudima na selu. Kao tihi promatrač pratila sam njihove sudbine, s nekima prijateljevala, s mnogima razgovarala (...) Tako je došlo samo od sebe da sam opisivala šokačku problematiku. I treba samo da zažmirim, pa da ih vidim kako u povorci idu prema meni.«

Knjiga proza *Šuma i Šokci* najbolje je djelo Mare Švel Gamiršek. U njemu postupkom kronikalnosti ispisuje tematiku sječe i trgovine glasovitim starim slavonskim hrasticima, koji su od sedamdesetih godina prošlog i u prvim desetljećima ovog stoljeća iščeznuli s lica ove bogate zemlje, a s njima je nestala i gospodarska osnova nekadašnjeg ratarskog života, ispaše, stočarenje, žirovanje.

U ostalim prozama opisuje tematiku rasapa patrijarhalnih zadruga i sudbine svojih ljudi u promijenjenim životnim uvjetima. Dirljivom brigom prati od čega boluju tjelesno i duševno, od čega umiru i nastaju »otmjeno, ali umorno pleme našeg naroda — Šokci«.

Premda Mara Švel nije inovirala tematiku o šumi i Šokcima u literaturi, možemo reći da je smislila tu sintagmu i povezala u cjelinu sve relevantne implikacije tog problematskog kompleksa. Zapravo, ona je izolirala tu tematiku iz interesne sfere Kozarčeva opusa i djela drugih autora, a osobito iz *Slavonske šume, Tene i Proletaraca.* Ona je svoje promatranje fiksirala na jedan karakterističan fenomen u životu slavonskog sela, određenog sela, određenog vremena i određenih problema, ne ustručavajući se da poveže dokumentarne prizore i sličice iz života sela Vrbanje i ponudi ih kao širu društvenu, pokrajinsku pojavu.

Autoricu zanima vrijeme nakon razvojačenja Vojne krajine, vrijeme nakon 1873., vrijeme imovnih općina, dakle, povijesno razdoblje u kojemu se prelama promijenjeni vlasnički, posjednički odnos u bogatim prašumskim kompleksima Slavonije kada država, shvativši neobičnom brzinom kakav se ogromni kapital krije u šumama,

počinje iz njih izvlačiti korist i enormne zarade, i kada seljak na vlastitoj koži osjeća kako su se u njegovoj dotadašnjoj materijalnoj podlozi promijenile prilike i odnosi, te kako i sam mora nastojati ne bi li u tom besprimjernu grabežu ovog i u svjetskim razmjerima rijetkog blaga ugrabio neku korist i za sebe, ili si barem omogućio lakšu egzistenciju.Mara Švel nastoji u svemu tome uvjerljivo prikazati neviđenu opću društvenu lakomislenost i nehaj prema budućnosti, ne štedeći pri tome ni svoje Šokce. I oni su se pokazali nezrelim u novonastalim prilikama, i oni su aktivni činitelji te devastacije slavonske ravnice, samo što je njihov dobitak u svemu tome bio ništavan i prolazan: svodio se na mrvice, ostatke zarade koju su pobirali strani trgovci šumom, poduzetnici, vlasnici pilana, viši činovnici, beskrupulozna sprega pojedinaca i države, svih onih koji su shvatili trenutak konjunkturnog zamaha, a za sve drugo ih nije bilo briga. Baš kao kopači zlata stizali su u ove krajeve, uzimali koliko su mogli i nestajali. Nagonski usredotočeni na zaradu i profit, srcem i dušom su bili negdje drugdje, u svojim gradovima, u Njemačkoj, Francuskoj ili kojoj drugoj zemlji.

Već kod podjele šuma presudna je bila snaga državne uprave. Najviše je koristi imalo mađarsko ministarstvo poljoprivrede, dakle Hungaria, zatim investicione zaklade kojima je upravljala vlada u Zagrebu, a tek na trećem mjestu su bile imovne općine i interesi stanovnika tih prostora koji su na samom startu dobili najmanji dio, a kada su na konkretne šumske površine još stigli svi koji su računali na profit, ostalo je poljodjelcima Šokcima najmanje od tog najmanjeg dijela u diobi. Seljacima je prostajalo da u tom velikom biznisu uzmu ulogu imovinskih vijećnika kojima će svatko manipulirati, ili još bjednije uloge kirijaša i kočijaša. A nekada su bili vlasnici sveg prostranstva, i zemlje i šuma, ne shvaćajući vrijednosti svoga posjedovanja dok im se ono nije izmaklo.

Prirodno je da su takve kataklizmične promjene u ekonomskoj i društvenoj sferi prouzročile i promjene u načinu života, razmišljanju, psihologiji, moralu. Cijela se životna jezgra jednog ustaljenog, stoljećima jednoličnog života počela rastakati i svojim turbulencijama nemilo mijesiti i mrviti ljudske sudbine. Dosadašnji ratari i stočari postajali su ljudi novih zanimanja. Privučeni lakom zaradom zapuštali su domove i zemlju, a kada su mogućnosti takve zarade nestale,ostali su na zapuštenim posjedima, navikli neradu i neredu, površnim nitima povezani s jednim životom koji nije bio njihov i nije ni bilo izgleda da postane njihov način života. Birtije nikoše preko noći: u njima se za lako zarađen novac moglo dobro jesti, piti i zabavljati, te one postadoše dnevnom potrebom našeg čovjeka, idealna prilika da se posrne u alkoholizam, nemaran, neuredan i neradan život. Samo rijetki nisu podlegli tom zamamnom izazovu, samo najčvršći su se držali kuće i zemlje znajući da laka zarada nije vječna.

U svojoj knjizi Mara Švel je opisala čitav niz tih deklasiranih, raslojenih seljačkih tipova, od pomodara, raznih škribanata i pisara, kočijaša, lugara, kasatora do raspikuća, pijanica i propalica. Svi su oni rangirani prema vlastitoj snalažljivosti i važnosti u tadašnjem poretku stvari. Taj se poredak mogao već sutra poremetiti i oni su to instinktivno osjećali. Otuda valjda i ta silna jagma, grabež, podvaljivanje, korištenje prilika, različiti modusi i intenziteti prijevara i nemorala. Ta ih je neizvjesnost i nesigurnost činila opreznima, lukavima i opasnima. Šumari, lugari, poduzetnici, činovnici, trgovci: oko njih se vrtio taj naš seoski svijet gledajući mrvice s bogate gozbe koja je pripadala njihovoj zemlji i njima.

Osjeća se da autorica živi s tim pitanjima od djetinjstva kroz čitav svoj život, da joj je taj svijet srcu prirastao i da gleda na sve očima poštena rodoljuba dvostruko nesretna, i što je sječa šuma ostavila za sobom pustoš i što su se ljudi iskvarili, postali drugačiji, zavisniji o gradu i gradskim ljudima. Njihove egzistencije su postajale sve više uvjetovane, ograničene slobode izbora u ponašanju i djelovanju.

Na iskrčene površine udariše poplave, nova nevolja kojoj seljaci opet nisu bili dorasli i koju su dočekali nepripremljeni, iako se mogla i trebala predvidjeti.

Seoski vijećnici, izabrani predstavnici sela koji su trebali zaštićivati interese stanovništva ovoga kraja, dopuštali su da se njima manipulira u imovnim općinama, da ih se jeftino podmićuje, da im se laže i da ih se vara, sve zbog neke sitne osobne koristi. Tako su u svojoj naivnosti i neznanju navlačili vodu na mlin bogatih poduzetnika, šumskih trgovaca i visokih činovnika. Najbolji je primjer tome poglavlje *Doprinosbena rasprava,* gdje vidimo kako je jednostavno bilo raznim špekulantima i profiterima pridobiti seljake da glasaju protiv vlastita interesa. I tako Vrbanja osta daleko od željezničke pruge, samo da bi šuma bila što brže i lakše izvezena na licitaciju i prodaju.

Zaustavimo se iz određenih razloga na prvoj prozi knjige *Šuma* i *Šokci,* onoj koja ju je naslovila. Mara Švel je u toj poduljoj prozi donijela obavijesti iz tekućeg lokalnog života nižući sličice i zapažanja, a poslužila se prokušanim receptom kroničara koji hoće da mu vjerujemo, da ga smatramo autentičnim. Ona nam, naime, sugerira da je cijela zgrada njezine proze nastala na temelju zapisa iz bilježnice njezina muža, koji je svemu tomu bio svjedokom, vjerodostojnim promatračem i zapisivačem dramatičnih pojedinosti.

Prema tome, ova proza nema ni novelističku ni romanesknu strukturu nego baš kronikalnu. Iz poglavlja u poglavlje, a sva su ona naslovljena i sugeriraju sadržaj ili vrijeme zbivanja, nižu se slike i prizori o jednom burnom i nesretnom razdoblju ovog dijela Hrvatske, razdoblju koje je ostavilo trajne posljedice, a posljednje poglavlje *Epilog* jasna je i domišljena referenca o tome. U njemu spisateljica sa svojim svjedokom (mužem! op., K. Č.) dolazi na mjesto zločina, grubo rečeno, i evocira uspomene na sudionike u tom zločinu nad prirodom, gleda nijeme objekte, dokaze da se sve to baš tu dogodilo. Čestitom djedu Miji koji je svih posljedica sječe šuma duboko svjestan, autorica stavlja u usta monolog o zakašnjelom i uzaludnom osvješćenju Vrbanjaca nad tim posljedicama. Ni jedno obećanje o korisnosti sječe i boljem životu nije ostvareno: ni besplatno liječenje u novosagrađenoj bolnici, ni profit od uzgoja dudova svilca i svilara, kao ni izgradnja nasipa za obranu od savskih poplava. Od svih pustih obećanja ostadoše samo razočaranja i intabulacije, a »egzekucija dolazi svakog prvog na kućni prag«.

U tom dirljivom *Epilogu* kao i u cijeloj priči autorica na više struna svira istu melodiju o nepopravljivoj gospodarskoj šteti koja se zbila u ovim predjelima i prije punih pola stoljeća traži na zvjezdanom nebu zvijezdu koja se zove Croatia. Tek danas bi ju, napokon, sigurno našla.

O njezinoj ljubavi prema toj domovini ne govori samo čvrsto utemeljena raščlamba socijalnih i gospodarskih prilika slavonskog sela, nego i duboko doživljen, lirski opjevan slavonski krajolik kojim je protkana cijela knjiga i koji je istinska inspiracija ove spisateljice, o kojoj je potrebno cjelovitije i sustavnije pisati i govoriti. Njezina sadržajna i duboko istinita proza to zavređuje.

Mato MARČINKO

Bila jednom jedna crkva

III.

Krbavski razboj bijaše bitka sudbonosna. Na ukletu Krbavsku polju preko deset tisuća hrvatskih junaka platilo je glavom dug smrti. Bila je to i opomena do tada nesložnim Hrvatima, da samo sloga i uporna obrana mogu spasiti Hrvatsku. Jer došlo je doba umiranja, da bi se moglo živjeti i preživjeti. Golema turska sila s kojom su se na život i smrt uhvatili u koštac, bila je zastrašujuća. Nu unatoč tome Hrvati nisu klonuli, pa ni nakon onako strašnoga poraza kakav doživješe na Krbavskome polju. Nije ih pokolebalo ni to, što su neki drugi narodi radije izabrali tursko robstvo, nego smrt. U obrani svoje obstojnosti i svoje bašćinske zemlje, u obrani kršćanskih vrijednosti koje su prihvatili i usvojili još u zori kršćanstva, Hrvati su ostali postojni kano klisurine. Da bi si čitatelj mogao predočiti pred kakvom to silom Hrvati nisu pokleknuli, ukratko ćemo ovdje izpripovijedati tko su bili Turci, odakle su došli u Europu i što su namjeravali osvojiti.

Na granici Europe i Azije, istočno od Kaspijskoga jezera zvanoga još i Hvalinsko more, po nepreglednim stepama golemoga turanskoga nizozemlja skitahu se u davna i pradavna vremena poludivlja ogusko-turska plemena. Jedno od tih plemena, bježeći ispred silnih i ratobornih Mongola, u trinaestom stoljeću poslije Kristova rođenja ostavilo je svoju staru domovinu na istoku od Kaspijskoga jezera i zaustavilo se na Anatolskome ravnjaku. Vođa toga plemena Ertogrul, sin Sulejmanov, stupi u službu nekoga seldžučkoga sultana i ovaj mu ustupi pogranični komad zemlje u sjeverozapadnoj Frigiji nedaleko od današnje Ankare.

Pošto se seldžučko carstvo razsulo, sin Ertogrulov Osman uze naslov sultana i utemelji samostalnu državu. Narod te njegove države po njemu se prozvao Osmanlije. Nu treba također znati, da su se i vladajući sultani nazivali po tursku Osmanlije što bi po hrvatsku bilo Osmanci. Sultan Osman razširi svoju državu po Bitiniji i dopre do Bijeloga ili Mramornoga mora. On ratom osvojene zemlje velikim dijelom podijeli osmanlijskim spahijama ili zemljoposjednicima. Zbog toga su spahije živo težili da se proširi državno područje, kako bi i oni povećali svoje posjede. Zauzvrat su spahije bili dužni u ratno doba ići u vojsku kao konjanici.

Osmanlijska država, koju su Turci nazivali udž, međašila je s već oslabljenim i već dotrajalim Bizantskim Carstvom, pa je to Carstvo postalo prvim ciljem turskoga širenja. Godine 1326. Osmanov sin Orhan prije no što mu je umro otac osvaja glasoviti bizantski maloazijski grad Brusu pod Mizijskim Olimpom, trideset kilometara od Mramornoga mora. Nedaleko od bizantske Bruse, starovjekovne Pruse a kasnije turske Burse, u starome je vijeku bila prijestolnica bitinskih kraljeva. U predrimskoj starini Bitinija je odprilike graničila na zapadu Propontidom i rijekom Rindakom, na istoku s Partenijem, a na jugu mizijskim Olimpom i Sangarijem. Najstariji stanovnici šumovite Bitinije za koje povijest zna bili su frigijski Bebriki, koji su poštivali boga plodnosti polja i vinograda a i rata Prijapa. Te Bebrike zabilježila je helenska priča o Argonautima. U sedmom stoljeću prije Krista naselilo je tu zemlju tračko pleme

Bitinijci, koji joj dadoše ime i usisaše brzo Bebrike. Kroz Bitiniju prolažahu putovi na zapad u Prusu, Niceju i Nikodemiju, a na istok u Herakleju, Dusu i Klaudiopol. Grad Prusu sagradio je kartažki vojskovođa Hanibal, nazvavši ga po bitinijskome kralju Prusiji prvom. U tom je gradu Hanibal i umro, otrovavši se kad su Rimljani od kralja Prusije zatražili da im ga preda.

U osvojenu Brusu, koja će od sada biti Bursa, Orhan premješta prijestolnicu turske države. Tu će biti sjedište turskih sultana, dok se turci ne ugnijezde u Stambolu na Bosporu. Bursa ujedno posta glavni grad maloazijskoga vilajeta to jest pokrajine pod Mizijskim Olimpom. Bizantske kršćanske crkve u gradu Turci pretvoriše u džamije. U staroj crkvi svetoga Ilije, također pretvorenoj u džamiju, pokopani bijahu prvi turski sultan Osman i njegov nasljednik i osvojitelj Bruse Osman. U ovome Hanibalovu gradu, gradu koji su stari Grci zvali Nikodemija a u kojemu je svoju prijestolnicu imao i veliki rimski car dalmatinskoga roda i koljena Dioklecian, našla je svoju smrt i svoj grob kći bana Petra Zrinskoga Helena Zrinski. Ovdi počiva Domina Helena Zrinia, slava svoga spola i svoga stoljeća. Jednako je slave svi Hrvati. Nebrojene su njezine vrline i patnje. Umrla je ovdje 18. veljače 1703.

Kada je osvojio istočnu obalu Mramornoga mora, sultan Orhan prelazi na Galipoljski poluotok. Godine 1325., prešavši Dardanele, Osmanlije osvajaju tvrđavu Cimpi nedaleko starovjekovne trgovačke luke Callipolis. Kada se je hrabri i ponosni Orhanov sin Sulejman spremao da osvoji rečenu tvrđavu, pomogao mu je u tome svojim obavijestima jedan domaći Grk. Rekao je i koliko je posada u tvrđavi i s koje bi je strane najlakše bilo osvojiti. Doznavši od toga Grka sve što mu je trebalo, Sulejman sa samo osamdeset odabranih ratnika prijeđe na splavi uska dardanelska vrata i s lakoćom zauzme spomenutu tvrđavu. Tako su se Turci domogli prvoga svoga uporišta na europskome kopnu. Te iste godine građani grada Toplice što se danas zove Topusko dižu bunu, želeći se osloboditi vlasti topličkoga opata te postati slobodnim kraljevskim gradom.

Ni Bizant ni ostale susjedne države ne učiniše ništa, da osmanlijske Turke odbiju od Europe. Dapače, oni im sami utriješe put u svoje zemlje. U borbi za bizantsko prijestolje između malodobnoga cara Ivana petoga Paleologa i njegova suparnika Ivana Kantakuzena, sultan Orhan postaje saveznik Kantakuzenov. Za ratova pak između Bizanta i srbskoga vladara Stefana Dušana obje ratujuće strane pozivaju u pomoć Turke i kao saveznike i kao plaćenike. Tako ih sami dovedoše u Europu.

Godine 1354., 2. ožujka, žestoki je potres razrušio mnoge gradove i mjesta na obali Mramornoga mora te pod ruševinama pokopao mnoštvo tamošnjih stanovnika. To iskoristiše Turci pa zauzeše cvatući trgovački grad Callipolis to jest Galipolje, ključ Carigrada i čitave Europe. To omogući Sulejmanu, da svoje turske čopore bez ikakve zaprijeke prevodi preko dardanelskoga tjesnaca u Europu i naseljava po grčkim gradovima i selima. Uskoro se i sam Sulejman nastani na nekadašnjemu tračkom a sada Galipoljskome poluotoku. Godinu dana potom sestra Stefana Dušana Jelena, udovica Mladena III. Šubića Bribirskoga i majka Mladena IV., poziva brata svoga da joj s vojskom dodje u pomoć. To srbsko upletanje u hrvatske poslove imalo je za posljedicu da su Skradin zauzeli Mlečani, a Šubićima Bribirskim ostao je još jedino Bribir. Dok su Habsburgi ženeći se s tuđim kraljevnama i kraljicama širili svoje carstvo, ženidbu sa srbskom princezom platili su Šubići (a time i Hrvatska) gubitkom svojih posjeda.

Pošto od kuge umriješe sultan Orhan i njegov vatreni i junački sin Sulejman, zasultani se mlađi Orhanov sin Murat I. Ovaj junak prvoga reda — uz to strog, pravedan, darežljiv i radišan — već druge godine svoga vladanja prelazi u Europu te 1363. zauzima Drinopolje zvano i Odrin a po tursku Jedrene. Tada on iz maloazijske Burse ovamo premiješta svoju prijestolnicu. Amurat Kralj Turski, naprošen da pomogne Ivana Peleologa Cara Gerčkoga, vu brodeh genoveških sa samo šestdeset jezer junakov prepelal se je vu tisnaci Biloga Morja pri Abidu (sada taj tisnac zovu Dardaneli). I to čineći iti na pomoć Paleologu suprot Raškome Zapovedniku. Ali Amurat zauzel je i obernul za se Filipolje, i druge varaše Cezarove, i Cezara činil svojega haračnika. Otud najpervo zlo, i ves razsip zapovidničtva Cezarov Rimskeh na Iztoku postal je. U svojoj novoj prijestolnici sultan Murat gradi saraje to jest carske dvore i sprema se da osvoji ostatke Bizantskoga Carstva i proširi svoju vlast na cijeli Balkanski poluotok. U ovoj istoj godini vojska hrvatskoga i ugarskoga kralja Ludovika I. Velikoga poražena je u Bosni kod Sokola, nedaleko od Jajca i Srebrenika. Rečeni Lauš kralj došel je vu Zadar.

U to doba stvaraju Osmanlije, pored obstojećega spahijskoga konjaništva, jaku stajaću pješačku vojsku nazvanu janjičari. Ta janjičarska vojska bila je kasnije najjača udarna snaga Turskoga Carstva, pred kojom je strepila čitava Europa. Spahijski lahki konjanici strašno su harali i razarali kamo god su stigli, ali se nisu znali penjati na tvrđavne zidove. Stoga je već sultan Orhan utemeljio pješačku vojsku, koju prozvaše janjičari što po tursku znači nova vojska. U janjičarsku vojsku novačili su Turci kršćansku djecu, koju su otimali od njihovih roditelja i odgajali ih u islamskoj vjeri. U janjičarske redove dospjet će i mnoga silom ugrabljena hrvatska djeca, koja će se osobito odlikovati hrabrošću i državničkom mudrošću. Te kršćanske i hrvatske silom— poturice postaše ljući Turci i od samih Osmanlija. Kada bi janjičari pošli u rat i razvili zelene zastave s polumjesecom i zvijezdom, a na kapama njihovih zapovijednika zalepršali pašinski tugovi to jest perjanice načinjene od šarenih dlaka konjske strune, strah i trepet obuzeo bi sav svijet.

Marko Marul Splićanin u svom libru Judit u versih hrvacki složenu opisuje tursku vojsku u njezinu bijesnu nadiranju. Mladi bihu prez brad, jakosti najbolje, rvati svaki grad pripravni dovolje, ali se na polje biti, protežući lukove bivolje, mačima sikući. Još ki no siduć na konjih vojuju, tisući i tisući biše jih po broju. Ustežući voju jedino jizjahu pripravni ka boju. Konji im rzahu, bistro se metahu, igraje nogami, nozdrvi hrkahu, mašući glavami. A oni strilami bihu opasani ter britci sabljami po sviti pisani. Gredihu šarani kako premaliti široke trzani, gdi su svaki cviti. Na glavi priviti plavi tere bili i perja naditi stojahu povoji. Šćitke obesili, kopja uzvrtahu. Svi bihu veseli, talambas tučahu. Niki privrtahu grlom začinjući, niki popijahu kundir naginjući. Prid njimi jizdući vojvode sa sarukom, na njih se obziruć uzmahivahu batom. Oružjem ter zlatom svaki se svitljaše, pera jim za vratom vitar zavijaše. Prid svakim jahaše konjušnik u krunicu, pod krunom imaše na uho brnjicu, zlat šćit i sulicu njegovu noseći, na njoj zastavicu, bedeviju vodeći. Tako ti hodeći vrvljahu odredi, okolo jizdeći osmanski hercezi, bani tere knezi visoka plemena, sluge ter vitezi počtena imena.

Pobjeda u bitki kod Černomena na rijeci Marici godine 1371. učvrstila je tursku vlast u dolini rijeke Marice i u Macedoniji. U toj godini Dubrovnik moli hrvatskoga kralja Ludovika da mu pomogne protiv kneza Nikole Altomanovića. Taj nasilni srbski knez poveo je rat protiv Dubrovčana, zahtijevajući od njih da mu plaćaju danak.

Rečeni Lauš kralj hrvatsku vojsku zdignul je suprot Gerčkome Cezaru i Raškomu kralju. Benetčani Gerkom pomoć davali jesu. Stefana Uroša, raškoga zapovijednika, vubil je z svojum rukum tast nevirni Vukašin kralj raški.

Pobjedom na Kosovu polju godine 1389., gdje se na turskoj strani borila i vojska nekih srbskih velikaša, Turci pokoravaju Srbiju i počinju od nje stvarati turski pašaluk. Amurat turski kralj z velikum turskum silum došel je bil suprot knezu Lazaru vu Kosovo polje, na što ga je nagovoril Vuk Branković ki je tasta svojega Lazara i orsag njegov izdal. Za vrieme boja Hrvat Milo Kobilić, za pokazati tverdu svoju viru kerščansku i junačtvo hrvacko, vu tabot turski išel je i Amurata turskoga poglavara z handžarom aliti nožem svojim vmoril je. Ni Kobilićevo junaštvo ni junaštvo ostalih Hrvata koji su došli na Kosovo braniti kršćanstvo nije ništa pomoglo. Prevagu su donesle srbske čete, koje su pritekle u pomoć sultanu Muratu. Bajazit, po otčinoj smerti turskim Kraljem postal je. Milica žena Lazarova, ne moguća terpeti progona od zeta svojega Vuka, pravicu prosila je od Bajazita, komu i kćer svoju Milevu za ženu dala je. Iste godine Tvertko kralj hrvatski i bosanski razbil je Amurata turskoga cara. A 24. studenoga te iste godine, na dan svetoga Krševana, sukobila se bosanska i zadarska vojska i u tom sukobu ranjen je prior Vranski i hrvatski ban Ivan Paližna kome je bosanska vojska došla u pomoć.

Hrvatski i ugarski kralj Žigmund poče se pripremati za veliki rat protiv Turaka, pa zatraži pomoć zapadne Europe. Skupio je oko 40.000 vojnika. Osim Hrvata i Ugara bilo je tu i Nijemaca, Engleza, Poljaka i Francuza. Sukobivši se s Turcima godine 1396. kod Nikopolja na Dunavu, kršćanska vojska bijaše posve razbijena a sam se Žigmund jedva spasio bijegom. Sigismund kralj z Bajazetom boj je imal poleg varaša Nikopolja vu Bugarskoj zemlje, ali gizdavo i zato nesrečno: velika množina kerščenikov ondi poginula je, gdi je skoro pobiedila bila. Velika množina od Turak vlovljena bila je, i Ivan Vojvoda Burgundinzki. Sigismund komaj vušel je po Dunaju i černom Morju na Carigrad, od onud na Rodus, zatem u Horvatsko Primorje došel je, gdi se je poldrugo leto dan zderžaval. Ivan biskup Zagrebečki, veliki kancelarius kralja Sigismunda, po njegove zapovidi vučinil je Spravišče Orsačko aliti Državni Sabor vu Ninu, vu kojem Pag varaš s drugeh slobodneh varašev i gradov sloboščinu i pravicu zadobil je.

U Bosni jačaju borbe između domaćih velikaša, koji sami mijenjaju svoje vladare. U dvadesetpet godina promijenjena su četiri vladara. Obračunavajući se međusobno, velikaši često pozivaju u pomoć Turke. Naravno, uz neke uzvratne obveze. To nesređeno stanje Turci iskorišćuju tako, da se počinju izravno upletati u bosanske unutrašnje prilike. Od pljačkaša pretvaraju se u tobožnje mirotvorce i djelitelje pravde. Pozivaju se na to, da oni nisu provalnici u tuđoj kući nego pozvani dobrodošli gosti i prijatelji.

Moćni bosanski velikaš Hrvoje Vukčić Hrvatinić, čiji su glavni posjedi ležali u Dolnjim Krajima to jest porječju Vrbasa od Jajca do Banje Luke, pridružio se hrvatskome kralju Ladislavu Napuljskome. Godine 1403., 5. kolovoza, ostrogonski nadbiskup Ivan od Kaniže u zadarskoj prvostolnici kruni rečenoga Ladislava najprije za kralja hrvatskoga a zatim i za kralja ugarskoga. Iste godine, 19. listopada, kralj Ladislav imenuje vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića svojim kraljevskim namjestnikom u Hrvatskoj i Dalmaciji, Bosni i Ugarskoj. Zatim je Ladislav kralj vučinil Hervoju Vojvodom Splitskim i Banom svojim nad Horvatskem i Dalmatinskem Orsagom, darovavši mu također otoke Brač, Hvar i Korčulu. U Hrvojevu posjedu bili

su još Rab te Omiš i kraj od Cetine do Neretve. Želeći skršiti Hrvojev gotovo vladarski položaj, kralj Žigmund provaljuje u Bosnu godine 1408. i zarobljuje kralja Tvrtka II. i stosedamdeset bosanskih velikaša te ih dade sve pogubiti. Predao mu se i herceg Hrvoje. Iduće godine Ladislav Napuljski prodaje Mletcima Zadar, Novigrad, Pag i Vranu te pravo na preostalu Dalmaciju za sto tisuća zlatnika.

Dok je mletačka mornarica i kopnena vojska obsjedala grad Šibenik, dotle godine 1411. bosanski kralj Ostoja priznaje vrhovnu vlast hrvatskoga i ugarskoga kralja Žigmunda koji se u toj prigodi odriče bosanske krune. U lipnju 1413. kralj Žigmund proglašuje veleizdajicom najmoćnijega hrvatsko-bosanskoga velikaša vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića zbog njegove samostalne politike i suradnje s Turcima. Po nalogu istoga kralja Dubrovačka Republika zaposjeda bivše posjede hercega Hrvoja – otoke Korčulu, Hvar i Brač. Dolazi do rata između kralja Žigmunda i hercega Hrvoja. Ne misleći na to da će ga ugristi zmija ljutica, Hrvoje u pomoć poziva Turke. U dogovoru s Hrvojem skopski sandžak-beg iliti namjestnik Isak upada u Bosnu. Hervoja od Cezara Sigismunda odstupil je i suprot Ostoji Bosanskome Kralju, nepriatelu svojemu, tursku pomoć prijel je. U ljetu te godine jedan Isak-begov pljačkaši odjel preko Hrvojevih posjeda provaljuje čak do okolice Zagreba.

Sliedeće godine zdignul se je nad Hervoju Vukčića Hrvatinića Ivan od Gare palatinus aliti ban vugerski, nadalje ban Ivan Marotić i ban Čupor z ostalum gospodum i plemenitaši i z velikum vojske silum došli su vu Bosniu i pobili se z Hervojem, ali razbieni, pobiti i polovljeni ostali su. U bitki kod Lašve oko 10. kolovoza 1414., bosansko-turska vojska pobijedila je vojsku hrvatskoslavonskih velikaša koja je napala posjede hercega Hrvoja. Pobijeđeni istaknuti velikaši dospjeli su u tursko robstvo, a među njima ban i banovac. Čupora bana Hervoje vu volovsku kožu živoga zašiti i onak vu vodu hititi včinil je. Godinu dana poslije toga Dubrovačka Republika ukida trgovinu robljem, a u travnju te godine umire slavni vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić. On je uz pomoć neprijatelja svojega neprijatelja pokušao obraniti svoj ugroženi posjed. Nu braneći ugroženo, ugrozio je i svoje i svoj vlastiti hrvatski narod. Osvajačima, a ponajmanje onima s Istoka, ne smije se vjerovati ni kada darove nose. Više se brinući za svoje posebničko dobro nego za opće dobro svoga naroda, Hrvoje Vukčić Hrvatinić širom je otvorio vrata nadirućemu turskome osvajaču.

Kroz ta širom otvorena vrata Turci će se preko Bosne munjevitom brzinom zalijetati u južnu Hrvatsku i u Pokuplje. U čoporima koji su često narasli i na dvadeset tisuća krvoločnika, oni su pljačkali i palili sela, odvodili dječake za janjičarski pomladak a mladiće za robske veslače na galijama, kopitima svojih konja gazili polja i uništavali usjeve. Ti akini ili trke, kako su Turci nazivali svoje brze konjaničke provale, ostavljali su iza sebe samo pustoš. Akindžije, jurišno konjaništvo, nisu imali plaću a niti spahiluke to jest posjede. Živjeli su od pljačke i plijena. Njihovi odredi išli su ispred redovite vojske, čisteći joj put spaljivanjem sela i ubijanjem i zarobljavanjem nenaoružanih stanovnika.

U veljači 1451. dolazi na sultansko prijestolje Mehmed II., koji će nakon osvajanja Carigrada dobiti počasni nadimak el Fatih što znači Osvajač. U početku svoga vladanja naizgled je bio miroljubiv i skroman, neopasan, sjetan, nepristupačan. Činilo se kao da je slabo nadaren umnim sposobnostima. Ni u čemu se nije prenagljivao. Nu ispod te vanjštine krila se prepredena lukavost. Jedva je prikrivao žeđ za pobjedama i nagon za osvajanjima. Pokazalo se ubrzo da je obdaren velikim vrlinama, ali da mu je

ćud okrutna i nemilosrdna. I suvremenici njegovi ističu, da je bio veoma lukav. Prevario je gdje god je koga mogao, nudeći i podpisujući primirja ali ih i kršeći kada mu je to odgovaralo. Nu kad bi ga tko zbog toga karao, pobijesnio bi od gnjeva.

Rečeni sultan Mehmed II. isprva se miroljubivo i prijateljski odnosio prema posljednjemu bizantskome caru Konstantinu X. Paleologu. To njegovo licimjerno prijateljstvo imalo je svoju posve određenu računicu. U Carigradu je živio knez Orhan ili Urkan, posljednji potomak osmanlijske kneževske obitelji koja je nekada vladala pokrajinom Karamanijom u južnome dijelu Male Azije i susjednim joj područjima. Karamanija u trinaestom stoljeću bijaše nezavisna armenska država, koja je nakon teških borbi za obstanak izgubila svoju nezavisnost. Po ovoj pokrajini dobiše ime Karamanli-Turci, koji su se razsuli po unutrašnjosti Male Azije. Oni su, kako se misli, potomci Grka. Prihvatili su islam i turski jezik, ali pišu grčkim pismom. Tadašnji karamanski knez Ibrahimbeg podigao se bio na Mehmeda II. To je ovome dobro došlo, jer je već odavno bio bacio oko na Karamaniju. Povevši rat protiv Ibrahimbega, zasmetalo mu je suparništvo kneza Orhana. Stoga on predloži caru Konstantinu, da za dobru godišnju nagradu silom zadrži Orhana u Carigradu. Car na to pristane. U ratu protiv Ibrahimbega sultan Mehmed dospije u opasan položaj. Caru Konstatinu pane na pamet nesretna misao, da to pokuša iskoristiti. Zatraži od Muhameda, da podvostruči nagradu za Orhana. Ako to ne učini, poručio mu je, pustit će Orhana na slobodu. Razpaljeni sultan teškom mukom zatomi svoj bijes. Obeća caru da će o njegovu zahtjevu raspraviti, kad se vrati u Europu u svoju drinopoljsku prijestolnicu. Odmah zatim sklopi mir sa svojim neprijateljima u Aziji i vrati se u Europu s odlukom, da Romejce do kraja satre.

Dobro se pripremivši, Mehmed II. s velikom silom napadne Carigrad. Noću između 28. i 29. svibnja 1453., oko dva sata, započe smrtna borba Romejaca. Zazvoniše na uzbunu sva carigradska zvona. Dok su se muškarci junački borili na gradskim zidinama, žene su u crkvama plačući zazivale Božju pomoć. Sada tek car Konstatin uvidje, da je svojim zahtjevima da mu se poveća nagrada za Orhana iskopao grob i sebi i svome carstvu. Boreći se hrabro kao obični vojnik, car potraži i nađe sebi smrt da ne bi živ pao u Mehmedove ruke. Nakon ogorčene borbe s mnogo mrtvih a još više teško ranjenih, oko osam sati ujutro Turci provališe u sam grad i zauzeše ga.

Čim sultanu Mehmedu stigoše glasi o padu Carigrada, u pratnji svojih doglavnika i dvojarnika uđe on u osvojeni grad kroz Drinopoljska vrata i dade mu tursko ime Istanbul. To ime mu osta do dana današnjega, a prijašnje staro ime Konstantinopolis prijeđe u povijest. Pobjedonosni Mehmed najprije posjeti crkvu svete Sofije i u njoj se pomoli po islamsku obredu. Tim činom crkva svete Sofije posta muhamedanskom džamijom. Po sultanovoj zapovijedi mrtvo tijelo cara Konstatina s velikim počastima pokopaše nedaleko od džamije Vefe, ispod kamena bez nadpisa. Tamo počiva i danas. Carevu pak glavu dade odrubiti i nataknuti na kolac, da se svatko uvjeri kako je nestalo bizantskoga cara i njegove Carevine. I još naredi da se na carev grob stavi jednostavna svjetiljka uljanica, koja se ima užgati svaku večer. Kako tada, tako i danas.

Mahomet II. Turski Poglavar na dan 29. Rožnjaka miseca 1453. vzel je Carigrad, stolno miesto gerčkeh ali rimskeh na Sunčevom Iztoku Zapoviednikov, kojeh zapoviedničtvo zevsema je se doterglo pod Konstantinom Paleogom, kî je takajši ondi vubien. Odtud se jesu Turski Poglavari nazivali Cari, kakti Cezari: i Turci počeli su bile turbane aliti rùbe okolu kàp nositi: deržeći Carigrad miesto aliti Grad Mira. Rečene

godine počela se zidati cirkva i klošter Teržački od kneza Martina Frankapana. Mikula Papa Rimski Jerolimu Ptujcu i drugem siromahom puščenikom ali pustinjakom Dalmatinskoga aliti Ilirskoga aliti Slavinskoga aliti Harvackoga Naroda porušenu cirkvu svete Marie vu polju Marsevom v Rimu z njejemi dohodki dal je. U istoj dakle godini kada je Carigrad pao u turske ruke, rimski papa Nikola V. položio je pravni temelj uređenju gostinjca a kasnijega hrvatskoga zavoda svetoga Jeronima u Rimu.

Deset godina kasnije i Bosna je pala u turske ruke. I to šaptom. Uzdajući se u kršćanski savez na čelu s papom Piom II., posljednji bosanski kralj Stipan Tomašević odkazao je sultanu danak. Nato je godine 1463. Mehmed II., iako je bosanskim poslanicima obećao primirje, s jakom vojskom krenuo u Bosnu. Zauzeo je najprije prijestolnicu Bobovac, pa zatim tvrde gradove Jajce i Ključ. U Ključu je uhvatio kralja Stipana i dao ga odmah pogubiti, iako je obećao da će mu ostati živa na ramenu glava. Ni u ovu slučaju sultan Mehmed nije iznevjerio svoje životno geslo: prevari svakoga, koga god možeš. Po svom je naime vojskovođi Mahmud-paši obećao kralju Stipanu da će mu poštedjeti život, ako mu se preda. Kada se je ovaj na vjeru predao, sultan tobože zatraži savjet od učenoga Perzijanca šeika Ali Bestamia je li njegovo obećanje valjano. Muftija Bestami bio je naime stručnjak za šerijatska pitanja i procjenu valjanosti fetvi to jest obećanja kakvo je sultan Mehmed dao kralju Stipanu. Znajući što mu gospodar želi, a i voleći više svoju glavu od tuđe, Bestami proglasi fetvu nevaljalom jer da je nije dao sultan nego Mahmud-paša. To je bila smrtna odsuda. Muftija odmah izvadi sablju i svojom rukom odrubi glavu kralju bosanskome Stipanu Tomaševiću.

Kažu, da je pad Bosne osupnuo čitav kršćanski svijet. Iako je taj svijet malo ili ništa učinio za spas Bosne. Strah se povećao, kad su Turci provalili i u susjedne hrvatske krajeve i poharali ih. U jesen iste godine 1463. hrvatski i ugarski kralj Matijaš krenu na Bosnu starom rimskom cestom koja je vodila u vrbasku dolinu. U prvim danima listopada kraljevska vojska podsjela je grad Jajce. A kada je tako kralj Matijaš ležao pod gradom, priča ljetopisac, oni Bošnjaci što su se bili predali Turcima i što su s Turcima bili u gradu, zauzeše silom jednu kulu na kojoj je turska zastava bila podignuta. I osvojivši tu kulu bacili su zastavu dolje i počeli su tući Turke. A kraljeva vojska videći to odmah je žurno doletjela i hrabro iz te kule počela prodirati u sam grad, dok ga nije i osvojila. Turci pobjegoše u tvrđavu na visoku brdu iznad grada i tu se zatvoriše. O tome Mletčani javljaju sinu hercega Stipana Vukčića Kosače Vladislavu Hercegoviću: »Kako doznasmo različitim načinom, prejasni je kralj Matijaš već pred dobrahno dana započeo osvajanje Bosne, u koju je silna vojska njegova ušla, i kako smo obaviješteni, zauzela Jajce, te se sprema zavladati ostatkom«. Vladislav Hercegović, koji je služio čas Turcima čas Mletčanima, primivši ovu vijest prijeđe konačno na stranu kralja Matijaša.

Iako je uz pomoć jajačkih stanovnika koje su vodili Franjevci kraljevska vojska osvojila sam grad, nepredobitnu gradsku tvrđavu trebalo je podsjedati još tri mjeseca. U navali na tvrđavu osobno je sudjelovao i sam kralj Matijaš, boreći se u prvim redovima. U tim hrvanjima jednom zgodom skoro je i poginuo. Sukobio se bio s jednim Turčinom, koji je već zamahnu da ga posiječe sabljom. Opazi to kraljev pratitelj Stjepan Gerendi i odapne u zgodan čas strjelicu na onoga Turčina te tako spasi kralja. Duga obsada izmorila je tursku posadu. Tako se napokon Turci predaše kraljevskoj vojski na sam Božić u nedjelju 25. prosinca 1463.

Dok je s jednom vojskom podsjedao grad Jajce, drugu vojsku s topovima pošalje kralj Matijaš da osvoji utvrdu Zvečaj. Turskoj posadi u toj utvrdi zapovijedao je Mihajlo Konstantinović iz Ostrvice. Iz jednoga pisma toga Konstatinovića saznajemo kako je Zvečaj osvojen: »Kralj Matijaš je pod Jajcem ležao kroz osam nedjelja jednako napadajući na Turke u jajačkoj tvrđavi. A drugu vojsku poslao je s topovima k utvrdi Zvečaj, da i ovu osvoji. U toj je utvrdi jedan zid bio loš, jer su ga jako topovima porušili, tako da smo mi jednako morali raditi da opet zatvorimo provaljeno, i tako smo se dotle držali dok nije grad Jajce prije uzet bio nego Zvečaj. Kad je kralj Matijaš ovladao Jajcem, došao je odmah pod Zvečaj i tako moradosmo se i mi predati. A što je god bilo Turaka u Jajcu i u Zvečaju malo se koji od njih vratio u Tursku, jer je kralj Matijaš htio njih povesti sa sobom. A ja sam hvalio Gospodinu Bogu, što sam se tako s poštenjem vratio među kršćane!«

Pošto je osvojio Povrbasje i grad Jajce, kralj Matijaš je uredio dvije banovine za obranu Kraljevine Hrvatske – Jajačku i Srebreničku. Te su se dvije banovine održale nekoliko desetljeća. No Turcima je ostao otvoren put u južnu Hrvatsku preko Like i Krbave. Zato se krbavski biskup preselio iz Udvine u Modruš, gdje su ga štitili knezovi Frankapani. Razdoblje čestih pljačkaških provala trajalo je od godine 1468., pa do godine 1483. Turski konjanički odredi tada plijene i pale Hrvatsku, a preko nje provaljuju i u Kranjsku, Štajersku, Korušku, Goricu, Istru i Furlaniju. Godine 1469. Turci pustoše Modruše, a iz Hrvatske i Kranjske odvode u robstvo četrdeset tisuća sužnjeva. Godine 1471. opet Turci pustoše hrvatske zemlje i austrijske nasljedne pokrajine i odvode u robstvo trideset tisuća sužnjeva. Kako svjedoče suvremenici tih događaja, Hrvatska je već tada bila toliko poharana da se na velike udaljenosti nije moglo naići ni na kuće ni na ljude.

I dok se Hrvatska guši u crnu dimu prečestih turskih požara a njene njive i polja natapa krv, kralj Matijaš ratuje protiv knezova Frankapana. Turci ognjem i mačem haraju hrvatske zemlje, a on se hvali kako je podbil poda se vsu hrvatsku gospodu i zignal van kneza Anža Frankapana z njegova gospodstva i kneza Ivana Krčkoga s njegova. A ta hrvatska gospoda kojoj njihov kralj otima posjede uspjela su, unatoč tomu, potući veću tursku vojsku na njezinu povratku iz pljačke u Kranjskoj godine 1478.

Teče godina 1483. Velika turska vojska, vodeći sa sobom oko deset tisuća sužnjeva, vraća se s pljačkaške provale iz Koruške i Kranjske. Kod broda to jest riječnoga gaza Zrinskih na Uni dočekuje ih 29. listopada hrvatski ban Matija Gereb i knezovi Zrinski. Tu su Turci tako poraženi da su od tada svaki svoj poraz povezivali s knezovima Zrinskim, sudjelovali li oni u borbi ili ne. Ovo isto vrime sedamnaist jezer Turàk čez Hrvatsku Zemlju prebivši, vu Kranjsku Zemlju na nekoja mista vudrili su, odkud z velikem dobitkom i plienom vraćajući se i pelajući sužnjev oko deset jezer duš kerščanskeh, dočekali su ih knezi Zrinski i Bernard Frangepan i ban Gereb pri potoku Onuvice, i plien oteli i nevoljne sužnje oslobodili. Nakon toga turskoga poraza sultan Bajazit II. sklapa s kraljem Matijašem osmogodišnje primirje, kojim se završuje petnaestogodišnje razdoblje stalnih turskih pljačkaških provala. U toj istoj godini u Kosinju u Lici tiskan je prvi glagoljski Misal po zakonu rimskoga dvora – prva tiskana knjiga na hrvatskome jeziku.

Na području između Gvozda i rijeke Cetine, gdje su imali svoje posjede jaki kneževski rodovi kao što su bili Kurjakovići i knezovi Blagajski, osobito je ojačao rod

krčkih knezova Frankapana. Od godine 1449. taj se rod podijelio u nekoliko područnih grana: Cetinsku, Slunjsku, Tržačku, Modrušku i nešto kasnije Ozaljsku. Frankapani su gotovo kao kraljevi vladali velikim hrvatskim područjem od otoka Krka i sjevernoga primorja do Kupe i slovenske granice. Kralj Matijaš Korvin, koji je težio za neograničenom vlašću, pokušao je skršiti moć knezova Frankapana pa im je oduzeo posjede od Trsata do Senja te i sam Vinodol. Nu prije no što im je uspio oduzeti i otok Krk, Frankapani su ga godine 1480. predali Mletcima. Učinili su ono isto što i Hrvoje Vukčić Hrvatinić: da suzbiju jednoga neprijatelja, predali su se na mislost i nemilost drugome. Tako je Hrvatska izgubila svoj posljednji otok.

Prijestolne borbe nakon smrti kralja Matijaša godine 1490. omogućile su Frankapanima, da ponovno zauzmu oduzeto im primorje osim kraljevskoga grada Senja. Uto se međusobno posvađaše pojedine grane Frankapanskoga roda oko podjele posjeda, što je oslabilo moć ove velike i moćne kneževske obitelji. Već ranije su knezovi Frankapani tražili zaštitu u Habsburgovaca, jer su neki njihovi posjedi ležali na glavnim putovima kojima su Turci provaljivali u Hrvatsku. Kad se poslije smrti kralja Matijaša rasplamsaše borbe za hrvatsko prijestolje, uz Maksimilijana I. Habsburžkoga koji je želio zasjesti na to prijestolje pristali su od knezova Frankapana Ivan Cetinski i Nikola Tržački, a od drugih rodova potomci banova Talovaca, knez Lovro Iločki i Općina Gradec. Uz izabranoga kralja Vladislava II. Jagelovića pristali su zagrebački Kaptol, nezakoniti sin kralja Matijaša herceg Ivaniš Korvin i Bernardin Frankapan Ozaljski. U Hrvatskoj nastade građanski rat i ona se podijeli na dva tabora. Kralj Vladislav II., da pridobije što više pristaša, daje plemstvu velike povlastice i prihvaća sve njihove uvjete. Tako je on na zahtjev plemstva ukinuo sve izvanredne daće, ograničio vojne dužnosti plemića i ukinuo stajaću vojsku.

Građanski rat u Hrvatskoj i rasulo uzrokovano tim ratom te nestašica novca potakla je Turke, da to dobro iskoristite. Novoimenovani paša bosanskoga Sandžaka to jest Okruga Jakub poslao je godine 1491. oko deset tisuća akindžija da preko Hrvatske provale u južnu Kranjsku i opljačkaju je. Kada su se ovi pljačkaši vraćali iz Kranjske, dočekaše ih kod Vrpila nedaleko Udvine hrvatski ban Ladislav od Egervara i knezovi Frankapani – Ivan Cetinski i Mihajlo Slunjski – te ih potukoše do nogu. Taj težki poraz bio je predigra Krbavskoj bitki. Jakub-paša pripremao se pune dvije godine, da se osveti.

Kako piše u turskim ljetopisima onoga doba, Jakub-paša je bio rodom iz Bosne. Vjerojatno je oko polovice petnaestoga stoljeća bio zarobljen kao dječak i odveden u Carigrad. Sultan Mehmed II. bio je sklon lijepim dječacima, pa je Jakuba zbog ljepote odvojio od ostalih zarobljenika i poslao u carske saraje. Tu je bio hičòglan to jest dvorski paž, koji je slobodno i nesmetano mogao ulaziti u carski harem. Sin kršćanskih roditelja, Jakub je u Carigradu primio novu vjeru i tajio svoje kršćansko podrijetlo. Njegov nadimak Hadum to jest eunuh svjedoči, da je neko vrijeme služio u haremu. Kada je odrastao i pokazao svoje umne sposobnosti, sultan Mehmed II. poslao ga je svome sinu Bajazitu koji je upravljao pokrajinom Amazijom u sjevernu dijelu maloazijske Turske.

Bajazit je bio više sklon književnosti i misticizmu, to jest tajinstvenosti i vjerovanju u nadnaravne pojave, nego ratovanju. Kako su granice Amazije bile ugrožene, Bajazit je trebao sposobne i odlučne ljude kakav je bio Jakub. Stoga su se oni, iako različitih ćudi i sklonosti, veoma brzo zbližili. Bajazit je toliko vjerovao Jakubu, da su

se iskreno sprijateljili. Svoga miljenika Jakuba Bajazit je imenovao kapuagom, dvorskim maršalom. Jakub mu je to uzvratio neograničenom odanošću. Kada je Bajazit godine 1481. postao sultanom, nagradio je Jakuba naslovom miralema, a to je isto što i sandžak-beg odnosno namjestnik okruga. Tu dužnost je Jakub obavljao nešto duže od godine dana u romanijskome sandžaku, gdje je ratovao s raznim neprijateljima. Izgleda da ga ratna sreća nije služila, jer po nekim vijestima nije imao osobitih uspjeha. Možda zbog tih neuspjeha ili što ga je želja vukla u rodni kraj, Jakub sam zatraži da ide u Bosnu. A Bosna u to doba nije imala takvu važnost kao poslije Mohačke bitke.

Veoma je vjerojatno da je baš Jakub nagovarao sultana Bajazita II. da proširi granice prema Zapadu. Godine 1490. umire bosanski paša Sinan, a na njegovo mjesto dolazi Jakub. Za novi akin to jest pljačkašku provalu u hrvatske zemlje Jakub se dobro pripremio. Pozvao je i vojničke odrede iz susjednih sandžaka – srbskoga i rumelijskoga odnosno skupskoga. Te odrede je prevodio Mehmed-beg Karleli – to jest iz Karlove zemlje, kako se nazivao sandžak potomaka Karla I. Tocca ustrojen od Epira, Akarnampe i Etolije. Tursku vojsku su za ratnih provala obično pratili učeni muslimanski bogoslovi zvani uleme te zaneseni derviši. Uleme su u vojski propovijedali ratni duh i rješavali vjerska pitanja. Derviši su pak svojom glazbom i borbenim pjesmama započinjali boj, vukući za sobom vojsku. Čini se da je Jakub-pašu pratio Mirem Čelebija, učeni mistik kojega je još u Amaziji upoznao. I sam Jakub-paša pripadnik derviškoga reda.

Ljeti godine 1493. krenuo je Jakub-paša na čelu deset tisuća dobro opremljenih i naoružanih vojnika, većim dijelom su to bili konjanici, najprije prema Jajcu. Turska vojska bijaše poput zapadnih kršćanskih vojnika opremljena željeznim oklopima, alabardama to jest bradatim sjekirama i šljemovima. Namjerovu Jakobovu da zauzme Jajce spriječio je jajački zapovijednik Ladislav Kaniški. Turski ljetopisci doduše govore o pašinu sjajnu uspjehu, ali on Jajce ipak nije uspio zauzeti. Umjesto toga samo je opustošio i oplijenio gradsku okolicu.

Ne uspjevši osvojiti Jajce, Jakub-paša krene na Ostrovicu. Prešavši Unu i kod Slunja Kupu, petnaest je dana žario i palio po Hrvatskoj. Približio se čak i Zagrebu, a onda je krenuo u Kranjsku i dopro do Ljubljane i Ptuja. Opljačkao je kraj oko Celja i Ptuja i sakupio bogat plijen. Tada na Jakub-pašu krene carski kapitan Jakov Sekelj s pet tisuća konjanika i protjera ga natrag do hrvatske granice.

S plijenom i zarobljenicima povlačio se Jakub-paša preko Hrvatskoga Zagorja, krenuo na jug i opljačkao okolicu frankapanskoga grada Modruša. Stanje u Hrvatskoj biješe tada osobito zaoštreno. Knezovi Frankapani pod svaku su cijenu nastojali vratiti u svoj posjed kraljevski grad Senj. Senjani zatražiše pomoć od kralja Vladislava II., koji im javi pismom od 5. lipnja 1493. neka ne gube nadu u njegovu pomoć. Kralj naredi banovima Emeriku Derenčinu i Ivanu Boti od Bajne, koji su nedavno preuzeli banstvo u Hrvatskoj, da s banskom vojskom krenu u pomoć Senju. Frankapani se povuku u Sokolac, utvrdu grada Brinja. U obsadi Sokolca pogine ban Ivan Bot od topovske kugle, kada se previše približio tvrđavnim zidovima. Ban Derenčin ipak nije obustavio obsadu, sve dok ne začu za tursko haranje po Hrvatskoj. Frankapani se nato na vlastiti poticaj izmire s banom Derenčinom i obećaju mu pomoć protiv Turaka.

Ban Emerik, po hrvatski Mirko, Derenčin bijaše po narodnosti Mađar a iz velikaškoga roda Baloga. Prezime dobi po gradu Derencseny u gömörskoj županiji,

gdje su mu bili posjedi. Još kao jajački ban uspješno je ratovao s Turcima, pa ga jedan turski ljetopisac naziva veličanstvenim, okrutnim i prokletim protivnikom. Često se zalijetao na tursko područje. Njegov upad u sarajevsku okolicu smatra se jednim od povoda što se Jakub-paša odlučio provaliti u Hrvatsku.

Za bitku na Krbavskome polju ban Derenčin skupio je veliku vojsku. Od hrvatskoga plemstva bili su tu trojica Frankapana – Ivan Cetinski, Bernardin Modruški i Nikola Tržački – sa svojim četama iz primorja i Gacke, zatim Karlo Gusić knez Krbavski s odredima iz Like i Krbave. Odazvao se i jajački ban Juraj Vlatković, a došlo je i plemstvo iz Posavlja i Podravlja. Oko bana Mirka Derenčina okupio se cvijet svega gospodstva i junaštva hrvatskoga. Uz bana su bili i njegov brat te rođeni sin mu koga hrvatske pučke pjesme nazivaju Pavlić. Uz ovu plemićku vojsku skupilo se i mnoštvo hrvatskih seljaka, uglavnom slabo naoružanih. Banova vojska bijaše mnogobrojna, ali je u njoj u odnosu na tursku bilo malo konjanika. Računa se da je ta vojska brojila oko jedanaest tisuća pješaka i samo tisuću i petsto konjanika.

Jakub-paša doznao je po uhodama, da mu hrvatska vojska kani prepriječiti povratak u Bosnu. Stoga se on provlačio kroz guste šume Like i Krbave kako bi nezapažen stigao do bosanske granice. Da ga pretekne, ban Derenčin dovede svoju vojsku na Krbavsko polje i tu ga dočeka. Izišavši iz planina, Jakub-paša se nađe pred hrvatskom vojskom. Kada je svanulo, ukazaše mu se neprijateljski vojnici u mrko željezo obučeni a oklopi im blistahu na suncu. Očekujući da će mu iza leđa doći vojska Jakova Sekelja, koji je krenuo u pomoć hrvatskoj vojski ali ga ban Derenčin nije htio čekati, Jakub paša pošalje k banu glasnika i po njemu ponudi mu odkupninu za neometan prijelaz preko hrvatske granice. Nu Derenčin je postavio uvjet da paša ostavi sav plijen i zarobljenike, na što ovaj nije pristao.

U hrvatskoj vojski došlo je do nesloge. Ivan Cetinski i većina plemića savjetovaše banu da navali na Turke dok su još u planini, jer će šume i klanci omogućiti pješacima i pračkarima da zaklonjeni i iz daljine pucaju na tursko konjaništvo. Smatrahu naime da je malobrojno hrvatsko konjaništvo preslabo za izravnu borbu. Nu oholi i svojeglavi ban Derenčin želio se boriti na otvorenu polju, nadajući se slavi i pobjedi. Vojnike je već bio obskrbio s užadi i lancima, kojima će poslije bitke vezati zarobljenike. Konačno i plemići popustiše banu, možda i zato da se ne pokažu kukavicama. Bi odlučeno, da se bitka povede na otvorenu polju. I tako Hrvati krenuše u smrt.

Gavran poje pisan ot vitezi hrvatski, gde se oni s turskim simurgom hrvaše. S istočnih stran taj drakun izhajaše, ognjenim plamikom dihaše, a oganj mu smradom vonjaše. Ot onoga smrada vele ljudi se zagušiše. Tagda Turci robljahu vse zemlje hrvatske, robeći i harajući i domi Božje paleći ognjem i olari Gospodnje razrušujući. Izide baša Rumanije i Vrhbosanja i požga ognjem sela i grade i kloštri jošće i crkve Gospodnje. I biše plač veliki vsih živućih v stranah sih, kakav ne bijaše ot vremena Tatarov i Gotov i Atile nečastivoga.

(Nastavlja se)

Adolf POLEGUBIĆ

Slika Domovine

Kad riječ mi
bujicom niz polja
u misli snaga

pjesma se naša
umornim krikom
iz ranjene duše javi

to slika je Domovine

njezina bol
mojom biva

nada me jača
svjetlo neugasivo

Dom u sutonu

jesu li ognjišta pusta
i prazna
u zavičaju

zatvorim oči
i vidim
beskraj djetinjstva

slike ožive

na trenutak zablista
moj dom u sutonu

na pragu majka
riječ zatitra

Nad Schönbrunnom

širinom ulica
u dan
u noć
u svitanja

nad Schönbrunnom
vječnost prolazi

ni Beč
ni Pariz
ni daleki gradovi

samo komad kamena
i more
dušu mi hrvatsku ispuni

Mirko TOMASOVIĆ

Zvonjelicâ huka...[1]

Zvonjelicâ huka potkraj ovog siècle-a,
ne slabi već jača, priberi se, Tonko.
Trubljи se odzivlje Pavô, Luko, Zvonko,
Zoran, gospar Frano, Mak i Madame Željka.

Nije mi se snilo, već mi javno rekla
Tvoja plavca nova, Tonko makaronko;
s dva jezika zvoni, s muzom Katalonkom
rima, gle, uskoro bude Ti se sjekla!

Tad, pak, uzorito ispunit ćeš mjeru.
Četverostih još će u povoljnu smjeru
olakšat preskoke čeznutljivu peru
u dvostih na repu. Na tom propeleru,

ja, petrarkist vječni, — prvi put i zadnji —
po lizabetinskoj, sonet složih radnji.

---

1 Napomena autora: Vidi: Tonko Maroević, *Sonetna struka*, HSN, Zagreb, 1992, str. 7.

Enver MEHMEDAGIĆ

San o Snjeguljici

Sanjam o očima
crnim
o crnoj kosi
o nježnosti
ruke
o zagrljaju žene
o usnama toplim
o proljeću što u njima
cvjeta

Sanjam o Don Kihotu
slomljenom koplju
na vjetrenjači
zime
godinama prošlim
snu sna
što pod pahuljicama
sniva

Fani TOMAŠIĆ

Sjećanje

Nebo danas plače. Njegove se suze slivaju na okno mog prozora i gube na pločniku. Uvijek me ponesu tužne kiše, izgubim se u vremenu i opet postanem dijete. Sjećanja postanu tako živa, gotovo opipljiva.

Punim plućima udišem miris mora i zemlje natopljene kišom, miris trula, raskvašena lišća, miris gnjileži. U toj su gnjileži zakopana moja najudaljenija sjećanja, u gnjileži je ostalo jedno drugo vrijeme koje mogu predočiti samo snagom svoje imaginacije. Najčešće su to samo slike, poput fotografija iz starog albuma:

...pradjed i ja sjedimo na terasi okupanoj suncem i brojimo otkucaje sa zvonika...
...motam se oko djeda dok on suši smokve...
...baka mi priča o pastirima dok jedem...

Obično me trgne neki slučajni šum. Povratak u stvarnost je munjevit, ali zato osjećaj neke čudne praznine u duši traje dugo poslije. Čudan je to osjećaj. Ne boli nego pritišće. Čini mi se kao da nemam više kamo, a ne mogu ni natrag, kao da sam se zaglavila u vremenu negdje između prošlosti i sadašnjosti.

* * *

Oduvijek sam htjela poslušati posljednju pjesmu divljih galebova što je pjevaju prije smrti, dok posljednji put nadlijeću plavetnilo, a zatim nestanu. Lutala sam uz obalu i pretraživala hridi, penjala se kamenitim brežuljcima i pogledom pretraživala morsko prostranstvo sve uzalud tražeći njihova mrtva tjelesa. Bila sam samo čovjek koji se uzalud trudi postati božanstvo, koji samo pokušava uhvatiti dio savršenstva što ga nikako neće moći shvatiti ma koliko se trudio. Sada vjerujem da oni nikada nisu ni padali na zemlju. Poput Ikara vinuli bi se k suncu i istopili.

* * *

Još mi se čini da vonjaju kušini i da san se pridigla iz one tople, velike posteje, iz onih debelih stramaca od perja. A puno je vrimena prošlo. Jadno puno. Kad se probudim, ni mi kamara puna sunca i svitla, nisu mi otvorene škure, ni ih ima ko otvorit. I ne vonja mi ujutro kafa i mliko, nimalo. Ni mi ovde moje babe da mi je svari.

Pridvečer se okolo upalu svitla a ja zatvorin oči i zamišljan da je mrak i da su okolo mene bori pa mi se učini da čujen vitar u njima. Onda se opet sjetin vrimena kad san kako dite ostajala večer sediti kun komina. Stisla bi se u najmanji kantun da me ne pošaju leć i slušala kako stariji pripovidaju. Onda bi se otac vrati s mora i doni freške ribe. Cila bi kuća zavonjala po njoj, a ja bi pribirala po pajeru u nadi da ću u justima kojegod ribe nać biser ili prsten Morske Krajice o kojoj mi je pričala baba.

Mater mi se smijala i govorila da je baba veće dite nego ja, ma je to nikako nisan mogla razumit.

Dan-danas, kad dođen u babe, ona mi priča o Morskoj Krajici i dokle je slušan virujen da nidi u dubini, di je more najmodrije, živi Morska Krajica i išće svoj izgubljeni prsten...

Fani TOMAŠIĆ

Miris juga

Opet sanjam brod u noći
i lanternu na ponti
opet slušam zov daljine
ćutim miris juga.
I k'o da šumi more
u trenu kriknu galeb
presta stvarnost.
Pred očima puče plavetnilo
u uhu zašume bori
kamen i crvena zemlja,
vinogradi
a tamo na sjenovitoj strani
zgrbljene masline stare spu.

Posveta za misli

Dozivam kišu
da me umije svojom mudrošću
i molim munju
da propara svakodnevicu.
proklinjem misli jedinom čovjeku
koji je znao pokrenuti oblake,
razbuditi suton
i u njegovoj plamenocrvenoj auri
utisnuti svoj žig.

Stanislav PEJKOVIĆ ŠODAN

Ne dirajte mi obitelj!

Oni koji su izjednačili vjersko s nacionalnim, i koji priznaju samo majčinsku krv kao nasljednu krv, i koji broje godine po svome, dakle, oni koji strogo čuvaju sami sebe — darovaše svima nama ostalima *kozmopolitizam i liberalizam.*

Ja poštujem njihovo mišljenje i držim ga pravednim, samo što nikada ne bih izjednačavao hrvatstvo i katolicizam. Osim toga, ne prihvaćam njihovu ponudu o kozmopolitizmu kao jedinomu razlogu moje sreće i ljubazno je odbijam. Pače, smatram da bi je većina nas Hrvata morala odbiti.

Naime, o čemu se tu radi?

Nas se Hrvate uporno upozorava da su kozmopolitizam i liberalizam naša jedina nada i sreća. I ako volimo sebe, da je to opasno po svjetski poredak, a nezdravo po nas same!

Hrvatski nacionalizam je ružan jer bi htio samo svoje, a ne bi ništa dijelio s drugima. A Hrvatska je lijepa te ljepotu treba dijeliti. Treba *izlaziće* na more!

Zaista, kažem vam, oni koji nam nude kozmopolitizam i liberalizam, Danajci su!

Nude nam zaborav nas samih.

Ali mi Hrvati odavno nismo mala djeca, darovi nam ne trebaju.

Osobito ne drveni konji puni hrvatskih zaborava.

Ali da bi Hrvati opet postali mala djeca treba im uništiti obitelj. Treba im oteti oca i majku, i odgajati ih u kozmopolitskim vrtićima.

Da bi se bilo svačiji, treba biti ničiji, a to se postiže tako da ne znaš čiji si, dakle, da ti se uništi obitelj!

Kad bi Hrvati bili mulci, svijet bi ih uzeo u skrb i glumio bi im očuha. Bilo bi igračaka.

Pogledajte samo što se događa u Istri jer su svjetski slobodni zidari učinili da se ne zna tko je ćaća, a tko mater! Sad se potencijalni roditelji javljaju sa svih strana. A ukoliko je Hrvat ćaća, onda je to ružni nacionalizam i netolerancija koja vrijeđa većinu očuha!

Dakle, oni koji izjednačiše vjersko s nacionalnim i u čije je redove nemoguće ući bez krvnoga dokaza, poučiše nas da je za nas najbolje da budemo bezlična anacionalna melasa.

Jer navodno će svijet ionako uskoro biti bez granica, a nacije će postati suvišne!

Kad vam ovako kažu, lažu vam!

Ništa od svjetske medovine!

Noli turbare familiam meam!

Ne dirajte mi obitelj!

Najmoćnija sila svijeta uništila je obitelj i što sada imamo?

Gomilu strašnog oružja u rukama djece bez roditelja.

Zaista, kažem vam, strah me je američkih mulaca!

I kojeg li paradoksa, u najmoćnijoj vojsci postoje odredi homoseksualaca!

Može li Ivan Pavao II. svojom enciklikom *Veritatis splendor* spasiti što se spasiti da?

Zar i Francuzi nisu načeti? Da je Zola živ, bilo bi posla za njega!

Englezi se mudro štite otokom i tradicijom.

Znaju oni zašto i po suncu nose kišobran!

Nema to veze s kišom!

A kod Nijemaca je gimnastika još uvijek najvažniji predmet u školi! Treba čuvati zdravlje.

Jer pola Europe ima išijas koji bi rado liječili izležavajući se na našemu Jadranu.

Braćo Hrvati, ne vjerujte internacionalistima! Ljubite svoje *međe* i *gromače* koje su zaštitile naše sjeme da ga ne odnese vjetar kao sasvim obična internacionalna pojava.

Ne dajte se liberalnim vjetrovima!

Jer *coca-cola* puše sa svih strana!

Već smo mi Hrvati platili misu za zdravlje glumice iz liberalne serije. I to u našemu marijanskom svetištu u Sinju!

U tjedniku *Globus* piše da obitelj dekoncentrira i ometa igranje nogometa!

U noćnom programu *Omladinske udarničke televizije* preporučuje se pas kao spolni partner!

U tv-emisiji *Latinica* dokazuje se da je čovjek zalutali ljigavi mali spermić!

Braćo Hrvati, kozmopoliti su nas napali.

Zauzeli su nam nekoliko medija.

Stoga, ugasimo televizore, ne čitajmo novine, i naložimo vatru na svojemu ognjištu!

Ne dajte plamenu da se ugasi!

Dok on gori i nas će biti.

Predrag GRUBIĆ

Na valovima nevidljivoga

Ugrušak kristala
pali tvoju usnulu zjenicu
oklijevaš odbaciti glumište,
prenijeti se izna svega, u tišine
kao da te dokrajčilo
ovo nastajanje...
Tvoj rasporeni križ
na valovima nevidljivoga.

Hrvoje BRAJČIĆ

Murve[1]

Visok fijuk, čini mi se — granata, trznuo mi je tijelo. Spotaknuo sam se. Lice mi udari o raspolovljenu oblicu maločas oskvrnavljena stabla. Istovremeno osjetih kaišasto žarenje na desnu obrazu i čuh nadaleko, krupnu i zvonku eksploziju.

— Do vraga, i ovaj rat, i ove peći na drva, i... — u protusvjetlu šterike[2] ukaza mi se ružičasto orošeno crvenilo lica, i...

* * *

Ako me sjećanje ne vara, u našem dvorištu bilo je pet stabala murve.

Suncem opaljeni Titov mornar stigao je u tek oslobođeni Dubrovnik. Ni premlad, ni prestar za ženidbu, bodul, srebrenog zuba, kad je majka već bila poodmaklo trudna, posadio je stabla.

— Neće moja dica biti željna murvi — sjetio se kad je mali Ivo u rogata[3] jelšanska[4] podneva, dok je susjed spavao, kradom obilazio u mjestu jedino stablo murve.

S neskrivenim samozadovoljstvom gledao je pet već odavno izraslih snažnih, hrapavooblih stabala.

A povijest se ponavljala. U rogata dubrovačka podneva, kad su se roditelji i baba Ane odmarali, djeca iz susjedstva verala su se po stablima.

Još nisam išao u školu. Pomoću papirnatih saketa[5] lovio sam šarene leptire, krupne, smeđe mrave stavljao u pregib lakta i prestravljen čekao da me uštinu. Jedini, mali, metalni autić lišio sam njegove boje i svaki drugi dan stavljao guste premaze raznih boja, nikad ne sačekavši da se osuše. Ali nikako nisam mogao prijeći prag prvog dokazivanja muškosti – malo mi je nedostajalo, pa da se uspentram na najniže od stabala.

Bilo je ljeto. Poodmaklo, prašnjavo i vruće. Jedini par talijanskih japanki poodavno se već toliko istrošio da se ni uz najbolju volju nije mogao osposobiti za upotrebu. Koža na mojim tabanima bila je orožnjalo čvrsta i impregirana smeđeprljavom bojom gruških seoskih puteljaka.

I kao po običaju, djetetu se najgore stvari događaju u rogata gruška[6] podneva. Svi su blaženo spavali. Svi, osim mene. Na jednom od donjih dolaca gdje babino imanje od ulice dijeli živa ograda drače, brao sam kupine. Slasni, tamno crveni, zreli plodovi obojili su mi lice, ruke, majicu... Na dugačku, suhu travku nizao sam zrele plodove, spremao iznenađenje za usnule ukućane.

Ustajali mir isušene, poljske omarine i vrelinu ranog poslijepodneva prekinulo je nervozno dozivanje moga imena. Izgreban, kupinasto crvenih obraza, ruku i cijele ljetne oskudne odjeće, dotrčao sam na teracu.[7] A na teraci, na stolici, pored kućnih

---

1 dud
2 voštanica
3 u dubrovačkom kraju, za vrelih ljetnih podneva, odrasli plaše malu djecu rogatim podnevom, kako se u rana poslijepopodneva ne bi izlagali jakim vrućinama i kako bi pošli spavati
4 Jelsa je gradić na otoku Hvaru
5 vrećica
6 Gruž je lučki dio Dubrovnika
7 popločani dio dvorišta

vrata bilo je uredno složeno bijelo, mornarsko odjelce, bijeli škapini[8] i bijele, kaišaste, kožne sandale.

Stigao je brzojav: »Dolazim popodne, ostajem par sati Ivo.«

Majka, uzbuđeno se dotjerujući, dovikne babi Ani: — Sredi maloga! — Rečeno — učinjeno. Rano probuđena, dok još drugi žmul[9] vina nije ishlapio, pospanomamurno, zapanjeno je žmirkala čas put kupinastog crvenila i mojih tabana, a čas put bijelog odjelca. Napokon se odlučila. Uzela je čvrsti bruškin[10] i krenula od tabana. Jauknuvši, kad su čekinje prvi put zastrugale iznad orožnjale kože izmakao sam se, okliznuo, pao unatrag, a kadin[11] u kojem sam stajao imao je suprotnu putanju od mog tijela. Smeđeprljava voda prašnjavih gruških puteljaka izručila se na glavu prignute babe Ane. Po zakonu akcije i reakcije čekinje bruškina zabile su se u kožu lica, tik ispod mog desnog oka.

Ali nije se završilo na tome.

U gruškoj luci upravo je pristajao očev brod. Nevelika količina drvene građe već je bila spremna za ukrcaj. Sjene su se odužile. Na taraci, pod nastrešnicom, ispod kuhinje, iznesen je stol i prazničnosvečan, prostrt je bijeli stoljnjak. Svi su užurbano radili. Za večeru je trebala cijela obitelj biti na okupu.

Kad je posao oko pripremanja stola i večere bio pri kraju, baba je Ana htjela sva poslijepodnevna uzbuđenja smiriti kupicom[12] rakije. Primakla se stolu.

Upravo kad se iz napetog spuštanja da sjedne, zbog blizine sjedala potpuno opustila, osvetnički izmakoh stolicu.

Nagnuh u bijeg, a svi za mnom.

Trenutak kasnije, stajao sam visoko gore u krošnji najvišeg murvina stabla, nesvjestan da sam se po prvi put i ja uspentrao. Prvo su vikali, pa prijetili, pa obećavali i na kraju, tek kad su prisegnuli da me neće dirati, počeo sam razmišljati o mogućem silasku.

Odavno je zanoćalo, a glasovi dolje, ispod murve, djelovali su nekako mekše. Otac se nije sa mnom pravo ni popričao, a već je morao ići. Napokon se odvažih. Sišao sam.

U prvi čas, oca nisam ni pogledao. Moju pozornost, privlačila je samo baba Ane. Nenavikla na bilo kakve izljeve nježnosti prišla mi je i podigla ruku. Ustuknuo sam. Zid mi je bio iza leđa. Nalazio sam se u malom krugu ljudskih tijela — s jedne strane otac, s druge strane majka, a ispod — baba Ane. Još ni danas ne znam koja je zadnja namjera babine ruke bila, i što ju je u posljednjem trenutku usmjerilo — nijemi prkos i strah u mojim očima, ili možda poštovanje prema zetu. Uglavnom pamtim da nismo lako izbjegavali kazne. Tek osjetih nježno milovanje. Iz mene nestadoše i prkos i strah. Briznuh u plač i privinuh se uz oca.

* * *

... danas, kad izbliza, pred ogledalom, u jačem protusvjetlu, pozornije osmotrim svoje lice, malene rupice na koži, ispod desnog oka uvijek učine da sjećanja počnu navirati.

---

8 svečane, kratke, obično bijele čarape
9 čaša
10 čvrsta kefa
11 limena i okrugla, plitka posuda koja se koristi za pranje tijela i sitnijeg rublja
12 mala čaša za pijenje žestokih pića

Miroslav MAJNARIĆ

Rep

Danas možemo rijetko vidjeti pravi pravcati rep. Možemo, na primjer, kod mačke, vrapca, goluba, ili gdjegdje za vrijeme vikenda na selu, kod krave. To su repovi u normalnu stanju. Polovično zadovoljstvo imamo gledajući repove na psima kojima su ih odsjekli, pa sad mašu svom gazdi nekim batrljkom. Naime, gazda je to učinio da svom ljubimcu uštedi snagu, kako ne bi trebao mahati cijelom repinom kad mu odaje počast. Svi ovi repovi služe za određene svrhe: za tjeranje muha, za ukras, za let, i kao takvima ne bi se imalo bogzna što još dodati.

Međutim, u naše moderno doba, u prenesenu značenju, repovi se javljaju oko nas na razne načine, ušli su u novine, čak i u literaturu, i skoro svaki čas se o poneki od njih spotaknemo.

Nezgodno je nekomu stati ili nagaziti rep. Posljedice su svakojake, zavisno o tome čiji je rep u pitanju, koliko je oštećen za dalju upotrebu i slično. Prema tome i oštećenik će reagirati: pokazati zube (ako ih ima), samo zarežati, dignuti viku do neba, ili šutjeti, jer je na dopustu pa se neće uzrujavati. Osobito je neprilično stati zmiji na rep. Ako to već mora biti, onda joj treba stati na glavu, pa neka se žali ako ima vremena.

Rep ima dobrih i loših strana. Slikovito: s njim kao da mašemo, pokazujući tako odanost određenom forumu, okrenemo li mahati u obrnutom smjeru opet to činimo nekom drugom. Vrtimo li ga uokrug, svatko može misliti da se to baš njega tiče. Na sve se strane, uostalom maše. Maše se kod dolaska i još više kod odlaska, izdaleka i izbliza, lijevo i desno i prema tome, stalna upotreba je osigurana. I sasvim maleni repić radi sve isto kao što vidi da radi njegov stariji brat. Naprotiv, dobiti po repu, svom vlastitom, nije ugodno čuti a kamoli osjetiti.

Dogodi se nekom da u svojoj namjeri ne uspije, ne pogodi cilj, pa oprži prste. Onda odmah za njega kažu da je povukao mačka za rep, makar on osobno nije živu mačku nikada vidio. Ili, malo neukusnije: pojedinac, taj i taj, vele, voli se uvlačiti svakome pod rep, što dakako ne može biti doslovce istina, ali zgodno zvuči i više govori nego čitavo službeno izvješće. Ima nas, koji stalno vučemo nekakav rep za sobom, znamo ga gdjegod zaboraviti ili izgubiti, pa se vraćamo i tako pravimo nered u repu iza nas. Ponetko izvuče svoj rep u zadnji trenutak da mu ga ne priklješte vrata i da ne ostane u škripcu. Taj se onda, zadihan, povuče u pozadinu, u samoću, dok se dovoljno ne oporavi i opet upusti u slične pustolovine. Ima ih, opet, koji vole sjesti nekome na rep, onako iz vlastita zadovoljstva, hobija, kako bi se to popularno i razumljivo reklo. Oni tako čovjeka onemoguće u stvaranju karijere ili mu je usporuju. U svakom slučaju, kad situacija to zahtijeva, preporuča se pravodobno, dok nije kasno, uvući rep, pa pričekati povoljniji trenutak.

Dovoljno je, na bilo kojem mjestu, prozboriti neku riječ koja odudara od običajnog nivoa izražavanja, ona odmah dobije rep, koji mnogi natežu i potežu više godina dok ne otpadne. To su takozvane riječi s repom, gdje se može jedino odgovoriti da je to repata laž. Na pasji rep zna se katkad uhvatiti čičak. Pas nema ništa protiv toga, dapače, stalno se obazire kako bi se uvjerio je li još uvijek na svome mjestu.

Drukčije bi bilo da se čovjek uhvati za pasji rep. Ponetko ne zna i ne sluti da su mu potajno prikvačili nekakav rep, koji kasnije izrasta u pravu repinu. Taj se rep za njim vuče, makar preselio u drugo mjesto, jer dobar rep kao i dobar glas daleko stignu.

Kad nema druge, dobro je okrenuti rep, to jest pobjeći, a tu osobinu nosi svatko od nas u sebi i bez ove konstatacije. Inače, neku je stvar mnogo bolje početi naopako, s repa, pa onda ona zna završiti mnogo bolje nego da se počelo od glave. U pasjem društvu ima kusih i repatih, pa se to može u prenesenom smislu odnositi i na ljude. Kad se izvjesna gomila ustremila na sirotog repatog pojedinca, kažu gledatelji iz prikrajka da je napadača bilo kao kusatih pasa, pa mu zato nitko nije mogao priteći u pomoć.

Repovi imaju veze i s javnom upravom. Na primjer, objavi se neko mišljenje, poruka, dapače naredba, što je još gore, koja nema nikakvu ili smušenu vrijednost, pa svi od reda prosude: možeš to objesiti mački o rep! I onda, što drugo, nego stvar uvrstiti u mačji folklor, a vješanje o rep, u tom slučaju, mora izvršiti sam narod o svom trošku, u gotovom ili na otplatu. Kod obilja takvih materijala, što nije rijetkost, dolazi do povremenog nedostatka mačaka, odnosno njihovih repova. Tada vješatelji protiv svoje volje postaju nervozni, jer moraju tražiti repove na sve strane.

Kad neku tajnu svi oko nas znadu, a samo smo mi totalno neupućeni, onda nam kažu da smo na repu događaja i sažalno nas, kao zaostale u razvitku, gledaju ispod oka. A i nama nije baš ugodno biti tako na repu, pa nalazimo razne izgovore: događaj je nenajavljen došao, sva su mjesta već bila zauzeta, samo je rep bio slobodan i tako dalje. Potajno, u sebi, pak, mislimo kako se na repu najlakše otkvačiti, ako dođe do poteškoća na glavi.

Čekanje u nekom repu ima i svojih prednosti: čovjek tu ponešto čuje, što ne može pročitati u novinama.

U administraciji, kad je spis u redu, veli se da stvar ima glavu i rep. Ako nije tako, onda je u redu samo glava, a rep ne valja, a može biti i obrnuto. Tada stupa na scenu kozmetika, koja će stvar dotjerati. Tu je osobito važan potpis koji mnogo toga pokrije. I knjigâ ima bez repa i glave, bar tako izgleda običnom čitatelju, dok nadležno mišljenje drukčije sudi. Kad za izvjesno vrijeme puhne drukčiji vjetar, i mišljenje će biti drukčije, a ono prvobitno će se morati zaboraviti.

Najviše u životu postignu oni koji se ne daju uhvatiti ni za rep ni za glavu. Kao ribe izmaknu iz ruke. A slično je i s onima kod kojih se ne zna gdje im je rep, a gdje glava. Dok zainteresirani o tom razmišljaju, oni su već tko zna kamo otplivali. Nije, konačno, pohvalno za ugled, ali je korisno ne imati niti rep niti glavu. Bar na papiru. Takve, naime, onda nitko ne dira, jer nemaju nikakve uporabne vrijednosti.

Da se vratimo na početak, postoje divlji repovi u šumama i poljima, a rep ima i repatica, i zrakoplov, a očuvaj nas Bože, postoji, navodno i đavolji rep. Stoga narod i kaže da je bolje vraga ne vući za rep, jer se nikad ne zna što ćeš s takvim repom iščupati.

Sve je na tom svijetu prolazno, pa se i repovi mijenjaju, otpadaju i nestaju, a drugi umjesto njih rastu. Što je više živih bića, to je više i repova i onih pravih i onih prividnih, izmišljenih ili nevidljivih koji nas prate. Tek su im forme vremenom postale drugačije, a osnove, kao i sve drugo, ostaju iste.

Na koncu konca, da zaključimo jednom porukom. Naime, nije nam ugodno kad nam nešto, neka zgodna stvar, izmakne ispred nosa. Pa, dok za tom prilikom u srcu žalimo, možemo učiniti nešto dok i za to ne bude prekasno, Možemo, još za vlastitu

prividnu utjehu, toj izgubljenoj šansi staviti soli na rep. Tako smo njezin rep donekle iskoristili, a sebi pribavili bar malo smirenja. A jer će se to možda češće događati u našem životu, budimo stoga pripravni. Imajmo uvijek par zrnaca, ili još bolje, cijelu šaku soli pri ruci. Kako se kaže: zlu ne trebalo!

Vladimir BAŽANT

Stara kuća – II

Ovakvo je jutro moglo sjati samo u Edenu
Bakine ruke kao rijeke natapaju ovaj vrt
Zato prababine počivaju na tučku mjedenu
Polako će u mužaru plodove južnog bilja strt
Svi njeni predci su ostali na sjevernom bedemu

»... rijeci je ime Gihon, a protječe kroza svu zemlju Kuš«[1]
Od Bijelih Kharpata[2] *do plavničke šume Starenice*
Od Tanaisa i Horave sve do sela Domankuš[3]
Od žubora rijeke Skawe kroz pobožne Wadowice[4]
Gdje Velika i Mala Thatra sjećaju na Hindukuš[5]

Ništa o tom nije znano, al' je djedovima dano
Kroz jabukov bijeli cvijet i kruškova prelca let
S kósom ustao je rano, čim je predznak zore svan'o

Na raži je naš'o snijet, nad zdravljem žita treba bdjet'
Otac će i majka reći da to nije pos'o preći
Okrenut' se u postelji i ponovno u san leći

1 Postanak, 2,13
2 Bijeli Karpati = Bijeli Hrvati
3 Selo sjeverno od Bjelovara, na obronku zapadne Bilogore
4 Mjesto u kojem se rodio Karol Wojtyla, sv. Otac papa Ivan Pavao II.
5 Gorje iznad povijesnih zemalja HAURAVATIS (Arachosia), HARAIVA i CHORASMIA, koje se prostiru od Kandahara do Haralskog jezera (Gaston Mespore: »Poviest istočnih naroda« – »Matica hrvatska« Zagreb, 1983.).

Luka BRAJNOVIĆ

Povijest jedne agonije

Zadnje godine »Domagoja«

Članci gospođe Ete Bučan u kojima se vjerno ogledaju epizode iz povijesti Hrvatskog Katoličkog Akademskog Društva Domagoj potakli su me da se osvrnem na zadnje godine ove organizacije Hrvatskog Katoličkog pokreta. Gđa Bučan je opisala situaciju uglavnom do 1938. godine, tj. upravo do početka sve življeg ostvarenja djelatnosti inicijative nadbiskupa Alojzija Stepinca za ujedinjenjem svih društava, pokreta i frakcija katoličkih organiziranih skupina (bilo staleških, bilo masovnih) u jednu jedinu organizaciju takozvane »čiste ili unificirane Katoličke Akcije«.

U arhivu Zagrebačke Nadbiskupije (ukoliko je mogao biti u cijelosti sačuvan nakon provale partizana u Zagrebu) morali bi se nalaziti dokumenti na temelju kojih bi se zatim mogao rekonstruirati proces ujedinjenja katoličkih organizacija (na pr. Zapisnici sjednica predsjednika đačkih okružja, imenovanja čelnika u raznim sekcijama, pitanje odnosa s međunarodnim forumima kao što je »Pax Romana« itd.) Takva rekonstrukcija bila bi, naravno, mnogo točnija i potpunija negoli ona koja se temelji samo na pamćenju svjedoka. Tako je bez dokumenata pri ruci napisan ovaj članak. Mislim da sam, uz dra. Lava Znidarčića (predsjednika Velikog Križarskog Bratstva), jedna od rijetkih osoba koje su još na životu i koje su u ono doba imale neku više manje osobitu ulogu u križarskim. odnosno domagojskim redovima. U svojstvu predstavnika domagojske grane katoličkog pokreta, sudjelovao sam aktivno u procesu gore navedenog ujedinjenja. Bio sam u to doba predsjednik Okružja hrvatskog katoličkog đaštva kotorske biskupije (1937–1939), zatim urednik »Luči« (1939. ili 1940) i uz jedan kratki prekid do posljednjeg broja (9–10) tog časopisa (prosinac, 1942). Neko vrijeme bio sam predsjednik HKAD »Domagoja« (1939 ili 1940–1942). Nadodajem da sam bio glavni i odgovorni urednik tjednika »Hrvatska Straža« (1941–1943). Iako ovaj tjednik nije imao neke izravne veze s tim događajima, ipak – mislim – da ga je potrebno spomenuti, budući da je jedan dio članova biv. Seniorata (msgr. Augustin Juretić, Petar Grgec, Gigi Gortan, Ljubo Maraković i dr.) bio u stanovitu smislu okupljen oko »Hrvatske Straže« koja – uz vrlo mali broj drugih publikacija – nije ovisila ni izravno ni neizravno o tadašnjem režimu. Sve ovo spominjem ne da bih istaknuo svoju osobnu djelatnost (koja je bila vjerojatno diskretna i obavijena donekle maglom stanovitih političkih događaja i, kasnije, ratnog vihora), nego da bih pridonio po koji podatak onog djela povijesti »Domagoja« i Unificirane Katoličke Akcije, koji – koliko mi je poznato – do sada zapravo nije bio obrađen.

Govoreći o ovoj temi, mislim da je nužno naglasiti tri aspekta tj. 1) rad na osnivanju »čiste« Katoličke Akcije, 2) nastanak tzv. Katoličke ljevice i 3) tiho iščeznuće HKAD »Domagoj«. A umjesto epiloga ovih triju poglavlja osvrnut ću se na neuspjele pokušaje organiziranja Pokreta hrvatskih katoličkih intelektualaca u egzilu, poglavito u Španjolskoj i Argentini.

1. Osnutak »čiste« Katoličke Akcije

Od prvih dana svoje biskupske službe danas sluga Božji Alojzije Stepinac imao je na umu ujediniti sve hrvatske katoličke društvene snage u jednu jedinu i jaku organizaciju, koja bi odgovarala zamisli Pija XI. o Katoličkoj Akciji, izraženoj u enciklici »Urbi arcano« iz 1922. godine. Radi se o organizaciji laičkog apostolata koja je spadala pod nadleštvo crkvene hijerarhije. Glavna svrha KA bila je unapređenje osobnog duhovnog života članova i apostolski rad pridobivanja duša za puni vjerski život. Sve druge djelatnosti koje su se nalazile izvan ovih dvaju okvira nisu spadale u program i djelatnost KA. Njeni su članovi, naravno, bili slobodni da na vlastitu odgovornost sudjeluju u javnim i privatnim pothvatima i udruženjima socijalne pa i političke naravi, ukoliko se takva društva ili institucije nisu protivile kršćanskom učiteljstvu i moralu. Uzgred budi rečeno, stanoviti katolički i nekatolički krugovi su lakomisleno, da ne kažem zlonamjerno, tumačili ovakav stav nadbiskupa Stepinca, označivši ga kao indiferetnost prema hrvatskim nacionalnim problemima i zahtjevima ili čak kao prikriveni manevar jugoslavenske orijentacije protiv nacionalističkih podviga i tendencija sveučilišne i ostale hrvatske mladeži od koje je jedan dobar dio pripadao Križarima ili domagojcima. Ovi, nazovimo ih kritičari, imaju, naravno, svoja imena i prezimena, no u ovom slučaju, kao i u svim sličnim slučajevima, bolje je držati se one »de mortuis nihil nisi bene«, nego optuživati ljude koji se više ne mogu braniti. Doista, jedan strogo povijesni studij o svemu navedenom ovdje i u drugim člancima i radovima trebao bi navesti imena osoba koje su na bilo koji način sudjelovali u onim događajima. U ovom smislu treba istaknuti knjigu P. Bonifacija Perovića, OFM s naslovom »Hrvatski Katolički Pokret« (izdanje ZIRAL, Rim 1976.) koja predstavlja dragocjeni prilog za proučavanje ove teme. Ali čak i ta knjiga jedva da obuhvaća neke činjenice, nastale poslije 1938. godine, možda radi pomanjkanja solidne dokumentacije.

Ostavljajući za sada po strani ovaj umetak, nastojanje da bi se ostvarilo ovo ujedinjenje, započeto već 1934. odnosno 1936., dostiglo je svoj zenit 1938. godine, Tada je u mnogim mjestima zagrebačke nadbiskupije, a i u mjestima nekih drugih dijeceza, članstvo raznih grana katoličkih udruženja (radnici, seljaci, srednjoškolci, i. t. d.) zapravo prihvatilo smjernice nadbiskupa Stepinca bez ikakvih trauma. Naglašavam još jednom da je većina članstva postojećih organizacija usvojila proces unifikacije kao nešto posve jasno i razumljivo. Potrebno je također naglasiti, da osnutkom »čiste« KA nisu bila ukinuta dotadašnja laička udruženja križara i domagojaca, ali je njihovo širenje osnutkom svojih novih društava bilo donekle ograničeno, budući da se na područjima dotičnih biskupija više nisu smjela osnivati nova filijalna društva Velikog Križarskog Bratstva ili Domagoja, odnosno Lige.

Kako rekoh, osobno sam bio angažiran u jednom dijelu procesa ove unifikacije kao predsjednik Okružja hrvatskog katoličkog đaštva kotorske biskupije i kasnije kao predsjednik hrvatskih katoličkih sveučilištaraca (predložen kao takav predsjedniku Biskupske Konferencije, koji je potpisao imenovanje), što je odgovaralo već spomenutoj Ligi. Redoviti sastanci predstavnika svih Okružja održavali su se u kuli nadbiskupskog dvora u Zagrebu. Presjedao je msgr. Pavao Jesih, kojega je nadbiskup Stepinac imenovao tajnikom KA u svojoj dijecezi, a kojega su de facto kao takvog priznavali i drugi biskupi sporazumni s unifikacijom katoličkih organizacija. (Koliko

se sjećam, radi se, osim zagrebačke nadbiskupije, o Ordinarijima senjske, splitske, mostarske, dubrovačke i kotorske dijeceze). Domagojski predstavnici su prihvatili reorganizaciju. Međutim, sastanci ovih predstavnika bili su sve rijeđi i povezanost između novih društava KA i ostalih katoličkih organizacija, koje su prihvatile novi plan suradnje, postala je gotovo više teoretska nego stvarna. S druge strane, Liga hrvatskih katoličkih sveučilištaraca nastavila je svoje odnose s Pax Romana. Njen bivši duhovnik, msgr. Stjepan Bakšić i dalje je – bar neko vrijeme – ostao na istom položaju i – gledajući površno na činjenice – sve je teklo kao i prije. No uoči svjetskog rata – malo nakon moga izbora i imenovanja za predsjednika Lige – ova suradnja je posve oslabila, pa i nestala. Godine 1942. msgr. Augustin Juretić (koji je već tada emigrirao u Švicarsku, a koji je do tada bio ravnatelj »Hrvatske Straže«) pokušao je ponovno uspostaviti veze između glavnog grada Hrvatske, Zagreba (Savez hrvatskih katoličkih sveučilištaraca) i Fribourga (Pax Romana), ali bez uspjeha. Možda je jedini uspjeh ovoga nastojanja bio taj da je Pax Romana smatrala prekid redovitih veza s Ligom ne toliko raspadom našega Saveza koliko posljedicom rata, kako se to dogodilo još prije 1940. s gotovo svim udruženjima koja su bila učlanjena u udrugu Pax Romana. Tako se može razumjeti zašto je Pax Romana spremno priznala i prihvatila rad Saveza Hrvatskih Katoličkih Akademičara (Croatia Academica Catholica) osnovanog u Madridu oko revije »Osoba i Duh« (1949-1953) i kasnije Društvo hrvatskih katoličkih studenata, kojemu je neumorni P. Bonifacije Perović udario temelje u Buenos Airesu 1958. No o tom po tom.

Istini za volju treba priznati, da je »čista«, odnosno unificirana Katolička Akcija bila od početka – uza svu dobru volju i razumijevanje svoga članstva – suočena s poteškoćama ne samo u organizacijskom, nego također i u principijelnom smislu. Čak je bila nastala podjela, ako se smijem tako izraziti, među biskupima, koji se nisu pridružili ideji Hrvatskog Metropolite o »čistoj« KA (Šarić, Mileta...), i koji su »smatrali jedinstvom ne stvarati nove forme katoličkih organizacija nego priznati jedan od postojećih pokreta u svakoj biskupiji, kako se osnivanjem drugih sličnih udruženja ne bi naglasila podvojenost umjesto zajedništva«. Tako mi je u Madridu (1950.) nadbiskup Šarić prikazao svoj stav prema domagojstvu i unificiranoj KA i zabrani ovih udruženja u njegovoj (vrhbosanskoj) nadbiskupiji.

S ulaskom Hrvatske u ratni vihor, mnoge velike ideje, suprotnosti i sporazumi bili su gotovo potpuno sravnjeni sa zemljom. Na njihovu mjestu pojavile su se ideje, koje su bile ne samo strane hrvatskoj orijentaciji Križara, Domagojaca, a i članova unificirane KA nego i katoličkom gledištu na svijet i posebno na novonastale situacije, uza svu propagandu ljevičarskih »zanesenjaka« u katoličkim redovima.

2. Nastanak tzv. katoličke ljevice.

Nakon proglašenja NDH, reorganiziranja državne administracije i političkog ustrojstva, te nakon nekoliko općih mobilizacija i dragovoljnog pristupa mladeži vojnim formacijama (PTS, Vojnica, Domobrani) redovi katoličkih organizacija su se razrijedili. Ali ne samo to. Dogodilo se da je jedna skupina sveučilištaraca, pod vodstvom Maksa Peloze, nastojala stvoriti neku vrst ilegalne opozicije koja je, uz opravdane kritike nacizma i fašizma, unijela također i stavove ljevičarske orijentacije.

Ova skupina je već prije rata djelovala na sveučilištu, ali je bila smatrana kao nešto iluzorno i kontradiktorno. Na svojim tajnim sastancima teoretiziralo se o nacionalizmu kao poganskom pokretu koji u vlastitoj naciji vidi – kako je to rekao Pio XII. – opravdanje za netrpeljivost, bezboštvo i rasizam. Ipak – koliko mi je poznato – nije se radilo o nekom očitom i svjesnom izdajstvu temeljnih katoličkih principa, nego o njihovu teoretskom prilagođenju na zablude režimskih, t.j. ustaških ideja i postupaka. Peloza je bio čovjek izvanredne inteligencije i nije čudo da je pridobio stanoviti broj sveučilištaraca za svoje ideje, koje su kod nekih već unaprijed imale privlačnost baš radi svog kritičkog stava protiv tadanje vladavine. U isto doba – nakon ulaska nacističke vojske u SSSR – komunisti su pod Titovim vodstvom poveli partizanski rat. U tim partizanskim redovima bili su tobože nazočni svi antifašistički orijentirani stanovnici Hrvatske i drugih narodnih zajednica tada buduće Jugoslavije. U više razgovora koje sam imao s Pelozom, Fučićem i Košutom ovi moji subesjednici nisu krili svoje simpatije za partizane. Nisu sto posto vjerovali u demokratski stav tzv. Narodnog Oslobodilačkog Pokreta, ali su smatrali da bi sudjelovanje nekomunista u njemu moglo demokratizirati taj pokret. U svojoj propagandi pozivali su se na neke propovijedi nadbiskupa Stepinca, koje su posve neispravno nakalemili na svoje vlastite misli i zamisli. Međutim nadbiskupove propovijedi su se uvijek odnosile na najveće kršćanske vrijednosti u duhovnom i moralnom smislu, a ne na neku političko-ideološku polemiku, kako su to shvaćali s jedne strane pristaše ustaške politike i s druge strane propagatori ljevičarskog katolicizma i simbioze kršćanskog i marksističkog naučavanja. Nadbiskupova obrana ljudskih prava, bez obzira na rasno, vjersko i narodno podrijetlo, bila je inspirirana Evanđeljem, koje je tako često citirao. Međutim, spomenuti prvijenci katoličke ljevice u Hrvatskoj smatrali su podesnim materijalom sve ove govore i propovijedi za svoju propagandu. To su isto radili i propagandisti partizana, kako sam se mogao osobno uvjeriti za vrijeme moga zatočeništva na Plješivici i Kamenskom. Nekoliko glavešina u tzv. Glavnom štabu Hrvatske, od kojih se sjećam nekih imena (general Rukavina i »sudac« Malčik), makar su znali tko sam i što sam kao glavni urednik »Hrvatske Straže«, upotrebljavali su – na isti način – pojedine fraze iz nadbiskupovih govora u svoj prilog.

Ova grupa katoličkih ljevičara u početku se kadkada okupljala u domagojskim prostorijama (koje su tada već bile premještene iz Gajeve 4 u Jeronimsku zgradu na Zrinjevcu). Kasnije su se sastanci održavali na raznim mjestima (na primjer u dominikanskom samostanu u Maksimiru). Skupina Maksa Peloze dobila je još više poleta, kada joj je msgr. Pavao Jesih omogućio da se sastaje u prostorijama Kluba akademičara (unificirane) KA. Međutim, kad je nadbiskup Alojzije Stepinac doznao za te sastanke, izričito je zabranio toj skupini sastajati se u tim prostorijama (1944).

Početkom 1943. pojavio se u Zagrebu P. Stjepan Poglajen (alias Tomislav Kolaković) koji je prije rata bio urednik isusovačkog časopisa »Život«, a koji je živio u Splitu dvije prve godine NDH, gdje se zapravo krio pred Gestapom kao odlučan protivnik nacističkih zlodjela i užasa. Za vrijeme svog relativno kratkog boravka u Zagrebu Poglajen-Kolaković je organizirao sustav ćelija rada i prozelitizma pristaša ljevičarskih ideja a obavio tajnošću i tajnovitošću sastanke, planove i identificiranje pristaša. Pod njegovim vodstvom djelovao je stanoviti broj ćelija, a da njihovi članovi nisu znali jedni za druge. Poglajen je u kratko vrijeme postao mit među svojim pristašama. Proglasio se trnom u oku ustaške policije, pa je (da tobože izbjegne

progone vlasti) mijenjao stan i detalje programa rada. Na tim sastancima se govorilo o odnosima katolika i marksista, o budućem poretku svijeta nakon pada nacifašizma, o zabludama i prijetnji kapitalizma, itd. Na jedan od tih sastanaka bio sam pozvan i ja kao urednik »Hrvatske Straže«. Pozvao me Ante Jerkov, urednik križarske »Nedjelje«. Glavna tema tog sastanka bilo je osnivanje jednog reprezentativnog katoličkog dnevnika. Ali prava svrha ovoga skupa bila je propagandistička tema o suradnji katolika i marksista. Iako je jedan dobar dio predavanja i namisli bio iluzoran, Poglajen je podržavao ove iluzije sa sugestijom vidovnjaka. Ali njegovo vodstvo je uskoro ponovno prešlo u Pelozine ruke, jer je već koncem 1943. otišao preko Mađarske u Slovačku gdje je – kako se tvrdilo već tada – postao jedan od lidera male skupine slovačkih partizana.

Kratko vrijeme poslije odlaska Poglajen-Kolakovića iz Zagreba komunistički Glavni štab je pozvao pripadnike katoličke ljevice da se pridruže partizanima u šumama i krajevima koje je talijanska okupatorska vojska prepustila partizanima. Neki od članova tih ljevičarskih ćelija u načelu (ali ne i efektivno!) prihvatili su ovaj poziv, ali većina ga je odbila ispričavajući se slabim zdravljem, možebitnim progonom svojih obitelji od strane ustaša, potrebom propagandne akcije na »okupiranom području«, itd. Međutim oni u šumi nisu bili zadovoljni tim opravdanjima, jer su i oni trebali upotrijebiti ovaj manevar, kako bi pred svojim zapadnim saveznicima imali jedan adut više da se prikažu »naprednim demokratskim pokretom«. Zato su inzistirali na bijegu ove intelektualne ljevičarske mladeži u šume. Maks Peloza i njegovi najbliži suradnici odlučili su zatražiti savjet od nadbiskupa Stepinca, koji im je poručio: Vi ste potpuno slobodni učiniti što smatrate da je u skladu s vašom savijesti. Ja ne bih prihvatio taj poziv«. Emisari, koji su se sastali s nadbiskupom nisu mogli očekivati drugi odgovor. Da ne nabrajam niz propovijedi u Bazilici Srca Isusova i u katedrali, dovoljno je citirati njegove riječi izrečene na pokrajinskom Euharistijskom kongresu u Glogovnici (15. srpnja 1940.) a koje je upravio suradnji tad već nastale kršćanske ljevice s marksistima: »Tko s vragom tikve sadi, o glavu mu se razbijaju... Po plodovima njihovim poznat ćete ih!«

3. Tiho iščeznuće HKAD »Domagoj«

Osnutak trećeg ustrojstva organizacije hrvatske katoličke mladeži (Unificirana KA); pojava tzv. katoličke ljevice unutar jedne skupine katoličkih sveučilištaraca te bolne posljedice drugog svjetskog rata bili su kako izravni tako i neizravni uzroci polaganog i bezglasnog iščeznuća HKAD »Domagoj«, a donekle i Lige hrvatskog katoličkog đaštva.

Već prvih tjedana postojanja NDH prostorije »Domagoja« su gotovo potpuno opustjele. Samo na dan sastanka prisustvovao je stanoviti broj članica i članova, ali ne toliko koliko bi ih obično bilo prije 10. travnja 1941. godine. Ovu sam činjenicu već naglasio. No potrebno je zaokružiti sliku ondašnjih dana što se tiče života i rada »Domagoja«. Proporcionalno velik broj članova ušao je u razne državne i poludržavne službe. Redakcija bivše »Hrvatske Straže« (dnevnika) potpuno se ispraznila. Doista jedan dio je prešao u uredništvo »Hrvatskog glasa« na čelu sa Stjepanom Hrastovcem. Taj je dnevnik trebao postati moderna novina katoličke orijentacije, ali je nažalost

brzo nestao. Svakako osim ekonomskih neprilika bilo je još i drugih uzroka, od kojih je barem jedan bio politički obojen, budući da je »Hrvatski Glas« namjeravao biti nezavisni list. Mnoga imena koja su zvučala kao vrijedna spomena nestala su s imenika katoličkih intelektualaca. Porazmjestila su se po novoosnovanim dnevnicima, tjednicima i revijama, ili po raznim uredima u ministarstvima i stožerima Ustaškog pokreta. Zapravo nije se čuditi toj pojavi, jer su javna glasila kao i javne službe trebale sposobne ljude kako bi proradila, kako se obično kaže, državna (i u ovom slučaju stranačka) mašinerija.

U tom »razmještanju« i smještaju osoba (pogotovo mlađih intelektualaca) uprava HKAD »Domagoj« dobila je neočekivanu vijest, da je P. Bonifacije Perović – duša čitavog domagojskog pokreta – »uklonjen« s položaja duhovnika. Nismo znali radi čega je došlo do te odluke. Kao predsjednik spomenutog društva pohodio sam nadbiskupa u pokušaju da doznam razloge ovog rješenja i da bih – ako bi bilo potrebno – doprinio dokaze za eventualnu obranu osobnosti i rada P. Perovića. Možda su neki krugovi – tako sam mogao zaključiti iz jedne nadbiskupove primjedbe – optuživali duhovnika »Domagoja« kao fanatičnog nacionalistu, što nije odgovaralo istini, budući da je P. Perović u svakoj prilici lučio nacionalizam kao pogonski koncept od domoljublja i obrane nacionalnih interesa hrvatskoga naroda. Međutim nadbiskup mi je zapravo govorio o P. Periviću kao o dobrom i požrtvovnom svećeniku i duhovniku, što je pri kraju rata i javno potvrdio.

Nekoliko dana poslije ove odluke nadbiskup je imenovao duhovnikom »Domagoja« o. Srećka Majstorovića, franjevca zagrebačke Provincije sv. Ćirila i Metoda. Za njega kaže P. Perović u svojoj već spomenutoj knjizi, da »nije imao vremena pokazati se na djelu«. To odgovara istini ukoliko se ima u vidu da radi navedenih razloga redovi »Domagoja« ostadoše potpuno prorijeđeni. Ne samo to, nego i ono nekoliko sveučilištaraca, koje nije rat bio odnio na fronte i bojišta ili u Stockerau, umjesto da uđu u povijest zadnjih godina ovoga društva, ušli su u anonimat jedne tužne epizode povijesnog zbivanja.

Istini za volju – govorim s pijetetom – o. Majstorović se zalagao svim svojim silama (a, siguran sam, i molitvama) da bi se spasili oni ostaci ostataka i da bi se, makar i s oslabljenim snagama, prionulo apostolatu među đačkom mladeži. Ali rat, česte uzbune, policijski sat, želja za ekonomskom samostalnošću, i.t.d. otežavale su taj rad i sprečavale širenje apostolata i kulturnog zalaganja i djelovanja. Bilo je sastanaka na kojima je sudjelovalo tek nekoliko osoba. Kad sam u ime »Domagoja« i »Hrvatske Straže« otišao na posvećenje za biskupa o. Janka Šimraka u Križevce, nisam uspio povesti sa sobom niti dva člana odbora, iako je o. Janko bio prominentna ličnost hrvatskog katoličkog tiska. Nuzgred budi rečeno, da je na tom posvećenju prisustvovalo mnogo svijeta, toliko da smo na povratku u Zagreb moj pratitelj i ja gotovo cijeli put bili zapravo izvan vagona, držeći se (kao u prepunom tramvaju) za kosu ručku vrata i odupirući se stopalima o stepenice otvorenog ulaza u vlak. Ovim samo želim reći, da je o. Janko bio obljubljen među svojim grko-katolicima i među svim čitateljima dnevnika »Hrvatska Straža« kojega je bio ravnatelj dugo godina.

Mene je na dužnosti predsjednika zamijenio Miloš Jelinčić, student filozofije, pjesnik i primjer poniznosti, pobožnosti i ljubavi prema bližnjima. Više nismo raspolagali ni prostorijama, nego smo se okupljali – doista na istom mjestu u svetojeronimskoj zgradi – u jednoj sobi koja je služila kao spremište neraspačanih

publikacija. Šestog svibnja 1945. Jelinčić je krenuo, kao i ja, s tisućama hrvatskih vojnika i civila prema austrijskoj granici, ali je već na jednoj od slovenskih cesta – kao i toliki drugi – nađen preklan i bačen u jarak. Taj zadnji predsjednik »Domagoja« koji je iz svega srca želio dobro svim ljudima i koji je tražio opravdanje za sve i svakoga bio je zaklan, u svojoj 21. godini života, s mržnjom i bijesom gorim od bijesa najokrutnije zvijeri. U njegovoj tragičnoj smrti ogleda se donekle i smrt HKAD »Domagoj«.

Epilog: pokušaji u egzilu

Veće ili manje skupine hrvatskih sveučilištaraca, koji nisu bili ubijeni u »maršu smrti« nakon što su ih – s ostalim bjeguncima – predale engleske vojne vlasti jugokomunističkim partizanima, nalazile su se u raznim logorima za izbjeglice po Italiji. Netom su se ove grupe »smjestile« u dotičnim logorima (lipanj 1945.), uz druge aktivnosti kulturnog, socijalnog i športskog karaktera, oživio je i religiozni život pod vodstvom svećenika koji su dijelili sa svojim zemljacima izbjegličku sudbinu. Među ostalim logorašima bio je smješten ne mali broj intelektualaca i studenata. Meni je osobno poznato stanje koje je vladalo u logoru kraj Ferma (Italija), gdje smo pokušali nastaviti rad Križara i domagojaca od prije svih mobilizacija i krvarenja na bojištima. Nije bilo u tom smislu razlika tko je tko, nego se radilo – da tako kažem – o obnovi i oživljenju vjerskoga života. Ako treba spomenuti neka imena bit će dovoljno navesti – osim požrtvovnih svećenika Josipa Borošaka i Viktora Vincensa – imena Dušana Žanka, Pavla Tijana, Stjepana Horvata, Ante Maršića s kojim sam surađivao na osnivanju Saveza hrvatskih katoličkih intelektualaca i studenata. No dok se postiglo dosta na obnovi vjerskoga života, u organizacijskom smislu ostale su samo želje. Nije nam uspjelo stvoriti neko konkretno udruženje. Započeli smo izdavati jedan šapirografirani tjednik vjerske orijentacije, ali ni taj list nije dugo potrajao kao ni inicijativa udruživanja, budući da su ljudi napuštali logor već 1946, osobito 1947.

Nekako u isto vrijeme P. Perović je u rimskom franjevačkom samostanu Antonianum pokušavao skupiti neke emigrante, koji su se nalazili(uglavnom ilegalno) u Rimu. »Radilo se« – kako piše sam P. Perović u svojoj gore spomenutoj knjizi – »o prijateljskim susretima, da se vidimo, izbrojimo i porazgovorimo, bez ikakva konkretnog plana. Mislim da nije bilo više od tri ili četiri satanka. No kad je jedna skupina studenata i diplomiranih svučilištaraca – i ja među njima – postigla naći utočište u Španjolskoj, konkretno u Đačkom domu sv. Jakova (Colegio Mayor Santiago Apostol) u Madridu, koji je osnovalo i izdržavalo Katoličko Djelo Sveučilišne Pomoći (Obra Católica de Asistencia Universitaria) ponovno je oživjela ideja o jednom hrvatskom katoličkom akademskom društvu. Negdje u prosincu 1948. prešlo se na konkretan rad organizacije. Ali do žive djelatnosti je došlo tek nekoliko mjeseci kasnije kad sam zajedno s o. Hijacintom Eterovićem, O. P. pokrenuo časopis »Osoba i Duh« i ponovno stupio u vezu s Pax Romana i to osobno s njenim predsjednikom Kichnerom. Predstavili smo se kao predstavnici nekadašnje Lige hrvatskog katoličkog đaštva pod imenom Croatia Academica Catholica (CAC). Ta je veza trajala koliko je bio dug život našeg časopisa, koji je prije svog nestanka podnio bolni i neočekivani udarac, o kojemu iz više razloga ne želim govoriti (1954)«. Životne prilike članova

društva i povjerenika časopisa – briga za obitelj, nepovoljni radni odnosi, nestalnost prebivališta, itd. bile su povod da je i ovaj pokušaj, – zapravo propao. Nakon ovog neuspjeha, P. Perović je ponovno preuzeo inicijativu koju ovako opisuje: »Tek deset godina nakon našeg dolaska u Argentinu tj. 1958. bio sam započeo s potpuno novim naraštajem, koji nije doživio ni domovinu, ni rata, većinom su rođeni po logorima ili su pak pobjegli iz domovine kao mala djeca.« P. Perović je svojom gorljivošću, neumornim radom i velikim iskustvom s mladeži, uspio skupiti do šezdeset studenata koji su »prisustvovali sastancima i s velikim zanimanjem pratili raspravljanja o velikim idejnim gibanjima u svijetu, o kulturnim i vjerskim pitanjima, s posebnim interesom za povijest i posljednje sudbonosne događaje u domovini Hrvatskoj« (ibid). P. Perović je ujedno uspostavio solidne veze s udrugom Pax Romana, veze koje su trajale neko vrijeme i poslije njegova odlaska iz Argentine u Italiju. Sastao sam se s njim u Pamploni gdje mi je govorio kako je svoj rad sa studentima u Argentini smatrao duhovnim i idejnim nastavkom svoga rada ili točnije – kako je rekao – »posljednjom mladicom katoličkog gibanja kod Hrvata«.

Ovo je jedan izvadak iz zadnje stranice povijesti domagojskog pokreta, koji je ostao bez neke agilne i ujedno legitimne osobe, da još jednom – po treći put – oživi rad, odnosno da nakon proglašenja Republike Hrvatske možda pokuca na vrata Velikog Križarskog Bratstva i da zamoli i ponudi ujedinjenje hrvatskih katoličkih snaga, kako je to bilo u početku, u Mahnićevo vrijeme.

Mladen JURČIĆ

Nezapisano

Izraz za koji sam živio
– ono najviše, bitno,
ostat će neizgovoreno, nezapisano.
Ono na što sam prosipao život
kao nebo kišu
pred mojim se očima neće rastvoriti
u krajnji cvijet.
Žarke boje duše kiša su za nj.
Svi naši ushiti
samo slute kraj zime,
samo su pupanje,
ali proljeće i ljeto
ovdje ne vidimo.

Tatjana KREN

Majstor Radovan ili Sunce graditelj

Praćenje prirodnih pojava te zapažanje zakonitosti događanja, imalo je golemu nemjerljivu vrijednost za uspješno obavljanje poljodjelskih i ostalih radova, bitnih za čovjekov opstanak na Zemlji, iz čega je uslijedilo i stvaranje kalendara. No, prirodne pojave i strahopoštovanje koje su ulijevale, ostavile su jasan trag i u religiji starih naroda, a naročito mjesto pritom je pripadalo Suncu.[1] Jedan godišnji ophod Zemlje oko Sunca koji nazivamo godinom odavno je, zbog praktičnih razloga, podijeljen na dvanaest dijelova nazvanih mjesecima, a mjeseci na prosječno trideset dana koji se dijele na dane i noći. U našoj narodnoj predaji vrhovni bog Vid ima s božicom Vidom dvanaest sinova koji su zapravo mjesečna Sunca što sastavljaju i grade godinu, a takva mitska slika o godišnjem bogu Suncu odnosno o dvanaest ili pak sedam Sunčevih vidova (cijela godina ili gradeća godina do srpnja mjeseca) potječe još iz vedskog razdoblja. U Rig-vedama je zabilježeno: »*S dvanaest žbica kolo vječitoga reda kotrlja se okolo neba, a da se nikad ne istroši, o Agni, nanj uspelo se sedamstotina i trideset sinova blizanaca.*« U sunčanim kolima česta je simbolika broja sedam na više načina, bilo da kola imaju sedam kotača ili ih vuče sedam konja i slično. U svakom mjesecu vlada jedno Sunce (dijete u gospodskom domu), dok druga djeca za to vrijeme izbivaju iz doma, o čemu govori i čobanska priča iz Slavonije iz zbirke Mijata Stojanovića.[2]

U slavonskoj je mitologiji Radgost (Radogost) bio jedan od sunčanih bogova. Iako ima dosta spomenika o njemu, spoznaje su prilično maglovite, što je i inače čest slučaj sa slavenskom religijom i mitologijom. Ime mu je, kao i Volosovo i Simarglovo, različito bilježeno u različitim izvorima.[3] Nesuglasice oko tumačenja nikle su zbog nejasnih tvrdnji stranih ljetopisaca koji opisuju hramove i kipove slavenskih idola po »tuđem pričanju«.[4] Veliko svetište boga Radgosta nalazilo se u gradu Radigošću u zemlji Ljutića odnosno plemenu Ratara. Thietmar opisuje Radgostov hram kao veliki hram s kipovima bogova među kojima je na prvom mjestu bog Svarožić. Adam Bremenski piše da su od slavenskih naroda koji stanuju između Labe i Odre najsilniji Retarijani, a najveći grad je Retra, koji je sjedište idolopoklonstva. Radgostov idol je od zlata, a postelja od purpura. Grad ima devet vratnica i opkoljen je dubokim jezerom. Do njega se prelazi preko drvenog mosta, a prijelaz je dopušten samo onima koji dolaze radi prinošenja žrtve ili pitanja proroštva za savjet. Hram je bio udaljen četiri dana hoda od Hamburga. Helmold spominje boga Radgosta pričajući o borbi između plemena Ljutića i Retarijana »koji uslijed starine svoga grada i glasovitog hrama, gdje se pokazuje Radgostov idol, tvrđahu da su oni najplemenitiji, jer ih pohode sva ostala slavenska plemena zbog pitanja proroštva i radi prinošenja godišnjih žrtava.«[5] F. Ledić drži Radgosta zaštitnikom gostoprimstva u slavenskih naroda. Spomen na drevni kult gostoprimstva i na Radgosta održao se u narodnoj predaji uz obale Baltika, u Pomeraniji i Podravlju, Poljskoj, Ukrajini, Rusiji, Češkoj i prikarpatskim krajevima. Kao boga gostoprimstva spominju ga mnoge stare kronike iz X. i XI. stoljeća. Drveni kip boga Radgosta iz X.-XI. stoljeća bio je izdjelan u ljudskom liku, simbolički prikazujući zaštitnika gostoprimstva s kruhom i zdjelicom

soli u lijevoj ruci te dvosjeklom sjekirom u desnici. Iz malo i nepotpunih bilješki bizantskih ljetopisaca iz VI. stoljeća, može se pretpostaviti da je starija verzija Radgosta bio Bog s dva lica: ljudskim i lavljim, s dvosjeklom sjekirom. Bio je savjetnik i Bog bojeva koji podaje lavovsku snagu i odvažnost. Čini se da je kasnije u lijevu ruku dobio raskriljenog labuda, što prema Lediću znači da će gost biti srdačno primljen u okrilje domaćina. Uz ovo se na prsima boga Radgosta našla i glava rogatoga bika. Ledić misli da se time željelo simbolički ukazati na to da dok je stada i plodina, bit će i svakog obilja.[6] Ledić smatra da su Radgosta držali i zaštitnikom obilne žetve, a imao je i neke funkcije boga Volosa. U nekim starim dalmatinskim gradovima kao znak dobrodošlice postojao je običaj da se na vratima grada isklešu od kamena oblici od kruha i čuturice za vino, da bi svoju dobrodošlicu i simbolički naglasili. Tako se na vratima grada Nina i danas nalaze sačuvani ovi starodrevni simboli gostoprimstva.[7] Stredovski u svom djelu »Moravia Sacra« iz XVIII. stoljeća kaže da brdo Radhost u Moravskoj duguje svoje ime idolu Radgostu. »*Bijaše na tom brdu jedan hram Radgosta (Radhosta). Nekada neznabošci slavljahu tu, prvih dana poslije ljetnog suncostaja, praznik posvećen tom bogu. Danas još na taj brijeg dolaze u velikom broju vjerni iz prohije Hochwalda, Rožnova i Frideka, pa čak i obližnji Slovaci iz Ugarske i po jednom vrlo starom običaju, ne miješajući u ostalom nikakvo praznovjerje, oni se tu odaju zadovoljstvu pića i igre.*«[8]

Božanstvo Sunca u Slavena nalazilo se i pod imenom boga Horsa ili Horza, koji je srodan grčkom Apolonu. Etimološki riječ Horz (Hors) dovodi se u vezu s perzijskom riječju *khores* i hebrejskom *chares,* koje znače Sunce, ili pak s egipatskom riječju *Horz-Hor,* što znači jutarnje Sunce.[9] Pretpostavimo li mogućnost da se u složenici Radgost (Radhost) u drugom dijelu zapravo krije prvotno božanstvo Horsa (Sunca), dok prvi dio *rad* označava određeni Sunčev vid i to u ovom slučaju srpanjsko Sunčevo božanstvo, srpanjsko Sunce i uzme li se u obzir Nodilova pretpostavka, u kojoj on *rado, rad* izvodi i iz *ra = uživanje,* radilo bi se o sunčanom božanstvu koje je označavalo doba uživanja u plodovima dugog i teškog rada, ovisnog o vremenskim prilikama. U njegovu čast slavilo se u danima oko ljetnog suncostaja, kada je dan najduži, a noć najkraća i kada započinju najveće godišnje vrućine. To je istovremeno veselo i najgostoljubivije razdoblje u godini.[10] Vidjeli smo da se Hors dovodi u vezu s perzijskom riječju *khores — Sunce*, a krenemo li istim putem, *rad* u jeziku »Gatha« znači *dar (radenti = darovati)* pa bi u Rodgostu imali Sunce koje daruje.[11] Za V. Nazora je Radgost ili Rade, Vidov sin, bučan i rasipan u svom obilju, Bog gostitelj, u čije su ime stari Slaveni primali putnike, gostili tuđince, dijelili milostinju i slavili slavlje u bogatoj jeseni u Stolnom Biogradu. Čim bi u jeseni nestalo zelenila, Stolni Biograd bi opustio i svijetli bogovi bi otišli u Nav, a zemlja bi postala trkalište zimskih mračnih sila i zlih božanstava.[12] F. Ledić također veću pažnju obraća na drugi dio složenice — gost i nalazi mnogo potvrda kulta gostoprimstva u Hrvata te misli da je kult gostoprimstva seobom naroda dopro na jug i u našu današnju domovinu.[13] Radgostovo se ime sačuvalo u osobnim imenima i zemljopisnim nazivima i to na širokom području koje su nekad (ili još i danas) nastanili Slaveni. Tako Miklošić tvrdi da je u Kranjskoj oko 975. godine živio Slovenac Radgost. U Galiciji postoji selo Radgoszcs.[14]

Rodgost je, zacijelo, kao što Ledić misli, spadao među dobre bogove. No, Rado pritom nije označavao samo boga gostoprimstva. To je bilo jedno od njegovih obilježja, vezanih uz godišnje doba koje je predstavljao. Rado je u hrvatskom narodu jasno odijeljen svojom drugom važnom funkcijom, onom koja se odnosila na gradnju

godine, na Sunce nakon ljetnog suncostaja, na posljednji mjesec o kojem je ovisila dobra rodna godina. Nakon sprnja, sva preostala Sunca vode bespoštednu borbu sa zlim silama, koje u prosincu, do zimskog suncostaja, kao da pobjeđuju, da bi se sa zimskim suncostajem rodilo mlado Sunce, Božić, u Slavena Svarožić, prvi od Svarožića u godini. Ako drugi dio božanskog imena zaista označava božanstvo Sunca, srodno Apolonu, prvi dio *rad, rade ili rado*, označavao je, što je očito iz narodne predaje, majstora (neimara) graditelja (godine). U hrvatskom narodu, tijekom vremena, došlo je, čini se, do razgradnje ove složenice, a njezin prvi dio korišten je u više različitih oblika imena i mjesta. Najčešće je korišten oblik *Rade*, što ukazuje na to da je taj oblik, sam za sebe, bio dovoljno dobro prepoznatljiv u svom značenjskom obliku i ukazivao je na sunčano božanstvo završnog graditelja godine, o kojem ovisi hoće li plodno razdoblje završiti sretno i puno obilja, hoće li biti dovoljno i pšenice i vina i svega ostalog potrebnog za preživljavanje u dugim i teškim mjesecima koji dolaze. Sedmi mjesec doista »gradi zgradu godine« te je Radgost posljednji Sunčev vid u usponu. Nakon toga počinje »padanje« godine. S Radom, kaže Nodilo, završava se slavna heptalogija naprednih Sunaca.[15]

Krenemo li Radinim tragom kroz hrvatsku povijest, u XI. stoljeću nalazimo se u vremenu vladavine kralja Dmitra Zvonimira (1075.-1089.), koja se smatra zlatnim dobom hrvatske narodne nezavisnosti. Zvonimir je, prema zapisima iz tog vremena, imao sina *Radovana*, čiji se trag gubi nakon godine 1083.[16] Kroz hrvatsku povijest narodno ime Radovan i ostale varijacije s osnovom rad u imenima i prezimenima, nalazimo na mnogo mjesta. U Krčkom natpisu iz XI. ili XII. stoljeća, jednom od najstarijih sačuvanih hrvatskih glagoljskih natpisa, zapisano je ime *Radonja*.[17] U Vinodolskom zakoniku iz 1288. godine stoji da su izabrani *»da popišu sve dobre, stare prokušane zakone u Vinodolu«*, između ostalih, iz Ledenica Ratko prvad i *Radoslav*, popovi, te iz Hreljina, *Raden* plovan.[18] U XII. stoljeću u Bosni postoji bosanska biskupija koja je u sklopu zapadne crkve, a godine 1195. »izabrani bosanski biskup« u Dubrovniku prima posvetu dubrovačkog nadbiskupa. Bosanska se crkva služila hrvatskim bogoslužjem, glagoljskim knjigama, poslije bosanskom ćirilicom (bosančicom), a da su biskupi bili domaći ljudi pokazuju njihova imena: Vladislav (1141.), *Radogost* (1197.), Bratoslav, Dragohna (1209.) i Vladimir. U sačuvanoj listini, izdanoj dne 8. IV. 1203. godine spominje se ime *Radoš*.[19] U XIII. stoljeću sačuvan je ugovor kojim Hranko Savić iz Vrane daje krznaru Krševanu svoga sina *Radina* u nauk koji treba trajati osam godina. U Zagrebu i okolici u XIII. i XIV. stoljeću, uz ostala imena, nalazimo *Rad'voja i Radoša*.[20] Sačuvana su, također, neka imena klesara-umjetnika stećaka (većina stećaka spada u vrijeme od XII. do XIV. stoljeća), koji sami sebe nazivaju kovačima, a za nas su ovdje važni *Radoje, Radić, Radan Hranić*. U natpisu na katoličkoj crkvi koju je dao sagraditi Kulin ban u XII. stoljeću, među potpisanim banovima, velikašima i dvorjanima, nalazimo na trećem mjestu: *»Se pisa Radohna Kr'stijanin«*.[21] Kotorski zlatar iz XIV. stoljeća (umro 1335.) bio je *Radoje*, a isto ime nosio je i dubrovački zlatar iz XIV. st.[22] Zlatar iz Kotora u XIV. stoljeću bio je i *Radoslav*. U XV. st. djelovao je pisar i iluminator *Radosav*. U rukopisu Apokalipse, koji se čuva u Vatikanskoj biblioteci, ostavio je zapis: *»Radosav Krstijanin za Goisava Krstijanina.«* Klesarsku radionicu u Dubrovniku u XIV. stoljeću imao je Bokša *Radomislić*, rodom iz Bara.[23] U XV. stoljeću u Dubrovniku kao učitelja nalazimo Marina *Radonjića* (1459.-1462.)[24] *Radešin* Junčić bio je u XV. stoljeću štitar u Dubrovniku, a njegov učenik, drvodjelac, štitar i slikar bio je *Radoje* Dragosalić, poznat kao Radoje s Neretve. U njegovoj radionici u Dubrovniku među učenicima i pomoćnicima bili su Nikola *Radanović, Radić* Brančić i Rasko *Radeljević*.[25] U Dubrovniku su u XV. stoljeću djelovali i klesari i graditelji *Radosav* i Jakov *Radmanović*, a u Zadru je zabilježen drvorezbar *Radmil,* dok je u Trogiru kamenar i graditelj bio Marin *Radoj* (Marin Radojev, Marin Alegretti). Dubrovački klesar i graditelj u XV. st. bio je i Pripko *Radončić*, zatim klesar Simo *Radosalić,* zidar i klesar, poznat kao graditelj svodova, *Vlatko (Vitko) Radosalić*, drvorezac i slikar Matko *Radosalić*-Alegretović, dubrovački krojač zvao se Paško *Radosalić*, a *Radonjići* su bili porodica skelara koja je djelovala u XV. i XVI. stoljeću.[26] Među učenicima slavnog Jurja Dalmatinca iz XV. stoljeća nalazi se đak *Radmio,* koji navodno gradi župnu crkvu u Pagu[27] a s Jurjem Dalmatincem surađivao je i graditelj i klesar *Radoje Radostić*, podrijetlom iz Dubrovnika.[28] Kralj Stjepan Tomaš (1443.-1461.), otac Stjepana Tomaševića, imao je brata *Radivoja*.[29] Posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević (1461.-1463.), kojeg je papa Pio II po svojim legatima dao okruniti u Jajcu 1461. godine za bosanskoga kralja, imao je glavnog vojskovođu vojvodu *Radaka*, koji je navodno bio bogumil i koji je prema predaji i bez bitke izručio Turcima tvrdi grad Bobovac, koji je bio ključ za ulazak u Bosnu.[30] U Dubrovniku u XVI. stoljeću ostavili su svoj trag slikari Marko *Radojević* i Petar *Radonjić* te Stjepan *Radovanović*.[31] U XVII. st., u povelji kojom je za kneza postavljen Nikola Brnić, spominje se selo *Radivojevo* u nahiji Poljica.[32] U Bračkim knjigama iz XVII. i XVIII. stoljeća, među porodicama porijeklom iz Poljica nalazimo na prezimena *Radić, Radičić, Radičević, Radovčić*.[33]

Jedan od najpoznatijih hrvatskih Radovana svakako je čuveni *majstor Radovan* (XIII. st.), kipar, autor glavnog portala trogirske katedrale (1240.), jednog od najljepših djela romaničkog kiparstva u nas. Cvito Fisković u svojoj knjizi *Radovan* navodi da nema nikakvih biografskih podataka o Radovanu. Jedino njegovo lijepo narodno ime govori da se radi o hrvatskom majstoru.[34] Natpis na Radovanovu portalu u Trogiru glasi: *»FUNDATUR VALVE POST PARTUM VIRGINIS ALME PER RADAUNUM CUNCTIS HAC ARTE PRECLARUM UT PATET EX IPSIS SCULPTURIS ET EX ANAGLIPHIS ANNO MILLENO DUCENO BISQUE VICENO PRESULE TUSCANO FLORIS EX URBE TREGUANO« (»Ova vrata po porodu časne djevice diže Radovan, od sviju najodličniji u ovoj umjetnosti, kako se vidi po kipovima i vajarijama, godine 1240. za biskupovanja Toskanca Treguana iz grada Firence.«)*[35] Narodno ime Radovan u to je vrijeme očito snažno živjelo. Pitanje je stoga je li to ime slavni umjetnik dobio po rođenju ili ga je sama snaga i simbolika imena Radovan privukla da time potvrdi svoje majstorstvo. Onaj isti Radgost, Bog sunca ljetnog suncostaja, koji gradi godinu, koji je majstor stvaranja, ostao je u narodu duboko sačuvan i predstavljen u različitim oblicima prvobitnog imena, a u epskim pjesmama i pripovijetkama predstavljen kao Rade neimar (majstor) koji gradi mostove, kule i crkve, obično ima tri stotine pomagača, što približno određuje dane u godini, a vile ga pokušavaju spriječiti u ostvarenju. Je li na taj način razmišljao i naš slavni umjetnik kada je svoje djelo imenovao Radovanovim imenom? Godine 1205., u početku obnove Trogira, gradom upravlja knez Vučina, zatim nalazimo kneza Iliju (vjerojatno iz roda Kačića) te kneza Stipka Šubića. I ovdje se prepliću imena biblijska, sveta, sukladna kršćanstvu (Ilija, Stjepan) i imena narodna (Vučina). Svakako je zanimljiva i činjenica da je Radovan na reljefima svojeg portala, uz niz ilustracija iz

Evanđelja, prikazao i svagdašnji život svojih suvremenika pa su tu i seljak koji obrezuje lozu, pastir koji striže ovce, domaćin koji priređuje gozbu, putnik je na gradskim vratima.[36] Je li Radovan izabrao to ime kao vjekovnu oznaku majstora graditelja? Njegovo je djelo duboko uronjeno u kršćanstvo, vođeno spoznajom o grešnosti svijeta i spasa koji pruža vjera u Boga, a Isus je prikazan na mučilu u obliku slova Y, isječenom iz rajskog Stabla Života, koje ima dugu tradiciju još iz vedskog razdoblja i koje je često u slavenskim odnosno hrvatskim narodnim pripovijetkama.[37]

U svijetu epskih narodnih pjesama i pripovijedaka Radgost je često zastupljen. U Kojanovim pripovijetkama sakupljenim po Vojvodini, uz cara (vrhovno božanstvo, Vid) slijepog starca (dešu) djeluju davori, umiljata, moćna, svijetla i nadnaravna bića koja jašu na zlatnim krilatim bijelcima i na glavi imaju veliku zvijezdu. Nekad se nazivaju i deminutivno davorići. Među njima se najviše ističe *davor Rado, Radovan.* Davore Nodilo uspoređuje sa skandinavskim tivarima iz Edde, vitezovima, sunčanim bogovima.[38] Velika sličnost također postoji između hrvatskih dvanaest grabancijaša dijaka na čarobnom kolu i njemačkih istobrojnih Johannesa, đaka ili landsknechta u kolu sreće. Sunčevo je kolo sreće i sunčana su lica djece na kolu. Od ratnih davora postala je i riječ davorija, pjesma ubojna, pean i odnosni glagol davoriti, a Nodilo navodi da »naši stari pisci mutno pominju bar jednog ratnog davora«.[39] Najčešći je u hrvatskim narodnim epskim pjesmama i pripovijetkama *Rade neimar*, koji vodi tristo majstora i gradi kulu, most ili crkvu, a vile ga ometaju te je obično potrebna i žrtva da bi gradnja mogla biti uspješno privedena kraju. U pjesmi iz Petranovićeve zbirke tri mlade paše žele sagraditi most preko Drine. Gradi ga Rade neimar s tristo majstora, a uspjeva tek uz pomoć djece kralja Milutina, blizanaca Ostoje i Stoje (također sunčana božanstva). U Kojanovoj pripovijetki iz Vojvodine »*Radovan i Slavojka*« slijepi starac sjedi pod jelom, a nedaleko jele je rascvjetana mirisava lipa, pod kojom je izvor žive vode iz kojeg teče potočić u veće jezero. Davor Sunce, Radovan, iz izvora zahvaća živu vodu u zlatnu tikvu, umije starcu (Bog Vid) oči te on progleda.[40] *Pomoćnik Rade (Rade kiridžija-vozač)* koji sa svojih šezdeset kiridžija (vozača) »*iz svijeta ćera šezdeset tovara sve na golo vina i šenice*«, također je srpanjski sunčani Radgost. Za Nodila je naročito zanimljiva pjesma iz Vukove zbirke »*Smrt vojvode Kaice*«, u kojoj nalazi da su dvanaest vojvoda uz kralja Maćedonije, zapravo dvanaest Sunčevih vidova, a Janko Sibinjanin vodi sa sobom tri stotine Mađara i šezdeset djece Karavlaha, što predstavljaju dane u godini. U redu dvanaestoraca, sedmi je oko carskog stola *Radobeg-Mijajlo*, koji, dakle, predstavlja srpanjsko Sunce.[41] Zanimljiva je ovdje uspostavljena veza Rada i arhanđela Mihaela (hebr. »tko je kao Bog?«), borca protiv paklenog zmaja, odnosno sotone i vojvode nebeske vojske. Je li time samo potvrđena važnost koja je pripadala Rade neimaru, graditelju godine i graditelju zemaljskih kula i mostova i najvećem borcu pobjedniku u borbi sa zlim silama (Bijesovima), koje pokušavaju uništiti kulu dobre ljetine koju on gradi? U pripovijetki iz Vojvodine (Kojanova prip. 3) prikazan je također sunčani bog sabrane žetve u srpnju kao neimar s tristo pomoćnika neimara koji završava rodnu božju godinu. U pripovijetki, daždevni odnosno kišni bogovi, car i carica, kroz svu godinu puštaju kišu iz tristo izvora (dana u godini), a Rado sastavlja sve izvore na jednu žicu da bi oživjela izgorjela zemlja Misir, na veselje ljudskom rodu. Nodilo zaključuje da se ime zemlje Misir ili Egipat čini davnije od doseljenja Hrvata na sadašnje prostore, a ruski ljetopisi Ipatski iz X. stoljeća za boga Svaroga kažu da su ga tako prozvali Egipćani. Nodilo smatra da navedena pjesma potvrđuje tu vezu između višnjeg boga i Egipta (Misira)[42].

Rado se nalazi i u dubrovačkoj legendi i zida grad Dubrovnik. Postanak Dubrovnika vezan je u legendi s ljutom borbom između *Radoslava Belog* (Lijepog) i unuka Radoslava s opakim Besislavom (Nodilo – ljetni suhi Bijes). U *Annali di Ragusa* Nikše Ranjine nalazi se predaja o tome kako je bosanski Radoslav (Nodilo – bog srpanjskog obilja), boreći se s Besislavom sazidao »*Radićev grad*« na stancu kamenu usred sinjeg mora. Nodilo misli da taj Radićev grad zapravo nije Dubrovnik nego mitski Radov grad, podignut protiv daha ljetne zapare odnosno suhog Bijesa [43]. No, mitsko služi da bi se objasnilo zemaljsko pa nema pravih razloga za drugačije tumačenje predaje o postanku Dubrovnika nego kao Radićeva odnosno Radova grada. Rad, Radoslav, srpanjski Sunčev vid uvijek je Rade neimar, zadužen za gradnju dok je drugi Sunčev vid, Vlaho (Volos, Veles, bog Sunca i plodnosti), zaštitnik pastira (neka njegova svojstva pripadala su i Radu), zadužen za očuvanje sagrađenog grada.

Prihvaćanjem kršćanstva, Hrvati, kao i ostali Slaveni, nisu se lako odricali svojih starih božanstava. To je shvaćala i crkva i činila određene ustupke starim religijama. Kršćanski sveci ponijeli su određene, za narod veoma važne, osobine starih božanstava, na zadovoljstvo obaju strana. Svojstva Radgosta, majstora Radovana odnosno Rade neimara, ponio je *sveti Petar,* »stijena na kojoj Isus gradi crkvu svoju«, svetac koji umjesto Radgosta gradi godinu. Praznik svetog Petra (i Pavla) slavi se na dan 29. lipnja, dakle nekoliko dana po ljetnom suncostaju, što je od davnina bilo vrijeme slavljenja boga Radgosta [44]. Hrvatski narod poslovicom izriče: *Žensko je ljeto poslije Petrova dne.* To je vrijeme najvećih toplina nakon ljetnog suncostaja te u to vrijeme i žene mogu boraviti i noćivati u prirodi [45]. Za ljetno srpanjsko Sunce postoji u narodu i izraz *Petrovo Sunce,* kada zriju i jabuke »petrovače«, a poslovicom narod zaključuje: *Gjurgjev danak: žito niklo /Spasov danak: žito vlata/ Petrov danak: žito zrelo* [46]. Šimun Petar bio je, kao što znademo, jedan od Isusovih apostola, najvažniji, onaj kojem je Isus s povjerenjem povjerio gradnju svoje crkve. U epskoj pjesmi »*Sveti Petar i majka*« [47] majka je varala oko vune, vina i brašna. Vuna označuje i važnu granu stočarstva, ovčarstvo, vino predstavlja vinogradarstvo, a brašno označava granu poljodeljstva čiji proizvod je najvažnija ljudska hrana, kruh. Međutim, vuna predstavlja i ovcu, janje, dakle i Isusa, vino je i krv Isusova, a brašno odnosno kruh je i tijelo Kristovo. Znači, Petrova majka je varala Isusa, crkvu, kršćanstvo, a to se niti majci ne može oprostiti. Petar je i ovom pjesmom od naroda označen kao branitelj i graditelj Kristove crkve. Krist je Sin čovječji i Sin Božji, ali i Novo Sunce Pravde, Bog svjetlosti i Sunca, a Petar kao Radovan jedan je od njegovih vidova. Ovo potvrđuje i pjesma »*Sveci blago dijele*« [48]. Uz Petra se spominju vino i kruh, krv i tijelo Isusovo te »ključevi od nebeskog carstva« jer je on, osim ovozemaljskog graditelja godine, graditelj Kristove crkve i ključar rajskih vratiju odnosno vratiju vječnog života.

Zaključak

Prikazana je veza ljetnog suncostaja i zakonitosti vezanih uz ovu prirodnu pojavu nastalu ophodom Zemlje oko Sunca te činjenicom da je Zemljina os vrtnje nagnute prema ravnini u kojoj Zemlja kruži oko Sunca (ravnina ekliptike), s kultom Sunca u slavenskoj mitologiji.

Sve stare religije posebnu su pažnju obraćale astronomskim pojavama i stvarne činjenice i zakonitosti ogrtale u mitološko ruho. Naročita je pozornost obraćana

Suncu, o kojem ovisi život na Zemlji. Praćeno je prividno kretanje Sunca među zvijezdama i svakoj važnoj fazi pridavano je mitološko značenje. U našoj narodnoj predaji vrhovni bog Vid ima s božicom Vidom dvanaest sinova koji su zapravo mjesečna Sunca što sastavljaju i grade godinu.

Ljetni suncostaj označuje najvišu točku nad obzorom koju Sunce dostiže tijekom godine. Što se više približava solsticijskoj točki Sunčev uspon djeluje sve sporije, tako da se više dana prije samog suncostaja i više dana poslije suncostaja čini da Sunce ne mijenja svoju najveću visinu dostignutu na nebeskom svodu. U našim zemljopisnim širinama od oko 45 stupnjeva sjeverne zemljopisne širine, to razdoblje obuhvaća kraj lipnja i mjesec srpanj, kao mjesec velikih vrućina i najvažniji mjesec koji oblikuje i dovršava dobru plodnu ljetinu, uvjetuje obilje i blagostanje. Za ljetni suncostaj i dobar mjesec srpanj od davnih je vremena u Slavena zadužen Sunčev vid Radgost. Dolaskom na prostore koje danas nastavaju, Hrvati su zadržali mnoge slavenske običaje koje je prihvatilo i kršćanstvo i prilagodilo pojedina stara vjerovanja.

Radgost (Radhost) je smatran zaštitnikom gostoprimstva, bučnim i rasipnim u svom obilju te najvažnijim pobjednikom protiv zlih sila (Bijesova). On je završni graditelj godišnje zgrade (godina do mjeseca srpnja je gradeća godina). Tijekom vremena u narodnoj predaji je došlo do razdvajanja određenih Radgostovih svojstava te je *gost* ostalo vezano uz pojam gostoprimstva, obilja i uživanja, a *rad* je oznaka za majstora graditelja kule koja čini godinu kao i zemaljskih kula, mostova, a potom i crkvi.

Kroz hrvatsku povijest ime *Rad, Rade, Radovan* i ostale varijante s osnovom *rad* koriste se u imenima i prezimenima te zemljopisnim nazivima o čemu postaje mnogobrojni dokazi. S tim u svezi postavlja se i pitanje je li trogirski majstor graditelj čuvenog portala zaista kršten narodnim imenom Radovan, ili je ovo ime preuzeo iz žive narodne predaje, u kojoj je majstor Radovan ili Rade neimar predstavljao štovano božanstvo Sunca, srpanjsko Sunce, koje je najvažniji i završni graditelj godine.

Oko vrhovnog slavenskog božanstva Svetovida (Svantevid, Sutvid, Svevid, vjerojatno istovjetan sa Svarogom)[49] djeluje dvanaest davora, ratnih božanstava odnosno Sunčevih vidova. Među njima najviše se ističe davor Rado, Radovan, čime je ponovno naglašena izuzetna važnost pridavana ovom srpanjskom božanstvu.

U epskim pjesmama između dvanaest vojvoda koji predstavljaju dvanaest Sunčevih vidova, sedmi je po redu Rado-beg-Mijajlo, čime je u narodnoj predaji uspostavljena sveza između arhanđela Mihaela, vojvode nebeske vojske i borca protiv sotone, s Radom neimarom, graditeljem božanske godišnje zgrade i graditeljem zemaljskih kula te najsnažnijim pobjednikom u borbi sa zlim silama (Bijesovima). Ponekad je Rade prikazan i kao vozač (kiridžija) koji vozi vino i pšenicu.

Rade neimara nalazimo kao Radoslava i u dubrovačkoj legendi prema kojoj je pobijedio u borbi s opakim Besislavom i sazidao Radićev odnosno Radov grad na stancu kamenu usred sinjeg mora.

Tijekom vremena ulogu Radgosta odnosno Rade neimara, majstora Radovana, ponio je kršćanski svetac, najvažniji od apostola, sveti Petar. Praznik svetog Petra slavi se 29. lipnja, nekoliko dana po ljetnom suncostaju, što je od davnina bilo vrijeme slavljenja božanstva Radgosta. Petar je graditelj Isusove crkve. Krist predstavlja i Novo Sunce Pravde, Boga svjetlosti i Sunca, a Petar kao Radovan jedan je od njegovih vidova.[50]

Bilješke

1. Tatjana Kren, Božić, Nepobjedivo Sunce ili zimski suncostaj, Bolid 52-53 (3-4/92) 12. – Sunce je jedna između stotina milijardi zvijezda u spiralnoj galaktici koju smo navikli zvati Mliječnom Stazom ili Kumovskom Slamom. Kao tijelo s vlastitim zračenjem ono u prostor neprestano emitira svjetlosno, toplotno i drugo zračenje i time direktno omogućuje život na Zemlji te je, dakako, najvažniji objekt kojeg čovjek zapaža na nebeskom svodu i zarana je shvatio da o Suncu ovisi više nego o ičem drugom u prirodi koja ga okružuje te mu je time pripalo i posebno religijsko, odnosno kultno značenje.
2. Natko Nodilo, Stara vjera Srba i Hrvata, (Sunce dvanaestoliko i gradnja mlade godine), Split, 1981., str. 100-104.
3. Tako je Bruckner sumnjao u njegovo postojanje, a Thietmar ga je smatrao samo imenom grada. Adam Bremenski, Kruse, Lisch i Bernar, držali su ga božanstvom. Niederle i Gilferding su ga pak izjednačavali sa Svarožićem.
4. Ferdo Ledić, Mitologija Slavena, Tragom kultova i vjerovanja starih Slavena, Zagreb, 1969., str. 110-111. – Ledić kaže da je i Thietmar pogrešno bilježio slavenske izraze te tako navodi Riedegast umjesto slavenskog grada Ratari.
5. Spasoje Vasiljev, Mitologija drevnih Slovena, Beograd, 1990., str. 109.
6. Ovaj opis Radgosta Ledić je preuzeo iz Larousse: Mythologie generale, Paris 1935. i »Slavonic Mythology, London 1959.
7. F. Ledić, isto, str. 132-136. – Ovaj znak dobrodošlice možda se može povezati sa štovanjem Radogosta, ali se pritom mora imati na umu da je i mitraizam, koji je u našem podneblju imao duboke korijene, uz životinjsku žrtvu također imao kruh i vino, kao i kasnije kršćanstvo.
8. S. Vasiljev, isto, str. 178. – Sunčev godišnji prividni hod preko nebeskog svoda bio je za ljude nepresušno vrelo mašte. Zemlja se oko Sunca kreće u ravnini koju nazivamo ekliptika, a uslijed tog kretanja Sunce se prividno kreće nebeskim svodom i u sadašnje vrijeme presijeca dogovorene granice trinaest zviježđa, od kojih su dvanaest poznata kao zviježđa zodijaka ili životinjskog pojasa. Zemaljska os rotacije s okomicom na ravninu ekliptike zatvara kut od 23 i pol stupnja. Nebeski ekvator, koji je projekcija zemaljskog na nebeski svod, s ravninom ekliptike zatvara jednaki kut nazvan priklonom ekliptike. Točke u kojima ekliptika siječe nebeski ekvator nazivamo ravnodnevičkim ili ekvinocijskim točkama (proljetna i jesenska točka), a točke koje leže na ekliptici na sredini između ravnodnevničkih točaka zovemo solsticijskim točkama (ljetni i zimski solsticij ili suncostaj). Na nebeskom svodu, u našim zemljopisnim širinama (oko +45°), to znači sljedeće: prvog dana proljeća i prvog dana jeseni Sunce dostiže najveću visinu (kulminira) na nebeskom ekvatoru odnosno na 45 stupnjeva ili polovini puta između obzora i zenita. Zbog toga Sunce na obzoru izlazi točno na istoku i zalazi točno na zapadu i boravi nad obzorom dvanaest sati. Nakon toga Sunce se polagano uspinje prema najvišoj točki koju dostiže u vrijeme ljetnog suncostaja (23 i pol stupnja od nebeskog ekvatora prema zenitu). Što se više približava solsticijskoj točki, njegov uspon djeluje sve sporije, tako da se više dana prije samog suncostaja i više dana nakon suncostaja čini da Sunce ne mijenja svoju najveću visinu na nebeskom svodu niti čovjek bez pomoći mjernih instrumenata zamjećuje skraćivanje dana. Tek oko polovice srpnja može se govoriti o primjetnom skraćivanju dana, kada Sunce »ustupa«. U narodnoj umjetnosti to je zabilježeno igrom nazvanom kraljev ustup. Kralj (Sunce), mašući mačem igra sam i uzmiče unatraške. Skraćivanje dana postaje dobro vidljivo tijekom kolovoza kada se Sunce sve brže spušta prema točki jesenske ravnodnevnice. Ljetnim suncostajem sagrađena je doista zgrada godine, koju označuje Sunce u svom uspinjanju i nakon toga počinje razgradnja, dani se skraćuju, a noći produljuju, sve do najtežeg dijela godine pred zimski suncostaj, kada Sunce postiže svoju najmanju visinu za vrijeme kulminacije (u podne) i tada je samo 22 i pol stupnja nad obzorom.
9. S. Vasiljev, isto, str. 70.
10. N. Nodilo, isto, str. 150.
11. Mirko Vidović, Hrvatski iranski korijeni (II. Kronološki indeks riječi i izraza ovlaš uzetih iz Zerthustovih »Gatha«, struhatski (medijski – hrvatski), Zagreb, 1991., str. 171, 172.
12. F. Ledić, isto, str. 139.
13. F. Ledić, isto, str. 131. – Ledić smatra da na to ukazuju i imena starog hrvatskog plemstva npr. Slavogost Župan (1160. g.), knezovi Slavogostić (1367. g.), plemić Dobrogost Radogostić (1323. g.), Milogostić, skradinski plemić (14. vijek), Miogošć itd. To prema Lediću potkrepljuje i skup zemljopisnih naziva: Dobrogošće (Sl. Požega), Živogošće (Makarska), Jutrogošta (Kostajnica), Delegošta (Prijedor), Gos-

tenje (Predgrada), Gostinjac (Krk), Gostović (Vrbovec), Gostovo polje (Brinje), Gostovača (Perušić), Gosteša (Knin), Ljubogošta (Sarajevo).

14. S. Vasiljev, isto, str. 109. — Već površan pregled zemljopisnog nazivlja u Hrvatskoj i njenoj bližoj okolici donosi nam nazive sela kao što su Rodogost u današnjoj Albaniji, Radohova, u Bosni blizu Travnika, Radovan planina u Hercegovini, kraj Bugojna, Radonić pored Drniša, Radonić blizu Skradina, Radovan, rt na otoku Iloviku (pored njega je mali otočić Sveti Petar).
15. N. Nodilo, isto, str. 192. — Nodilo kaže da od temeljnika Božića do Rada, konačnog graditelja, izredale su se sjajne slike sunčanih bogova. Nakon ovih sunčanih bogova godina se »naginje i propast nastupa.«
16. J. Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb, 1980., str. 112.
17. Glagoljica, jedanaest stoljeća jedne velike tradicije, Zbornik radova, Slovo 21 (1971) 236.
18. J. Horvat, isto, str. 140.
19. J. Horvat, isto, str. 182, 183.
20. J. Horvat, isto, str. 149, 151, 157.
21. J. Horvat, isto, str. 181, 182, 187.
22. Likovna enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1984., str. 679.
23. Likovna enciklopedija, isto, str. 679-681.
24. J. Horvat, isto, str. 247.
25. Likovna enciklopedija, isto, str. 335.
26. Likovna enciklopedija, isto, str. 677, 678, 680.
27. J. Horvat, isto, str. 236.
28. Likovna enciklopedija, isto, str. 682.
29. J. Horvat, isto, str. 433.
30. J. Horvat, isto, str. 217.
31. Likovna enciklopedija, isto, str. 679, 680, 684.
32. Poljički zbornik, svezak drugi, Zagreb, 1971., str. 68-69.
33. Poljički zbornik, isto, str. 215-217.
34. Cvito Fisković, Radovan, Zagreb, 1989., str. 13.
35. J. Horvat, isto, str. 166.
36. J. Horvat, isto, str. 166-167. — Radovanovi prikazi mogu se, naravno, tumačiti kao realna slika života kojeg je Radovan gledao oko sebe i umjetničkom snagom bilježio. No, dozvolimo li sebi skretanje u područje mitskog, nalazimo se pred svojstvima koja krase boga gostoljublja i majstora graditelja godine, mada se u Radovanovo vrijeme kršćanstvo već dobrano ispreplelo sa starom hrvatskom vjerom pa je sveti Petar već vrlo vjerojatno ponio Radogostova svojstva, a dvanaest apostola uz Isusa zamijenila su dvanaest sunčanih božanstava koja grade godinu.
37. T. Kren, isto, str. 32.
38. U sadašnjici, stjecajem nesretnih okolnosti, svjedoci smo koliko je pojam viteštva ostao sačuvan u hrvatskom narodu. Naši vojnici u domovinskom ratu, pali za slobodu Hrvatske, veoma često spontano su imenovani hrvatskim vitezovima, što svjedoči o generacijskom pamćenju.
39. N. Nodilo, isto, str. 127-128. — Kod Josipa Stipana Relkovića ratni davor je potpuno siguran, jer je grčki bog rata Ares odnosno rimski Mars jasno uspoređen s našim Davorom (vidjeti: J. S. Relkovich, Kuchnik, u Osiku, 1796., pretisak Privlaka, 1989., str. 10 — Mars je Davor on utorka nosi), a da je davor (junački davori), hrvatski bog rata istovjetan s rimskim Marsom potvrđuje i još raniji Belostenčev »Gazophylacium«, str. 66.
40. N. Nodilo, isto, str. 160.
41. N. Nodilo, isto, str. 183. — Vuk S. Karadžić je u svoju zbirku unio mnogo hrvatskog narodnog blaga i pritom vršio preinake, čime je teško oštetio hrvatsku narodnu književnost.
42. N. Nodilo, isto, str. 108.
43. N. Nodilo, isto, str. 186.
44. Nodilo iznosi podatak da su na mjestu Rodgostovih svetilišta nikle crkve posvećene svetom Petru, ali navodi da je bilješku negdje zagubio. U svakom slučaju to je smjernica koju bi trebalo slijediti u daljnjim istraživanjima.
45. Tatjana Kren, Zapažanja nebeskih (astronomskih) pojava u našem narodu, zabilježena u poslovicama. Studija o poslovicama s astronomskom tematikom, Bolid 39 (2/1989) 14.
46. N. Nodilo, isto, str. 190.
47. Tvrtko Čubelić, Epske narodne pjesme, Zagreb, 1951., str. 6. — Sveti Petar u raj šetukaše, / Za njim stara majka pristajaše. / — Sine Petre, pričekaj me malo! / Jadna mati ne možeš amo / Ti si, majko, tuđu pređu prela, /Otoljen si sebi ostavljala/: Krivo se se Bogom zaklinjala. /Da si, majko, svoje primetala. — Sveti Petar u raj šetukaše,/ Za njim stara majka pristajaše: /Sine Petre, pričekaj me malo!/ — Majko moja, ti ne smiješ amo! /Ti si, majko, vino prodavala,/ I u vino vodu prisipala: /Krivo si se Bogom zaklinjala, /Vino pila, pa vodu sipala. — Sveti Petar u raj šetukaše,/ Za njim stara majka pristajaše: /Sine Petre, pričekaj me malo! /Majko moja, ti ne smiješ amo!/ Ti si, majko, brašno prodavala, /A u brašno pepela sipala:/ /Krivo si se bogom zaklinjala,/ Da nijesi luga prisipala.
48. T. Čubelić, isto, str. 8. — ... Kada sveci blago podijeliše. /Petar uze vince i šenicu/ I ključeve od nebeskog carstva:...
49. T. Kren, Božić..., isto, str. 28.
50. T. Kren, Božić..., str. 28. — Kršćanstvo je pročišćena sinteza svih pozitivnih iskustava starih religija i kultura. Naši su preci od božića Sunca prešli na božića Isusa te je Božić bio temeljni Svarožić, a Rado konačni (Svarožić graditelj), kako misli Nodilo. To se potvrđuje preko Isusa kao ugaonog kamena crkve, a Petra kao graditelja Isusove crkve.

(Sažetak)

Prikazana je veza ljetnog suncostaja s kultom Sunca u slavenskoj mitologiji. Sve stare religije posebnu su pažnju obraćale astronomskim pojavama i stvarne činjenice i zakonitosti ogrtale u mitološko ruho. Tako je praćeno prividno kretanje Sunca među zvijezdama i svakoj važnoj fazi pridavano je mitološko značenje. Za ljetni suncostaj i dobar mjesec srpanj od davnih je vremena u Slavena zadužen Sunčev vid Radgost. Dolaskom na prostore koje danas nastavaju, Hrvati su zadržali mnoge slavenske običaje koje je kršćanstvo prihvatilo i prilagodilo. Radgost je smatran zaštitnikom gostoprimstva i najvažnijim pobjednikom protiv zlih sila (Bijesova). On je završni graditelj godišnje zgrade koju čine Sunca u usponu do ljetnog suncostaja. Tijekom vremena u narodnoj predaji je došlo do razdvajanja Radgostovih svojstava pa je Rad, Rade, Rado u narodu prihvaćeno kao oznaka za majstora graditelja kule koja čini godinu, kao i zemaljskih kula, mostova, a potom i crkvi. Kroz hrvatsku povijest ime Rad, Rade, Radovan i ostale varijante s osnovom »rad« koriste se u imenima i prezimenima te zemljopisnim nazivima, o čemu postoje mnogobrojni dokazi. Rado je i ratno božanstvo, on je davor, najvažniji među dvanaest davora, a epske pjesme ponekad ga prikazuju i kao vozača (kiridžiju) koji vozi vino i pšenicu. Između dvanaest vojvoda u epskim pjesmama, koji predstavljaju dvanaest Sunčevih vidova sedmi po redu je Rado-beg-Mijajlo, čime je u narodnoj predaji Rade neimar, graditelj božanske godišnje zgrade i borac-pobjednik u borbi s Bijesovima, povezan s arhanđelom Mihaelom, vojvodom nebeske vojske i borac protiv Sotone. Tijekom vremena ulogu Radgosta odnosno majstora Radovana ponio je sveti Petar kao graditelj Kristove crkve.

Nevenka NEKIĆ

TRI PRIPOVIJESTI O RUĐERU BOŠKOVIĆU

Rufinelli

Kad se Ruđe 26. rujna 1740. dovezao u Rufinelli, vila za isusovce bila je završena i skladno se uklapala u duboko tamno zelenilo na padinama Albana. Graditelj Vantinelli, onaj koji je kasnije s Ruđerom pregledavao kupolu sve. Petra, profinjenim je kontrapunktom povezao svjetlo i sjenu ovdje na tlu nekad drevnog TUSCULA koji je udaljen svega dvadeset i jedan kilometar od Rima i ispod kojeg se tada prostirao u gustim nasadima FRASCATI sa svojim ljetnikovcima.

S Ruđom se dovezli učenici i kolege u udobnoj kočiji koja ih je provezla rimskom campagnom punom zrelih narova i obranih vinograda. Kad su se približili Rufinelliju, Ruđe je sav ustreptao ugledao ponovno skladne trupove i bjelinu zdanja usred šume od smaragda.

Dobio je malu sobu gdje je bilo 70 soba, dvorana za svečanosti i kućna kapela. Ovdje su provodili odmor lagodno i lijepo, čak se išlo u lov. Pričao je Ruđe da su ulovili za jedan dan (on nije nikada lovio) 96 zeba, 4 druge ptice i dva kopca. Jedan među njima, Dživo Tudisi, je poput prava lovca sokolara odlazio u lov s »kraguljem na ruci«. Ruđe se najradije posvećivao, iza jutarnjih svećeničkih dužnosti, radu u svojoj sobici uza stol, najprije sam, a onda s kojim seminaristom, učenikom za koje je bio zadužen. Kasnije je polazio u šetnju.

Od rana jutra pratilo ga je srebrno cinkanje zvona koje se javljalo iz kapele, a kad bi stao na prozor svoje kamare, ugledao bi veličanstveni prizor: pogled je obuhvaćao Rim u sredini campagne, Rim koji mu je druga domovina, kojeg voli i pamti njegove ljepote — njegovu Santa Sabinu na lijepim stupovima od parskog mramora, divni vrt crkve sv. Marije del Priorato, zvonik sv. Marije in Cosmedin, nalik na ružičastu biljku u plavetnilu, palače što se ogledaju u svojim česmama i jezerima, Rim prepun kamenih balustrada i visokog drveća egzotičnih imena, hladnih i nijemih vila okruženih šumama mramornih likova, vestibulima i trijemovima, granitnim balkonima koje pridržavaju karijatide i atlanti, Rim parkova s besmrtnim platanama, čempresima i lovorom po kojima pada zlatna Danajina kiša. Iznad svega se dizala veličanstvena kupola sv. Petra, koju će on jednog nepoznatog budućeg dana morati ojačati da se ne sruši. Sada mu se čini jaka i neuništiva.

Okolo raširila krila brda rimske campagne, bjelasa se Tiber, a u daljini more, plavkastobijelo, mliječno poput opala, pa onda kao muransko staklo ili zamućeni kristal. Toliko ljepote odjednom može smrtno raniti čovjeka, Ruđe se sjeti da je jednom pročitao takvu misao.

Onda bi pošao u šetnju prema humcima obraslim maslinama, zrak bi zavonjao po divljem aromatičnom mediteranskom bilju, po komoraču, oreganu, bosilju, ružmarinu, lavandi... Pod srebrnim lišćem drevnih grbova maslina, kao da su umočene u mjesečinu, sjedili su pastiri. Ruđi, koji je volio grčku i rimsku mitologiju, činili su se

kao Atis lijepi. Čekao je zvuk Panove frule koji sjetno i otegnuto plovi toplim zrakom, a iza grma da dlakavu glavu pomoli stari raspojasani satir noseći menadu u naručju. Arkadijski krajolik pun titranja zraka i cvrčanja crvrčaka (To zemlja bruji Gospodinu Tvorcu!) pretvarao je Ruđine šetnje u san – pune nosnice duboko bi udisale mirise zemlje, a radosni mir ispunio bi dušu i bistrio um još pun matematike, astronomije, teologije, mehanike, arheologije... Borove šume smjenjivale su se s maslinicima i vrtovima, s vinogradima i voćnjacima, a zemlja se podavala kasnom ljetnom suncu, opuštena i rodna.

Onda bi se vratio na objed (zajutrak bi najčešće preskočio) i radovao se ako je bila riba i krema od mlijeka. Ruđe nije pušio, nije pio kavu ni čokoladu što je tada bilo u velikoj modi. On bi to vrijeme uporabio radeći na iskopinama nedaleko vile gdje su na mjestu drevnog TUSCULA pronašli ostatke palače iz doba careva Antonina. Uzimao bi lopatu i kopao s užitkom dok mu znoj ne bi lijevao niz slijepoočice. Strastveno se bacao u dubine zemlje, kao što je istom strašću istraživao zvjezdano nebo. Jer to je osjećao kao isto — potragu za spoznajom i Bogom. Spoznaja bez Boga, istina zbog istine, znanje zbog znanja — to bi bilo nečovječno i bezbožno!

Antikna palača polako je izranjala iz zemljinih njedara i Ruđe je sam odredio i nacrtao raspored i tlocrt prekrasne vile. Podovi su bili prekriveni mozaicima što su prikazivali scenu lova na antilope, cvijeće, voće i geometrijske šare. Ruđe je nacrtao 50 kopija. U svojoj mašti zamišljao je vilu kakva je morala izgledati u to davno doba, dostojna jednog Amfiona. O, pametnog li i lijepog mita: stoji tako Amfion, sin Zeusa i Antiope i svira u liru. Samim svojim sviranjem slaže kamenje i zida najljepšu palaču pokazujući isto onoliko sklada u gradnji kao i u melodiji na liri. Kako netko može biti protiv te mitologije, taj čovjek mora biti lud jer ne shvaća, oduševljavao se Ruđe. Takvo mišljenje zadržao je cijeli život. Kad bude nakon 20 godina u Flandriji, u Malinesu, susreo patera Jeana Baptiste Holvoeta, inače pjesnika, ovaj će mu govoriti protiv antičke mitologije, a Ruđe će se s njime prepirati i napisati da je on ludih ideja jer govori protiv ove mitologije »koja da je nedostojna pravog kršćanina.«

Na ruševinama su iskopani dijelovi mramornih stupova od granita i porfira, kapitali, korniši, reljefi, a onda je izronio najljepši i najvredniji predmet — sunčani sat iz travertina. Bio je neoštećen i jedinstven po izgledu. Ruđe se odmah zagrijao za pronalazak, počeo ga opisivati, tumačiti njegov mehanizam. Tako je pronašao i grešku u konstrukciji. Svaku večer raspravljao je Ruđe oduševljeno o svojim pronalascima i procjenama, a kako je bio živahne ćudi i bujne mašte, (koju mnogi nisu shvatili, pa mu je starješina u Milanu kasnije prebacivao nestrpljivost i žestinu) svojim je pričanjem namamio u Tuscul i mnoge ugledne svećenike, plemiće i strance. Pregledavane su nove iskopine i gotovo su pale u zasjenak već otprije pronađene gradske zidine Tuscula, amfiteatar, Ciceronova vila i ostale ruine.

U samom Frascatiju podne Rufinellija nizale su se raskošne vile od kojih su se ponajviše isticale ALDOBRANDINI i FALCONIERI. Vila Aldobrandini imala je vrt prepun raskošnog drveća, naranči, mramornih figura na vitkim renesansnim postoljima. Ruđe je osobito volio lijepu figuru Narcisa s licem gotovo djevojačkim i dugim viticama kao u Michelangelova Davida. Vilu Falconieri, nemirnu i punu balustrada i kolonada sagradio je Borromini. Obilazio ih je Ruđe jednu po jednu, vraćao se mnogo puta u hladovinu stoljetnih šimšira, a u njihovoj unutrašnjosti razgledavao majoliku Toscane, male ljupke diptihe od slonovače, emajl, stare medaljone s kojih su ga

promatrala lica ljupkih rafaelitskih madona. Iz antiknih pješčanih satova sipio je fini pijesak nečujno i tišina je u dvoranama vila zarobljavala Ruđu mirisom rezbarenog drvenog namještaja, kože na omotima minijaturama ukrašenih rukopisa... Raskošna raspela i zrcala u baroknoj pozlati gledala su sa zidova i nadahnjivala Ruđu da pjeva stihove.

Uvečer se u isusovačkoj vili vodio razgovor u kojem je Ruđe imao glavnu riječ. On obično ne bi jeo večeru, nego samo malo voća, pa bi pričao duhovito o danu kojeg je proveo. Ponekad bi igrao biljar, jedinu igru koju je volio. Ako bi se dogodilo da se muzicira, on je obvezno i s užitkom sjedio cijelu večer. Glazba mu je bila veliki san i strast. Njegov visoki polet duše najbolje se vinuo u zvijezde k Uraniji uz zvuke glazbe.

Danju su mu vrijeme odnosili i satovi sa seminaristima, a svako veče zatvarao se u svoju kamaru i molio dugo i predano. Kroz prozor je gledao na rimsku campagnu, Rim, Tibet i more kao srebrnu slutnju od koje dolaze vjetrovi i šume u vrtu prepunog sjaja mjesečeve čarolije, mrtvog Seleninog raja. Dioskuri i konji izranjali su iz noći, u modro svjetlo tonuli su tajni prostori nastanjeni davnim manima, a soba bi odjednom postala opet ona mala njegova kamarica iz Dubrovnika. Mislio bi na majku, sestru Anicu, braću... njegovu kuću sa solarom u uskoj dubrovačkoj ulici. Sve uspomene njegova četrnaestogodišnjeg života kod kuće prije polaska u Rim pojavljivale bi se u suton dok se smireno nebo spuštalo na počinak: uska Provaljena ulica, dječji glasovi, zvona sa dubrovačkih crkava, brojanje sata sa zelencima, a on sjedi sa sestrom Anicom, milom i pametnom djevojčicom tri godine mladjom za knjigom (mnogo godina kasnije kad oboje budu stari pisat će mu ona: »I para mi sve, da si ti polak mene za tavolinom...«), za tavolinom ispod prozora i zajedno čitaju sve dok se ne smrkne sasvim i majčin glas ne zazove za večeru. Mnoge smrti su već iza njega i toga sretnog doba: otac je Nikola umro 1721., jednostavan i skroman izdahnuo je jednog rujanskog dana, ostavivši veliku obitelj bez glave. Šuplje i tužno odzvanjao je dom u Provaljenoj ulici, a majka Pavla suspregnuta i naoko mirna okupila ih je oko sebe. Imao je tada deset godina. Kroz četiri godine on će otići u Rim na nauke. Tamo je već brat Baro koji dolazi po Ruđera i vodi ga sobom. Prije nego što je pošao majci na oproštaj, pozdravio se sa sestrom Anicom koja mu je bila najdraža od svih u kući. Onako sitna i bistra, kao srebrno zvonce kad je radosna, sada ga je ona zalivena suzama zagrlila kraj njegova tavolina, za kojim će ostati usamljena cijeli svoj život, čekajući brata Ruđera da se vrati bar za malo. Taj stolić je do njene smrti ostao veza sa Ruđom, tu mu je pisala pisma, tu je napisala svoja pjesnička djela, tu je čitala Ruđina pisma iz daleka svijeta, nježno se s njim prepirući kako se ne čuva dovoljno već previše radi.

A onda uvijek iznova slika: on odlazi majci da ga blagoslovi prije puta u Rim. Majka Pavla, snažna i izdržljiva, uravnotežena i prožeta Božjim mirom, učinila je to smireno i toplo, položivši ruke na njegovu glavu i onako gosparski, kao »vladika« otpratila sina kojeg će vidjeti još samo jednom u životu. Ali to ni Ruđe ni ona ne znaju. Tada, kad je odlazio, činilo se mogućim da će češće navratiti doma.

Tu u Rufinelliju 1740. Ruđe ne sluti da će kući poći samo jednom i nikada više. U mislima su mu svjetla zračnog i toplog rujna na Ilijinoj Glavici na koju ga ova campagna toliko podsjeća svojom svjetlucavošću mora i Tibera, naborima crvenkaste zemlje obrasle maslinama i titravim ljetom.

Ta Ilijina Glavica bila je ljetnikovac njihove obitelji, »kuća na dvoru«, tamo na Pilama. Skromna i jednostavna kad se usporedi s ljetnikovcima drugih Dubrovčana,

ali za njih najljepši dio svijeta. Sunčana i tiha strana života. Iznad kuće je bila borova šumica i kapela sv. Ilije, a oko kuće vrt, »viridarium« — smokve, limuni, narovi, oliandri, guste odrine kozje krvi i grimiznih bugenvila, pa pergola vinove loze koja se penjala po vitkim renesansnim i gotičkim stupovima šireći hladovinu od ranog jutra. Pročelje ljetnikovca imalo je lijepe konzole koje su pridržavale nakapnicu, i po četiri prozora u prizemlju i na katu. Sa zapada je raslo nekoliko čempresa, a cijeli posjed bio je ograđen visokim zidom u kojem je na južnoj strani prema moru bio uzidan prozor s drvenim kapcima i kao oko u svijet u kamenoj ogradi radovalo djecu. Te zelene kapke je nadvisivalo deset kamenova postavljenih u luku i Ruđe ih je stotinu puta prebrojio. Čim otvore kapke, pred njima pukne grad i more i daljine i nebo i plavetni otočići. Svijet. Sjedili bi na stepenicama koje su postavljene ispod prozora i uvijek čupave od trave, ogrnute smokvinim lišćem, čuvale njihova dječja šaputanja i nadmudrivanja.

Na sjevernoj strani ljetnikovca pod pergolom stajala je gustirna ukrašena klesanim reljefom, hladna, zaklonjena od sunca. Pored nje mala niša u zidu gdje bi Ruđe stavljao knjige preko dana. Podalje izvan ograde su staje za konje... kamene kuće za životinje... Kako li su lijepa bila jutra i dani i večeri na Ilijinoj Glavici. Nepovratna igra vjetra, svjetlosti, sjene, mirisa i glasova. Kad bi zatvorio oči ostavivši tanki prorez trepavica lagano otvoren, zlatna svjetlost bi se pretapala u klizeće točke, leptire blistavih krila. Time se zabavljao u djetinjstvu, pretvarajući otoke i grad u dolini u titravu fresku boje bakra, a kamene zidine i vrt u stakleni perivoj.

A svugdje, u konobi i na katovima, kamo god se okrenuo, susretao je svoju braću i sestre, osobito svoju Anicu. Ako je tražio u knjigama neku stranicu, ona bi se prva dosjetila gdje je, pamtila je svaku njegovu riječ. Ako mu je trebao srok, ona se odmah dosjetila i dobrog i točnog. Mila i pametna Anica...

Svega se Ruđe sjeća ovako u tihe večeri Rufinellija: kako su sati odbijali na velikoj uri u Dubrovniku, a trebalo je dobro brojiti do 24, moglo se i pogriješiti... pa onda mu se vraća slika potresa koju je doživio u rodnom gradu: baš je bio na vratima od Pila kad se zatreslo. Uplašio se, a glava sv. Vlaha, onog istog koji i danas stoji u udubini u nadvraću, pala je pred njegove noge. Bože, kako je daleko taj dan, i bit će sve dalje i dalje, polako se gubi njegova snaga i značaj, polako tone i rastapa se kao otisak stopala u pijesku kojeg prekrije more. Tako se gube i nekad snažne i dramatične ure kad su kobne 1727. zaredale smrti i bolesti u Dubrovniku. Javili su Ruđi kako mu se brat (dvadesetčetverogodišnji Pero, nadaren za znanost i pjesništvo) bacio u bunilu teške influence s trećeg kata njihove kuće na pločnik Provaljene ulice... Onda su preko Jakina iste godine poslali pismo kako je iste godine u prosincu umro 26 godišnji brat Ivan, dominikanac, teolog na glasu, kojeg je nešto prije smrti nagnalo iz Rima natrag u Dubrovnik. A i brat Božo se jedva spasio od smrti te iste godine. Kako je majka Pavla podnijela sve te trenutke? Sjeća se Ruđe da je uvijek znala govoriti: Ako se samo u ovom životu uzdamo u Krista, najnesretniji smo od svih ljudi.

* * *

U sobi raste duboka tamna sjena, silazi noć nad Rufinelli, nad Dubrovnik, a na nebu zvijezde koje on gleda, vide i njegovi u Dubrovniku. Sada će se moliti, a onda će

pisati veliko pismo bratu Boži, majci i sestri Anici. Sigurno su još na Ilijinoj Glavici, kuća i vrt se kupaju u srebrnoj mjesečini i cvrčci umireni šute, cvjetovi se trune, a lahor mu se poigrava kosom na otvorenom prozoru u zidu, kao nekad. U sobama se taloži prohladni plavi mrak i miriši na bosiljak i lavandu kojom su ženske ruke ispunile škrinje s robom. Čuje se lagani meket kozice u mraku. More je u daljini kao tamna utroba školjke. Potpuno je neshvatljivo da jednog dalekog dana ta Ilijina Glavica neće biti njihova. Sestra će ju Anica, poznata »Boškovica« i »poetesa« morati prodati kako bi lakše preživjela. O tom dalekom danu u 1802. godini ne sluti Ruđe ništa, kao ni o tome da će Anica ostati sama i zadnja od roda, da se više neće moći uspinjati na Ilijinu Glavicu, pa ni u »seggettu« niti će moći održavati kuću i zato će je prodati »na inkanat.« Večeras dok mu kamaru oživljuje drhtaj vjetra iz vrta, a bijeli stupovi vile svijetle u mraku, on je mlad pa pun ljubavi i snage moli.

Sutradan je pisao veliko pismo srca puna juga i mirisa mora. Već je bio običaj da se pisma, ili po dubrovačku »knjiga«, šalju »prilikom«. Netko ide slučajno put Dubrovnika, ili se šalje knjiga do Jakina (Ancone), a onda ona dubrovačkom lađom ide dalje. Ponekad bi slao u Mletke, a odande bi dum Antun, majčin rođak, ili Frano Stay proslijedili list. U Barlettu je bio isusovački dom pa se i preko njega mogla slati knjiga. Znalo je doći neko čeljade na hodočašće ili poslom. Tako je jednom naišao neki Pelješčanin »da poljubi papi nogu« pa se po njemu odaslala knjiga. Naravno, mnoge su se knjige tako izgubile, nestale, zatvorene u karantenama spaljene.

Ruđe je spremio i »soprakopertu« kako je bio običaj. Čekao je prigodu da nekom preda list. 1740. bila je kuga u Dalmaciji i govorilo se da će Turci provaliti u mletački dio, a tada ni Dubrovnik ne bi ostao pošteđen. U brizi za svoje, Ruđe je pisao o svemu tome uzdajući se u Božju providnost koja će ih sačuvati svakoga zla. Po običaju je u posebnu knjigu umetnuo neku svoju raspravu ili pjesničko djelo da se preda njegovim prijateljima kako bi i oni pročitali. Ovoga puta u Rufinelliju bila je to rasprava o otkopanim arheološkim znamenitostima antičke vile, a posebno o lijepim mozaicima koji su se sastojali od geometrijskih oblika. Otkrio ih je jednog jutra promatrajući te oblike savršene u svom geometrizmu.Činilo se da predstavljaju i prostor i vrijeme odjednom, pretačući se jedni u druge, urušavajući se u dubinu kao da putuju u beskraj svemira ukršteni u okruglim i četvrtastim likovima. Zaključio je da je tvorac ovog savršenog mozaika morao dobro poznavati geometriju pa i astronomiju. Tako je napisao djelo i pridodao »knjizi«.

Kroz nekoliko dana stigne u Rufinelli Ivan Luka Zuzorić koji se otprije zanimao za arheologiju i surađivao s Ruđom. Sklon pjesništvu i dugim šetnjama bio je pravi drug za razgovor. U obojici, a osobito u Ruđeru, bila je neugasiva vedrina svjetla, oduševljenje za grčku i rimsku kulturu, Plinija, Svetonija, Herodota. Zuzorić je naručio kod vezilja u Frascatiju jednu tapiseriju s temom mudrih i ludih djevica i sad se spremao da je otkupi. A onda je uzeo Ruđinu knjigu i otputovao.

Po dolasku u Rim Zuzoriću se ukazala prilika da preda pismo dalje jednom putniku za Jakin. Bio je to neki Pere Maranović iz Maranovića na Mljetu. Došao je poslom i baš se vraća u Dubrovnik, noseći neku robu. Tako pismo dođe u njegove ruke.

Kad je lađa stigla pred Dubrovnik, zaustave je u postroženoj karanteni, jer je već vladala kuga u Dalmaciji i Italiji. Brod je prolazio strogi pregled nakon propisanog čekanja. Od svih putnika na brodu najsumnjiviji je bio Pere Maranović. Njegovi dlanovi i tabani bili su u krpama kože koja se ljuštila, ostavljajući crvena mjesta koja

su već slutila novo ljuštenje.Badava je on uvjeravao da nema kugu — svi su se udaljili u strahu, a njega su posebno zatvorili. Znalo se oduvijek za »mljetsku bolest«, ona je baš tako izgledala, a onda nitko nije mogao biti siguran da to nije i prikrivena kuga. A možda i guba. Do tada se propuštalo one sa Mljeta u Dubrovnik, jer znalo se da je ta bolest na stanovnicima Blata, Babina Polja i Maranovića česta i nasljedna, ali ne i opasna, jer ne prelazi na druge ljude. Liječila se ljekovitim biljem koje se pripravljalo i u Dubrovniku. Ali sada, dok vlada kuga, nitko ne može preuzeti odgovornost za takav slučaj. Ima li tko i najmanji znak izobličenja na tijelu, sumnjiv je. Tako su Peri Maranoviću oduzeli svu robu i spalili, a on se nije ni sjetio moliti za »knjigu« koju nosi »vladiki« Pavli Bošković. Bio je u muci što ostaje bez sve svoje robe. A i kad bi molio da ostave taj list, ne bi ga poslušali, jer to se kosi s pravilima.

Tako plamen proguta Ruđin list i tekst rasprave nad kojim je proveo u Rufinelliju sate, kad se u tišini stvaraju tajanstveni odnosi između ljudi i stvari.

(Nastavit će se)

Ljiljana VASILJ

Vratila bih se...

Vratila bih se svojoj kući
ulici gdje proljeća mirišu
na bijeli bagrem
na široku rijeku
i ravnicu sa zlatnim suncem
na obzorju

vratila bih se
da otvorim prozore
na svojoj kući
kao u vrijeme kad sam
sretna i mlada
sanjarila u predvečerja

vratila bih se tamo
gdje sam rođena
gdje mi je sve blisko
i sve me podsjeća na
moju veliku ljubav
moju najveću tugu

Mile PRPA

Da odemo

Da odemo
i da nestane
— to naše biće!

Da odemo
i da zgasne
— žižak, to žiće!

Da odemo
u nadu, u novo
— tajno otkriće!

Da odemo, da odemo!

ZNAČAJAN JUBILEJ NAŠE SURADNICE

(75. obljetnica života B. Z. Bučan
i 40. obljetnica nazočnosti u široj javnosti)

BENEDIKTA (ETA) ZELIĆ, rođ. BUČAN rođena je 21. ožujka 1918. god. u težačko-radničkoj obitelji Ante i Ljubice Bučan u selu Mravince kod Splita. U devetoj godini ostaje siroče bez oca, no ipak na svoje inzistiranje i uz veliki samoprijegor majke ostvaruje joj se želja da nastavi školovanje. Tako nakon završene osnovne škole u rodnom mjestu, kao prvo žensko dijete iz svoga sela, polazi u srednju školu, te 1937. god. maturira na Ženskoj realnoj gimnaziji u Splitu. Sam položaj rodnog sela, na dohvat Solina i Klisa, u kraju prepunom arheoloških spomenika (rodna kuća oko dvadesetak metara udaljena od starohrvatske nekropole »Glavičine«) budi u njoj želju za studijem hrvatske povijesti i arheologije. No želja joj se nije mogla u potpunosti ostvariti zbog ondašnje stroge povezanosti studijskih grupa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Zato se opredjeljuje za studij grupe nacionalne povijesti (grupa XXII) s klasičnom arheologijom kao jednim od pomoćnih predmeta, jer se u ono doba hrvatska arheologija nije predavala. Diplomira ljeti 1941. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Za vrijeme NDH radi kao profesor povijesti na gimnazijama u Glini, Sisku i Zagrebu. Potom nakon »križnog puta« (Dravograd-Osijek) dvije godine živi i radi kao seljak u rodnom mjestu, jer joj nije bila priznata valjanost diplome stečene na sveučilištu NDH 1941. god. Pošto joj je diploma bila priznata, radi nekoliko godina kao srednjoškolski profesor na gimnaziji u Sinju i Ekonomskom tehnikumu u Splitu (1947-1952), ali je s obje škole udaljena s obrazloženjem da njezin rad »ne odgovara idejnim i odgojnim ciljevima škole«. Od 1952. do 1965. god. t. j. do odlaska u invalidsku mirovinu radila je kao arhivist u Historijskom arhivu u Splitu. 1955. god. udala se za ing. ekonomije Bogdana Zelić iz stare splitske težačke obitelji. Ima dva sina. Stariji Ivan, dipl. ekonomist i prof. filozofije i povijesti, oženjen i otac troje djece, te mlađi Mladen, dipl. ing. elektrotehnike. Oba žive i rade u Splitu. Tako je B. Z. radom i obitelji vezana za stalni boravak u gradu Splitu.

Rad u Historijskom arhivu u Splitu dao joj je poticaj za znanstveno-istraživački rad. Područje istraživačkog rada bilo je spočetka znatno povezano s arhivskim fondovima koje je arhivistički sređivala. Zato i jesu njezini prvi objavljeni radovi posvećeni povijesti školstva (fond Direzione scolastica-Spalato), zatim privrednim prilikama u Dalmaciji (fond Trgovinsko-industrijske komore), hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji (ostavština Mihovila Pavlinovića) itd. Relativno znatna količina arhivske građe pisane hrvatskom ćirilicom (bosančicom) kako u splitskom tako i u drugim dalmatinskim arhivima u kojima je istraživala, potakli su je da se posveti izučavanju tog pisma i spomenikâ njime pisanim.

Zbog svoje principjelosti, ne htijući zatajiti svoju vjeru ni narodnost, a pogotovo ne raditi protiv njih, imala je neprilika kako u nastavničkoj službi tako i kasnije u pogledu znanstveno-istraživačkog rada. Poslije 1971. god. (Karađorđevo), kada je bila javno prozvana od vrhova političke vlasti, dospijeva u potpunu izolaciju, pak tako ostaje izvan znanstvenih institucija i njihovih znanstveno-istraživačkih programa. Uz to narušena zdravlja, a bez mogućnosti da sama financira svoja istraživanja izvan

mjesta boravka, zadnjih godina se posvećuje pretežno preispitivanju starije hrvatske povijesti iz koje je ono malo dokumenata uglavnom objavljeno i tako svima dostupno. A glavni izdavač, uz rijetke izuzetke, bio joj je 70-ih i 80-ih godina ćirilometodski časopis »Marulić«. Rezultati njezina sveukupnog znastvenog i publicističkog rada kroz protekla četiri desetljeća je osam povećih zbirki izvora, te preko devedeset većih i manjih rasprava i članaka. S povratkom hrvatske države nezavisnosti i demokracije, ponovno su joj otvorena vrata mnogih redakcija, pak je njezin rad zadnjih godina znatno povećan, što je i vidljivo iz priložene bibliografije.

Bibliografija objavljenih radova

(Eta Bućan, Eta Zelić-Bučan, Benedikta Zelić, Benedikta Zelić-Bučan)

1954.

1. *Prva osnovna škola u Klisu*, SD, 21. XII.

1955.

2. *Nautička škola u Splitu* 1850-1864, SD, 4. I. 1
3. *Arhivski kadrovi kod nas i u svijetu*, SD, 6. III.
4. *Riječ dvije o bosančici, starom hrvatskom pismu*, SD, 22. V.
5. *Prilog povijesti borbe za hrvatski nastavni jezik u dalmatinskim školama za austrijske vladavine,* Mogućnosti, 7/1955, 561-64.
6. *Počeci pučkog školastva u Dalmaciji,* Pedagoški rad, 6-7, Zagreb,
7. *Početak rada prve javne osnovne škole u Splitu,* ŠV, 9-10,

1956.

8. *Sistem pučkog školstva u Dalmaciji u prvoj polovici XIX. st.,* ŠV, 1-2, 4-7.
9. *Kako se živjelo u Poljicima prije 150 godina,* SD, 16. VI.
10. *Upotreba bosančice u Splitu i okolici,* Mogućnosti, 11, 869-75.

1957.

11. *Kako smo priredili arhivsku izložbu-marginalije o problematici splitskih arhiva,* SD, 7. VI.
12. *Najstarije osnovne škole u splitskom kotaru,* ŠV, 9.

1960.

13. *Suradnja nastavne društvenih nauka s arhivima,* ŠV, 3-4.
14. *Prilog građi za poznavanje društvenih i privrednih odnosa u srednjoj Dalmaciji u XVIII, i XIX. st.,* IHAS, II., 37-68.

1961.

15. *Bosančica u srednjoj Dalmaciji,* Prilog III sv. IHAS, 1-32 + 1 karta, + 3 tabele, + 30 faksimila.

1962.

16. *Korespondencija Mihovila Pavlinovića* (u suradnji s A. Palavršić), IHAS, IV. 8, 52.

1963.

17. *Prilog diskusiji o Mihovilu Pavlinoviću,* HZ, XVI, 225-234.
18. *Oko pitanja političkog lika Mihovila Pavlinovića,* Kolo, 2, 204-211.
19. *Zbirka matičnih knjiga u Historijskom arhivu u Splitu,* IHAS, V, 171-191.
20. *Poteškoće oko financiranja Narodnog lista,* IHAS, V, 205-221.

1967.

21. *Popis pučanstva splitske nadbiskupije,* IHAS, VI. 255-297.

1968.

22. *Bosančica-poljičko narodno pismo,* PZ, I. 143-152.
23. *Obiteljska prezimena u Poljicima,* PZ, I, 231-236.
24. *Čista znanost ili povampireno autonomaštvo,* HKL, 9, s. 13.

1969.

25. *O tobožnjim pogreškama u izdanju korespondencije Mihovila Pavlinovića,* HZ, XXI-XXII, 679-690.
26. *Alergija na dalmatinstvo ili hrvatstvo?,* HKL, 17, 10.
27. *Stotinjak pisama Mihovila Pavlinovića,* IHAS, VII, 291-408.

1970.

28. *Nekoliko izvornih svjedočanstava o hrvatskom nazivu hrvatskog jezika,* Kolo, 4, 480-484.
29. *Kako se zvalo glagoljaško sjemenište u Priku?* Marulić, 3, 17-21.
30. *Obiteljski život na području makarske biskupije u drugoj polovici XVIII. vijeka,* MZ, I, 417-424.

1971.

31. *»Klerikalizam« Mihovila Pavlinovića i politički smisao njegove borbe protiv liberalizma i liberalaca u Dalmaciji,* Marulić, IV/1, 1-9.
32. *Luka Botić i regimenta »Ne boj se« pod utjecajem srpske nacionalne propagande,* Kolo, 3/1971. 249-262.

32.a *Napomena uz članak Ivana Ostojića: Kako su Hrvati nazivali svoj jezik,* Kolo 3/1971, 247-48.

33. *Neprihvatljiv i apsurdan pristup vrednovanju nacionalne povijesti* (uz raspravu D. Kečkemet: Za što ispravnije i potpunije vrednovanje naše povijesti i kulturne baštine), Dubrovnik, 1/1971. 99-115.
34. *Odgovor Dušku Kečkemetu,* Dubrovnik, 3/1971., 78-82.

35. *Jedan prilog boljem poznavanju političkih pogleda Eugena Kvaternika na osnovu njegova dopisivanja s Mihovilom Pavlinovićem,* Marulić 3/1971, 13-27.
36. *Narodni naziv hrvatskoga jezika tijekom hrvatske povijesti,* Jezik, 1, 2-3/1972., 1-18, 53-65 (38-48)[1]

1972.

37. *Ekonomska osnova političkog programa Narodne stranke u Dalmaciji,* »Dalmacija 1870«, Zadar 1972., 37-54.
38. *Bosančica u Splitu u doba Marka Marulića,* Marulić, 2/1972, 1-9.

1973.

39. *Gajo Bulat i Mihovil Pavlinović,* Kačić, V, 93-112. s prilogom: *Bulatova pisma biskupu Strossmayeru i Frani Račkome,* 113-120.
40. *K. Jurišić, Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području za vrijeme turske vladavine.* Marulić 2/1973. 64-67.
41. *Pogledi na nacionalno pitanje u Dalmaciji 1860/61. godine,* Marulić, 4/1973., 15-25.

1974.

42. *Još iz ostavštine Mihovila Pavlinovića,* Radovi, XXI, 157-195.

1975.

43. *Problematika srednjovjekovnih hrvatskih ćirilskih spomenika,* Marulić 4/1975, 235-240.
44. *Zvonimir-posljednji veliki hrvatski kralj,* Marulić, 5/1975, 311-320.
45. *O poliptihu Blaža Jurjeva 2. Glagoljski zapis* (u koatorstvu sa C. Fisković), Prilozi, XX, 73-79.

1976.

46. *Dukljaninova vijest o Crvenoj Hrvatskoj u svjetlu novije historiografije,* Marulić, 1, 2/1976. 12-20, 91-102.
47. *Odgovor Daliboru Jeliću,* Marulić. 6/1976, 517-518.
48. *M. Peloza, Razvoj crkvene pokrajinske pripadnosti senjske i krbavsko-modruške biskupije,* Marulić 3/1976, 262-264.
49. *Najstarije Gospine crkve u Hrvata,* CS, 3/1976, 247-256.

1977.

50. *Privredne prilike u splitskom okružju pedesetih godina XIX. stoljeća,* AV, XIX-XX, 71-138.
51. *Pitanje pokrštenja Hrvata i datiranje spomenika starohrvatskog crkvenog graditeljstva,* Marulić 1/1977, 35-44.

---

1 stranice u zagradama odnose se na ponovno izdavanje br. 2—3 nakon zapljene.

52. *Starohrvatske crkvice u srednjovjekovnom Zahumlju,* Marulić 4/1977, 299-311.
53. *Starohrvatske crkvice u srednjovjekovnoj Travunji i Duklji,* Marulić 5/1977, 405-418.

1978.

54. *Mihovil Pavlinović, ideolog i apostol hrvatstva u Dalmaciji,* Marulić, 1/1978., 41-51.
55. *Don Mihovil Pavlinović, hrvatski preporoditelj i političar* CS, 1/1978, 59-70.
56. *Neka suvremena reagiranja na atentat u beogradskoj skupštini 20. lipnja 1928.,* Marulić, 3/1978., 223-228.
57. *Obnova zapadne crkve in capite et in membris,* GK, 11/1978, 12.
58. *Odjek crkvene obnove u Hrvatskoj,* GK, 12/1978., 13.
59. *Kralj Dmitar Zvonimir i papa Grgur VII.,* GK, 13/1978, 7.
60. *Bogoslužni jezik Crkve u Hrvata,* GK, 14/1978, 13.
61. *Hrvatski biskup-težnja za osamostaljenjem Crkve u Hrvata*, GK, 16/1978. 17.
62. *Katedrala hrvatskog biskupa,* GK, 18/1978, 15.

1979.

63. *Papa Ivan VIII. i hrvatski vladar Branimir,* Marulić, 6/1979. 295-299.

1980.

64. *Neka gledišta novije historiografije na Porfirogenetove tvrdnje o etničkoj pripadnosti područja Crvene (južne) Hrvatske,* Marulić 5-6/1980. 426-441.

1981.

65. *Opis hrvatskih priobalnih gradova u jednom putopisu iz 1486. god.*, Marulić, 4/1981., 381-384.

1982.

66. *L'écriture cyrillique croate dans les diocèses meridionaux de la province ecclésiastique de Split jusqu'au bout du XIIe siècle,* Medioevo e umanesimo, 49, Padova 1982., 417-441.
67. *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Mihovil Pavlinović,* (N. Stančić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji – M. Pavlinović i njegov krug do 1869.) CS, 4/1982, 385-395.
68. *Evanđelistar kneza Miroslava kao historijski izvor*, Marulić, 5, 6/1982. 388-397, 519-530.
69. *Fra Nikola Lešvanin, Ljetopis, priredio I. Gavran,* Marulić, 6/1982, 567-70.

1983.

70. *Tzv. prva slavenska seoba u Dalmaciju-činjenica ili pretpostavka?,* Marulić, 6/1983. 613-621.

71. *Politička pripadnost Poljica u ranom srednjem vijeku prema Supetarskom kartularu,* POLJICA, VIII, 45-54.

1984.

72. *Don Frane Bulić,* Marulić 5/1984., 543-550.
73. *Nečuven redaktorski i »autorski« postupak* (The Cartulary of the Benedictine Abbey of St. Peter of Gumay (Croatia), 1080-1187, ed. Edo Pivčević, Bristol 1984.), Marulić, 6/1984, 705-707.

1985.

74. *Naseoba Hrvata prema djelu »O upravljanju carstvom« K. Porfirogeneta,* Marulić, 1/1985.
75. *Povjesni osvrt na Kartular sv. Petra u Selu,* CS, 1/1985., 83-91.

1986.

76. *Slavensko bogoslužje i glagoljica kod Hrvata do kraja IX. st.,* Marulić, 3/1986, 371-390.
77. *Običaj davanja »brezuvitja« u kupoprodajama u Poljicima,* Poljica, XII, 36-40.
78. *Nada Klaić u hrvatskoj historiografiji,* Marulić 6/1986, 698-703.

1989.

79. *Hrvatski kralj Dmitar Zvonimir, uz 900-tu obljetnicu Zvonimirove smrti,* GK, 36-38/1989.,
80. *Osvrt na neke zablude o kralju Dmitru Zvonimiru,* Marulić, 6/1989. 727-731.

1990.

81. *Navodni glagoljaško-latinaški sukobi u Hrvatskoj do kraja XI. st.,* Zbornik »Početci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. st.« Split 1991., 319-341.
82. *Primjer korisnosti tzv. »nevažne« arhivske građe za rješavanje prijepornih znanstvenih pitanja (pitanje davanja besneta-brezuvitja kod kupoprodaja),* Građa, XI. 321-327.

1991.

83. *Politička pozadina ideoloških sukoba u redovima vodstva Narodne stranke u Dalmaciji,* Marulić, 3/1991. 313-332.
84. *Narodni naziv hrvatskog jezika tijekom hrvatske povijesti* (dopunjen i proširen članak pod br. 36), zbornik: Tisućljetni jezik naš hrvatski, uredio Stj. Babić, Zagreb 1991., s. 1-51.
85. *Sjećanja na vrijeme uspostave i propasti Nezavisne Države Hrvatske,* Marulić, 6/1991., 711-741.
86. *Čiji je evanđelistar kneza Miroslava?,* Kolo 1/1991. 136-141.

1992.

87. *Osvrt na osvrte uz moja »Sjećanja na vrijeme uspostave i propasti Nezavisne Države Hrvatske«*, Marulić, 2/1992., 223.
88. *Nesporazumi oko hrvatske državnosti,* NT, 7, 6-10.
89. *Nestajanje katolika u Trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji,* Marulić, 5/1992. 558-564.

1993.

90. *Jedno pismo Miroslava Krleže*, Marulić, 3/1993. 448-492.
91. *Djelovanje domagojskih organizacija 30-ih godina XX. stoljeća,* Marulić 4/1993. 582-590.
92. *Neka prijeporna pitanja oko spomenika bosančice*, Kolo, 5-6/1993. 420-432.

Predato na tiskanje:

93. *Tisućljetni kontinuitet hrvatske državnosti,* Republika Hrvatska, Buenos Aires – Zagreb.
94. *Bosanski franjevci u mrežama srpske nacionalne propagande,* RH.
95. *Truhelkin rad na pismu i spomenicima boasnčice,* Zbornik radova sa simpozija o Ćiri Truhelki, Zagreb 11. XI. 1992.
96. *Dva najstarija inventara knjiga u Splitu i okolici,* HO.
97. *Mihovil Pavlinović, hrvatski narodni preporoditelj i borac protiv rashrvaćivanja Dalmacije,* Uvodni članak uz pretisak knjige: M. Pavlinović, Misao hrvatska i misao srpska u Dalmaciji (Zadar 1882.), Laus, Split.
98. *Hrvatska ćirilica-bosančica*, englesko-hrvatski časopis, u pokretanju, Dr. Ante Pelivan, Velika Gorica.
99. Arhiv župe stolne crkve u Splitu, Građa (Zbornik D. Božić-Buzančić)
100. *Dosadašnji rad na sređivanju arhiva Prvostolnog kaptola u Splitu*, Građa (Zbornik Danice Božić-Buzančić).
101. *Postanak ninske biskupije* (za zbornik rasprava: B. Zelić-Bučan: *Iz starije Hrvatske povijesti,* HKD Sv. Jeronima (Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb).
102. *Zaključci hrvatskog sabora o nazivu hrvatskog jezika* (1861, 1867, 1868.) za zbornik rasprava B. Zelić-Bučan, Jezik i pisma Hrvata, MH, Split.
103. *Dopisivanje župnika Makarskog primorja s biskupom Stjepanom Blaškovićem 1768/69 godine,* Kačić (Zbornik fra Karla Jurišića).

Raspored naslova prema predmetima

(Brojevi označuju redni broj jedinica u popisu po godinama)

I. ARHIVSKA GRAĐA:
14, 16, 19, 21, 23, 27, 39, 42, 50, 102.

II. ARHIVI I ARHIVISTIKA:
3, 11, 13, 82, 98, 99.

III. BOSANČICA (BOSANICA) — HRVATSKA ĆIRILICA:
4, 10, 15, 22, 23, 38, 43, 66, 68, 92, 95, 98.

IV. HRVATSKI NARODNI PREPOROD U DALMACIJI I MIHOVIL PAVLINOVIĆ:
16, 17, 18, 20, 27, 31, 32, 35, 39, 41, 42, 54, 55, 67, 83.

V. HRVATSKI JEZIK:
5, 28, 29, 36, 84, 96, 101.

VI. PRIVREDA I DRUŠTVO DALMACIJE:
9, 14, 30, 37, 50.

VII. STARIJA HRVATSKA POVIJEST:
a) kulturna: 45, 49, 51, 52, 53, 58, 60, 61, 62, 75, 76, 86, 96.
b) politička: 44, 46, 59, 63, 64, 70, 71, 74, 79, 80, 81, 100.

VIII. ŠKOLSTVO U DALMACIJI:
1, 2, 5, 6, 7, 8, 12.

IX. KRITIČKI OSVRTI, PRIKAZI, POLEMIKE:
24, 25, 26, 32a, 33, 34, 40, 47, 48, 69, 73, 87.

X. RAZNO:
56, 57, 65, 72, 77, 78, 85, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 103.

Enver MEHMEDAGIĆ

Vožnja

Lokomotiva je
huktala
klasična na
paru
i naginjanje na prozore
bilo je
klasično
kao i suzljive oči
od čađi
skrivene u dimu

Zvižduci ne najavljuju
zaustavljanje
jer vlak je vječan

U njemu uvijek
mrtvi

Pred vratima

Previše je zastava
a vrata
preuska
da progutaju mnoštvo

Guraju se iza svojih
propovjednika
sa svetim knjigama i
prokletstvima

U krikovima očaja
teško je razumjeti vratara
što proziva prave

Gdje su?

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Marijan Vugdelija: PATNJA I BOL U SVIJETLU BIBLIJE I LJUDSKOG ISKUSTVA**, Franjevačka visoka bogoslovija – Makarska, Zagreb 1993.
2. **LIKA – HRVATSKA DIKA,** lički godišnjak za 1994. godinu, HZK Gospićana u Zagrebu i SHZK Like »Vila Velebita«, Zagreb 1993.
3. **ENCYCLOPAEDIA MODERNA,** br.2(42)/1993, HAZU, Zagreb 1993.
4. **26. KRŠNI ZAVIČAJ,** Franjevački samostan Humac 1993.
5. **Vladimir Geiger i Ivan Jurković: ŠTO SE DOGODILO S FOLKSDOJČERIMA?,** Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb 1993.
6. **U BLEIBURGU ISKRA,** zbornik, Vidokrug, Zagreb 1993.
7. **KAJ – FUGA KAJKAVICA HAERETICA,** Kajkavsko spravišče, Zagreb 1993.
8. **Dragan Roša: OPĆA ASTRONOMIJA I,** Zvjezdarnica HPD, Zagreb 1993.
9. **Ivan Bošković: DULČIĆEV »KRIST KRALJ«,** Matica hrvatska, Split 1993.
10. **ŽUMBERAČKI KRIJES 1994,** Žumberački vikarijat Križevačke biskupije, 1993.
11. **CRKVA U SVIJETU, 4/1993,** Teologija u Splitu 1993.
12. **Ilija Kutleša: PTICA U KAMENU,** Imotska krajina, Imotski 1990.
13. **Ilija Kutleša: LJUTINA,** Rijeka 1992.
14. **Božidar Prosenjak: KRALJ,** Ogranak MH-Narodno sveučilište, Velika Gorica 1993.
15. **Ivo Prćić, ml. i Bela Gabrić: BIBLIOGRAFIJA KALENDARA »SUBOTIČKA DANICA« 1971-1972. i 1984-1993.,** Institut »Ivan Antunović«, Subotica 1994.
16. **Ante Tičić: U SJENI OTISAKA SNENIH,** Zadar 1993.
17. **IVANEČKI PJESNIČKI KRUG 2,** Ivanec 1993.
18. **DRAGA DOMAČA RIEČ,** Narodno sveučilište »Đuro Arnold«, Knjižnica »A. Cesarec«, Ivanec 1993.
19. **Franjo Hrg: MODRINE I MALI ČOVJEK,** Ivanec 1993.
20. **B. Papandopulo – J.B. Marušić: PRSTEN,** Društvo Poljičana, 1991.
21. **IZVORI,** br. 11-12/93, Evanđeoska crkva u RH, Osijek 1993.
22. **GLASNIK SRCA ISUSOVA I MARIJINA,** br. 2/94., Hrvatska pokrajina Družbe Isusove, Zagreb 1994.
23. **HRVATSKA REVIJA,** br. 43, Matica hrvatska, Zagreb 1993.
24. **Franić-Vodarić-Kuzma Moskatelo: MUKA,** Katedra Čakavskog sabora Cres-Lošinj, Mali Lošinj 1993.
25. **KRIŽARSKA STRAŽA,** 1/94, Veliko križarsko bratstvo, Zagreb 1994.

Mišljenja i reagiranja

»I tko primi jedno takvo dijete u moje ime, mene prima« (Mt. 18, 5.)

»Uđe u njih misao, tko bi bio najveći među njima. Isus znajući pomisli srdaca njihovih, uze dijete, postavi ga uza se i reče im: Koji primi ovo dijete u moje ime, mene prima, i koji mene prima, prima onoga, koji me je poslao: jer koji je najmanji među vama svima, on je velik« (Lk. 9, 46-48.)[1].

Isto se navodi i u evanđelju po Marku (Mk. 9, 37.) Moglo bi se reći da je Isus snažne riječi uputio i roditeljima koji rađaju i odgajaju djecu u ime njegovo, a zatim i svima ostalima koji se predaju i posvećuju djeci, te konačno i svim kršćanima, kao životno pravilo pri njihovu susretu s djecom. Te su riječi osobito značajne i aktualne u današnje vrijeme u zemljama zapadne civilizacije gdje ljudi tako teško primaju začetu djecu. Isus, koji je sve vidio i sve znao, gledao je svojim očima tisuće godina unaprijed i uputio je te riječi majkama i očevima, poručivši im da sa svakim djetetom i njega primaju u svoju obitelj. Dijete je najveće bogatstvo, na njemu počiva budućnost obitelji, budućnost naroda i budućnost cjelokupne Crkve. Osim toga, dijete je nevino i osobito Bogu milo. Zato i Isus kaže... »koji je najmanji među vama svima, on je velik«.

Golema su svakodnevna odricanja, žrtve i napori, doduše, i veselje, koje roditelji, a posebno majke ugrađuju u odgoj i podizanje djece. Kolike su u to ugrađene neprospavane noći, brige, strahovi i nadanja. K tome su često roditelji s mnogobrojnom djecom umjesto pohvale izvrgnuti poruzi svoje okoline, te i ovdje slijede Isusa koji je u svojoj muci bio toliko ponižen.

Potrebno je naglasiti da u svom roditeljskom pozivu mnoge katoličke majke, ali i očevi, praktički svaki dan ostvaruju u krugu svoje obitelji, a često i šire, načelo našeg sluge Božjega Ivana Merza »Žrtva, euharistija i apostolat,« a nadasve dolazi ljubav kao najviša kršćanska vrednota.

Ove vrednote, primljene u djetinjstvu, ostaju duboko utisnute u životu i povjerenje prema roditeljima, naročito prema majci, a žal za izgubljenom majkom dolazi osobito do izražaja kad se čovjek osjeća napušten, izgubljen i osamljen:

»Ja i ne znam zašto, ali često noću
kad je voda tiha, kad su vrbe mirne,
duša mi je kao kukavica kad je
sumrak stigne.

1 Citati sv. pisma prema Zagodi

Mislim da će doći poznata mi ruka
što je stoput moju pogladila kosu
da mi takne oči, izbavi me muka,
što ih đavo neki po mom putu posu.

I čežnja je moja na bespuću stala —
ne znam hoću l' ikad svoju snagu smoći,
što je s tobom, majko,
u grob hladni pala.«[2]

Isus nas nije ostavio same. Uz naše majke podario nam je i svoju majku Mariju da joj se u svim nevoljama možemo obratiti i utješiti se na njezinu srcu. No ipak, potrebno je da na našim oltarima vidimo majke i očeve iz novijeg doba, kao dokaz, jamstvo, ohrabrenje i primjer roditeljima, da se i u današnje vrijeme u punoj mjeri može i u obiteljima slijediti Isusov put. Lijep nam je primjer za to Margarita Bosco (nažalost, do danas nije proglašena ni blaženom), majka sv. Ivana Bosca, koja ga je uputila na put svetosti. Nezaboravne su riječi koje je ta jednostavna, priprosta žena rekla svom sinu prije nego je postao svećenik: »Ja sam se rodila siromašna, živjela siromašna i hoću umrijeti siromašna. Dapače, ovo ti hoću reći odmah: ako se ti budeš zaredio za svećenika i nesrećom budeš postao bogat, nikad neću stupiti u tvoju kuću. Zapamti to dobro.«[3] Kasnije, kad se Don Bosco kao svećenik našao u materijalnoj oskudici i gotovo bezizlaznom položaju, ta ista majka spremno je došla k njemu. Postala je druga majka mnogoj siročadi i žrtvovala se za njih do kraja života, iako je imala mogućnosti i prirodno pravo da relativno bezbrižno živi s obitelji svojeg starijeg sina Josipa. Dovoljno je bilo da joj u teškim časovima sv. Ivan Bosco pokaže na križ, koji su onda zajedno slijedili. Kao što je Don Bosco otac, tako s pravom možemo smatrati da je Margarita majka salezijanskog reda.

Molimo se da ona što prije bude proglašena svetom i da što prije dobijemo na oltar što veći broj majki i očeva, koji su nesebično primili u svoju obitelj svako dijete, koje im je Bog poslao i čije je srce zakucalo pod majčinim srcem.

Ovo nam je ohrabrenje potrebno osobito danas kad u »modernom« društvu toliki roditelji često ne žele primiti začeto dijete s kojim je i Isus pokucao na njihova srca.

Ne žele primiti Isusa i Onoga koji ga je poslao.

Ivo Soljačić

Krležica i krležići

Kano da nije kraja odgovarateljima na moj članak »Srećko Srećković hrvatske književnosti« (Marulić 3/93.). U idućemu broju na nj odgovoriše Oskar Piškorić, Mladen Jurčić i neki G. P. U Maruliću 5/93. trolistu se pridruži Tatjana Vranić člankom

2 Marko Soljačić: »Mrtvoj majci« — Marulić br. 5, 1988 (str. 614.)
3 Teresio Bosco — Ukrali ste mi srce. Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1988, str. 68

»Još o Srećku Srećkoviću.« Ovaj četverolist potvrdom je kako više negoli uspjeh navedenim člankom. Nije šala, njih četvero kao jedan podiže se u obranu našega nesuđena nobelovca.

Na početku Vranićka veli: »Moram priznati da me gospodin Šimundić više od svega ražalostio svojom strastvenom mržnjom prema Krleži. Čemu mržnja u »Maruliću«? I još više, čemu uopće mržnja? Ta kršćanstvo nas uči ljubavi a ne mržnji, opraštanju, a ne osuđivanju. A ovo je vrijeme već izrodilo previše ljudi koji misle da smiju biti suci.«

G. Tatjana očito ne razlikuje prosudbu o književniku od mržnje. Mrzim dakle što se usudih napisati da se Krleža lizao i slizao s tiraninom i krvnikom Brozom služeći mu doma i osobito pred vanjskim svijetom kao dokaz kako je i sam ljubiteljem umjetnosti i kulture. Što je također, koristeći izvanredno povoljan položaj, *privolio* na stvaranje božanskoga kulta svoje osobe, što se vladao i živio kano Glembay. Glembay među proleterima. Navedoh dalje kako nije okončao ni srednju školu, a stao na čelo Jugoslavenskoga leksikografskoga zavoda najmivši pritom poznate stvaratelje Hrvatske enciklopedije raditi taj posao namjesto njega, a da unatoč tome sve vrijeme ostaše nespomenuti i nepoznati. I poniženi živi i mrtvi od svoga nadređenoga, mogućnika Frica, komunjare i Brozova skutonoše. Išao dotle da mrtvome Mati Ujeviću, stvarnu voditelju čitava posla u JLZ-u, nije dopuštao niti spomen u toj kući, ni bilo gdje drugdje. Uglavnom toliko o Krleži kao čovjeku. Ali to je moj crimen magnum u očima sada već četveročlane kitne ikonije. I to je, eto, moja mržnja, golema, gotovo neograničena. Navedoh i da će Krležina četiri književna djela zadržati trajnu vrijednost, druga već danas nisu privlačna jer im odpao komunistički podporanj. No ni to odgovaratelji ne mogu podnijeti jer je svaki njegov književni redak njima vrhunskom umjetnosti. Pa ni g. Tatjani niti kome drugome nitko ne smeta, ne brani svaku Krležinu umjetninu dizati na najviši stupanj svjetske umjetnosti.

Od tzv. oslobođenja o Krleži se moglo i smjelo pisati jedino hvalospjeve kako bi dotičnik uživao u »sreće slavi.« Dopuštam četveročlanoj kitnoikonijskoj skupini neka i dalje uživa u svomu crvenomu ovozemaljskomu božanstvu u osobi M. Krleže, neka mu se najdublje klanjaju, no isto tako neka bez vlastite mržnje dopuste i drugačije sudove o svomu božanstvu. Svi su oni pročitali barem po jednu književnu studiju, držim i g. Tatjana, i u njoj su sigurno naišli na poglavlje gdje je prikazan piščev život. A piščev život, uostalom kao svaki ljudski život, ima neugodnih i tamnih strana. Znanstvenici ih osvjetljuju radi podpunosti same slike njihove osobe. Može se slikati tamna strana života svakoga književnika, ali, izgleda Krležina ne smije. Naš Frigyes kao da uobće nema nikakve mrlje na svojemu dugu životnom putu. A akoli ih i ima, moraju stati i ostati tvrdo iza brave! Eto, drznuh se načeti tabu-temu, zbog toga sam proglašen mrziteljem, krivcem i koječime još. Osobno više volim biti takvim krivcem nego braniteljem i slaviteljem jednoga Krleže!

G. Vranićka kao da zaboravlja vlastite riječi: »Biblija nas uči da je važno djelo i da ćemo biti suđeni po našim djelima, gdje se, naravno, zbraja sve ono dobro i ono loše, pa što prevagne? Pa zbog čega bi, u našem zemaljskom vrednovanju, životopis jednog pisca bio važniji od njegova umjetničkog ostvarenja, koje mu je omogućio bogomdani talent? Životopis može samo poslužiti da se bolje razumije nečije umjetničko stvaranje, ali je ono što je stvorio u svom umjetničkom nadahnuću, djelo koje ostaje...« Nigdje nisam tvrdio da je piščev životopis važniji od njegova umjetničkoga

djela. U svemu se drugomu slažem s Vranićkom. Zašto mi podmeće (ona bi rekla: podvaljuje) što nikada i nigdje ne napisah!? K tome, sama sebi skače u grlo. Ovdje dopušta baviti se umjetnikovim životom, a na me se obara upravo zbog toga što se zanimam — Krležom. Nezgodno joj, i ostaloj trojici, što ukazah na dio tamnih strana njegova života. Zbog svih nepodobština Krleži se može oprostiti, ali ne i zaboraviti.

Gospođo Vranićka, žarko želim da Vi skupa sa spomenutom trojicom pobijete do dna moje tvrdnje, da ih pobijete jakim dokazima. Izložio sam tvrdnje, Vi i ostali jednu po jednu oborite, obezvrijedite do kraja i konca. Učinite li to valjano i uvjerljivo, s njima ili bez njih, javno ću priznati svoj poraz. Dokle to ne učinite, zaman Vam prekrivanje i opravdavanje crnih mrljetina Fricova života. Dokažite, molim, da je od 1945. do kraja života bio skromna življenja, nesebičan, pošten i karakteran, da nije uživao blagodati što mu ih je pružao položaj državnoga, točnije Tiraninova književnika. Da nije živio i djelovao pod egidom svemoćnoga satrapa Broza! Dokažite kako nije ljuto napadao katoličku crkvu u Hrvata. Također dokažite da bijaše najvrstnijim znanstvenikom i, svakako, za podkrepu predočite takva njegova djela. Bit ću zadovoljan navedete li tek jedno. Ovo najviše zbog sama Krleže jer on, kako znadete, bi enciklopedistom!

Vranićka dalje napisa: »Krležu je velikim dijelom teško čitati, a još teže shvatiti.« Slažem se s datom tvrdnjom. Ako je koga težko čitati, kako ga se onda može shvatiti. Kad bi Krleža poznavao hrvatski jezik i pisao takvim dobrim jezikom, ne bi ga bilo teško čitati, lako bi ga se onda i razumjelo. Rečenični nizovi slijede jedan za drugim, što dodatno otežava lako praćenje njegovih misli. G. Tatjana ište od mene neka u razpravama dokažem piščevo nepoznavanje hrvatskoga jezika. To ja mogu učiniti. Međutim jao sredini u kojoj se mora dokazivati da su dva i dva — četiri. U to će se uvjeriti svatko tko pročita jednu stranicu bilo kojega njegova djela. Kako bi ga kako-tako razumio prosječan čitatelj, i dobar broj visokoobrazovanih, mora se služiti rječnikom tuđih riječi. Tko će ga onda čitati osim srednjoškolaca koji to moraju obvezno!? Ponavljam raniju tvrdnju da Krleža piše međunarodnim hrvatskim jezikom. A kako će o njegovu jeziku valjano suditi g. Vranićka kada ni ona ne vlada podpuno hrvatskim književnim jezikom! O tomu ću reći koju pri koncu članka. Na žalost, Vama se mora dokazivati da je aorist najživahnije prošlo vrijeme u hrvatskomu jeziku. I kao takav stilski je obojan cjelovito. Tko to ne zna, preporučam mu šutnju. Njemu i aorist i imperfekt bodu oči i paraju uši. Izražavanje prošlosti samo perfektom, naravski, sasma je obično, ne smeta ni očima ni ušima. Ta divna jednoličnost. A svršeni glagoli traže aorist.

Krležin slučaj nepoznavanja hrvatskoga jezika Vranićka pokušava braniti time da takvih slabosti imaju i drugi pisci rođeni kajkavci. Krleži to ne pomaže, niti ikome drugome. Tko dobro ne nauči hrvatski jezik, njegova umjetnina ne može biti ni dobro ocijenjena. Toliko bi trebali znati zagovaratelji M. Krleže. Uz to, meni ista zamjera oštro što dosta rabim aorist i imperfekt. Brani tako sebe i Krležu. Kamo sreće da je tim vremenima vladao Fric i da vlada ona! Bez sumnje bi njihov jezik izražajno bio bogatiji. Njih dvoje perfektom zasadiše gaj, ja to činim s pomoću svih prošlih vremena. Tā ne učah jezik na zagrebačkomu asfaltu, niti od M. Krleže, već u dalmatinsko-hercegovačkomu kršu. U Zagrebu me učili o jeziku.

G. Tatjana prelazi neumjesno na pitanje suvremene politike. Ustaje protiv stalne hrvatske oporbe. Mnoge Hrvate vidi kao vječite oporbenjake. Mene izravno proziva

riječima: »To je tema koja se svakako ne tiče direktno književnosti te prepuštam savjesti g. Šimundića da odgovori na pitanje je li mu Krleža poslužio i za svrstavanje uz onaj »pljuvački orkestar« koji u svemu što se u tri posljednje godine dogodilo vidi samo loše, a u Tuđmanu samo Titova generala ili nasljednika.« Odgovorit ću i na ovo prozivanje. Ne trebate me, g. Tatjana, učiti hrvatstvu. Davne 1955. dospjeh u Titovu vojnu tamnicu nakon što odslužih rok u mornarici. I to zbog hrvatstva. Dobro upoznah drugu životnu stranu ondašnje zbilje. Ne varam li se, Tuđman tada bi generalom. Pojedine moje kolege bijahu tada partijskim ljudima, po koji se prihvatiše i doušničtva. Zbog toga se digoše na visoka mjesta koja drže i danas. Dapače, prvim su zastavonošama, hrvatstva im puna usta. Da kojim slučajem htjedoh biti u prvim redovima, ni sada mi ne bi dali. Po napuštanju tamnice bio sam i ostao vječitim prognanikom, tavorih u pokrajini. Nakon sloma hrvatskoga proljeća iztjeraše me s posla. Povlačih se od nemila do nedraga dok mi se nakon godinu dana ne smilovaše i vratiše me na posao. Kada slušate Lijepu našu, prisjetite se zamjene »Sinje more« što biva namjesto »Kud li šumiš.« Nakon 1945. prvi sam javno predložio tu zamjenu (ali obćenito ne bih prvi). Eto i zbog toga me odrinuše na ulicu. Bio ja oporbenjakom, i to vječitim, ili ne, napominjem kako nema demokracije bez dobro ustrojene oporbe i oporbenjačtva. Žalim Vas što u oporbi gledate neprijatelje naše Hrvatske i hrvatstva. Taj nam je metar kanda poznat.

S. F. Tuđmanom se tikam. To me ipak ne priječi samostalno i neovisno suditi o bilo komu i čemu. Od te zasade ne odstupih ni u najtežim trenutcima kada su me lomili, mučili ili bili u vojnim kazamatama. Ne, moja se šija ni tada nije savila. Mogla je jedino puknuti. Jamačno ste, g. Tatjana, poruku uputili na krivi naslov. U neposrednoj blizini imate dojučerašnjih komunara, koji su i meni sjedjeli na glavi, danas su na istim položajima ili, pače, višim. Obratite se njima. Ja k njima ne mogah ni prije, niti pak sada. Visoko su, moćni su.

Glede moje strastvene mržnje prema Krleži, što mi spočitavate, g. Vranićka, pripominjem kako ne mrzim ni svoje progonitelje ni mučitelje, a kamoli Krležu. Sudim o njemu bez predrasuda. Naprosto ga sažaljujem zbog njegova slizavanja s krvnikom i njegovom vladavinom. Težnja za slovom i užitcima dovela ga u nezavidan položaj. U mojemu imotskomu kraju za takve se kaže: Guzica pojela dušu.

G. Vranićka očito ne pozna povijest hrvatske književnosti našega stoljeća. Piše: »Naime, u vrijeme kada je književnost na kajkavskom jeziku gotovo zamrla, kada je kajkavski jezik, nakon Gajeve pirove pobjede, zapostaljen, podcjenjivan, negiran i od znanstvenika proglašavan slovenskim (a jezik je narod), Krleža se drznuo za jezik svog umjetničkog djela oblikovati metajezik na kajkavskoj osnovi...« Ako se tko drznuo, onda je to Matoš objavljujući pjesmu Hrastovački nokturno na početku stoljeća, dok je Fric bio dječak. Slijede potom Fran Galović i Dragutin Domjanić, krupna imena kajkavskoga pjesništva. Tek se nakon njih pojavljuje kajkavski pjesnik Krleža. Daleko je dakle od svake drzkosti i smjelosti. Taj je Krležin meta-jezik, za razliku od navedenih pjesnika, zastarjeli kajkavski pisani jezik od XVI. — XIX. st. Cjelovito ga razumiju povjesničari kajkavskoga jezika. Budući da nije suvremeni kajkavski jezik, svojesvrstan je umjetni jezik.

Ovaj stavak zaslužuje pozornost: »U vremenu sadašnjem sigurno nam ne trebaju napadi na naše poznate Hrvate. Kada bi, po receptu g. Šimundića, doista stali osuđivati, uz mrtve (V. Nazor, G. Krklec, G. Novak I. G. Kovačić) i žive naše umjetnike,

kritičare i slično (V. Pavletić, I. Frangeš, N. Fabrio), pitam se bi li ostao i jedan »svetac« koji bi zadovoljio idealne nezemaljske kriterije.« Gospođa Tatjana jedno te isto. Ne razlikuje nepristran pristup znanstvenoj prosudbi i ocjeni umjetnikove, znanstvenikove i kritičareve osobe, ocjeni utemeljenoj na provjerenim podatcima od zlobna napada na osobu. Takvu prosudbu i ocjenu ne dopuštam. Pristajalo je to komunističkim vremenima, crno-bijeloj slici, zatvaranju očiju pred činjenicama. Na njezinu nevolju, s time se nikada nisam slagao, niti ću uz to ikada pristati. Svakome svoje, g. Tatjana! Na danje svjetlo svačija djela i nedjela. Za ljubav istine i poštenja. A tko prikriva lupeža, taj nije daleko od njega.

Glede moga likovanja nad činjenicom što se Krleža ne ovjenča Nobelovom nagradom, velim kako iste kao umjetnik nije vrijedan. (Nisu je vrijedni ni mnogi koji je dobiše, njih oko jedna trećina). Da ju je primio, trenutno bi to bljesnulo kano meteorit, komunistički bi glavari stvarno likovali, ali bi ubrzo sve palo u vodu. Mali pisac, i kada je nobelovcem, hitro izčezava s Olimpa, a književnost njegova naroda ostaje gdje je i bila. Za uzporedbu navodim kako smo Hrvati dali dva nobelovca kemičara, zaslužna znanstvenika, ipak ne porastosmo u očima europskih država.

Tko piše, očekivati je da bezprijekorno vlada jezikom. Na nesreću, jezik nije najbolja strana g. Tatjane. Napisa: u okviru moje *porodice: podvalio* i narugao: crvenom *idealisti: mada* im se može: ako *doista* volimo Hrvatsku: o čemu *saznamo;* može li se naći *nešto*; učinio možda i *nešto* dobra. Porodica je srbska riječ, hrvatski je obitelj, a porodica je u nas bilinjstvu i životinjstvu. Podvaliti je također srbska riječ, jednako je oblik idealista. (Zar Sekula Drljević ne naziva Srbiju zemljom podvale?). Isto tako vez mada, pril. doista, glag. doznati. Hrvatski je: podmetnuti, idealist, premda, zaista, doznati. Namjesto ovakve uporabe neodred. zamjenice nešto, čisto srbske, hrvatski je: što, štogod, išta. G. Tatjana ne može ni bez srbo-rusizma te piše: *po* pitanju sličnog. Hrvatski je: o pitanju sličnog. Ona sklanja pos. pridjev: *Krležinog* velikog: o *Krležinom* nepoznavanju; važnost *Krležinog* životopisa; vrijednost *Krležinog* stvaralaštva. Hrvatski je: Krležina — Krležinu. Dalje stoji: u tri *posljednje* godine. Ta prid. posljednji i zadnji nisu istoznačnicama, stoga ovdje mora doći *zadnje.*

Kada je više atributa uz imenicu u zavisnim padežima, u g. Vranićke uvijek su svi nepodpuni kao npr.: u bijedi *poniženog i uvrijeđenog* sitnog malog čovjeka. I do konca ovako. Jednako dakle naslovu Domjanićeve pripovijedke »Razmišljanje običnog srpskog vola.« Ne stoji **običnoga** jer toga nema u srbskomu. Štovana gospođa ne zna da u hrvatskomu mora biti pun najmanje prvi atribut gdje su dva i više. Nije joj se čuditi jer je učila jezik iz Krležinih djela. Dobro ga je i naučila s obzirom na to tko joj je učiteljem!

Narodni pjesnik pjeva: Nemam s kime hladno piti vino. S Tatjanom Vranić nastavit ću ovakav razgovor tek kada mi se obrati na bezprijekornu hrvatskomu jeziku, ne na hrvatskosrbskomu!

Mate Šimundić

Zadnji put (s moje strane) o Srećku Srećkoviću

U prošlom broju »Marulića«, zapjenjeno i prilično nesuvislo odgovarajući na dobro utemeljene kritike nekih čitatelja i suradnika na svoj članak »Srećko Srećković hrvatske književnosti«, g. Šimundić se osvrće i na autora (ili da bude po Šimundićevu hiru — auktora) ovih redaka, pa citira moju rečenicu da nemam ni vremena ni volje ulaziti s njim u polemiku. Šimundić me pita što sam se onda »uobće« (strašna li oblika!) oglasio. »Normalan se čovjek javi kad ima što kazati« zapjenjeno će naš vrli profesor. A da je sâm Šimundić uravnotežen čovjek (što nije već po ponašanju i izrazima, a ne samo po razmišljanju!), bio bi u stanju pročitati običan kratki članak i shvatiti njegovu bit. U svom tekstu, naime, uopće (ne uobće) ne polemiziram sa Šimundićem, nego govorim samo o tome da revija »Marulić« ne bi trebala objavljivati takve zbrkane tekstove, pune najcrnjeg jala i mržnje, jer Šimundićevo pisanje vrlo je daleko od promišljene i argumentirane kritike. Dakle, riječ je o »Maruliću«, a ne o g. Šimundiću, na čiju razinu se nemam namjeru spuštati (a ne bih to ni znao ni mogao), čak ni za volju polemike, jer zavist mi je strana.

Eto, zato sam se »uobće« oglasio s par rečenica u »Maruliću« 4/93. u svoje ime, a ne kao član uredništva i tajnik HKD »Marulić«. Kako ni sada nemam vremena ni volje polemizirati s ljudima Šimundićeva kova, ovime zaključujem polemiku. Na kraju bih mu samo poručio da brigu o hrvatskoj književnosti, a i o Hrvatskoj »uobće« prepusti nama, koji tu živimo i s našom mladom državom dijelimo sve poteškoće.

M. Jurčić

Po drugi put neprijatelj

U Maruliću 6/93. izađe člančić Zašto u Maruliću ili Moje neslaganje s gospodinom M. Šimundićem. Podpisan je Marijan Pintarić.

Isti počinje:

»U Hrvatskoj je željno dočekana sloboda i demokracija, ali ne od svih. Takvi kojima smetaju ove promjene, na različite načine rovare protiv Hrvatske, napadajući ljude i ustanove, koji su se istakli, ili se ističu u borbi za Hrvatsku.

Jedan od takvih je i članak u Maruliću 4/93. »HRTV, njezin jezik i pravopis«, potpisan imenom Mate Šimundića. Na članak se ne bih htio obazirati, ali kad mi je došao u kuću, i to u »Maruliću«, želim izraziti svoje neslaganje.«

Više pojedinaca kano ne bi htjeli odgovoriti na moje članke jer su nevrijedni (članci) ili im se naprosto gade, a na koncu ipak odgovore. I to oštro, valjda zbog gađenja. Tu spada i M. Pintarić.

U spomenutu prilogu navedoh tek dielak osobina srbskoga jezika što ga njeguje HRT. (O tomu uskoro obširnije u drugomu glasilu). Moji su navodi podkriepljeni podatcima, koje HRT ni Pintarić niti itko drugi ne pokuša obezvriedjeti. Nije dakle u

pitanju ni istinitost ni znanstvenost, nego ovozemaljsko božanstvo predstavljeno u osobi Antuna Vrdoljaka, direktora (ne ravnatelja, jer je to hrvatski položajni naziv!) Hrvatske radio-televizije. Do jučer postojahu komunistička božanstva, — Tito i množtvo Titića — danas je to za M. Pintarića predsjednik F. Tuđman i »rukovoditelji« oko njega. Dakle, za nj jedni sjahali, drugi uzjahali. Osobno nikada nisam priznavao ovozemaljska božanstva, jednako ni sada, niti ću u budućnosti. Takva su božanstva redom satrapi, tirani, diktatori, krvoloci. Što god činilo to božanstvo, makar i najveća zvjerstva i zlodjela, njegovi mu podrepnici odobravaju. Nije sgorega prisjetiti se dvostiha što se prolamao skoro pola stoljeća:

Druže Tito, zdravo, zdravo,
sve to činiš — imaš pravo!

Političari i medvjedi do skoro bijahu podpuno zaštićeni, nedodirljivi. Pintarić se temeljito zalaže da tako bude i u demokratskoj vladavini. Kolikoga li jada i nesreće kada pojedinca, ravnatelja HRT poistovjećuje s Hrvatskom. U njemu je sve najbolje, on je — Hrvatska. Morao bi konačno znati Pintarić i pintarčići kako političari dolaze i odlaze, narod i domovina ostaju zauviek! Konačno, idolopoklonstvo pripada prošlosti, prohujalim vremenima.

1955. proglasio me svemoćni KOS u JRM narodnim neprijateljem »zbog uvrede Vrhovnog Komandanta druga Tita i drugih najviših državnih rukovodilaca (drugova I. Gošnjaka, K. Popovića i dr.), omalovažavanja samoupravnog socijalističkog društvenog uređenja, rovarenja protiv seljačkih radnih zadruga, slabljenja odbrambene i ekonomske moći SFRJ i njena ugleda u svetu, rušenja bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, koje treba čuvati kao zenicu oka svoga itd. itd.« zatim »zbog uzdizanja Hitlera, Pavelića i Stepinca.« Slieđaše još čitava kobasica srbokomunističkih floskula. Sve to bi kažnjivo po članu 118. Krivičnog zakonika. Po tomu članu okrivljeni mogaše biti osuđen do 20 godina strogoga zatvora. Nalog o mojemu stavljanju u pritvor i iztražni zatvor podpisao je vojni iztražni sudac kap. korvete drug Orjen Skaljer (sada živi u Splitu), obtužbu je zastupao drug Novica Cerović, kap. bojnoga broda. Sve ovo mogu potvrditi izvornim izpravama. (Barem se u tomu razlikovala UDBA i KOS od svojega otca NKVD koji svojim žrtvama nije davao ponieti doma nikakve potvrde).

Uzporede li se obje obtužbe — Cerovićeva iz 1955. i Pintarićeva iz 1993. — uočiti je kako posjeduju zajedničku crtu. Prva uvredu najviših rukovodilaca, druga uvredu rukovoditelja. Naravski, ljudi što množtvo vode za ruke kao dječicu. Bez te odgovarajuće ruske rieči ne mogu ni jedni ni drugi. Na osnovi toga i srbokomunisti i tzv. demokrat Marijan Pintarić proglasiše me neprijateljem, i to neprijateljem država što ih smatrahu svojima. Srbokomunistima bijah — nacionalist, ustaša, neprijatelj SFRJ, Pintariću — srbokomunist i neprijatelj države Hrvatske. Toj čudnoj mobi ostavljam neka se međusobno slože što će sa mnom, kamo pripadam. Njima valjda ne smeta nositi rogovlje u vreći. Svjestni službujući čuvari vladajućih sustava ne posustavaju na poslu. Cerović i Skaljer živjehu udobno od zatvaranja i osuđivanja Hrvata, Pintarić će ostati prazna džepa. Takve se »usluge« ne plaćaju u Republici Hrvatskoj! Bez trunka kolebanja proglasi me neprijateljem moje domovine. Takve su klevete kaznenim djelima u demokratskoj Hrvatskoj. Izpade tako da sam dvostruki naprijatelj — bivše Srbojugoslavije i Republike Hrvatske. Pintarić je sposoban za ovakve skokove.

Na kraju rieč o Pintarićevoj stručnosti. U hrvatski književni jezik on se razumije koliko i u hauski, u jezikoslovstvo jednako kano u — petrografiju. A to mu i ne treba. Glavno je da je idolopoklonikom A. Vrdoljaka, Tuđmanova skutonoše. A sbog srbskoga jezika na HRT ni jednoga ni drugoga ne boli glava. Dodaje kako na HRT brigu o jeziku vodi glavom g. Jasmina Nikić. Ona vlada hrvatskim jezikom koliko Vrdoljak i Pintarić. Tres collegium faciunt!

Mate Šimundić

Srećko Srećković i krležići

Umjesto podrobnije raščlambe teksta g. Šimundića, objavljenog pod istoimenim naslovom u br. 6/93. »Marulića«, samo jedan *poziv* i jedna *konstatacija!*

POZIV: na podnošenje dokaza da »trojka, prava kitna ikonija«, pripada ili je pripadala »našim komunjarama, komunjarićima i komunjarčićima«. Izgovor da je to nemoguće dokazati ne dolazi u obzir, jer je tvrdnja bez dokaza i na sudu i uopće ništetna. Izostane li takav dokaz, prepuštamo čitateljima sud i ocjenu etičnosti iznesene tvrdnje.

KONSTATACIJA. Prvi je svezak *Hrvatskog biografskog leksikona* doduše označen s godinom 1983., ali je Leksikon kreiran pet i više godina prije, jer su upute za pisanje tekstova i cijela koncepcija objavljeni 1978. godine pa su, prema tome, i sve osobe unijete sa znanjem Miroslava Krleže.

Oskar Piškorić

VRIJEME VEĆ VIĐENIH POSJETA

(»Vrijeme posjeta« Felixa Mitterera, u izvedbi HNK-a)

16. prosinca 1993. u Hrvatskom narodnom kazalištu, ili bolje u njihovu privremenom scenskom prostoru u Domu hrvatske vojske »Zvonimir«, premijerno je održana večer jednočinki *Felixa Mitterera*, pod zajedničkim naslovom »Vrijeme posjeta«. Predstava je sastavljena od četiri jednočinke, a zajedničko im je da se odigravaju u raznim ustanovama (staračkom domu, zatvoru, ludnici i bolnici), u vrijeme posjeta. U svakoj jednočinki nastupaju po dva protagonista, čija sučeljavanja pratimo.

Odmah treba reći da *Felix Mitterer*, barem kako je predstavljen s te četiri jednočinke, ne ostavlja dojam snažna i izvorna pisca, pa nije odveć jasno zbog čega je HNK, uz toliko boljih inozemnih dramatičara i njihovih djela, izabralo upravo njega za jednu od dramskih premijera u sezoni. Pisane u stilu pomalo zastarjela realizma (gotovo bismo mogli reći neorealizma), jednočinke nastoje raščlaniti živote u kazalištu, književnosti i na filmu već toliko puta viđenih i analiziranih »običnih, malih ljudí« i njihovih svagdanjih, ili manje svagdanjih problema, pa izvedba povremeno čak zapada u dosadu. Uporaba institucija u kojima se dva po dva lika sreću u vrijeme posjeta također djeluje neizvorno, konvencionalno, već mnogo puta viđeno i pročitano, a sve bi četiri jednočinke bile učinkovitije kao TV drame, nego na pozornici najvećega zagrebačkog kazališta.

No nezanimljivost samih dramoleta iskupljuju iskusni glumci. U »Sporednom kolosijeku«, koji je prvi na programu, a odvija se u staračkom domu, duhoviti veteran *Špiro Guberina*, u ulozi starca na »sporednom kolosijeku života« (već sam naslov odaje nemaštovitost) i šarmantna, živahna *Nataša Dorčić* u ulozi površne snahe, uspostavljaju potrebnu tenziju i u svakom se trenutku trude (a to im i uspijeva) održati zanimljivost u biti nezanimljiva odnosa među likovima.

Druga jednočinka »Zločinka« nemaštovita je kao i prva, jer riječ je o frustriranoj ženi koja je u zatvoru, jer je nožem ubola svog nepodnošljivog muža-primitivca. Ipak, ta tema glumcima pruža više prostora, što *Tomislav Stojković* u ulozi glupa i gruba muža i *Ivka Dabetić* kao tragično neshvaćena supruga uvelike iskorištavaju, pa »izvlače« jednočinku razigranošću, profesionalnošću, pa čak i povremenim humorom.

»Pšenica na autoputu« odvija se u ludnici, gdje kćer posjećuje oca. *Damir Mejovšek* nadahnutom glumom nadilazi nenadahnutost teksta (igra starca pogođena promjenama i tempom suvremena života u kojemu za osjećajne, stare gubitnike više nema mjesta), a privlačna *Barbara Vicković* vješto mu i ljupko parira u ulozi površne kćerke, koja tek na trenutke u sebi otkriva prave osjećaje.

Zadnja jednočinka, pod naslovom »Ništa se ne razumije«, najrazvučenija je od svih (ili gledatelja naprosto već umara mnoštvo déjà vu konvencionalnosti), pa *Ivan Katić i Barbara Cvitković*, već i zbog činjenice da se pojavljuju u završnici, imaju razmjerno najtežu zadaću: zadržati pozornost publike do kraja predstave. Da bi u tome uspjeli, potrebna im je velika profesionalnost, no taj je glumački par nedvojbeno posjeduje. Premda imaju manje prostora za bravure od prijašnjih parova, i oni svojim iskustvom i osjećajnom glumom uspjevaju nadići tekst.

Sve u svemu, ta je predstava zapravo večer doista dobrih glumaca, pa u tome (i nažalost, samo u tome) i jest njezina zanimljivost, tim više što režiser *Robert Raponja* nije učinio gotovo ništa da nadiđe prilično prizemni realizam *Mittererovih* komada. No za prave ljubitelje kazališta dovoljna je, možda, već i ta preporuka, iako bismo (kako smo već rekli) na repertoaru drame Hrvatskog narodnog kazališta radije vidjeli bolje autore od *Felixa Mitterera.*

Mladen Jurčić

ČUVAR HRVATSKE TAJNE

(U ateljeu kipara Petra Barišića neposredno pred postavljanje izložbe u Galeriji Forum u Zagrebu, studeni 1993. godine)

U spokoj je unešen nemir u kome titraju sve naše duše. Sklad je obrušen u nesklad u kome se tek naslućuje bivše postojanje. Nakon svega je ostao Čuvar hrvatske tajne, održao se čvrsti okvir od drvenih greda, pravilni i stasiti oblik koji se savršeno odupire vječnoj gravitaciji. Na okvir se naslanjaju pomaknuti dijelovi bivšeg sklada, kut, trokut, kvadar, metafizika monolita idealne kocke u kojoj se pospremaju temeljni misaoni kodovi čovjeka, obitelji i naroda. Stoji i postoji čvrsti okvir ulaznih vrata srušenog doma, a uz njega kamen temeljac kao nepokrenuti pokretač ljudske misli, stvaralašta i nagona za gradnjom. Na rubu okvira je nevidljiva slika uokvirena u prostor praznog televizora koji čeka gledatelje koji napustiše narušeni dom.

Čuvar hrvatske tajne ni po čemu nije očajavajuća žalopojka bez svrhe nad jadom koji nas potiskuje u ovim danima. Čuvar hrvatske tajne je ono čemu treba dati da živi i da raste. To je snaga, vjera, opstojnost i krotka ali izoštrena misao u interakciji s hrvatskom sadašnjosti koja se pojavljuje u simbiozi oblika skulpture kipara Petra Barišića.

Barišićeve skulpture podržavaju indeterminističku tvrdnju da sloboda nije tek spoznaja nužnosti, već da postoji apsolutna sloboda ljudske misli pa tako i umjetnikova djela bez zarobljenosti u svevladajuću uzročnost. U skladu s tim, glavna značajka Barišićevih skulptura je nepredvidivost oblika skulpture i logike misli koja izmiče definiciji promatrača i (obično oportunoj) akademskoj sistematizaciji umjetničkog djela. Smislu i obliku skulpture u nastojanju nije oduzeta sloboda. Promatračevo racionaliziranje očekuje, ali ne prepoznaje nužnost redoslijeda u logici stvaranja.

U Barišićevim se oblicima dodiruje i prožima više dimenzija postojanja, dužina, širina, dubina, boja, vrijeme, energija, oživljena prirodnost figure i metafizika spajanja *a priori* nespojivih fikcija i rascłambi. Taj osmišljeni sklop stvara novu kvalitetu a promatrački um

ostavlja neravnodušnim, predlažući mu misaonu suradnju.

Skulptura se nadograđuje na geometriju mišljenja na koju se još nanosi grč potencijalne energije, te neki polusvrhoviti predmet ili opcrtani detalj tijela koji čini da skulptura topli dahom života. Na nekim oblicima izrastaju regenerativni pipci, zloslutne izrasline kao znaci opskurnih duhovnih sila koje nam prijete i hiperboličnih bića koja nas okružuju.

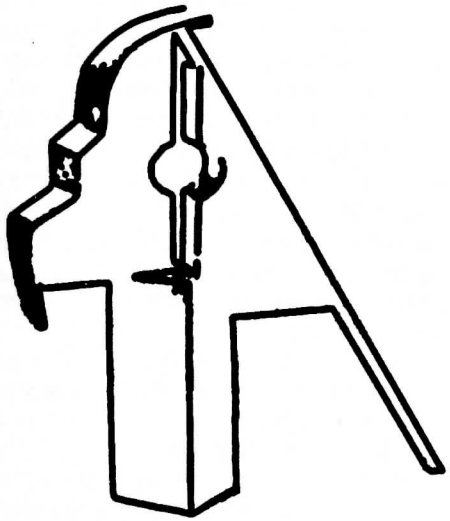

Mnoge skulpture traže od promatrača fizičku suradnju. Jedna priziva »Otvori me, zatvori me«, a masivni triangl usredotočen na niti Ljubavne ljuljačke božice Tanit očekuje početni impuls Promatrača za zagonetnu putanju u prostoru.

Stasit i gordi pobjednik, Čuvar hrvatske tajne dominira u ateljeu kipara Petra Barišića. Ta skulptura obvezuje da se iz nesklada fizičkih i duhovnih ruševina izgradi sklad, da se otkloni nered i osmisli red. Na to ne obvezuju i ne potiču samo Barišićeva umjetnička djela, već i snaga duha Petra Stijene. Iz obrušene i crvotočne austrougarske konjušnice, neuglednog i zapuštenog zdanja u Prilazu Đure Deželića, Barišić je svojom krajnjom predanošću svekolikim odricanjem i graditeljskim nagonom izgradio sklad i sjaj modernog ateljea, prostor dostojan za čuvanje Čuvara hrvatske tajne.

Kažimir Vrankić

KATALINIĆEVI »ARGUMENTI« U BJELOVARU

Predstavljanje knjige mr. Kazimira Katalinića »Argumenti, NDH, BiH, Bleiburg, i genocid« (Buenos Aires — Zagreb, 1993.) u organizaciji bjelovarskog Ogranka Matice hrvatske (u Gradskoj knjižnici i čitaonici u Bjelovaru 5. studenoga 1993. godine, povodom »mjeseca hrvatske knjige '93«).

Uz autora knjigu su predstavili:

Prof. Radovan G R G E C, književnik i književni prevoditelj, upravitelj HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) i glavni i odgovorni urednik Hrvatske književne revije »M a r u l i ć« i Mato M A R Č I N K O, pjesnik, povjesničar, pravnik (jedan od naših najpoznatijih »marulićevaca«, u »bivšem« vremenu »zaklonjen« nizom pseudonima: T. J. H. Mar, Trpimir Juranić, Mar, MAR, Matko Maronić, Mate Juranić, Horoathos Huravat, Tomislav Heres...).

Na početku priredbe, autora, knjigu i njene recenzente publici je predstavio prof. Ilija P E J I Ć, djelatnik Gradske knjižnice u Bjelovaru (također dugogodišnji suradnik HKD »Marulić«).

Kazimir Katalinić rođen je 4. ožujka 1927. godine u Sušaku gdje je, kako sam kaže, doživio najljepši dan u životu — proglašenje Nezavisne Države Hrvatske, ali i jedan od najtužnijih dana — talijansku okupaciju Sušaka. NDH je doživio kao doista nezavisnu hrvatsku državu, a budući da su tu jedinu hrvatsku Državu partizani rušili i postavljali temelje druge velike Srbije pod imenom Jugoslavija — nije otišao u partizane, već je 1945. godine kao osamnaestogodišnjak otišao u emigraciju. Kao i mnogi drugi Hrvati koji su uspjeli izbjeći bleiburšku tragediju, proveo je tri godine u izbjegličkim kampovima u Italiji.

1948. godine otišao je u Argentinu, jednu od rijetkih zemalja koje su primale izbjegle Hrvate. U Argentini je radio i studirao te postao magistar kemije. Kada je 1951. godine prof. Ivan Oršanić zajedno s Dušanom Žankom osnovao Hrvatsku republikansku stranku, našao je mjesto svog organiziranog političkog djelovanja, a već je 1956. godine glavni tajnik stranke. Bio je jedan od utemeljitelja Hrvatskog narodnog vijeća, a 1978. godine izabran je za tajnika HNV-a. Od 1951. godine kada je HRS pokrenula u Buenos Airesu časopis »Republika Hrvatska«, jedini isključivo politički časopis hrvatske emigracije, bio je stalni član uredništva, a to je i danas. U lipnju 1991. godine vratio se u Hrvatsku. Zajedno s drugim »republikancima« osnovao je »Hrvatsku republikansku zajednicu,« domovinski nastavak »Hrvatske republikanske stranke«.

Govoreći o svojim »Argumentima« Katalinić kaže: »Popis pučanstva iz 1931. godine krivotvoren je tako da je zapisano više Srba nego što ih je stvarno bilo, pa je i izračunavanje za 1948. godinu netočno, jer pokazuje veći broj nego što bi stvarno morao biti. Tako su demografski gubitci, kao i stvarni gubitci Srba umjetno povećani, a broj Hrvata i hrvatskih žrtava iz istog je razloga smanjen. Ja sam se pak u istraživanju držao popisa što ga je izvršila Katolička crkva za 1937. godinu, t. j. šematizma Katoličke crkve. Znajući koji je broj katolika i koji je omjer Hrvata među katolicima može se izračunati broj Hrvata katoličke vjere. Postoji i način za izračunavanje broja Hrvata koji ne pripadaju katoličkoj vjeri. Zbrojivši te brojeve dobio sam polazište za izračunavanje broja Hrvata u 1948. godini i prema razlici dobiva se broj demografskog gubitka, pa onda i stvarnog gubitka. Rezultati mojega istraživanja u usporedbi s Kočovićem i Žerjavićem prilično se razlikuju: došao sam do toga da je u ratu poginulo oko 154.000 Hrvata (uključujući i muslimane) više nego svih poginulih Srba (uključujući i Crnogorce). Hrvate i muslimane odnosno Srbe i Crnogorce povezujem zato što su se borili na istim stranama. Taj višak hrvatskih žrtava od 154.000 koji nije mogao biti posljedica ratnih okršaja, pokazuje zapravo koliko je bilo žrtava n a k o n r a t a, to jest Bleiburg i druga ubijanja.«

Katalinić je dobro uočio važnost »Popisa žrtava rata« na temelju Odluke SIV-a SFRJ od 10. lipnja 1964. godine, obavljenog tijekom mjeseca listopada i studenoga 1964. godine. Rezultate tog popisa prvi je objavio Ante Bruno Bušić u srpnju 1969. godine u broju 15. Hrvatskog književnog lista (str. 2. i 3.) Uplašenost slavoserpskog režima za nj poraznim rezultatima tog popisa, Bruno B u š i ć je ovako ironično komentirao: »Taj popis obavljen je u listopadu i studenom 1964. godine, ali nažalost e l e k t r o n s k i strojevi računskog centra Saveznog zavoda za statistiku SFRJ

u Beogradu još uvijek nisu uspjeli obraditi skupljene podatke.« »Na temelju prethodnih podataka Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske u Zagrebu veličina žrtava rata na području SR Hrvatske je slijedeća:... (slijede tabele s podatcima)... A ti podatci su prvi puta javno pokazali da su napuhane žrtve Jasenovca u zbilji barem dvadeset puta manje! Sam Katalinić o tom popisu kaže: »U drugom razdoblju Titove vladavine Hrvati su u emigraciji nastojali razbijati te laži i širiti istinu o Hrvatskoj, a slična su nastojanja postojala i u domovini. Posebno treba istaknuti Brunu Bušića koji je u zagrebačkom Hrvatskom listu (br. 15.) objavio 1969. godine članak »Žrtve rata«. U njemu je na temelju podataka Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvaske, utvrdio da su sveukupne žrtve na području SR Hrvatske iznosile 185.327, a da je u logorima poginulo 51.534 Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti. Ovaj je članak odjeknuo kao prava bomba, jer je dokazao neutemeljenost svih dotadašnjih službenih jugoslavenskih tvrdnja, pa je bio jedan od glavnih razloga posebne 'ljubavi' režima prema Bušiću...« (...) »Jugoslavija je željela napuhati broj žrtava...« (...) »...Kad je dr. Franjo TUĐMAN bio na sudu zbog objavljenih podataka o žrtvama u Jasenovcu, izjavio je da je prema tom službenom popisu 'u svim logorima i zatvorima NDH za vrijeme drugog svjetskog rata iz Hrvatske poginulo oko šezdeset tisuća ljudi i to i Srba i Hrvata i Židova i Cigana i drugih'. U dokaznom postupku dr. Tuđman i njegovi branitelji zatražili su od sudskog vijeća da se od Republičkog i od Saveznog zavoda za statistiku zatraži 'Popis žrtava rata 1941. — 1945.' radi uvida o stvarnom broju poginulih u logorima i u ratu, ali je to zastupnik javne optužbe odbio, a kao dokaz(!) da je bilo više žrtava pozvao se je na — vojnu enciklopediju!«

Govoreći o Kataliniću i njegovoj knjizi recenzenti su se složili da je jedna od njenih najvećih vrlina upravo suhoparna argumentiranost, »hladna« znanstvenost, iako sam autor govori o tome kako pri ovakvim argumentima nije mogao biti ravnodušan. Suzdržati uzbuđenje pomogla mu je i njegova objektivnost znanstvenika — magistra kemijskih znanosti.

U bjelovarskoj raspravi o »Argumentima« morao je sasvim prirodno doći u središte pažnje sam Bjelovar i događaji koji su se u tom gradu zbili početkom »travanjskog« rata 1941. godine, naročito *osmog* travnja 1941. U Bjelovaru je na taj dan, nakon poznate pobune 108. puka, proglašena Nezavisna Država Hrvatska. Međutim, tom svečanom proglašenju s balkona Gradskog Magistrata (dr. Julije Makanec), prethodilo je još jedno proglašenje osmog travnja 1941. prije podne u Starim Plavnicama!

Na temelju postojećih poviestnih izvora koje citira mr. Zdravko Dizdar (Bjelovarski zbornik '89, str. 56., Bjelovar, 1989.) i to: 1) prijava župskog redarstvenog detektiva od 28. III. 1942. Uredu za odlikovanje kod županstva pri Poglavniku, o radu Martina Cikoša od 1921. do 1941. godine i zahtjev da mu se podjeli Spomen-znak za uspostavu Nezavisne Države Hrvatske i 2) Republički sekretarijat unutrašnjih poslova SR Hrvatske, Zagreb, Građa (NDH) 1941. — 1945., broj: II-30/785.-786., kaže se: »Tako je ustaša Martin Cikoš u Gudovcu, gdje su bila formirana dva vozarska bataljona od 3.500 (tri tisuće i pet stotina) vojnika i 50

(pedeset) oficira, 8. travnja 1941. zatražio od komandanta ovih jedinica potpukovnika Jordanovića, da mu kao predsjedniku Kotarskog odbora Hrvatske seljačke stranke, te starješini Vatrogasne župe i satniku Hrvatske seljačke zaštite, dopusti da govori pred ovim jedinicama. Njima je Cikoš obznanio da je HRVATSKA »SAMOSTALNA I NEZAVISNA DRŽAVA«. (To je do sada najraniji slučaj proglašenja NDH osmog travnja 1941., prije podne, na »Jelavu«, dijelu Starih Plavnica, na glavnoj cesti između Velikih Srednica i Gudovca, gdje su se i nakon rata nalazila vojna skladišta i vojna ekonomija, a danas je na tom mjestu poduzeće »Kooexport« – opaska V. B.). Pozvao ih je (Cikoš) (3500 vojnika i 50 oficira!), da se ugledaju u 108. puk i da otkažu poslušnost beogradskoj i podvrgnu se ustaškoj vladi u Zagrebu, te se stave pod njegovo (Cikoševo!) zapovjedništvo. Oficiri, među njima bijaše sedam Srba, devet Slovenaca, a ostalo Hrvati i pripadnici drugih nacionalnosti, stavljeni su u kućni pritvor i desetog travnja 1941. predani tamošnjem vojnom zapovjedništvu, dok su vojnici razoružani i pušteni kućama. Cikoš je, kako nekoliko mjeseci kasnije sam piše, istu noć naoružao svoje istomišljenike. I nastavlja: »11. travnja 1941. organizirao sam od članova Hrvatske seljačke zaštite 85 vojnika u narodnu stražu radi sigurnosti javnog reda i za čuvanje tamošnjih sedam vojnih magazina nalazećih se u Gudovcu (Stare Plavnice, op. V. B.) sa raznovrsnim oružjem, municijom i ostalom vojnom opremom koju sam nakon četrnaest dana dao prevesti na stotinu i četrdeset seljačkih kola u Bjelovar i predao u vojno slagalište natporučniku Davoru Vinkoviću uz potvrdu.«

Prema tome Martin Cikoš je prvi među svim do sada poznatim proglasiteljima Nezavisne Države Hrvatske (narednik Cvek i dr. Julije Makanec u Bjelovaru, ljekarnik Košak u Međimurju i Slavko Kvaternik u Zagrebu) — osmog travnja 1941, prije podne, u Starim Plavnicama — a to je samo još jedan (ali vrijedan!) argument za Katalinićeve »Argumente« — da je Nezavisna Država Hrvatska nastala ustajanjem HRVATSKOG NARODA u momentu kad se o uspjesima ili neuspjesima nacističkih ili fašističkih vojski Njemačke i Italije još ništanije znalo, ni moglo znati. Tek dva dana kasnije Nijemci su na Dravi razbili četnički puk »Car Dušan Silni«. Razbijeni jugočetnici u bijegu preko Bilogore počinili su u hrvatskim bilogorskim selima nečuvene ratne zločine. Razbješnjeli poraženi četnici pripadnici virovitičkog puka »Car Dušan Silni« poklali su jedanaest hrvatskih seljaka-civila. (Tek ovih godina, Ogranak Matice Hrvatske iz Bjelovara, Općinski odbor hrvatskih ratnih veterana i mještani počeli su svakog desetog travnja održavati komemoracije ovim nevinim i prešućenim žrtvama. Na otkrivenoj spomen-ploči čitamo da su pali za slobodu Domovine Hrvatske: Josip Bugarin, Jandro Pevec, Stjepan Ružman i Franjo Rupić iz Donjih Mosti, Stjepan Herceg, Bolto Pavlović i Ljudevit Rupić iz Srednjih Mosti, Martin Blažeković i Stjepan Šifkorin iz Gornjih Mosti, Bolto Seđak iz Gornjih Srednica i Stjepan Kovačić iz Poljančana. A pobunjeni 108. puk koji već djeluje kao hrvatska ustaška vojska, spašava Bjelovar od novih zločina tog istog podivljalog četničkog puka.

Treba ipak reći još nekoliko riječi o mjestu prvog proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 8. travnja 1941.

godine. U citiranim izvorima, za mjesto vojnih skladišta i lokaciju onih tri tisuće i pet stotina vojnika i pedeset oficira kojima je, po »odobrenju« jugoslavenskog komandanta Jordanovića (potpukovnika) govorio Martin Cikoš, piše: »Gudovac«. Međutim, sve se zbilo na vojnom zemljištu zvanom »Jelav«, koje se nalazi s južne strane glavne ceste između sela Velike Srednice i Gudovac. Taj dio ceste i trokut s južne strane, zemljište na kojem je i nakon drugog svjetskog rata bila vojna ekonomija s vojnim skladištima — a danas je tu poduzeće »Kooexport« — to zemljište je i katastarski i statistički sastavni dio sela Stare Plavnice. U srednjem vijeku, po ispravama pavlinskog samostana Svih Svetih u Strezi (danas je to Pavlin Kloštar, opaska V. B.) sadašnje su se Stare Plavnice zvale Plavnice — Sveti Benedikt, po župnoj crkvi sv. Benedikta.

Dakle, to mjesto prvog proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, osmog travnja 1941. prije podne, jesu STARE PLAVNICE, katastarska čestica četiri kilometra jugozapadno od središta grada Bjelovara. (U srednjem je vijeku zemljište pripadalo Župi sv. Benedikta, pa tko vjeruje u poviestne znakovitosti može ih ovdje tražiti i naći!).

No, vratimo se još jednom Katalinićevim »Argumentima« i njihovoj promociji u Bjelovaru. Nikada do sada, u Bjelovaru, promocija neke knjige nije praćena s više pažnje i ozbiljnosti. I autor i recenzenti i publika zajedno su se našli u jednom trenutku hrvatske poviesti — trenutku obnove Nezavisne Države Hrvatske — osmog travnja 1941., ali, nakon toga, i pod teretom pola stoljeća strašnih žrtava i patnji, sve do 30. svibnja 1990. godine! A zatim, obnovljena Nezavisna Hrvatska Država i Hrvatski Narod dolaze pod udar onih istih poviestnih neprijatelja od prije pedeset godina! Da bismo pobijedili moramo znati istinu o svojoj poviesti.

Kada sam već sve ovo napisao, 20. studenoga ove godine, u razgovoru s novinarom zagrebačkog »Vjesnika« autor »Argumenata« mr. Kazimir Katalinić kaže: »Zaboravlja se da je NDH proglašena osmog travnja u Bjelovaru, dva dana prije nego što je to u Zagrebu učinio Kvaternik. Nju nisu proglasili neki njemački izaslanici nego obični hrvatski ljudi — narednik Cvek i jedan Hrvat pravoslavne vjere.«

Na pitanje novinara: »Zašto se o tome malo znalo?«, Katalinić kaže: U Bjelovaru tada nije bilo radio-postaje, kao u Zagrebu, pa se ta vijest nije mogla proširiti. Osim toga, državu su proglasili mali ljudi, pa je ta činjenica bila zanemarena i u samoj NDH, vjerojatno zbog prestiža. Jer, recimo, tko je narednik Cvek u odnosu na vojskovođu Kvaternika?«

»Da li to nešto bitno mijenja u povijesnoj ocjeni NDH?« pita novinar. »Ne, ne mijenja se ocjena da su Hrvati tada službeno bili na strani koja je izgubila rat. Mijenja se teza o tome tko je stvorio hrvatsku državu. Ona je bila plod hrvatskih težnji.«

Na kraju bih dodao što o tim poviestnim zbivanjima kaže urednik časopisa »Republika Hrvatska« dr. Ivo Korsky: »Hrvatska revolucija nije započela tek 10. travnja 1941., nakon ulaska njemačkih vojničkih jedinica u Zagreb, nego nekoliko godina ranije. Već mjesecima zatvori su bili puni onih koji su 1940. spremali ustanak, ali na njihova mjesta dolazili su novi borci oštriji i spremniji od onih koji su bili zatvoreni. Pobunu 108. pješačke pukovnije u Bjelovaru 8. travnja 1941. započeli su dočasnici i hrvatski vojnički pričuvnici, koje su jugoslavenske vlasti mobilizirale u tu jedinicu. U Čakovcu je hrvatsku državu proglasio ljekarnik Košak prije nego što je u grad ušla mađarska vojska, a hrvatski omladinci pomogli su mu uspostaviti hrvatsku vlast u Međimurju, dok te vlasti još nije bilo u Zagrebu. A u samom Zagrebu mladež okupljena oko Hrvatske uzdanice zauzela je već 9. travnja 1941. zagrebačku radio-postaju radi sprečavanja sabotaže koju je spremala srpska vojska, budući da je hrvatsko domovinsko vodstvo, kojemu je na čelu stajao pukovnik Slavko Kvaternik, znalo kolika je važnost te jedine radio-postaje na hrvatskom području. Na sam dan 10. travnja u Zagrebu jurišnici (crvenkapice), sveučilištarci i pripadnici drugih organizacija mladeži već su prije podne, dok je još u gradu bila jugoslavenska vojska, počeli zauzimati glavne objekte i osiguravati red na ulicama, tako da je Zagreb bio u rukama hrvatskih revolucionarnih vlasti u času kad je pukovnik Kvaternik proglasio hrvatsku državnu nezavisnost na zagrebačkoj radiopostaji. U hrvatskim gradovima i gradićima, trgovištima i selima nicale su skupine koje su pomoću mladeži preuzimale vlast u ime nove hrvatske države prije nego što je itko došao iz Zagreba.

Ovo je bila hrvatska revolucija, revolucija hrvatske mladeži, koju nije vodila nikakva nostalgija nego duboka vjera u budućnost hrvatskog naroda i hrvatske zemlje. (str. 47.) (...)

Najnoviji pokušaji nekih krugova da pomoću »fašističkog« argumenta onemoguće integraciju desetotravanjske revolucije u hrvatsku budućnost, potaknuo me da u obliku knjižice objavim nekoliko svojih desetotravanjskih članaka i govora koje sam napisao između 1961. i 1990. godine, da bi mladež u Hrvatskoj mogla procijeniti što je mislio i osjećao desetotravanjski naraštaj i što je doprinos toga naraštaja budućoj državnoj slobodi i nezavisnosti. Ako hrvatska ljevica ističe svoje političko polazište, tzv. narodni (komunistički) ustanak iz 1941., jer je ovaj uvelike oblikovao hrvatsku sadašnjicu, onda treba omogućiti hrvatskim nacionalistima da i oni iznesu svoje idejno bogatstvo i svoje žrtve za dobro Hrvatske i da ih prenesu u Hrvatsku budućnost. Samo ako se suoče i priznaju obje hrvatske prošlosti, hrvatska politička sinteza može biti povijesno točna i potpuna.« (str. 7.). (Dr. Ivo Korsky: »Desetotravanjska razmatranja«, Buenos Aires, 1991.).

Vladimir Bažant

Knjige

DOMOLJUBLJE KAO SUDBINA: HRVATSKI INTELEKTUALCI IZMEĐU NACIJE I POLITIKE

Željka Čorak: Oproštajno pismo gospodinu Mitterrandu, »Durieux«, Zagreb, 1993.

Dubravka Ugrešić: Američki fikcionar, »Durieux«, Zagreb, 1993.

Ivo Banac: Protiv straha. Članci, izjave i javni nastupi, 1987-1992., »Slon«, Zagreb, 1992.

Tijekom 1993. godine, kao jedna od tema o kojoj se govorilo, pisalo i politiziralo, bio je odnos intelektualca i nacije. Mišljenja su bila podijeljena, a polazišta su, na kraju krajeva, završavala u političkim opcijama pojedinaca i grupa.

Pojedini intelektualci poistovjećivali su naciju i državu, te državu i vladajuću stranku, odnoseći se prema cijelome kompleksu afirmativno, negativno ili neutralno. Diskusije i napisi otkrivali su brojne raznovrsnosti, pa i krajnosti. Upozorit ću i na krajnosti, jer su, obično, ne samo indikativne, nego i zanimljive.

Prvu krajnost donosi teza po kojoj intelektualci čine posebnu društvenu grupu koja u povijesnim promjenama koje doživljava naša nacija, mora igrati dominantnu političku ulogu, čak povijesnu, jer je pozvana da dade Hrvatskoj legitimitet demokratske države. Jedan od preciznih pobornika ove teze je američki povjesničar hrvatskoga podrijetla, prof. dr. Ivo Banac. Njegov stav je slijedeći: »Hrvatska država ne može biti legitimna po tome što njome upravljaju Hrvati. (...) Demokracije promiču jednakost, jednake odgovornosti i osposobljavanje suverena naroda, koji se izravno miješa u sve državne poslove. Stoga hrvatska država može postati legitimna u očima demokratskog svijeta, i u svojim vlastitim, samo onda kad razvije demokratsko političko ponašanje. A jedina društvena grupa koja Hrvatskoj može u početku priskrbiti takav legitimitet, koliko god joj to osporavali populistički slogani je HRVATSKA INTELEKTUALNA ELITA (podv.Đ.V.). ... Što se, dakle, manje budemo bojali prave intelektualne elite, to više ćemo pridonositi legitimiranju demokracije«.

Dr. Ivo Banac, što je iz navedenoga odjeljka vidljivo, ukazuje na temeljni problem, a to je pitanje legitimiteta državne vlasti. Narod ne može, sam po sebi, osigurati taj legitimitet. Treba ga »osposobiti da bude suveren«, dakle educirati, a to može »prava intelektualna elita«.

Ovu tezu prihvatila je cijela jedna, uvjetno rečeno, škola, varirajući je u više oblika, kao na pr. da nam je narod politički zapušten, da je »državno stado« kojim se manipulira, da se ponaša plemenski, da nikada nije imao svoju državu, pa se i prema sadašnjoj odnosi negativno, reagirajući naslijeđenim refleksima, da su Hrvati nesposobni ostvariti neophodno narodnosno jedinstvo zbog urođene, gotovo genetske opterećenosti unutrašnjim podjelama i raskolima u presudnim povijesnim trenucima, zbog čega je optimalno rješenje da bude pod kuraturom nekoga od susjednih naroda, ili međunarodne zajednice, da hrvatska nacija još nije oformljena zbog povijesnih razloga, zbog čega sada iskazuje nacionalističke izljeve koji su, opet, za zapadnoeuropske nacije anakronizam, itd.

Drugu krajnost čine oni pojedinci koji odbacuju pravo hrvatskoj naciji na vlastitu državu, smatrajući da ona, zbog toga što je nacionalna, mora biti etnocentrična, nacionalistička, fašistička i ustaška i kao takva genocidna prijetnja manjinama i miru u geopolitičkom prostoru. Dakako, nosioci velikosrpske ideje ovu su tezu »stručno« obrađivali stoljeće i pol, podastirući svoje »naučne spoznaje« širom svijeta. Ma koliko se činila malo vjerojatnom, ova teza, u blažim varijantama, ima određenu prođu i unutar Republike Hrvatske. Uglavnom, ljudi koji tako misle, teško prihvaćaju raspad SFRJ i i osamostaljenje Hrvatske.

Književnica *Dubravka Ugrešić* je sakupila dio svojih tekstova koji prikazuju Hrvate i sadašnju Hrvatsku kao povijesni abortus i objavila ih 1993. g. u Zagrebu, pod naslovom »Američki fikcionar«. Ma koliko čitatelju s normalnim nacionalnim senzibilitetom teško padale tvrdnje D. Ugrešić, dobro je što su knjigu objavili, jer sumnjam da postoji država koja bi objavila toliko materijala u korist vlastitog izrugivanja. Evo nekoliko primjera:

–»Što da ti kažem, naša nova država je kao – bajka. Došla je dobra vila i čarobnim štapićem nas pretvorila u Evropljane«.

–»Državni socijalistički kič zamijenjen je u novim političkim vremenima novim kičem, tim koji je Danilo Kiš jednom nazvao – licitarskim srcem. Oba su populistička (jer je sama suština kiča populistička), a kako su svojom zavodničkom strategijom usmjerena na narod, tako su oba prije svega vezana uz – folklor. (...)

Hrvatska, katoličko-folklorna varijanta kiča redizajnirala je samu sebe miješajući Baščanske ploče i pletere, katoličke svece i križeve, licitarska srca i narodne nošnje. (...)

Nacionalistički kič proklamira svoje temeljne ideje: NACIONALNI SUVERENITET I PRIVILEGIRANOST JEDINKE TEMELJENU NA PODOBNOJ KRVNOJ GRUPI (podv. Đ.V.).

Ključni simboli nacionalističkoga kiča vezani su uz NACIONALNI IDENTITET (podv. Đ.V.) (otuda u ikonografiji sva ona sila grobova, vitezova, katoličkih i pravoslavnih križeva, skulptura povijesnih junaka. (...)«

–»Drhtim od stare domovine u kojoj sam postala stranac... drhtim od te stare-nove domovine za koju ću se morati izboriti da bih u njoj bila emigrant«.

Ovo je bio autoričin doživljaj Hrvatske kao svoje nezavisne domovine. Sada slijedi njezin doživljaj Hrvata kao naroda, dakako pun osude, razočaranja i ojađenosti.

–»Ovdje je riječ PREŽIVJETI (podv. Đ.V.) posve zamijenila riječ ŽIVOT (podv. Đ.V.)

Ljudi spremni na preživljavanje ČUDNA SU SVOJTA (podv.Đ.V.) Ako se čovjek nekim slučajem zatekne u ludnici, nije uputno oslanjati se na logiku vanjskoga svijeta, treba se prilagoditi i poštovati ludilo kao novu formu ponašanja? Možda baš to, adaptabilnost, čini ljude koji prakticiraju preživljavanje – ČUDNOM SVOJTOM. (...)

Stanje preživljavanja je stanje emocionalnog, socijalnog i moralnog autizma, pobjeda donosi trajno oštećenje, neku vrstu bešćutnosti. (...)

Ponekad me spopadne muka kada vidim mješavinu straha i obožavanja na licu naroda, tako bestidno javnu čežnju KRDA za vođom, ...«

Autorica je ovdje postavila i jednu tezu koja se može prepoznati kao antihrvatska, pa i rasistička prema Hrvatima. To je posljednja misao koja narod naziva krdom, tvrdeći da je »trajno oštećen«, grubo rečeno lud narod. Ovu misao iznijeli su u jednoj polemici oko psihijatrijske obrade nacije, psihijatar dr. Muradif Kulenović i novinarka Heni Erceg. Sporili su se oko autorstva teze da su »Hrvati nasljedno lud narod«.

II

Primjer odgovornog i uravnoteženog odnosa intelektualca prema naciji, u smislu odustajanja od ekstrema i politikanstva, nalazimo u knjizi Željke Čorak: »Oproštajno pismo gospodinu Mitterrandu«, izd. »Durieux«, Zagreb, 1993. g.

Autorica je duboko uronjena u biće svoga naroda, ugroženog u tolikoj mjeri da tome narodu prijete genocid, kulturocid, memoricid i ekocid, od snažnijeg susjeda, oboružanog ne samo ratnom tehnikom, već i ideološkim fanatizmom poznatim u sintagmi »do istrage naše ili vaše«. U tim presudnim vremenima, kada postoji mogućnost da njezina nacija isklizne iz povijesti, dr. Željka Čorak ne teoretizira, već upozorava na opasnost, ne kritizira narod već strepi za njegovu sudbinu, ne nastoji ni podilaziti državi, niti je designirati, svjesna da su narod i država u ovome presudnome trenutku jednako ugroženi. Autorica je u problemu, a ne njegov opserver. Ona je borac za istinu, a ne političar, što je čini vjerodostojnom. Stranke je ne zanimaju – njezina je stranka Hrvatska, a da pri tome nije etnocentrična, nacionalistički raspoložena, niti proklinje. Dr. Željka Čorak optužuje one koji promatraju kako nas uništavaju bez milosti pred očima Europe koja to promatra kao krvavu utakmicu u nekoj satanističkoj areni.

U ovoj nevelikoj, ali sadržajem prebogatoj knjizi, nalaze se mnoge misli koje zaslužuju isticanje i citiranje. Navodimo samo neke među njima:

–»Ako je nacija u ovom trenutku osporena u svom postojanju, moja je dužnost intelektualca, moja je definicija intelektualca da se s njom identificiram.

– Hrvatske su rane rezultat tuđe bolesti. Zato teško mogu očekivati zdravlje od tuđeg lijeka.

– Velika je Europa – Europa bez pamćenja. Nedostatak memorije jedan je od osnovnih uvjeta za veličinu.

– Teško je biti glavni grad ma koje zemlje. Tko ne voli zemlju, a takvih uvijek ima, u glavnome gradu nalazi laku žrtvu.

– Što više traje srpska rekonkvista Jugoslavije, to se više stidim riječi. Pomalo su pale sve iluzije. Iluzije da se na svijetu nešto ne zna, da nešto treba izgovoriti, viknuti, upozoriti, da će netko reagirati, ako ne na podatak, a ono na uvredu koju mu upućujemo. Nema, naravno, ničega što se ne zna.

– Hrvatska je gradila svoju kulturu poštujući tuđu. Hrvatska nije svoje mjesto na Mediteranu, svoju krišku svjetlosti Rima, osvajala divljim hordama, nego spremnim apsorbiranjem civilizacijskih pouka. (...).

Ona je zemlja tolerancije. Vrijeme prepoznavanja Hrvatske i njezine uloge tek dolazi.

– U sadašnjem trenutku najlakše je steći milost svijeta distancom od Hrvatske. Ta se distanca obično formulira uvjetno, kao distanca od režima.

– Optužba da je zemlja s nožem pod grlom neslobodna služi zato da se nožu dade zamah.

– Sloboda kulture i kulture slobode umiru u šutnji. Hrvatska treba govor koji svijet čuje«.

Čuli smo kako pišu i što misle naši istaknuti ljudi od pera. Na nama je da im vjerujemo ili ne vjerujemo. Prije toga treba staviti ruku na srce.

Đuro Vidmarović

PJESME O DOMU I DOMOVINI

(Ljubica Kolarić-Dumić: Molitva za Hrvatsku, Rijeka 1992.)

Molitva za Hrvatsku četvrta je zbirka pjesama Ljubice Kolarić-Dumić, pjesnikinje koja već tridesetak godina živi i stvara u Rijeci gdje je zaposlena kao nastavnik hrvatskog jezika i književnosti. Nizanje lirskih zbirki svjedoči da joj bavljenje pjesništvom nije slučajno i uzgredno, nego duboki i trajni interes i izazov.

U prve dvije zbirke, objavljene u osamdesetim godinama *(Raskrižje,* Rijeka 1983. i *Sva u srcu,* Zagreb 1985.), autorica je pronalazila svoj lirski svijet i izraz te u relativno kratkom roku iskazala pjesničko sazrijevanje i rast. Tako je djelomičnu neujednačenost i nekonzistentnost prve zbirke nadoknadila osmišljenom ciklizacijom i dotjeranijim izrazom druge. U obje knjige dominiraju zavičajni motivi srijemske ravnice i zemlje, predjela njezina podrijetla, djetinjstva i djevojaštva, pa ona uporno ispisuje svoje »dane djetinjstva« i uspomene na roditelje, svoje ljubavi, draga bića i kućni prag. Pjevanje je za nju intimna potreba, način da ispuni prazninu i rugobu stvarnosti bogatstvima bivših doživljaja pohranjenih u tajnim predjelima njezine unutrašnjosti i u najživljim pretincima pamćenja. Iz takve je potrebe nastajala lirika emotivnih stanja i raspoloženja, intimistička, nostalgična i elegična u svojoj podlozi i temeljnim opredjeljenjima.

Moglo se matematičkom sigurnošću predvidjeti da će pjesnikinju takve lirske kakvoće i strukture uzdrmati ratna tragika njene domovine i posebice stradanje i progon srijemskih Hrvata. Ispjevala je tim povijesnim danima i događajima svoju lirsku posvetu u zbirkama *Vratit ću se, zemljo* (Zagreb 1991.) i *Molitva za Hrvatsku* (Rijeka 1992.). I nadalje je njezin lirski svijet satkan od iste pređe ispovjednog, ranjivosti i dirljive iskrenosti. Ona otvara čitatelju svoje srce, a ono oslobađa njezinu lirsku frazu i čini je krajnje sugestivnom i neposrednom, jednostavnom i bez ikakve poze.

Ipak i među tim zbirkama treba uspostaviti distinkciju, jer je zbirka *Vratit ću se, zemljo* još uvijek pretežito na tlu intimnih i zavičajnih reminiscencija, sasvim uronjena u osobno iskustvo zbilje, dok je u najnovijoj knjizi stihova *Molitva za Hrvatsku* pjesnikinjina jednostavna i otvorena čuvstvenost u temeljima uzdrmana i pomaknuta iz intimno označenih sfera radosti ili tuge u dramatikom i tragičnošću ispunjen prostor domovinskog rata i razaranja, neizmjerne ljudske patnje i stradanja. Jasno da je to moralo djelovati na ljudsku i pjesničku osjetljivost Ljubice Kolarić-Dumić kao odlučujući izazov i kušnja, koja ju je s jedne strane slala da zajedno s drugim hrvatskim umjetnicima nastupa pred prognanima, ra-

njenima i braniteljima, a s druge postavila pred nju uzvišen i težak zadatak da se okuša u domovinskim pjesničkim motivima. I ma koliko pomak od zavičajne prema domoljubnoj pjesmi izgledao logičan i naravan, ipak patetičnost, širina i dinamičnost novih sadržaja, koji su sada ulazili u njezine pjesme, nije uvijek odgovarala prigušenim i u osnovi sentimentalnim akordima njezina pjesničkoga glazbala. Ona je prije, bez obzira na razočaranja i nesuglasja u sebi i oko sebe, uspijevala disciplinirati materiju pjesme kakvoćom svog lirskog glasa, dosegnuti je osebujnim registrom vlastite izražajnosti. Napokon, potvrđuje to i drugi od dva ciklusa u zbirci, s naslovom *U pohode zavičaju,* gdje je objavila i neke ponajbolje pjesme starijih izdanja, a u novima, s istom modulacijom izražajnosti, ostvarila svoje najskladnije lirske cjeline.

Pjevajući dosad na čistim emotivnim strunama, bez refleksivnosti i filozofičnosti suvremenog lirskog diskursa, pjesnikinja je sada trebala izraziti zajedničko nacionalno, a ne samo osobno iskustvo, i događeno uz ono doživljeno. Upinjala se da tako zahtjevne sadržaje zaogrne adekvatnim oblicima, ostajući u nekim pjesmama na razini deklamacije i retorične domovinske fraze. Srećom, ciklus *Molitva za Hrvatsku* istoimene zbirke ima snažnih domoljubnih pjesama u kojima autorica svoje osjećaje iskazuje psalmičnim izričajem ili kada u težnji da postigne lapidarnost izraza i bitnost pjesničke poruke dosegne gnomičnost i profinjenu liričnost haiku pjesme. *(Molitva, Ptici u krleci, Sužanj u molitvi).*

I najnovija zbirka Ljubice Kolarić-Dumić svjedoči da njezina pjesma nastaje i živi na tragu naše starije lirike jasnog i jednostavnog izraza, nezamagljenog smisla i poruke. U njoj nema složene i bujne slikovitosti i simbolike, a pogotovo nema postmodernističkog eksperimentiranja izrazom ni ispraznog poigravanja riječima. Ipak to nije poezija zatvorenih klasičnih oblika i strogih metričkih shema tradicionalnog pjesništva. Kada se i pojavi, njezina strofičnost teži više značenjskim nego prozodijskim vrijednostima, a rijetke rime prije su slučajne nego tražene ili proračunano efektne. Stihotvorne umjetničke odlike najpotpunije se očituju u njezinu osjećanju za ritam i ritamske osobitosti jezika pa su najzrelije i najuspjelije one pjesme u kojima su se sadržaj i ritam uskladili u jedinstvenu i orginalnu melodiju stiha.

U više prilika isticali su kritičari Tadijanovićev utjecaj na pjesnikinju, zacijelo zbog nekih njenih izjava i posveta. Treba, međutim, podvući da se radi samo o sličnosti motiva, tj. naglašenoj zavičajnosti i vraćanju u svijet djetinjstva, a ne o izražajnim srodnostima i paralelama. Tadijanovićev do krajnjih granica oslobođeni stih, često govornog, gotovo proznog izraza, jedva naslućujemo u ovoj lirici. Ona postiže svoju izvornost i vlastitost pročišćenu od svih banalnosti, suvišnosti i nategnutosti kada pjesnikinja disciplinira i suspregne svoju bujnu osjećajnost, poradi na brižljivom izboru i rasporedu riječi, smislenim sintagmama i dovršenim rečeničnim sklopovima. U takvim nadahnutim simbiozama postaje izraz njezine lirike svjež i osobit, a ritam naravan i spontan. To se najčešće događa u kratkim pjesmama, također, u pjesmama kratkog stiha, u minijaturama sažetim do biti lirskog izraza i smisla. Tada je ova poezija izbrušena sigurnim potezima nadarena pera.

Katica Čorkalo

POVJESNIK KAO DOMIŠLJATELJ

(Uz knjigu »Domišljanje povijesti« Nenada Ivića)

O splitskom arhiđakonu Tomi (1200-1268) postoji već gotovo cijela biblioteka radova koji kontroverznu ličnost ovog Hrvatima očito ne baš naklonjenog srednjovjekovnog povjesničara i političara pokušavaju kritički sagledati s različitih historiografskih i filoloških aspekata, nudeći svoj ključ za čitanje arhiđakonove povjesnice. Tim radovima pridružuje se i knjiga *Domišljanje prošlosti* (Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1992.) Nenada Ivića, docenta na Katedri za francusku književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, što se već godinama veoma uspješno bavi istraživanjem srednjovjekovne historiografije (doktorirao je s temom o odnosima anglonormanske latinske historiografije i književne francuske proze od XI. do XIII. stoljeća, boraveći potom kao pozvani istraživač na Institutu za klasične i srednjovjekovne studije Sveučilišta u Montrealu).

Knjiga se sastoji od dva središnja dijela, uz kratak uvod (naslovljen »Historiographus in patria«), u kojem se pregledno i sažeto analizira srednjovjekovni historiografski pojmovnik, i zaključak (naslovljen »Historia«), gdje se sažimlju osnovne postavke kojima se autor rukovodio pri pisanju ove monografije o srednjovjekovnoj kulturnoj povijesti na primjeru knjige *Historia salonitana* Tome Splićanina.

Prvi se dio knjige, pod naslovom »Res gesta«, bavi srednjovjekovnim poimanjem povijesnih činjenica. Crpeći povijesne činjenice iz raznoraznih vrela, Toma se, kako bi od njih sastavio svoju povjesnicu, služi analogijom. Analogija je pritom ne samo metoda kojom ovaj srednjovjekovni povjesnik istražuje povijesne izvore, nego i obrazac zbilje: »Analogija koju srednjovjekovni stručnjaci zovu *proportio* i koju često, barem do Tome Akvinskog koji će od analogije iskovati jedno od svojih glavnih spoznajnih oružja, podvode pod *similitudo* i *translatio,* predstavlja sličnost odnosa dvaju ili više nizova stvari na osnovi kojih se može otkriti jedan elemenat niza ili potkrijepiti glavni niz.«[1] U Tominoj povijesnici to ponajprije znači zaključivati od vidljivog na nevidljivo i obratno: »Djelo povjesnik katkad iznalazi utvrđivanjem tipičnog značenja figure; u potrazi za istinitim djelima i njihovim valjanim prikazom prvi korak ide od oblika prema značenju, od vidljivog prema nevidljivom. Istraživač što želi saznati nešto o davnini ili davnim djelovanjima ljudi, mora ponajprije voditi računa o povezanosti vidljivog i nevidljivog, o tome da nevidljivo uzrokuje i sudi vidljivo, da se preko vidljivog dolazi do nevidljive istine koja daje značenje vidljivim dijelovima.«[2] Analogija će, međutim, jednako tako služiti Tomi (odnosno srednjovjekovnom povjesniku) i kao sredstvo iznalaženja, odnosno opravdavanja vrijednosnih sudova koji se nameću kao povjesnikovi vlastiti zaključci, potkrijepljeni Božjim autoritetom.

U drugom se dijelu Ivićeve knjige – »Dispositio ordinis« – istražuje Tomina povjesnica kao (književni) žanr: »...povjesnica je *expositio* djela, potanko i jasno iznošenje nejasnih izvora; povjesnica je *narratio rei gestae,* pripovjedno prikazivanje djela; povjesnik pripovijeda svoj sud o izvorima i njime prikazuje djela.«[3] Definiravši tako povjesnicu, u skladu sa srednjovjekov-

nim shvaćanjem historiografije, autor dalje ispituje način na koji Toma (pripovjedno) prikazuje djela, zaključivši kako »suprotno mišljenju današnjih istraživača, Toma ne pripovijeda predaju i općeprihvaćeno mnijenje već uočava njihove nejasnoće i na osnovi svojih zaključaka koje drži pouzdanim i svojih postupaka koje drži valjanim sklapa svoj, uvjerljiv i valjan prikaz.«[4] Taj prikaz pretpostavlja da odnos uzroka i posljedice ne izvire iz samih stvari, nego iz ocjena koje povjesnik daje tim stvarima. Budući pak da se povjesnik uopće ne bavi stvarima, već riječima što govore o stvarima, onda pravo povijesno objašnjenje nipošto ne leži u stvarima, već u riječima. Odatle i značaj koji u srednjovjekovnoj (Tominoj) povjesnici ima *fabulatio* ili domišljanje: »Želi li povjesnik da njegova povjesnica bude slična istini i podudarna s izvjesnostima, mora se poslužiti domišljanjem: put do povijesne istine vodi preko istini sličnog prikaza; *verisimilitas* ili istinolikost nastaje samo domišljanjem.«[5] Vjerodostojnost povjesnikova domišljanja, odnosno prikazivanja, temelji se na pripovjedačkom mimetičkom podvostručenju zbilje: »Tomin *spectaculum* tako zrcali Stvoritelja putem stvorenja; zrcaljenje je Tomi istina, spoznaja, viđenje Boga...«[6] Toj »zrcaljenoj«, podvostručenoj stvarnosti Toma pristupa analoški. Nevidljivo tako postaje vidljivo, zahvaljujući »upozorenju sličnosti«, odnosno domišljanju, toliko zazornom istraživačima našeg vremena:

»Povjesnica je uprizorenje sličnosti: domišljanje, koje današnji istraživači, premda se i sami njime služe, odbijaju kao retoričku figuru i izmišljaj pokazuje se kao ključ povijesnog prikazivanja i objašnjavanja. Domišljanje upravo ostvaruje ono što je sveti Pavao nazvao licem u lice, *facie ad faciem:* domišljanje u viđenju *per speculum et in aenigmate* otkriva izravan pogled u Božje nakane i odluke, otkriva istovjetnost koja će biti postignuta kad nestane svijeta. Upravo je u tome i Tomina najveća različitost od naše znanosti: današnja znanost domišljanju ne vjeruje i goni ga i kod onih koji su u taj postupak vjerovali. Ali i najveća sličnost: budući da svoje rezultate moraju ispripovijedati, današnji znanstvenici se domišljanjem moraju služiti; morali bi i priznati njegovu važnost: da ljudska djela, *facta,* postanu povijest, *dicta,* ona moraju biti domišljena. Toma je to postigao čudnovatim figurama svojeg mentalnog krajobraza.«[7] Možda ne bi bilo zgorega da današnji znanstvenici doista ozbiljno porazmisle o značaju domišljanja pri predstavljanju i verbalnom »arhiviranju« svojih iznašašća, kako se ne bi (dvoličnо) šutjelo o onome o čemu, istine radi, valja govoriti.

Bilješke:

1. Nenad Ivić: *Domišljanje prošlosti,* Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1992, str. 39-40.
2. Isto, str. 63.
3. Isto, str. 83.
4. Isto, str. 99.
5. Isto, str. 127.
6. Isto, str. 159.
7. Isto, str. 221.

Nikica Talan

FULVIO SURAN: ISTRIJANSTVO KAO SLABIJI (ODNOSNO JAČI) IDENTITET

Društvena istraživanja, Zagreb, 6-7 /god. 2/1993/, str. 769-783

U broju 6-7 časopisa Društvena istraživanja, u cijelosti posvećenome Istri, objavljen je i znanstveni rad znakovita naslova: Istrijanstvo kao slabiji (odnosno jači) identitet, autora F. Surana, koji, uostalom, kao i drugi radovi zaslužuje potrebitu pozornost.

Riječ je, naime, o radu zamjetne znanstvene rastezljivosti, odnosno o radu koji titra na rubu između upitnog »znanstvenog zvanja« i »filozofijskog znanja«. Takav teorijski, pojmovno-kategorijalno nepostojani rad može, uistinu, osporiti sve, ali i konstruirati samu »nekategoriziranu ljudsku stvarnost«. Nadalje, zbog te teorijske nedosljednosti (riječ je o hibridnome radu s prepoznatljivim sociologijskim biologizmom, filozofijskim revolucionarnim humanizmom i zasadama psihoanalize) nije moguća ni dosljedna znanstveno utemeljena kritika, već na filozofem valja filozofemom i odgovoriti.

Pitanje, koje sam sebi postavlja – što je to istrijanstvo? – autor nastoji misliti onkraj, ili s onu stranu »nacional nacionalističkog tretiranja« ovoga pitanja – odnosno izvan takvog interpretirajućega htijenja – naprosto stoga jer je po njegovu sudu to ideologijsko htijenje vlasti, koje oktroira država pobjednica, a koja je uspjela »sebi prisvojiti Istru«. Autor ovdje implicite zasniva tvrdnju o neopravdanosti tj. nelegitimitetu (ni)jedne(?) države i državne suverenosti na prostoru Istre. Istra je, dakle, ne-državni prostor. Racionalno logičkim slijedom, dedukcijom, dalje izvodi tvrdnju da je Istra i ne-nacionalni prostor u smislu nacionalno čistoga individualiteta. Ne postoji, tvrdi autor, nacionalni identitet osim kao interpretirajuće htijenje te same datosti (Istra) od strane države pobjednice, te ona za sebe pravom jačega priskrbljuje i potrebit joj narodnosno-nacionalni identitet.

Autor je takav identitet nazvao »nacionalno jači identitet«. Nacionalno, pak, slabiji identitet jest »jedinstvo različitosti koje se prikazuje kao jedinstvo istarske stvarnosti« odnosno taj identitet jest »plurietnički identitet« nastao kao posljedak »dinamične istarske simbioze«.

Afirmacija »slabijeg identiteta« negiranjem nacionalnoga neodrživa je, naprosto stoga jer ne može postojati mnoštveni etnicitet i identitet (kao »plurietnički identitet«), u koliko ne postoji zaseban nacionalni identitet (U ISTRI – HRVATSKI, TALIJANSKI I SLOVENSKI). Nadalje, kako možemo govoriti, u čisto logičkom smislu, o »simbiozi« ukoliko nema onoga po čemu simbioza jest simbioza, a ne nešto drugo?! Autor ne može, dakle izaći iz toliko osporavanog ideologijskoga sklopa i ovisnosti o prepoznatljivome političkom programu, osim na način psihoanalize.

Da bi otkrio »skriveni identitet«, ono ne-svjesno, potisnuto – istrijanstvo kao entitet – autor mora uskliknuti: »U biti sve velike nacionalne vrijednosti, samo su sublimacija nagona preživljavanja i opstanka«. Temeljem ove tvrdnje nacija se može shvatiti kao tvorba straha. Strah od uništenja gradbena je osnova nacije, što djelomice i jest tako, naime, nacija kao zajednica objedinjuje moći, ali i ne samo to!

I dalje u tekstu autor se misaono raskrilio, ne bi li, u tom filozofijskom

nadgledanju nepoželjenosti nacionalnoga u Istri, zapriječio sve putove ludostima do kojih može dovesti nacionalna pripadnost. Za njega je nacionalna pripadnost atavizam, a zna se što se čini s atavizmima da ne bi počinili ludost teroriziranja, proganjanja, eksodus, društveni užas ili pak da se ne bi ispriječili INTERNACIONALIZMU. Autor se, dakle, svjesno ili nesvjesno postavio u ulogu (op)tužitelja. Ta teorijska zasada, poznata i površnom poznavatelju povijesti političkih ideja, korijeni se u revolucionarnome humanizmu XIX. stoljeća, koji je ukrižio sve svoje noževe protiv svakoga individualiteta, kako osobnoga tako i nacionalnoga. Od tada je nacija shvaćena kao »pothvat protiv čovjeka«, urota, a nacionalni osjećaj i pripadnost objedinjujućoj moći ljudi povezanih jezikom, kulturom, poviješću i zajedničkom sudbinom – civilizacijskim prijestupom, »atavizmom«, vjerom!

Nacionalni identitet je samo vjera, tvrdi autor, a »vjerovati je neznanje koje ne samo da se bezuvjetno prihvaća već se nasilno nameće drugima kao jedina istina te datosti«. Nacionalno (hrvatsko i talijansko) doživljajna je zbiljska predmetnost koja postoji jer postoji vjera da je to tako, a ne kao vanhoteća stvarnost – istrijanstvo – koja postoji kao stvar o sebi, entitet, ens, »izvorni neideologizirani sadržaj...«. Stvarnost »koja tek treba biti ideologijski obuhvaćena«, kaže autor.

No, to će zacijelo biti jako jako teško, priznaje i sam autor pa tvrdi: »Nažalost, nacionalne države kao novonastali entiteti u europskoj povijesti predstavljaju pobjedonosni oblik«. Tu se, dakle, ruši revolucionarna utopija, istrijanstvo, uspostavljena revolucionarnom mijenom, »simbiozom« kao »jedinstvo suprotnosti«, stanje bez-vjere, stanje »nekategorizirane ljudske stvarnosti«, »neinterpretirana prava datost«.

Ali, i usprkos svemu: sve dotle dok budemo o istrijanstvu raspravljali – ono postoji, poučava nas autor, naravski rekli bismo, izvan filozofema, kao draga ljudska zavičajnost. Na metodologijskoj, pak, razini ono će opstati kao i »jugoslavenstvo«, kao europejstvo bez Nijemaca, Francuza, Talijana, Engleza, Hrvata i svih drugih nacionalnih individualiteta koji ga tvore, a bez kojih bi europejstvo bilo ne-europejstvo.

U ovom radu, tek, istrijanstvo je postalo ideologijsko stanje sveprisutne ovisnosti o upitnome političkome programu. To je zamišljena zajednica, duhovna skitnja ili sublimacija, u psihoanalitičkome smislu, ne-pripadanja i ne-identiteta. Rad nije stekao samoga sebe jer najbolje dokazuje ono što pobija (nacionalni identitet), a jednako tako – najbolje pobija ono što dokazuje (istrijanstvo kao »slabiji« odnosno »jači« identitet). Najposlije, misli li filozof vrijeme poslije »kraja povijesti« ili misli povijesnost nacije same, priznajem, razumio nisam, ali ono što jesam prepoznao između »filozofema« jest stvarna utopija – koja uistinu jest konstruirana ili pak interpretativna, a onda i ideologijska stvarnost – Istra, po autoru, s upitnim hrvatskim suverenitetom.

Ali, na sreću, nacija nije »jedna konfiskacijom likvidirana tvrtka« niti »naivnost koju treba strogo nadgledati, jer je sklona mračnoj ludosti« (V. GOTOVAC: TIJEK ODNOSA, Republika, Zagreb, 7-8 (godište XLIX. str. 11). Otuda nema ni potrebe za prizivanjem »društvene ekologije« tj. represije, kao što to čini »filozof« u ovom tekstu, bojeći se osobnog i kolektivnog nestanka njegova etnosa na prostoru Istre. Jer, čovjek svjestan sebe i svog nacionalnog identiteta, znade da nestajanjem drugoga, od sebe različitoga, nestaje i on sam. Ništa nas toliko ne poništava kao podvođenje svega različitoga pod jedno (načelo, ideju, stranku, pripadanost...). U tom smislu i ovaj je rad nagovor na nestajanje zaradi revolucionarnoga humanizma.

Predrag Drago Grubić

LIST »POLJICA« POSTAO GODIŠNJAK

U veljači 1977. pojavio se u nas prvi broj novoga časopisa pod nazivom: *»Poljica« — list poljičkog dekanata* (Godina I., Gata 1976., broj 1). Pod tim je nazivom do konca godine 1992. objavljeno 17 brojeva lista s ukupno 3332 stranice teksta. S 18. brojem (Godina XVIII., Gata 1993., broj 18.) list je, kako veli uredništvo (glavni i odgovorni urednik Ivan Banić, pomoćnik glavnoga urednika Frane Mihanović), »podignut u viši čin« i postao godišnjak. Odsada će se zvati: *»Poljica« — godišnjak poljičkog dekanata.* Ustvari list »Poljica« od prvoga je broja bio godišnjak, samo što se prije iz skromnosti i zbog ondašnjih političkih okolnosti nazivao listom kako bi za tiskani život mogao dobiti dopuštenje tadašnje komunističke vlasti i biti oslobođen od plaćanja poreza na promet. Budući da su se »zahvaljujući stvaranju samostalne hrvatske države« okolnosti promijenile, »nije više bilo ni formalnih zapreka« da se list i u nazivu promijeni u godišnjak. Novi godišnjak nastavlja neprekinutost izlaženja »staroga« lista, pa je zato obilježen rednim brojem 18.

Ovaj prvi, odnosno osamnaesti broj godišnjaka može se, kaže uredništvo, »nazvati brojem Vanje Radauša i Ivana Pivčevića«. »Povjesničar i vrsni kateheta Pivčević domaći je sin, Poljičanin, a znameniti likovni umjetnik Radauš, pošto je imao priliku upoznati Poljica na licu mjesta, postao je domaćiji od mnogih Poljičana. On, čestit Hrvat, podrijetlom Slavonac, dobro je znao zapaziti veličinu Poljica.« Jedna od zadaća »Poljica« sastoji se i u tome »da kod čitatelja utječe na ispravno oblikovanje i poticanje najprije zavičajne, pa zatim toliko nam danas važne i potrebne domovinske ljubavi«. Ovaj broj »Poljica« je »obogaćen, a kao prvi godišnjak i počašćen izuzetno vrijednim fotografijama iz fotoarhiva Vanje i Jelke Radauš. Te fotografije, s majstorski izabranim motivima, snimili su u Poljicama V. i J. Radauš 8. i 10. ožujka 1975. »Uredništvo nas izvješćuje i o tome da su zaslugom prof. dr. Martina Tadina iz Pariza svi brojevi »Poljica« našli svoje mjesto na policama pariške knjižnice; tu je svoje mjesto našao i Vajsov transkribirani staroslavenski misal, koji je pribavio poljički dekan don Mate Selak.

U ovom su godišnjaku na prvu mjestu objavljeni *Prilozi za crkvenu povijest Poljica* don Ivana Pivčevića (1863—1933), koje je one godine 1931. objavio u jedanaest nastavaka u Listu splitske biskupije. Ivan Pivčević je najviše poznat po svom djelu *Povijest Poljica* (Split 1921.), koje Slavko Kovačić smatra »uspjelim pokušajem monografske obrade povijesti te starohrvatske županije i danas upotrebljivim«. O don Ivanu Pivčeviću kao vjeroučitelju i povijesnu piscu, u povodu njegove 130. obljetnice rođenja i 60. obljetnice smrti, piše Slavko Kovačić. On Pivčevića smatra »izvrsnim amaterom na području

domaće povijesti«, koga su »i u tome resile vrline ozbiljnosti, marljivosti i točnosti.« Ivan Pivčević je tijekom svoga života skupio bogatu povijesnu dokumentaciju o povijesti Poljica. Ta je dokumentacija, kako piše Slavko Kovačić, zauvijek uništena onoga tragičnog 1. listopada 1942., kad su četnici na svom zločinačkom pohodu Gatima među ostalim kućama zapalili i kuću don Ivanovih baštinika »u kojoj se, čini se, čuvala njegova bogata zbirka skupljenih dokumenata.« Svojim prilogom *Don Ivan Pivčević kao gimnazijski vjeroučitelj* Ivan Čubelić je zaokružio sliku toga osobito zaslužnoga izdanka poljičkih glagoljaških korijena.

Danko Vlašić svojim prilogom *Neke vizitacije poljičke župe Srinjine u XVIII. stoljeću* nastavlja objavljivanjem veoma vrijednih poljičkih povijestnih izvora. U uvodu priloga Vlašić ističe »da su Srinjine postale feudalni posjed splitske crkve još prije formiranja Poljičke Knežije, pa se na tome području nisu nikada naselile obitelji vladajućeg sloja poljičkih didića i vlastele.« Dalje se objavljuje *Kazivanje don Mate Miličevića o ustanku Poljičana protiv Francuza godine 1807.*, koje je na talijanskom jeziku zapisao Giuseppe (Josip) Alačević god. 1856. (Alačevićev zapis objavljen je god. 1902. u zadarskom povijesnom časopisu *Tabularium).* U svom *Kazivanju* don Mate Miličević iznosi, da su u borbama za Omiš između francuske vojske i Rusa pomognutih domaćim ljudima »bili okrutni naši, svakako, ali su bezdušniji bili Rusi, kojima nije dovoljno divljanje protiv naoružanih vojnika, nego su činili nepojmljiva divljaštva nad ranjenima pa čak i nad mrtvima. I danas, kad se sjetim tih prizora, podiđu me trnci.« U napomeni uz ovo *Kazivanje* prevoditelj Nikola Miličević kaže: »Uz don Matin opis okrutnih prizora za vrijeme bitke za Omiš treba napomenuti, da je zajedno s Rusima tada bio znatan broj Crnogoraca i hercegovačkih pravoslavaca pa je vrlo vjerojatno da su mnoga spomenuta zlodjela potjecala od njih, a ne od Rusa.«

Upozorujem osobito na prilog Frane Mihanovića *Vanja Radauš u Poljicima.* Nakon uvodnih napomena i kratkoga opisa života i djela Vanje Radauša, Frane Mihanović opisuje putovanja Radauša i njegove žene po Poljicima u društvu s njim. Na jednom od tih putovanja po Gornjim Poljicima nastala je ona sada već poznata Radauševa izreka: »U ovom kraju mogli su preživjeti samo Hrvati i zmije.« U trećem dijelu svoga priloga Frane Mihanović objavio je dopisivanje između njega i Vanje Radauša. Ovaj prilog dopunjuje u nastavku objavljeno pismo Jelke Radauš Ribarić pod naslovom *Duhom i rukom oplemenjeni poljički kamenjar,* upućeno don Frani Mihanoviću. Iz objavljenih pisama se vidi da su »Radauš i njegova supruga Jelka upozorili, u kratkom ali intenzivnom susretu s Poljicima, na mnoge njihove vrijednosti, kao časni dio hrvatske povijesti i kulture. U vjerodostojnost njihovih svjedočanstava u Poljicima, kao i u svjedočanstva tolikih domaćih i stranih uglednika ne treba sumnjati.«

Iz pera Frane Mihanovića potekla su još dva priloga. U prilogu *Sveti Klement i njegove »muke«* oplakuje on uništenu (devastiranu) crkvu sv. Klementa iz XIII. st. u katunu Sitno, koja je ne samo najveći nego i najvažniji poljički i ne samo poljički spomenik. Ta crkva je građevinska rijetkost, možda jedinstven slučaj ne samo na poljičkom području. »Ova građevina kao cjelina malo je remek-djelo naših starih bezimenih graditelja. Tako je ocijeniše i stručnjaci.« U toj su crkvi pisali i prepisivali

u svijetu poznati *Poljički statut.* I što se dogodilo? »Sklad crkve je narušen i starina grubo unakažena gradnjom novih obiteljskih grobnica u crkvenom prostoru«, za gradnju kojih su upotrebljene čak i kuhinjske pločice. »I poneko je staro stablo, koje je kroz to dugo vrijeme postalo jedno s crkvom, izvađeno.« Stari ogradni zid je oštećen. »Neugodno me je iznenadila i iznenađuje nezainteresiranost profesionalnih čuvara za stanje toga vrijednog povijesnog nasljeđa«, tuži se don Frane. »A da nevolja bude još gora, prije 4—5 godina, zidove Sv. Klementa išarali su crnim cementnim fugama.« Tako je crkva izgubila posebnu ljepotu, povijesno obilježje i vrijednost. »Naše nasljeđe ne bi trebalo biti samo briga profesionalnih ustanova i pojedinaca, već i briga svakoga od nas, koji s ljubavlju gleda na prošlost i budućnost svoga naroda.« U prilogu *Nesvakidašnja priča* auktor Frane Mihanović opisuje jedno poljičko »ljudski toplo i kršćanski dostojanstveno« vjenčanje »u teškoj zbilji domovinskoga rata.« Danas se ženiti«, veli auktor, »isto je što i svrstati se u bojne redove u obrani Domovine«.

Svoj »političko-sentimentalni putopis« *Ni blizu ni daleko — na obali Pacifika* Ante Kadić zaključuje izjavom: »Iako smo mi, hrvatski emigranti, daleko od domovine, mi smo joj blizu, jer njenu sudbinu nosimo u našim srcima; ona je dio našeg bića. Svi ćemo biti presretni kad neprijatelj bude poražen i doživi Srbiju manju nego je bila. Hrvatska će doživjeti bolje dane.«

Kronika poljičkih župa ne bilježi samo krštene, vjenčane i umrle, nego i smrti poginulih hrvatskih branitelja. U župnoj crkvi sv. Martina u Gornjim Poljicima služena je 26. ožujka 1993. sv. misa zadušnica za poklane Dočane — toga strašnoga dana prije 49 godina četnici su preobučeni u odore njemačke divizije »Prinz Eugen« poklali 272 Dočana. Na Vincu iznad Sitna Gornjega nalazila se je ruševna crkvica sv. Kuzme i Damjana, koja je u drugom svjetskom ratu (1943.) granatirana. Ta je crkvica kako smatraju stručnjaci »veoma stara, najvjerojatnije predromanička (IX.—XI. st.)«. Na obstojećim starim temeljima te crkvice ponovno je podignuta crkvica sv. Kuzme. Don Mate Selak opisuje rad župnoga karitasa u Srinjinama, gdje ima dosta bjegunaca iz Bosne i Hercegovine. Zajednica »Kap dobrote«, koja se bavi spasavanjem ovisnika o drogi, u Tugarima je dobila prostorije za svoj rad. Predavanje o pok. don Ivanu Pivčeviću održali su u Gatima povjestnik i rektor Bogoslovnoga fakulteta u Splitu dr. Slavko Kovačić i kateheta na državnoj gimnaziji u Splitu mr. Ivan Čubelić. Poljičani su se 4. lipnja 1993. u Omišu oprostili od poginulih Poljičana pripadnika Omiške bojne, koji su bili zarobljeni na južnom bojištu, a zatim pobijeni. Dr. Ivo Babić piše: »Kad se netko zaželi izbora iz djelâ dalmatinske umjetnosti druge polovice XX. stoljeća, moći će ih potražiti u svetištu sv. Josipa u Dugom ratu.«

U *Prikazima i osvrtima* tiskan je govor Nedjeljka Mihanovića *Žrtva božanskoj ljubavi,* koji je on 1. srpnja 1993. održao u Krašiću u prigodi predstavljanja poštanskih doplatnih maraka s likom kardinala Alojzija Stepinca. U osvrtu na knjigu Nedjeljka Mihanovića *Govor umjetnosti* (Zagreb 1992.) Drago Šimundža kaže da ta knjiga kao cjelina čini »sažet, ali vrlo vrijedan, stručan i vrlo informativan pregled ne samo naših (pojedinih) književnika, nego i naše književnosti u cjelini«. Svoj pak prikaz knjige Mate Marčinka *Drvo života i drvo smrti* (Zagreb 1992., izd. HKD Sv. Jeronima — Sv. Ćirila i Metoda) Drago

Šimundža zaključuje: »Ukratko, u ovoj zbirci Marčinkovih proznih radova — ponovimo na kraju — ne upoznajemo samo pravo ime uglednog autora, nego istodobno otkrivamo da je višestruki kulturni djelatnik. Kad to kažem, ne mislim na kratke podatke na kraju knjige, u kojima doznajemo za sve autorove pseudonime i književna izdanja, nego na njezino nutarnje tkivo, koje, kako rekosmo, u sebi, u svom pripovjedačkom postupku, sažima sve bitne crte: stil, misli i poruke Mate Marčinka, pjesnika, pisca i mislioca, istinskog rodoljuba i velikog humanista.« Osvrt na pjesme Srećka Karamana (1909 — 1964) — koji se »jedva spasio kod Bleiburga te dospio u Argentinu gdje je nekoliko godina bio zaposlen kao obični mornar na širokim i blatnim rijekama La Plata, i Parana, a posljednje godine života radio je kao činovnik u privatnom građevinskom poduzeću« — napisao je Ante Kadić. Za Karamanov sonet »Na more dođi« Kadić veli da bi »morao biti uvršten u svaku antologiju hrvatske poezije«. Kadić u tom svom osvrtu navodi Karamanove stihove »koji ga svojim savršenstvom, misaonošću, dubinom i sveopćim humanizmom stavljaju u red boljih emigrantskih poslijeratnih pjesnika«.

Tomislav Heres

HRVATSKI SMRTOPISI

Zbornik »Kršni zavičaj« broj 26, Humac 1993.

Pred nama je 26. broj Hercegovačkoga informativnoga zbornika za vjerska i društvena pitanja »Kršni zavičaj«, koji izdaje Franjevački samostan Humac (suizdavač ovoga broja je Zbornik »Kačić«, Sinj), a kao glavni i odgovorni urednik uređuje Ivan Žarko Ilić. I ovaj broj kao i predhodni 25. jubilarni, s pravom možemo nazvati ratnim, jer je sav u znaku rata na prostorima Herceg-Bosne. Stoga je ured- ništvo zahvalno Bogu, dobrotvorima i suradnicima što je čitateljstvu moglo ponuditi i ovaj dvadesetšesti broj.

Središnji dio Zbornika nazvan *Sadašnjost* prikazuje dio života stanovnika Herceg-Bosne u ratnim stradanjima. Tu se nalaze oni podatci, koje nisu redovito bilježila dnevna i mjesečna glasila. Posebno su pobilježena imena onih »koji su svoje živote ugradili u zgradu bolje budućnosti našeg naroda«. Uredništvo moli oprost, ako je koje ime nehotice izostalo i zato pozivaju sve da ih se na to upozori, kako bi propuste popravili. Ni najmlađi suradnici, kojih su prilozi objavljeni u odsjeku *Mali zavičaj,* nisu mogli izbjeći rat. Njihovi tekstovi nam govore o velikim duševnim patnjama najmlađih i najnemoćnijih. Evo samo nekih njihovih razmišljanja: Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ranio je mnoge duše. Rat i ratne strahote postale su temom svakidašnjega razgovora. Ponovno je Mostar »poludio« – sukobi, rat, krv na ulicama. Hoće li ikada moći mirno spavati snajperist koji je tako »dobro obavio posao«? Raspeti Isus također je plakao, a njegova je krv padala po starčevoj košulji.

Zbornik donosi podatke o poginulim hrvatskim vojnicima i civilima na tlu Herceg-Bosne u razdoblju od 1. rujna 1992. do 31. kolovoza 1993. Zatim podatke o zarobljenim hrvatskim vojnicima i civilima 1992./1993. Tu su i brojni smrtopisi časnih sestara i franjevaca, koji »odoše pred nama«. Ode tako fra Jozo Križić (1951-1993), koji je u propaloj SFRJ bio osuđen na zatvor »samo zbog svoje principijelnosti (načelnosti)«. Ode i poznati pjesnik fra

Lucijan Kordić (1914-1993), koji se vratio iz dugogodišnjega prisilnoga iseljeništva. Ode glazbenik i pisac fra Stanko Vasilj (1920-1993). Iz sarajevskoga »pakla u vječna prostranstva da pjeva svojim lijepim glasom i plemenitom dušom« izvedena je milosrdna sestra Goreta Kozarić (1946 – 1993), koja je kao bolničarka u bolnici na Koševu »ostala vjerna svojim bolesnicima i kroz ratne godine i nije željela napustiti Sarajevo«. Odoše još i toliki drugi.

Nije zaboravljena ni *Prošlost.* U prilogu *Krstionica s rajskim rijekama u Vidu* Radoslav Dodig piše o krstionici u ranokršćanskoj crkvi u Vidu kod Metkovića. *Uspomene na Mijata Tomića* Stipe Markovića žele nas podsjetiti na toga glasovitoga hajduka iz duvanjskoga kraja. Prilogom *Pučke građevine u južnoj Hercegovini* Ivica Puljić otima zaboravu zanimljivo pučko graditeljstvo. Andrija Nikić objavljuje razgovor s fra Eugenom Tomićem u prigodi njegove zlatne mise. U prilogu *Jezik kao uznik* Jakov Bubalo objavljuje »sitne bilješke o krupnom zatiranju hrvatskog jezika u Hercegovini«.

O bolnoj i suzama natopljenoj *Sadašnjosti* govore prilozi: *Franjevački general u Hercegovini* (priredio Mato Dragičević), Otvoreno pismo svjetskim uglednicima *Poruka istine, bola i molbe. Vapaj hercegovačkih franjevaca za mir. Izjava biskupskog sabora vrhbosanske metropolije. Zar se zaboravlja pravi uzrok rata?, Apel* Zapovjedništvu španjolskog bataljuna Unprofora Međugorje. O crkvenim događajima pišu Žarko Ilić, Vlatko Kozina, Jerko Ivanković, Zdenka Kozina, Antonija Granić Jelčić i Mira Zelić Ereš, Kata Milas, Višnja Spajić, Mario Knezović, Ancila Bubalo, Zdenko Karačić (Ulomak iz samostanskog ljetopisa *Zatočeni u Konjicu).* Životna svjedočanstva objavljuju s. Leonarda Rupčić *(Bijelo polje u Tihaljini),* s. Magdalena Šarić, Žarko Ilić, Stojan Zrno, Andrija Nikić, mr.ph. Ivo Nuić *(Rad ljekarne u Ljubuškom 1992. i 1993.).* O brojnim kulturnim zbivanjima pišu Željko Raguž, Radoslav Dodig, Vlatko Kozina, Žarko Ilić, Kata Milas, Lucijan Kordić *(Slike fra Blage Karačića),* Radoslav Dodig *(Troknjižje dr. fra Andrije Nikića),* Alojz Ćubelić *(Pjesništvo Andrije Vučemila).* O zavičajnim glasilima pišu Tihomir Begić *(Radio Posušje),* Ancila Bubalo *(Naša ognjišta),* Z. Prskalo *(Crkva na kamenu).* Donose se članci iz glasila »Hrvatska gruda« *(Dezerteri ili ratni profiteri),* »Ljubuški glasnik«, »Vrisak«, »Riječ«, »Čitlučki list«, »Drinovački zov«, »Trn«, »Zvuci provincije«, »Glas Brotnja«. O svjedočanstvima četvorice hrvatskih branitelja *Gorka iskustva u bilećkom zatvoru* piše Žarko Ilić. O ratu i politici piše Tomislav Bradvica u prilogu *Ratna i politička zbivanja.* U prilogu *Križni put s. Milene Tomas* Ante Tomić Lukin ističe da je »Križni put« u crkvi Sv. Leopolda Mandića na Cernu (župa Humac) suvremene hrvatske slikarice s. Milene Tomas njezino »prvo, samostalno, kompletno umjetničko djelo«.

U Zborniku su objavljeni i podatci o prognanicima i bjeguncima u Hercegovini. Donosi se i popis stanovništva u Hercegovini god. 1991. (tada je bilo Hrvata 206.457, Muslimana 112.984, Srba 93.047, Jugoslavena 18.494, Ostalih 6.149 – ukupno: 437.131) te podaci o darovateljima krvi. O političkim odlukama govori se u prilozima: Sabor u grudama i Ženevski sporazum, Rasprava o hrvatskim zastupnicima iz Vijeća građana, Zastupnički dom bez zastupnika. Nisu zaboravljeni ni raseljeni širom svijeta, a ni darovatelji »Kršnoga zavičaja«. Treba svakako

pročitati članke *Sadašnja budućnost našeg naroda* Žarka Ilića, *Hrvati u »istočnoj« Hercegovini* Željka Raguža, *Hoće li hercegovački jug i dalje biti samo kršni zavičaj?* Anđelke Batina i *Ovisništvo u Hercegovini* Žarka Ilića. *Prigodni prilog* o Gospodnjim ukazanjima u župi Međugorje i o njihovim odjecima u svijetu ovaj puta je smanjen, jer je u Međugorju počelo izlaziti glasilo na hrvatskom jeziku *Glas mira* – ovo glasilo će, kako piše u uvodniku njegova broja za lipanj 1993., »izražavati bit Gospine poruke, ističući ono što je najvažnije i dajući važnost onome što je srž i prvotno«.

U Zborniku su opisane i svijetle i tamne strane hrvatskoga obranbenoga rata. Slave se junaci i vitezovi, koji su svoje živote dali za obstanak Hrvata na njihovim tisućljetnim ognjištima. Ali se spominju i kukavice, dezerteri i ratni profiteri. Ne štede se oni koji su »namirisavši rat na ovim prostorima zbrisali preko granice i sada zarađuju lijepe svote maraka, dok njihovi vršnjaci idu na prve linije bojišnica, ginući u obrani rodne grude, a čuvajući i kuće tih dezertera. I oni će se vratiti jednoga dana kao da se ništa nije dogodilo, mašući mi ispred nosa markama koje su zarađivali dok smo ja i ostali 'luđaci' ostali ovdje tući se s četnicima« (Zdravko Nikić). Ni neprijatelji nisu prikazani samo crnim bojama. I tamo se našlo dobrih ljudi. Obitelj Rasima Macića pomogla je fratrima iz Konjica. Isto je to učinio i Veljko Rašeta hrvatskim zatvorenicima u bilećkom zatvoru.

Ratnim strahotama ali i nadom prožete su pjesme Stipe Sučića, Mirjane Horvat, Kažimira Sučca (»Htjedoše nam uzet pismo, jezik, ime/ i sve blago duha što nam dade, Bože«), Krešimira Šege (»Tražim tvoje lice, Bože,/ u licima mrtvih i nepokopanih«), Jerka Ivankovića (»S čela crkve i bokova/osiplje se živi kamen,/ pada kiša od olova,/zrakom lete crne ptice,/ ljuti živac čelik lomi,/ čete mraka i osvete/ mržnjom prijete.«), Petra Iličića, Andrije Vučemila (»Braća umorna stoje/pod hladom/ stolisnih lipa gledu/ za zvizdam što odveć blide/ k'o kose sidi nam majki/ molitve moleć za lipše sutra.«), Ane Marije Biško (»Mada je sve otvoreno, ne mogu izaći.«), Veljka Mandića (»Rane će zacijeliti,/ ljubav će pobijediti-/ hrvatska će ruža cvjetati.«), Ivice Musić (»Pjesma bez glasa, lastavica kasna,/ nadom u vječna svemirska prostranstva/ na obzorju našem svjetlonoša jasni.«), Luke Vranješa, Franje Mikulića Jakića. Završujem prikaz pjesničkoga dijela Zbornika stihovima iz pjesme Umberta Lončara *Kuknjava majke Hercegovke* (Našima u tuđini): »Muž mi poginu. Dica se moja sva razletiše/ ko lišće kad vitar raznese/ na sve strane/ ...a ja sirota ostah tužna, jadna i sama;/ ...i tako čekam i plačem, plačem i čekam/ i zovem/ zovem/ zovem.../ u pustom starinskom domu...«.

Na koncu recimo i to da ovoga Zbornika (kao ni prijašnjih) ne bi bilo bez njegovoga glavnoga i odgovornoga urednika Ivana Žarka Ilića. Istaknimo uz ovo i to, da je Žarko Ilić bio uporni borac za ime i dostojanstvo hrvatskoga jezika, koji je – kako reče Jakov Bubalo – »u čistom hrvatskom hercegovačkom podneblju bio pravi pravcati uznik«. Kao urednik »Kršnoga zavičaja« Žarko Ilić je od god. 1971. do 1991 morao svake godine ispunjavati »Upitnik o novinama, časopisima, biltenima i drugoj periodici koja izlazi u Bosni i Hercegovini« i dostavljati ga republičkim ustanovama SR BiH u Sarajevu. U tom se upitniku tražio i odgovor na pitanje: Jezik i pismo na kome se štampa (»Kršni zavičaj«). Od urednika se tražilo da na to pitanje odgovori: srpskohrvatski. Žarko Ilić je

na to pitanje uvijek odgovarao: jezik *hrvatski,* pismo *latinica,* iako su mu prijetili ako ne posluša da će »Kršni zavičaj« biti zabranjen, a on zatvoren.

List imotskih župa »Grad na gori«, god. 15., 1993., br. 2(20)

Ovaj list već petnaestu godinu izdaje Franjevački samostan u Imotskome – Imotski dekanat. Sadašnji mu je glavni i odgovorni urednik fra Vinko Prlić. U ovom broju objavljen je smrtopis *Žrtve rata 1941. – 1945. iz župe sv. Franje – Imotski.* Ovaj je smrtopis izdan i kao posebni otisak. Ovim su smrtopisom obuhvaćeni svi poginuli, bez obzira na kojoj su se strani borili. Na ovaj bi se primjer trebale ugledati sve župe u Hrvatskoj, da konačno načinimo popis svih Hrvata koji su poginuli u drugom svjetskom ratu i na Križnu putu. U prilogu *Hrvatska povijest (razmišljanja)* dr. Ante Sekulić između ostaloga piše: »Treba znati podatke o nama u posljednjih sedamdesetak godina... Može li povijest (istraživanja, tumačenja) biti i postati hrvatska?... Ne može (naš svijet) pomiriti u sebi Bleiburg, Dravograd i 25. svibanj, jer su vrlo udaljeni, a razmak je krvav... To treba imati na umu. Posebice kad listamo, tumačimo, pišemo *svoju, hrvatsku* povijest«. List donosi i svjedočanstvo o mučeništvu fra Stanka Bradarića i fra Milana Lapića te opis njihove eshumacije, popis prvih žrtava četničkog noža 1941., popis poginulih u domovinskom ratu podrijetlom iz Imotske krajine i Dekanata i pojedinačne smrtopise poginulih i ubijenih (Ivan Pavić, Antun Bruno Bušić.) O podrijetlu imenice gvardijan piše Mate Šimundić.

Tomislav Heres

SINJSKI ČASOPIS MATICE HRVATSKE

Sinjski Ogranak Matice hrvatske pokrenuo je 1993. polugodišnjak *Cetinska vrila* i izdao dva broja. Glavni je urednik Josip Ante Soldo. Časopis je dobro uređivan i ilustriran, a u sadržaju preteže domaća tematika.

Velimir Borković i *Marko Duvnjak,* Osnovna zemljopisna obilježja Cetinske krajine (1, 5-9 i 2, 14-20), pišu o položaju i prirodnoj osnovi, stanovništvu te o Cetini i njezinu porječju uz više zemljovidnih i brojidbenih priloga.

J.A.Soldo, Fra Pavao Vučković (1658-1735), 1, 19-24, opisuje djelovanje naslovnika i ocjenjuje ga kao »jednog od ponajvećih Sinjana u stvaranju novog života ispod sure sinjske tvrđave«.

Martin Vrgoč, Hrvatski narodni preporod u Sinju (2, 21-24), priopćuju prvi dio svoga pregleda preporodnih zbivanja i njihovih nositelja (Ante Konstantin Matas i Jakov Grupković), čija nacionalna i socijalna gledišta ocjenjuje kao elemente »nacionalne ideologije dalmatinskih narodnjaka iz redova pučke inteligencije«.

Opis grada s početka XX. st. čitamo u uspomenama *Luje Dalbella* (1906-1989) pod naslovom »Sinj od 1910. do 1918« (1, 25-28 i 2, 28-30).

U događajima 1990-1993, o velikosrpskoj agresiji i hrvatskoj obrani u Cetinskoj krajini piše *Neven Strukan,* Ratna sjećanja (1, 14-15).

Arheološka istraživanja u Sinjskom polju 1990-1993. predmet su članka *Ante Miloševića* (2, 25-27), a božićni običaji Sinjske krajine članka *Stipe Botice* (2, 3-8).

O poznatom Sinjaninu, intelektualcu i emigrantu, Dušanu Žanku (1904-1980) pišu *Miljenko Buljac* (2, 34-35) i

Neven Strukan (2, 35-38). Objavljen je i odlomak iz Žankova članka »Sinj viteško gnijezdo Cetine« (1, 2). O Ivanu Aralici piše *Ivan J. Bošković* (2, 9-13), a o slikaru Mati Šimundži *Josip Danolić* (2, 46-47). Časopis objavljuje i razgovore s novim doktorima znanosti fra Antom Vučkovićem (1, 39-40), fra Antom Čovom i Anđelkom Krcom (2, 43-45).

Različitim prigodnim, književnim ili putopisnim sastavcima javljaju se *V.Borković, I.J.Bošković, M.Buljac, Ivan Dotur, Franjo Dušević* (književno uobličio svjedočanstvo Jose Dušević o stradanju 1945; 1, 31-32 i 2, 31-33) i *Davorka Vukasović.* Pjesmama surađuju *Ivana Grubišić Čabo, Ante Marković, Anita Pavić, Ante Prolić, Željko Sabol, Mate Šimundić* i *Bože Vuleta.*

O kulturnim zbivanjima te različitim publikacijama pišu *V.Borković, S.Botica, M.Buljac, J.Danolić, Anđelko Ante Marić* i *J.A.Soldo,* a u drugom broju je i nova rubrika, korisna kronika.

Na početku novoga godišta poželjeti je Ogranku Matice hrvatske, uredništvu i glavnom uredniku volje i ustrajnosti te još mnogo sve sadržajnijih brojeva.

T.M.

MONOGRAFIJA O MARI MATOČEC

U izdanju nakladničke kuće »D. Feletar« u Koprivnici izašla je – u drugoj polovici 1993 – monografija prof. fr. Mire Kolar-Dimitrijević o Mari Matočec, hrvatskoj književnici-seljakinji i njenom radu na socijalno-političkom i kulturno-prosvjetnom polju u okviru seljačkog pokreta braće Radić.

Svoj uvod u tu monografiju autorica je započela ovako: »Kaže se da pjesma čuva živu istinu na život jednog naroda i da je mnogo trajnija od kamena. Mnoge od tih istina nestale su na vjetrometini i bespućima povijesnih zbivanja. No mi u Podravini imademo Maru Matočec, seljakinju-književnicu, koja je u narodu bila poznata i po pjesmi, i po govorima i po igrokazima, a ipak je zaboravljena i to upravo stoga što je bila protiv klasne borbe, a za vlastiti dom malog čovjeka. Stihovi, članci, zapisi i igrokazi Mare Matočec su jedan spomenik hrvatstva u Podravini, spomenik braći Radić, jer je Mara Matočec bila – poput Mihovila Pavleka Miškine – član velike obitelji braće Radić u Podravini. Za razliku od drugih, Mara Matočec i Miškina znali su to svoje uvjerenje i divljenje izraziti perom i riječju i oni su stalno prisutni na stranicama proradićevske štampe«.

Dok se o Mihovilu Pavleku Miškini (1887-1942) podosta zna, jer se o njemu u više prigoda pisalo, a izdana su mu i sabrana djela, Mara Matočec (1885-1967) pala je u zaborav, iz kojega ju je, evo, izbavila ova zanimljiva i vrijedna monografija.

Marino djevojačko prezime bilo je Jandrašić. Prezime Matočec dobila je udajom u Đurđevcu za stolara Stjepana Matočeca, koji se, mobiliziran, nije vratio iz prvoga svjetskoga rata. Kao udovici s četvero djece Mari je bilo vrlo teško. Godine 1927, prigodom kolonizacije sela Korija kraj Virovitice, preselila se Mara tamo sa sinom Josipom, te tu živjela i ostala do smrti.

Svoje pjesme, igrokaze i druge zapise, Mara Matočec je počela objavljivati 1915. U vremenu između dva svjetska rata Mara Matočec je zapaženo djelovala kao pristaša Hrvatske seljačke stranke i kao aktivistkinja u kulturno-prosvjetnim organizacijama »Seljačke

sloge« i »Napretka«. U tom međuratnom razdoblju ona je napisala i objavila i najveći dio svojih pjesama, igrokaza i drugih zapisa. Surađivala je u listovima »Dom«, »Slobodni dom«, »Seljačka prosvjeta«, »Zlatni klas«, »Narodna zaštita«, »Evolucija«, »Seljački svijet«, »Hrvatski list«, »Narodno kolo«, »Naša žena«, »Hrvatski tjednik«, kao i drugim publikacijama (»Zbornik hrvatskih seljaka«, I-II, »Napretkova božićna knjiga«, »Kalendar Gospodarske sloge«). Njezin spisateljski rad cijenili su i neki književnici. Svjedoči o tome i članak Marije Jurić Zagorke »Kad spremi motiku – uzima pero«, objavljen u »Ženskom svijetu« 1939.

Autorica monografije, prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević, donijela je u ovoj monografiji izbor od 80 radova – pjesama, te proznih i publicističkih zapisa Mare Matočec. Donijela je i bibliografiju objavljenih priloga Mare Matočec od ukupno 194 naslova, napominjući da ta bibliografija vjerojatno nije potpuna, jer je Mara Matočec možda surađivala i u iseljeničkom tisku, do kojega se sada i za ovu svrhu nije moglo doći.

Ocjenjujući rad Mare Matočec, autorica monografije prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević je istakla: »Mara Matočec pripada angažiranoj seljačkoj književnosti i to hrvatskoj. Po svom opredjeljenju ona je čitav život ostala vjerna idejama braće Radić, i gotovo sve što je radila i pisala je u službi mirotvorstva i hrvatstva i ideje stvaranja malog seljačkog slobodnog doma na tradiciji narodne kulture i razvijanja narodne prosvjete. Njen ruralizam i jako izraženi regionalizam, osobito tamo gdje se služi kajkavskim jezičnim izrazom vrlo su simpatični i dopadljivi, pa su joj to priznavali i njeni suvremenici. Njeno pisanje je toplo, neposredno i istinsko, a motivi svakidašnji i uzeti iz stvarnog života«. Mislimo da je u toj ocjeni rečeno sve bitno, što je trebalo reći.

Ivo Perić

RADOST I VEDRINA

Ivan Svetić: Za suncem, pjesme za djecu, Matica hrvatska, Pula, 1993.

U hrvatskim časopisima i novinskim prilozima za djecu ime Ivana Svetića već je dugo nazočno. Piše i obznanjuje pjesme još od dalekih srednjoškolskih dana.

Do sada je objavio za djecu rukovet *Jaglaci,* a za odrasle zbirke *Prisutna jeka, Povratak moru, Zakašnjelo jato i Medaljoni.* Zastupljen je u zbornicima rodoljubne poezije: *Tisućljetni jezik naš hrvatski, Via crucis Croatiae* i *Nad zgarištima zvijezde.*

Nedavno mu je u nakladi puljskog Ogranka Matice hrvatske izišla iz tiska knjiga pjesama *Za suncem.* U njoj je autor sabrao pjesme namijenjene djeci, a većina ih je već objavljena u dječjim listovima.

Kad god nam dospije u ruke nova zbirka poezije, osjećamo radost još jednog propitivanja: što nam to pjesnik daruje?

Svetićeve su nam pjesme potrebne jer nas mogu razveseliti, nasmijati, ushititi, ohrabriti, uz njih se možemo opustiti. Blago miluju dušu i srce svojim sadržajem i stilom.

Svijet oko nas sa svim svojim pojavnostima može biti pjesnički prikazan djeci. Neki pjevaju pretežno o djeci

dragim životinjama, drugima su u prvom planu dječji doživljaji, trećima prirodne ljepote. Prema većini pjesama iz ove zbirke Svetić pripada ovima posljednjima.

Njegove nas pjesme makar u mašti, približavaju prirodi od koje smo se već dobrano otuđili. Podsjetimo se da mnoga djeca iz grada nisu vidjela ni doživjela svečanu sliku zalaska, a pogotovo ne izlaska sunca, bilo u brodovitom, bilo u ravničarskom kraju, bilo na moru. Pjesnik druguje s prirodom, s ljubavlju prati njezine mijene tijekom vremena, zapaža inspirativne pojedinosti pa nadahnuto i upečatljivo osmišljava svoje doživljaje. Nije to puka deskripacija, to su metaforične emocionalne poetske slike, začudujuće maštovite.

Na bijelcu proljeće / preko polja jaše. / Iza brijega zima mu / na odlasku maše. // Teku vode srebrne / i nebo se plavi./ Tratinčice smiješe se, / vjenčić im na glavi.// Poljem jaše proljeće,/ pjeva pjesmu neku, / a vjetrić mu prstima / mrsi kosu meku. *(Ožujak)*

Umjetnički ugođaj autor postiže živim pjesničkim slikama. Bogata paleta neočekivanih metafora daje im poseban sjaj. Njihova je metaforičnost to ekspresivnija, što je izbor jezičnih sredstava jednostavniji.

Jablani stoje uz put / na ulazu u selo naše. / Kad putnik pokraj njih prolazi, / svaki mu rukom maše. // A kada na večernjem nebu / procvatu zvijezde ko ruže, / jablani vitke ruke / visoko za njima pruže. // Tad mjesec iza brijega / otkrije pospano lice, / a oni njemu u čast / zasviraju tamburice. *(Jablani)*

Ima pjesama u šaljivu tonu, igre riječima i pojmovima. Takve pjesme djeca posebno vole, jer djetinjstvo je u biti igra. No pjesnik u igru upleće i misaonu poantu kao novu kvalitetu: Na vrh kuće / krava guče, / oko peći / mačka muče. // Cijele noći / golub ćuče, / ćuk se čudi / pa mijauče. *(Izmijenili note)*

U nekim pjesmama nazočna je i nit tako potrebnog i djeci dragog humora: Sinoć pade kiša / poslije prvog mraka, / jutros šuma puna / bijelih pečuraka. // Crni kos se smije / i zviždi sa grane: / Otvorile bube / svoje kišobrane. *(Pečurke)*

U više pjesama riječ je i o općeljudskim moralnim vrijednostima, rodoljublju, suradnji, pomoći, slozi... Ti i takvi naglasci fino utkani u književna djela za djecu životna su potreba i ne treba ih izbjegavati. To su vrijednosti koje su uvijek bile cijenjene u životu pa i u književnosti za djecu. Radi se samo o načinu i mjeri. A autor ima istančan osjećaj i za jedno i za drugo.

I ja imam želju vruću / čuvat ognjište i kuću. // Jer ognjište kad nas grije, / srce nam je veselije. *(Ognjište)*

Zaigrajmo kolo, / dijete do djeteta. / Neka cvjeta ljubav / za sve ljude svijeta! *(Ljubav)*

Stihovi su pomno brušeni pa blistaju kao kristal. Zvonkost, jednostavnost i lakoća kojom teku stihovi Svetićevih pjesama osobine su što ih treba istaknuti. To su vrijednosti koje mladi čitatelji posebno cijene.

Jaglaci su / procvali uz pute, / za pasom im / sviralice žute. // Jutrom ranim / sviraju već oni, / gorom, dolom / svirka njina zvoni. *(Jaglaci)*

Pjesme u ovoj zbirci namijenjene su djeci, no i za odrasle je užitak prošetati se tim cvjetnjakom. Skrećemo pozornost na pjesmu *Za suncem po* kojoj je knjiga naslovljena. Ona se nameće čitatelju, u njoj je poruka cijele zbirke. U završnim stihovima te pjesme autor nas upućuje na praktičnu i filozofsku bit našega življenja: I nama sunca mnogo treba, / i širok vidik vedrog neba.

Svetićeve nam pjesme upravo to i nude: mnogo sunca i životne vedrine. S njima smo radosniji, ali i hrabriji. Kao da je sunce ušlo u naše srce i obasjava nas blagom svjetlošću i grije tihom vatrom koja oplemenjuje. Stoga zbirku treba uzeti u ruke čitati, opet čitati... i uživati.

Smiljana Ujčić

PISAC »KRATKOG DAHA«

(Josip Hrastović: »Ništavilo«, izd. Matica hrvatska i Centar za kulturu 'Vladimir Nazor' Sisak, 1993.)

Literarni svijet Josipa Hrastovića, onako kako je oblikovan u njegovoj kratkoj prozi (zapravo: kratkim pričama), zrcali, ponajprije, njegovo kratko životno iskustvo. Nije stoga čudno što se mladi autor ponajprije oslanja na svoj vrlo razvijen promatrački dar, što u tom »snimanju« života uklanja svojoj radoznalosti sve prepreke i što u temama koje bira prepoznajemo mnogo toga što nas neposredno okružuje ili što svakodnevno proživljavamo.

Premda početak njegova životnog puta pada u mitsku 1968. i premda sada živi duboko uronjen u jedno žestoko, višestruko prekretničko vrijeme, njega spektakularnost zbivanja nije zarobila i povela u onom smjeru koji obično zavede neiskusna pisca. Hrastović je od onih stvaralaca koji se najsigurnije osjećaju u području koje su sami na neki način osvojili: bilo promatranjem, bilo razmišljanjem, bilo njegovim stvaranjem vlastitom imaginacijom.

Zato on radnju svojih priča locira u sredinu koju najbolje poznaje – periferiju industrijskog grada, gdje se još snažno osjećaju i tragovi sela; zato govori o likovima s kojima se susreće svakodnevno, s kojima živi i komunicira – marginalcima, frustriranima i polusvijetu; zato u njegovu pogledu na svijet kako je oblikovan u pričama nema vedrine i perspektive, jer on i proizlazi iz takva svijeta koji ne pruža nade. Otuda i naslov knjizi (»Ništavilo«) signalizira temeljni naboj što ga nose ove priče.

Opća atmosfera kojom su natopljene Hrastovićeve kratke priče najbolje bi se dala opisati kao prostor u kojem su se čvrsto isprepleli san i zbilja. Taj prostor, koji ponekad djeluje kafkijanski, kadšto nadrealistički, a u nekim pričama podsjeća na ugođaj što ga je znao stvoriti Orwell, guši Hrastovićeve crne junake, ali oni mu se, dakako, ne mogu oteti; krećući se u njemu, oni samo prolaze na svom putu u ništavilo. To su elementi proze za koje bismo mogli reći da ih autor nasljeđuje od modernih pisaca. Ali Hrastović se naslanja i na neka tradicionalnija rješenja, npr. u načinu pripovijedanja, u kompozicijskom ustroju priče ili u izboru tema.

Hrastović je pisac »kratkog daha«, tj. pisac kojemu više leži kraća nego duža forma. Koncentrira se na jedan problem, često na detalj, na sitnicu. Radije sažima događaj, sabija izraz, posegne za elipsom; ne voli gomilanja ni zbivanja, ni riječi. (Mora se kazati da je u tome smislu imao predhodnike – cijelu jednu grupu mladih hrvatskih prozaika koja se prije desetak godina bila javila formalno sličnom prozom, ali je snažnije iskazivala urbanu osjećajnost i sklonost vicu). Služi se paradoksom, najčešće efektnim neočekivanim poentiranjem. Rečenica mu je oslobođena »ukrasa«,

gotovo ogoljela u svojoj funkcionalnoj jednostavnosti i stoga vrlo efektna.

Strahimir Primorac

PJESNIČKA BAKLJA JURE PRPIĆA

Poslije »Posljednjeg svibnja« dolazi »Baklja u luci« Jure Prpića. Ova knjiga sadrži pjesme, dojmove, bilješke i crteže nastale nakon Prpićeva dolaska 1950. godine u Ameriku (SAD). Ima tu useljeničkog raspoloženja, istine o američkim Indijancima, sjećanja na Hrvatsku, borbe za uspjeh u životu i nekoliko prevedenih Whitmanovih pjesama. Baklja u podignutoj desnoj ruci na vrhu Kipa Slobode u luci New Yorka simbol je slobode za sve ljude koji su došli u Ameriku da ravnopravno i slobodno žive daleko od nesigurnosti i oskudice.

Pjesnik Jure Prpić otvoren je za čitav život oko sebe: i za Hiawathu poglavicu Indijanaca, i za stoljetne indijanske hrastove na brežuljcima blizu jezera Eri, i za Velika jezera, i za Golemu zemlju od Istoka do Zapada, i za snježna brda Pennsylvanije, i za udaljenost od kamenite Svilaje »do plodnih ravnica zelene Indiane«, i za hrvatskog starca Milovana, i za Jadran 1969. godine, i za lipu našu ikavicu, i za kuću dida Jure u Ledeniku na Velebitu, i za Walt Whitmana kad kaže: »Slušam pjesmu Amerike«. Života je tu mnogo, a ljubavi prema tome životu još je više.

* * *

Prpićeva knjiga »Baklja u luci« počinje stihovima Emme Lazarus (1849 – 1887) upisanim na podnožju Kipa Slobode i stihovima Walt Whitmana »Amerika«.

Čitava knjiga je potresno i vrijedno pjesničko svjedočanstvo, vatra koja osvjetljava metaforičke i stvarne istine o čovjeku koji želi uspjeh.

Najprogramskija pjesma je »Baklja u luci«. Pjesnik kaže:

»Hvala Ti, velika zemljo
za sretan dan dolaska u luku
i za prizor nezaboravnog jutra.
Hvala Ti za prve slobodne dane
i lutanje u sretnoj zagonetki«.

Slobodarska zemlja je primila pjesnika, ali ga nije udaljila od borbe »za kruh svagdanji«. Morao je raditi u trećoj smjeni u tvornici, morao je »brusiti čelik za svrdla i slični alat«, morao je osigurati starost negdje u nekoj ulici daleko od Hrvatske, morao se dignuti iznad svoje sudbine i otići u svoje legendarne pobjede.

Osobitost knjige su i njegova dopunska objašnjenja (na hrvatskom i engleskom jeziku).

Ta poezija je sadržajno i poetsko osvježenje hrvatske poezije, umjetnička i životna dopuna i širina. I kao takva nije gubitak za domovinu.

* * *

Pjesme Jure Prpića?

One su izbor i potvrda njegove unutrašnje slobode, oslobađanje od unutrašnjeg pritiska, veza između podsvijesti i svijesti, duševno razgolićavanje i sklonište, sudbinska i životna potreba fizičke i psihičke ravnoteže, pretvaranje ideja i slika u jezični izraz, opravdanje i objašnjenje njega njim samim.

Jure je Prpić morao pisati kao što je morao disati pa je i u tom moranju opravdanje i vrijednost njegova pisanja.

Nije pao u klopku izražajne i misaone nejasnoće – i to je dobro. To znači da je znao što hoće i da se nije morao skrivati u mutežu.

Čovjekovo življenje i postojanje u »Baklji u luci« nisu pjesničke fraze nego zahtjevi stvarnosti i činjenica, snova i pogleda u daljine.

Ima li kod Prpića neopjevanog života? Ima, jer je život širi od poezije, jer nijedan vjetar ne može uzorati cijelo more, jer nijedan skakač u daljinu ne može preskočiti svaku svoju želju.

Bila bi prevelika šteta da je Jure Prpić zaglavio negdje kod Bleiburga 1945. godine, jer tada ne bi bilo njegove istine, ne bi bili svladani neki hrvatski porazi, ne bi bilo ni dijela vječnosti koja nikada neće zastarjeti.

Jakov Ivaštinović

KNJIŽEVNE VEČERI HKD-a SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA) U VELJAČI I OŽUJKU 1994. GODINE

24. II. 1994. – Tvrtko Klarić: Levijevo svjedočanstvo iz Auschwitza

3. III. – prof. dr. Dragutin Rosandić: Metodička obzorja

10. III. 1994. – prof. dr. Ivan Biondić: Duhovni (dis)kontinuitet u razvoju hrvatskog školstva

17. III. 1994. – 100. obljetnica rođenja dr. Josipa Andrića (posebna obavijest i program)

Vijesti

»Sveta Cecilija«, br. 3/93, donosi uvodnik *Radovana Grgeca* o 125. obljetnici HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda).

* * *

24. XI. 1993. održan je u Rimu skup posvećen suvremenoj talijanskoj književnici *Margheriti Guidacci,* našoj suradnici i dobroj znanici.

* * *

25. XI. 1993. umro je u Zagrebu nakon duge i teške bolesti prof. dr. *Ivan Cesar,* član i suradnik HKD-a.

* * *

»Glas Koncila« od 28. XI. 1993. donosi prikaz književne večeri u HKD-u održane pod naslovom *»Iločka ratna epopeja«* (usp. Marulić 6/93).

* * *

Povodom stote obljetnice rođenja prof. dr. *Janka Oberškog,* predsjednika HKD-a, piše u GK-u od 28.XI.1993. prof. dr. *Adalbert Rebić.*

* * *

30. XI. 1993. govorio je o jeronimskoj Danici na Radio-Vatikanu *B.Rotar.*

* * *

10-11. XII. 1993. održan je u Trevisu međunarodni skup u organizaciji Međunarodnog instituta *»Jacques Maritain«* pod naslovom »Mir kao konkretni povijesni ideal«.

* * *

18-19. XI. 1993. u Toulousi na Međunarodnom simpoziju *»Jacques Maritain* i Europa« govorio je i predstavnik iz Hrvatske *Marko Kovačević* (usp. njegov članak o Maritainu u ovom broju »Marulića«). Napominjemo da su na sličnom skupu u čast *J.Maritainu* 12. – 14. XII. 1980. sudjelovali u Parizu i naši članovi o. *Tomo Vereš* i prof. *Radovan Grgec* svojim referatima, koji su djelomično objavljeni u Maruliću 2/81. Prošle godine njih su dvojica izabrani za članove Međunarodnog instituta »Jacques Maritain«.

* * *

6. XII. 1993. emitiran je na III. programu Radio-Zagreba polsatni razgovor *Tihomira Dujmovića* s ravnateljem HKD-a *Radovanom Grgecom* u povodu 125. obljetnice postojanja i djelovanja HKD-a.

* * *

U OR od 3. XII. 1993. *Giancarlo Galeazzi* piše o kršćanskom humanizmu *Jacquesa Maritaina* kao pretpostavci za pravedni mir u članku pod naslovom »Una lezione per questo passagio d'epoca« (Pouka za »prelaznu« eru).

* * *

»Školske novine« od 7. XII. 1993. objavljuju članak *Zdravka Mužinića* uz petu obljetnicu smrti *Vojmila Rabadana,* jeronimskog pisca.

* * *

»Etudes«, br. 12/93, donose prikaz »Mediteranskog brevijara« *Predraga Matvejevića* iz pera *Francisa Wybrandsa* (Epistolaire de l' Autre Europe) i oglas za knjigu »La Crise yougoslave et le Réveil des Nations« (Jugoslavenska krize i buđenje nacija).

* * *

Norbert Mette piše u časopisu »Diakonia« od 6. XII. 1993. o Katekizmu Katoličke Crkve kao o svojevrsnoj indoktrinaciji, odn. kao o svršetku postkoncilske katehetske obnove u duhu dijaloga.

* * *

»Slobodna Dalmacija« od 10. XII. 1993. donosi iz pera dr. *Roberta Tafre* pod naslovom »Protivnici novih nacionalnih država« osvrt na izjavu Mons. *Milana Simčića* o strahu Socijalističke internacionale i masonerije da u novim državama istočnog bloka ne dođu na vlast demokršćani.

* * *

16. XII. 1993. održao je mr. *Josip Jakšić* predavanje o školskoj i župnoj katehezi i priručnicima prigodom predstavljanja svoje knjige »Pravednik živi od vjere«. Između ostalih u diskusiji su sudjelovali *D.Rosandić* i *R.Grgec.*

* * *

O srpskim zločinima u Vukovaru, na temelju svjedočanstva oficira JNA, piše u časopisu »Famiglia cristiana«, br. 48/93, *Alberto Bobbio.*

* * *

20. XII. 1993. umro je u Zagrebu jedan od najstarijih članova HKD-a prof. *Josip Zidarić* u 92. godini života.

* * *

Božićni broj »Glasa Koncila« donosi prikaz savjetovanja o vjeronauku u našem Društvu prigodom predstavljanja knjige *Josipa Jakšića* »Pravednik živi od vjere«. U tom broju nalazi se i božićna pjesma našeg suradnika *Stjepana Hrastovca,* koju je pročitao na Književnom petku u Gradskoj knjižnici 17. XII. 1993. dr. *Josip Bratulić* uz napomenu da se Hrastovcu nakon II. svjetskog rata gubi trag, pa tu nehotičnu dezinformaciju moramo demantirati jer je S. Hrastovec, suradnik »Marulića«, s nama u stalnom kontaktu. Prošle godine HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) objavilo mu je 2 zbirke pjesama.

* * *

24. XII. 1993. emitiran je na I. programu Radio-Zagreba razgovor *Radovana Grgeca* s *Đurđom Mačković.*

* * *

Prema polumjesečniku A.R.M. od 15. XII.1 993. bivši franjevac i jedan od pionira »teologije oslobođenja« *Leonardo Boff* javno je priznao da već 12 godina ima trajnu vezu s jednom ženom, teologinjom *Marciom Monteiro de Silva Miranda.* U istom broju ARM-a čitamo da je poznati pravoslavni teolog *Gleb Jakunjin* suspendiran zbog aktivnog sudjelovanja u politici.

* * *

»Vjesnik« od 27.XII.1993. donosi prikaz »Marulića« 5/93 *(M.D.)*. U istom broju *Petar Juričić* upozorava dr. *Bratulića* na njegovu netočnu informaciju u vezi sa *Stjepanom Hrastovcem* na Književnom petku u Gradskoj knjižnici 17. XII. 1993. Ispravak dezinformacije objavljen je i u Glasu Koncila od 2. I. 1994.

* * *

»Hrvatski rukopis« od 7. I. 1994. donosi intervju *Viktora Tadića* s *Radovanom Grgecom* prigodom 125. obljetnice HKD-a.

* * *

U Zagrebu je 28. X. 1993. prezentirana nova knjiga o. *Marijana Kovača* »Stare slave djedovina« u okviru književne večeri Društva Gorana. Knjigu su predstavili mr. *Svevlad Slamnig* i novinarka *Nada Glad.* Nemali broj tekstova u ovoj opsežnoj (oko 550 str.) i bogato ilustriranoj knjizi predhodno je objavljen u nekoliko godišta svetojeronimske »Danice«.

* * *

»Večernji list« od 11. I. 1994. donosi kratak nekrolog posvećen našem vjernom suradniku i članu *Milanu Maglici.* Nekrolog su objavile i »Sportske novosti« od 11. I.

* * *

»La Vie« od 30.IX.1993. donosi prikaz najnovije knjige *Jean-Claude Barreaua* »Un héros nommé Jésus« (Heroj imenom Isus) iz pera *Jean-Pierrea Manignea.*

* * *

U OR od 15.XII.1993. *Luigi M. Personé* piše o *Ezri Poundu* i njegovu boravku u Veneciji, a 1. I. 1994. *Giuseppe Fasoli* piše o poznatom djelu *Francoisa Mauriaca* »Bloc-Notes«.

* * *

»Subotička Danica« za 1994. donosi članak prigodom 125. obljetnice *HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda).*

* * *

Na okruglom stolu »Kršćanstvo i demokracija u Hrvatskoj«, održanom 13. i 14. siječnja 1994. na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, sudjelovali su svojim referatima: *Miroslav Brandt, Marijan Valković, Branimir Lukšić, Radovan Grgec, Drago Šimundža, Ivan Pađen, Stjepan Baloban, Vjekoslav Cvrlje, Zvonko Posavec, Štefica Deren-Antoljak, Marko Veselica, Ljubo Boban, Miljenko Žagar, Luka Vincetić* itd.

* * *

Kod DDB-a u Parizu objavljena je knjiga *Raymonda Rechnitzera* »L'adieu à Sarajevo« (Oproštaj od Sarajeva).

* * *

»Služba Božja«., br. 4/93, donosi prikaz jeronimskog izdanja knjige *Josipa Jakšića* »Pravednik živi od vjere«.

* * *

U »Hrvatskoj reviji«, br. 4/93, *Mato Marčinko* objavljuje članak o 125. obljetnici HKD-a i 25. obljetnici »Marulića«.

* * *

OR 10-11. I. 1994. objavljuje članak *Luigija Mistroriga* povodom izlaska iz tiska knjige kard. *Martinija* »Za etiku javne uprave« (podnaslov: odgoj za službu). Martini se zalaže za snagu razuma i pravde umjesto snage vlasti.

* * *

U »Etudes«, br. 12/93, *Paul Valadier* piše o knjizi *Johna Rawlsa* »Justice et démocratie« (Pravda i demokracija) u kojoj autor nastoji nadopuniti svoju teoriju pravde (1971). U istom broju *Etienne Perrot* piše o knjizi *Mauricea Belleta* (De l'impasse de ce que nous appelons l'économie) koji smatra da ekonomija konsumističkog društva ne može nadomjestiti regulatore humanosti, kao što su religija i razum, svojim potrebama i pohlepama.

* * *

François Denoël piše u br. 12/93 revije »Etudes« o korespondenciji između *Jeana Cocteaua* i *Françoisa Mauriaca,* objavljenoj kod Gallimarda, a u br. 1/94 *Dominique Salin* piše o Mauriacovu »Životu Isusovu« pod naslovom »Mauriac et Evangile«. Napominjemo da je to Mauriacovo djelo kod nas preveo *Ton Smerdel* (HKD 1946).

* * *

U »La Vie«, 6.I.1994., *Marianne Dubertret* piše o münchenskom skupu Teizé pod naslovom »Serbes et Croates dans la lueur de Munich« (Srbi i Hrvati u svjetlu Münchena).

* * *

U OR od 12. I. 1994. *Claudio Toscani* piše povodom objavljivanja 2. sveska sabranih djela *T.S.Eliota* kod Bompianija u članku pod naslovom »Un' opere che denuncia la crisi di valori dell'uomo d'oggi« (Djelo koje otkriva krizu vrijednosti kod suvremenog čovjeka).

* * *

U haiku časopisu »Vrabac« br. 3 – 4/1993. haiku na hrvatskom i usporedno u engleskom prijevodu objavljuju naši suradnici *Mladen Jurčić, Tomislav Maretić, Vlatko Majić, Erika Škalabrin, Josip Ćosić, Mladenko Spahija, Venčeslav Špilak, Vladimir Devidé* i *Ivica Jembrih.*

* * *

29. siječnja 1994. nesretnim slučajem, u 66. godini, poginuo poznati veterinar i književnik, član DHK i dugogodišnji suradnik »Danice« i »Marulića«, dr. *Ante Rukavina.*

ISPRAVCI

U »Maruliću« 6/93, u članku *Jurja B.Marušića* »Lijepa naša-Oče naš«, na stranici 990, treći redak odozgo stoji: »...godine 1987, 25. kolovoza...«, a treba stajati: »...godine 1978, 25. kolovoza...«.

U istom broju, u članku *Svevlada Slamniga* »Najnovije »troknjižje« dr. fra Andrije Nikića« potkralo se nekoliko grešaka: Na stranici 1018, u lijevom stupcu, 12. redak odozgo, umjesto »njegovu«, treba biti »njezinu«. U 18. retku odozgo umjesto »ispravki« treba biti »ispravaka«, a u 26. retku odozgo umjesto »kojima« treba biti »kojemu«. U desnom stupcu 15. redak odozdo, umjesto »umjetnika« treba biti »umjetnina«, a u pretposljednjem retku umjesto »Izvođači«, treba biti »Izdavači«.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (92) 1
R. G.: Prof. Josip Zidarić (1902-1993) 11
R. G.: Milan Maglica (1922-1994) 11
Zlatko Crnković: Riječ-dvije o izvješću Evelyna Waugha o katoličkoj crkvi u Hrvatskoj 1945. godine 12
Izvješće Evelyna Waugha (Preveo: Zlatko Crnković) 15
***Mladen Jurčić**: Vjerno 30
***Ivanka Kipčić**: Epitaf idealima 31
Mladen Jurčić: Bauk 32
***Mladen Jurčić**: Pjesništvu 42
***Tomislav Maretić**: Međunarodni uspjeh hrvatskih haiku stvaralaca 43
Tomo Vereš: Maritain i De Gaulle 44
***Tomislav Maretić**: Put kroz pahulje 47
***Mladen Jurčić**: Njoj 48
***Predrag Grubić**: Još bliže; S Bogom 48
***Marko Kovačević**: Recepcija Maritainova djela u zemljama bivše Jugoslavije, s osobitim osvrtom na Hrvatsku . . . 49
***Radovan Toljanić**: Strepnja; Dunje 59
***Luka Brajnović**: Bokeljski stihovi 60
Trpimir Macan: »Spremnost« 1943 63
***Mile Prpa**: Vaga 67
***Smiljka Sax**: Badnje veče u »Mimari« 68
Julije Njikoš: Josip Andrić 69
***Andrea Horvatić**: Pogled iz groba 81
***Stanislava Adamić**: Kako izaći 82
Katica Čorkalo: »Šuma i Šokci« Mare Švel 83
Mato Marčinko: Bila jednom jedna crkva 86
***Adolf Polegubić**: Slika Domovine; Dom u sutonu, Nad Schönbrunnom . . 97
***Mirko Tomasović**: Zvonjelica huka 98
***Enver Mehmedagić**: San o Snjeguljici 98
Fani Tomašić: Sjećanje 99
***Fani Tomašić**: Miris juga; Posveta za misli 100
Stanislava Pejković Šodan: Ne dirajte mi obitelj 101
***Predrag Grubić**: Na valovima nevidljivoga 102
Hrvoje Brajčić: Murve 103
Miroslav Majnarić: Rep 105
***Vladimir Bažant**: Stara kuća II 107
Luka Brajnović: Povijest jedne agonije 108
***Mladen Jurčić**: Nezapisano 115
Tatjana Kren: Majstor Radovan ili Sunce graditelj 116
Nevenka Nekić: Tri pripovijesti o Ruđeru Boškoviću (Rufinelli) 126
***Ljiljana Vasilj**: Vratila bih se 131
***Mile Prpa**: Da odemo 131
75. obljetnica života i 40. obljetnica nazočnosti u široj javnosti B. Z. Bučan . 139
***Enver Mehmedagić**: Vožnja; Pred vratima 139
Nove publikacije 140

Mišljenja i reagiranja

Ivo Soljačić: »I tko primi...« (Mt. 18,5) 141
Mate Šimundić: Krležica i krležići 142
Mladen Jurčić: Zadnji put (s moje strane) o Srećku Srećkoviću 147
Mate Šimundić: Po drugi put neprijatelj 147
Oskar Piškorić: Srećko Srećković i krležići 149

Mozaik

Mladen Jurčić: Vrijeme već viđenih posjeta 150
Kažimir Vrankić: Čuvar hrvatske tajne 151
Vladimir Bažant: Katalinićevi »Argumenti« u Bjelovaru 152

Knjige

Đuro Vidmarović: Domoljublje kao sudbina 158
Katica Čorkalo: Pjesme o domu i domovini 161
Nikica Talan: Povjesnik kao domišljatelj 163
Predrag Drago Grubić: Fulvio Suran: Istrijanstvo kao slabiji (odnosno jači) identitet 165
Tomislav Heres: List »Poljica« postao godišnjak 167
Tomislav Heres: Hrvatski smrtopisi 170
M. M.: Sinjski časopis Matice hrvatske 173
Ivo Perić: Monografija o Mari Matočec 174
Smiljana Ujčić: Radost i vedrina 175
Strahimir Primorac: Pisac »kratkog daha« 177
Jakov Ivaštinović: Pjesnička baklja Jure Prpića 178

Vijesti

Iz domovine i svijeta 180

MARULIĆ – Hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredнички odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.